

Visby Domkyrka

Inredning

SVERIGES KYRKOR
GOTLAND

GUNNAR o KARIN SVAHNSTRÖM

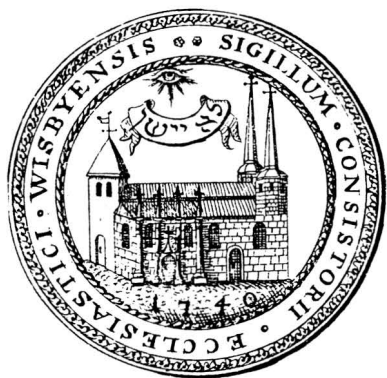

Visby Domkyrka

Visby Domkyrka

Inredning

Av GUNNAR O KARIN SVAHNSTRÖM

VOLYM 202 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL VITTERHETS

HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International Stockholm 1986

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ERIK CINTHIO, EVALD GUSTAFSSON,
STEN KARLING, R AXEL UNNERBÄCK

FOTO CALLE BROBÄCK (där ej annat anges)

Beskrivningen av Visby domkyrkas inredning och inventarier är avslutad i september 1986.

Översättning av bildtexter och sammanfattning till tyska har utförts av Hannelore Zeitler.

Bildmaterial och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger Henrik Rosenkrantz (d 1537) minnessköld. Foto S Hallgren 1986.

På omstående sida domkyrkan 1740. Efter Wallin, Gothländska Samlingar I.

Kurir-tryck Katrineholm 65663

Den första delen av Visby domkyrka, utkommen 1978, omfattar en beskrivning av kyrkobyggnaden och en skildring av dess byggnadshistoria. Den andra delen, som nu föreligger, lämnar en utförlig beskrivning av domkyrkans inredning och inventarier. Boken avslutas med ett för båda delarna gemensamt register.

På grund av den omfattande yttre och inre restaurering domkyrkan genomgick 1979—1985 har utgivningen av andra delen dröjt längre än planerat. En redogörelse för restaureringsarbetena och för de utgrävningar som företagits i samband härmed lämnas i den föreliggande boken.

Boken har författats av f landsantikvarien, fil dr Gunnar Svahnström och f museiasistenten Karin Svahnström. Vi riktar ett varmt tack till de båda författarna för deras skickligt och noggrant utförda arbete, som även omfattat arkivexcerpering. Fotograferingen har till större delen utförts av fotografen Calle Brobäck, Visby, medan bildintendenten vid Statens historiska museum Sören Hallgren tagit interiörbilder och bilderna av det medeltida altarskåpet, nu i Källunge kyrka. Riksantikvarieämbetets gotlandsundersökningar (RAGU) har utfört de arkeologiska undersökningarna i kyrkan i samband med restaureringen. Antikvarie Robert Bennett har sammanställt beskrivningen av gravstenarna.

Flera experter har anlåtats för granskning och komplettering av manuskriptet: Dr Phil Max Hasse, Lübeck (det medeltida altarskåpet), avd direktör Inger Estham (textilier), överintendent Kersti Holmquist (silver), fil dr Jan Raneke (heraldik), ingenjör Ingvar Rohr (klockor). De latinska översättningarna har utförts av fil kand Svante Nyberg. Till samtliga här nämnda framför vi ett varmt tack. Vi tackar också kyrkväktarna Uno Gottberg och Karl Lerman som på allt sätt underlättat inventeringsarbetet.

Ett tack riktas slutligen till styrelsen för Wilhelmina von Hallwyls Gotlandsfond som beviljat ett anslag till fotograferingen samt till Visby domkyrkoförsamling, som lämnat bidrag till bokens tryckning.

Stockholm i december 1986

Erik Cinthio

Evald Gustafsson

Sten Karling

R Axel Unnerbäck

Innehåll

FÖRORD	5
INLEDNING	9
ALTAREN OCH ALTARPRYDNADER	12
<i>Tidigare altarprydnader s 14</i>	
MEDELTIDA BILDVERK OCH INREDNINGSFÖREMÅL	21
<i>Skulptur s 21, Måleri s 30, Sakramentshus s 30,</i> <i>Baldakin s 33</i>	
PREDIKSTOLAR	35
<i>Tidigare predikstolar s 37, Ambo s 37</i>	
BÄNKINREDNING	38
<i>Läktare s 40</i>	
ORGLAR	41
NUMMERTAVLOR	47
DOPREDSKAP	47
NATTVARDSKÄRL	49
BRUDKRONOR	55
LJUSREDSKAP	56
<i>Ljuskronor s 56, Ljusarmar s 60,</i> <i>Lampetter s 62, Ljustakar s 62,</i> <i>Övriga ljusredskap s 66</i>	
TEXTILIER	67
<i>Kåpor och tillbehör s 67, Mässhakar s 70,</i> <i>Övriga textilier s 74, Försvunna textilier s 78</i>	
KOLLEKTREDSKAP	79
GRAVMINNEN OCH BEGRAVNINGSFÖREMÅL	84
<i>Epitafier s 84, Minnestavlor s 108,</i> <i>Gravstenar s 110, Likbärar s 119,</i> <i>Likvagnar s 121, Harnesk och värjor</i> <i>s 122, Kistplåtar s 123</i>	
TAVLOR	124
MÅLADE FÖNSTER	125
BÖCKER TRYCKTA FÖRE ÅR 1800	129
MÖBLER	130
ÖVRIGA INVENTARIER	132
KURIOSA	134
KLOCKOR OCH KLOCKSPEL	135
VINDFLÖJLAR	139
KYRKANS RESTAURERING 1979—1985	140
<i>Antikvariska iakttagelser s 145</i>	
NOTER s 149, BILAGOR s 156, KÄLLOR OCH LITTERATUR s 175, FÖRKORTNINGAR s 177, ZUSAMMENFASSUNG s 178, RÄTTELSE s 183, REGISTER TILL VISBY DOMKYRKA 1 OCH 2 s 184	

VISBY DOMKYRKA

Inredning och inventarier

Inledning

Föreliggande arbete är enligt de regler som gäller för Sveriges Kyrkorverket ett konst- och kulturhistoriskt inventarium. Det innebär, att kyrkans nuvarande bestånd av framför allt äldre inredning och inventarier beskrivs och, där så varit möjligt, får sin tillkomsthistoria skildrad. Mer kortfattat berörs inventarier, som funnits i kyrkan tidigare och som nu förvaras i andra kyrkor eller i museer eller som helt försvunnit och är kända endast genom äldre skriftliga omnämnanden. Inventariet gör sålunda ej anspråk på absolut fullständighet. Det gäller också beskrivningen av kyrkans omfattande bestånd av gravstenar, trots att flertalet äger ett obestridligt personhistoriskt intresse. Det beror dels på det mycket stora antalet, omkring 420 stycken, dels på att de publicerats utförligt av J W Hamner 1933 i verket *Visby domkyrkas gravstenar*. Här har endast de konsthistoriskt mest intressanta gravstenarna medtagits.

Utöver det som föremålen själva kan berätta genom utseende och inskrifter har uppgifter hämtats ur kyrkans arkivalier, främst kyrkorådsprotokoll, räkenskaper och inventarier.¹ Bland de sistnämnda intar det av arkivtjänstemannen vid landsarkivet i Visby David Gadd år 1950 upprättade en särställning genom sin noggrannhet och utförlighet. Bakom tillkomsten av detsamma ligger ett omfattande forskningsarbete, som varit författarna av detta arbete till mycket stor nytta.

Det finns en lång rad inventarieförteckningar av växlande värde alltifrån medeltidens slut. Några av de viktigaste skall nämnas här. Den äldsta (bil 2) härrör från 1427 men föreligger endast i avskrift i Strelows bekanta gotländska krönika från 1633.² Bevarat i original är däremot prosten David Bilefelds inventarium från 1585,³ men det upptar endast föremål av metall samt textilier och böcker. Mera utförligt är biskop Haqvin Spegels inventarium från 1680, men inte heller det är fullständigt. Föremål som inte tjänade gudstjänstlivet saknas liksom den fasta inredningen.⁴ I inventariet har införts senare gåvor fram till 1767 samt anteckningar om avförda föremål.

I ett inventarium från 1738 förtecknas för första gången också föremål av rent konsthistoriskt värde såsom en medeltida Barbarastaty av marmor, fem senmedeltida målningar på bly och ett dubbelporträtt av Katarina Rosenkrantz och hennes dotter. Under loppet av 1700-talet blir inventarierna alltmer fullständiga, och det händer att också föremål kommer med, där kyrkans äganderätt med skäl kan sättas ifråga.⁵

1828 utfärdades en förordning angående forntida minnesmärkens fredande och bevarande. Däri innefattades även kyrkornas inventarier, och 1830 förrättades inventering i Visby domkyrka. Det utförliga och föredömligt noggranna aktstycket (bil 3) är undertecknat av stadskaplanen Carl Enequist, kyrkorådsledamöterna C Bergman och Joh Ehinger samt lektorn vid Visby gymnasium Johan Enequist, den sistnämnde som ombud för domkapitlet. Även senare har inventarier upprättats, men med undantag för David Gadds inledningsvis omtalade från 1950 har de för detta arbete haft begränsad betydelse.⁶

På eget initiativ gjorde superintendenten Jöran Wallin 1744 den första förteckningen över epitafier och gravstenar i kyrkan.⁷ Ifråga om epitafier torde den vara fullständig. Den är värdefull framför allt av två skäl: den återger inskrifter, som inte längre finns kvar eller som förvanskats, och den anger epitafiets plats, som senare i många fall ändrats. Wallin har också en om än summarisk förteckning över medeltida skulpturer, som på hans tid ännu fanns i behåll men som senare till stor del förkommit.⁸

Slutligen skall här nämnas adjunkten och antikvitetsintendenten Per Arvid Säve, vars Gotländska samlingar innehåller många skildringar och notiser om domkyrkan och dess inventarier.⁹

Arbetet med beskrivningen av domkyrkans inventarier har ägt rum, medan kyrkan genomgått sin mest omfattande restaurering under 1900-talet. Den har inneburit förändringar med avseende på den fasta inred-

Fig 1. Interiör mot öster efter restaureringen 1979—1985. Foto S Hallgren 1986.

Interieur gegen Osten nach der Restaurierung 1979—1985.

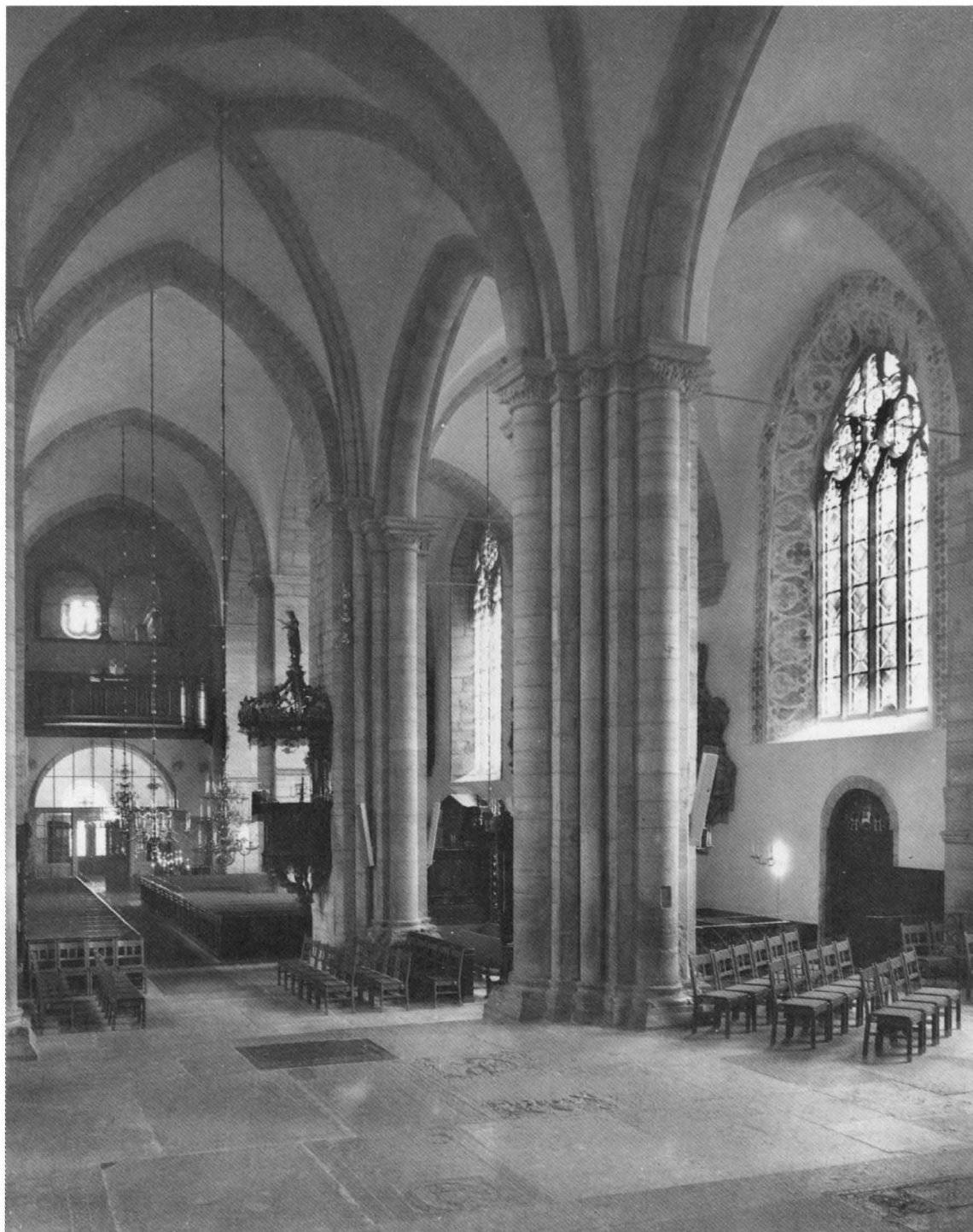

Fig 2. Interiör mot nordväst efter restaureringen 1979—1985. Foto S Hallgren 1986.

Interieur gegen Nordwesten nach der Restaurierung 1979—1985.

Fig 3. Koret mot öster efter restaureringen 1979—1985. Foto S Hallgren 1986.

Der Chor gegen Osten nach der Restaurierung 1979—1985.

ningen och omflyttning av lösa inventarier. Samtidigt har åtskilliga nya inventarier tillförts kyrkan genom gåvor och köp. Beskrivningen har i görligaste mån tagit hänsyn till sådana förändringar.

Restaureringen har också medfört, att ett helt nytt, mindre gudstjänstrum tillkommit i Stora kapellet på kyr-

kans sydsida. Inredningen där är nygjord. Den beskrivs kortfattat i kapitlet om restaureringen. Smärre inventarier såsom ljusstakar och vaser samt textilier beskrivs dock tillsammans med övriga inventarier av samma slag. Det gäller också ett antal äldre epitafier och ljuskronor i kapellet.

Altaren och altarprydnader

Högaltaret är placerat i koret, åtta steg (3+4+1) över långhusgolvet, (fig. 3). Det är fristående, 121 cm högt, murat av finhuggen kalksten och försett med en 1831 omslipad altarskiva av samma material, 310×192 cm, med hälkäl på tre sidor. I altarbordets främre hörn står kolonnetter av kalksten, ursprungligen tillhörande ett förmodat lektorium (VD 1, s 132f, 184). Altarets nuvarande placering härrör från restaureringen 1890—1893. Vid restaureringen 1831 hade det ställts intill östra korväggen, vilket visat sig vara olämpligt. Vid det tillfället insattes de två kolonnetterna i altarbordets hörn. Att döma av J G Klingwalls plan av kyrkan från omkr 1820 (VD 1, s 175) stod altaret tidigare något längre åt väster än f n är fallet.

Altarskrank saknas. Ett rakt sådant med listverk och fyllningar i samma stil som bänkarnas gavlar och skärmar uppsattes 1948 och borttogs 1985. Tidigare fanns en likaledes rak men genombruten barriär i nygotisk stil från 1893 (fig 4) och dessförinnan en med svarvade balustrar, sannolikt från 1831 (fig 13). Om det vid sistnämnda restaurering borttagna korskranket se VD 1, s 19, 177—179.

Altarprydnaden utgörs av ett retabel i nygotisk stil. Centralmotivet, krönt av en hög spetsig baldakin, föreställer konungarnas tillbedjan (fig 5—6). Det omges av fyra stående helgon under baldakiner, t v S Katarina av Vadstena och S Nikolaus, t h S Birgitta och S Olof. Ytterst, under tornartade spiror, evangelistsymboler. Alla figurerna skulpterade, målade och förgyllda. Målad predella med två änglar i mitten hållande mellan sig en duk med Agnus Dei; på sidorna sköldar med pinoredskapen och kristusmonogram samt texten ECCE AGNUS DEI QUI TOLLIT PECCATA MUNDI (Se Guds lamm som borttager världens synd). I predellans båda ändar konsolliknande skulpturer föreställande Simson och S Georg. Retablet ritades av konstnären Axel Herman Hägg och målades av artisten C Wilhelm Petterson, snickeriarbetet utfördes av A P Bloms Eftr. Arboga, och figurerna av en firma Jewett i England, där Hägg var bosatt. Uppsatt och

invigt 1905. Ek med figurer av hårdgips.¹⁰ Höjd 408, bredd 364 cm.

Altarkrucifix, kors och fot av svartmålat trä, bilder av mässing. På översta korsarmen metallplatta med INRI, vid korsets fot den sörjande Maria. Höjd 82 cm. Gåva 1949 av Stadsmissionens syförening.

Altarkrucifix av omålat trä med Kristus i prästräkt och krona. Under foten ”Tillv 1962 L.G.W. LÖFQVIST

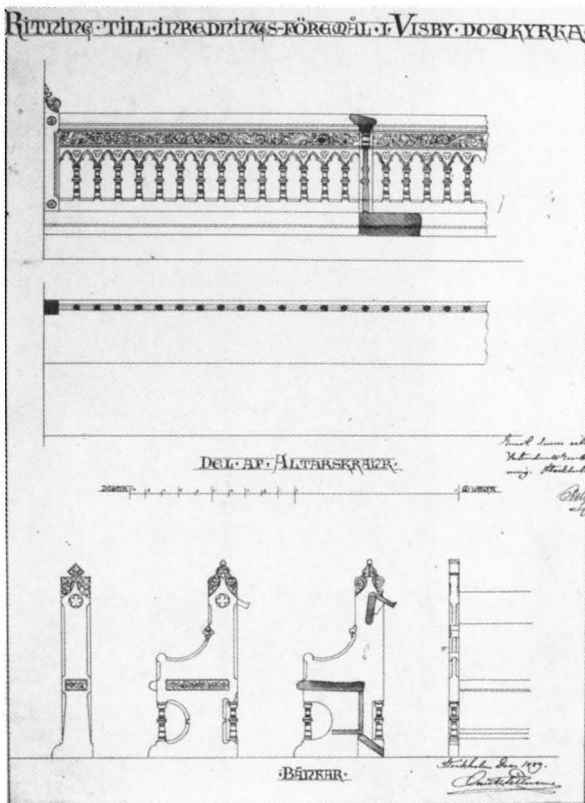

Fig 4. Ritning till altarskrank och bänkar av Gust Petterson 1889, utfört 1893. VDA.

Altarschranke und Bänke, Zeichnung von G Petterson 1889, ausgeführt 1893.

Fig 5. Altarprydnad av Axel Herman Hägg från 1905.
Altaraufsatz von A H Hägg, 1905.

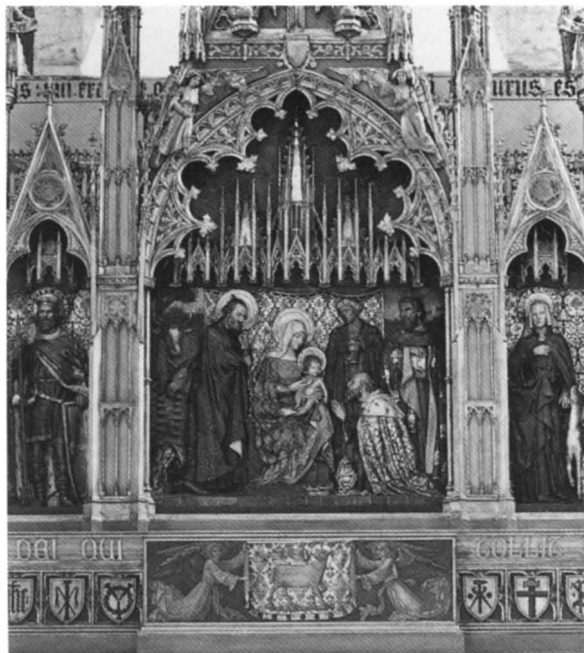

Fig 6. Detalj av altarprydnadens mittparti med Konungarnas tillbedjan. Foto 1986.
Anbetung der Könige. Detail von der Mitte des Altaraufsatzes.

Fig 7. Bekännelsepall av furu, sannolikt tillverkad 1708 av Rasmus Felderman och målad av Abraham Beck. Foto 1986.

Beichtschmel aus Kiefernholz, wahrscheinlich von R Felderman 1708 gearbeitet und von A Beck gemalt.

Visby” (avser endast foten). Krucifixet förvärvat omkr 1960, ursprungligen avsett som processionskrucifix. Höjd 55 cm.

Bekännelsepall av furu, grönmålad (fig 7). På framsidan ett målat altare med uppslagen bok med bibelcitat ”Gud miskunda tig öfwer mig syndare. Luca 18.v.13. ...”. På altarets framsida: ”Men iag tröstar ther uppå at tu så nådelig äst...”. Höjd 95, bredd 67 cm. — Sannolikt identisk med den pall ”varuppå prästerna falla på knä, när de läsa Confessionsbönen” och som tillverkades 1708 (räk) av snickarmästaren Rasmus Felderman och målades av Abraham Beck.¹¹

Tidigare altarprydnader

Den äldsta kända altarprydnaden är ett altarskåp av ek bestående av corpus samt två fasta och två rörliga flyglar (fig 8). Corpus innehåller en skulpterad, rikt bemålad och förgylld framställning av Marie kröning. Maria knäböjer mellan Gud och Kristus, som tillsammans håller en krona över hennes hjässa. Över var och en finns en rundbågig baldakin med genombrutet rankverk. Ett gyllene,

blåfodrat draperi, buret av två änglar, avskärmar gruppen från en guldmönstrad bakgrund. Nedtill en fris med en skulpterad ranka virad kring en stav. På Jesu och Gud Faderns mantelbräm finns texter i majuskelskrift, som i föreliggande form bitvis är obegripliga. Där står (med upplösta förkortningar) IESUS NAZARENUS REX IUDAEORUM (Jesus från Nasaret, judarnas konung. Joh 19:19) resp REPLET SALVATOR MUNDI AD(HUC) IUVENI (= IUVENES) SANCTE (= SANCTO) SPEIRITU (= SPIRITU). (Världens Frälsare uppfyller alltjämt unga människor med helig ande). Jfr Luk 1:15 och Jer 1:5—7! Efter den första texten står vid Jesu vänstra axel ECI/ISUM¹² (= ECIĀ SUM?) (Det är jag också).

På insidan av de rörliga flyglarna de tolv apostlarna i målad och förgylld skulptur mot guldmönstrad bakgrund. Varje flygel har två våningar med tre apostlar i varje våning, var och en under sin särskilda baldakin. Mellan våningarna och nedtill friser som i corpus.

På de rörliga flyglarnas utsidor och på det fasta flygelparet finns sammanlagt åtta kvadratiska fält med målade scener ur Jesu barndomshistoria. När altarskåpet är tillslutet är ordningsföljden fr v i övre raden Marie bebådelse, Marias och Elisabets möte, Födelsen, Konungarnas tillbedjan, och i den nedre Flykten till Egypten, Omskärelsen, Frambärandet i Templet, Jesus vid 12 års ålder i templet. — Höjd 123, bredd 280 cm.

Altarskåpet är tillverkat i Nordtyskland, sannolikt i Lübeck, i början av 1500-talet.¹³ Det såldes 1684 till Källunge kyrka, där det sedan dess varit placerat på högaltaret (SvK, Go II, s 215).

Redan 1682 hade det medeltida altarskåpet fått lämna plats för en rikt skulpterad och målad altaruppsats av sandsten¹⁴ (fig 9). Den består av ett stort antal delar och omfattar två våningar förutom predella, entablement och krön. I den undre våningen visas utdrivandet ur Paradiset (fig 10), i den övre två änglar med en uppslagen bok, i vilken läses ”Salige äre the som höra Guds ordh och göma the”. På predellan håller två änglar en törnekrans kring ett hjärta och på entablementet ses Agnus Dei mellan två änglar och på det triangulära krönfältet en kungakrona. En strålände sol avslutar uppsatsen. Kraftiga, vridna kolonner samt skulpturer föreställande Tron och Hoppet flankerar huvudscenen, medan två mindre figurer med kalk och patén omger den övre. På entablementet Karl XI:s och Ulrika Eleonoras namnchiffer, på predellan under kolonnerna ”W” (Visby), i törnekransen ”Så löner synden”, kring kungakronan ”Så kröner troon”. Höjd 490, bredd 320 cm.

Enligt Haqvin Spegel var altaruppsatsen en gåva av landshövding Johan Cedercrantz.¹⁵ Den tillhör en typ som i stort antal producerades i verkstäder i burgsviks-

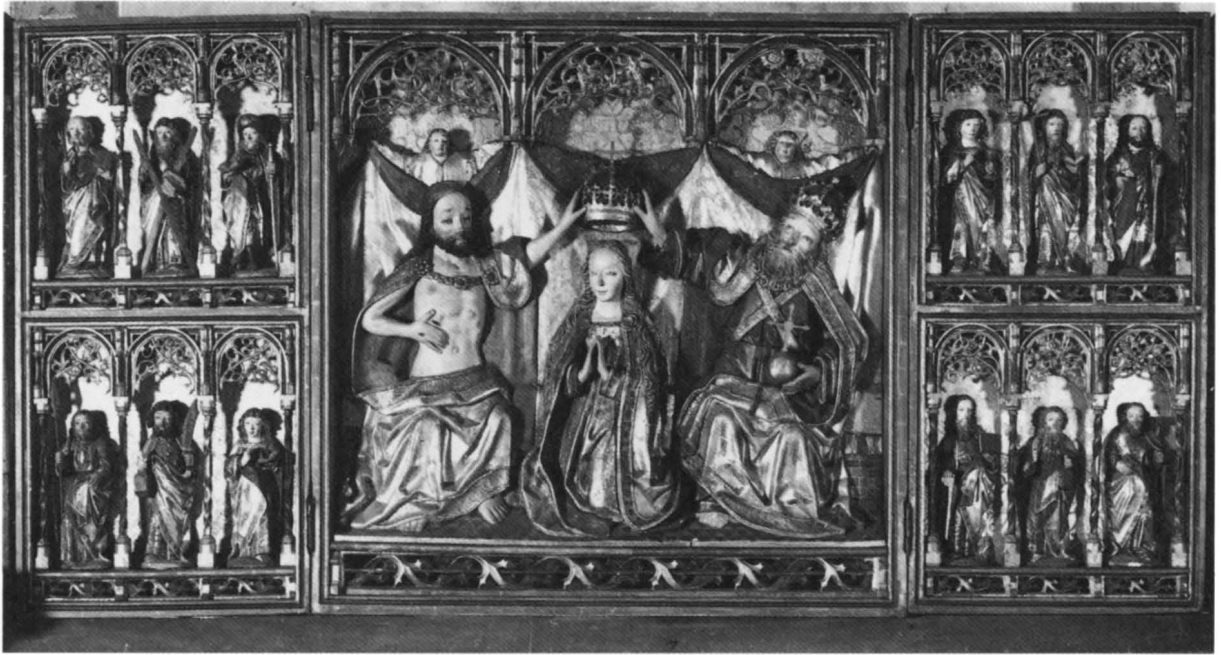

Fig 8a—b. Altarskåp, sannolikt lübeckarbete från 1500-talets början, sedan 1684 i Källunge kyrka. — a. Med uppslagna flyglar: i corpus Marie kröning, i flyglarna de tolv apostlarna. — b. Med hopfällda flyglar: 12 målade scener ur Jesu barndomshistoria. Foto S Hallgren 1986.

Altarschrein, wahrscheinlich aus Lübeck, Anfang des 16. Jahrhunderts, seit 1684 in der Kirche von Källunge. a. Mit geöffneten Flügeln; im Corpus Mariae Krönung, an den Flügeln die zwölf Apostel. — b. Mit geschlossenen Flügeln: 12 gemalte Szenen aus der Kindheit Jesu.

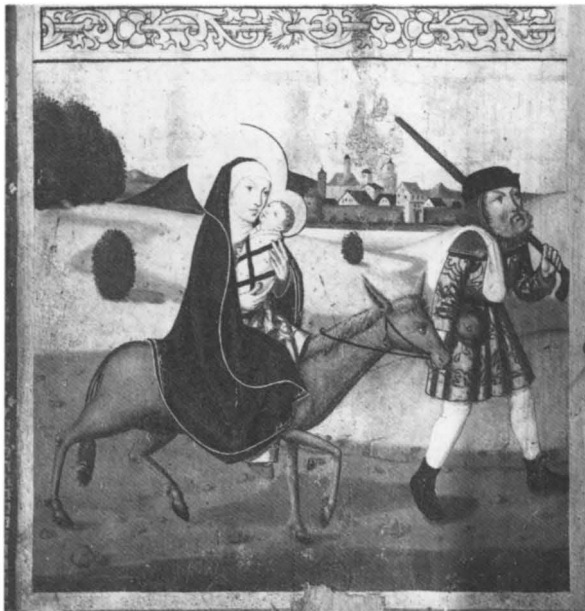

Fig 8c—f. Detaljer av altarskåpet. Maria i kröningssenen. — Jakob den äldre. — Konungarnas tillbedjan. — Flykten till Egypten. Foto S Hallgren 1986.

Maria, Detail der Krönungsszene. — Jacobus maior. — Anbetung der Könige. — Flucht nach Ägypten.

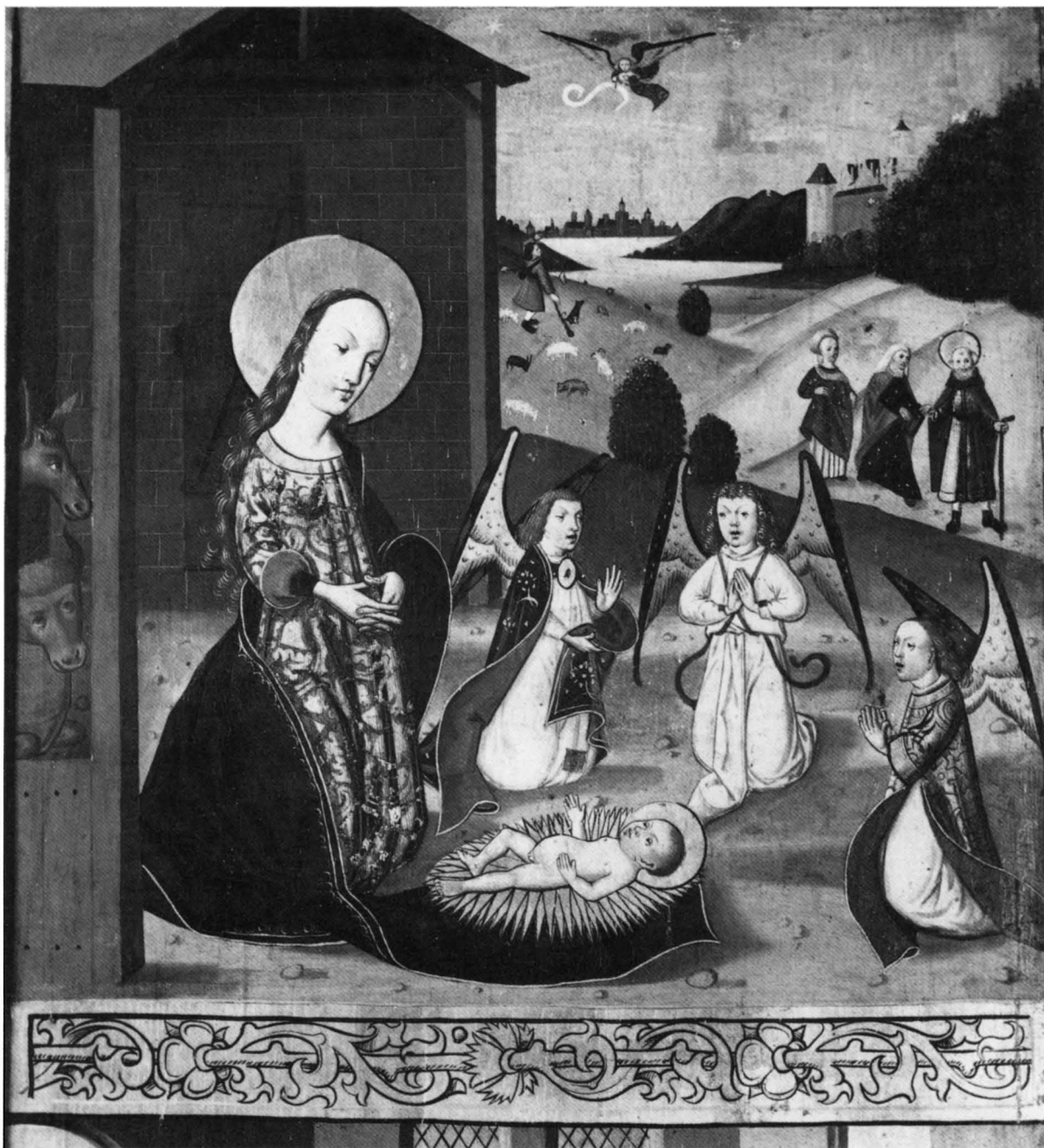
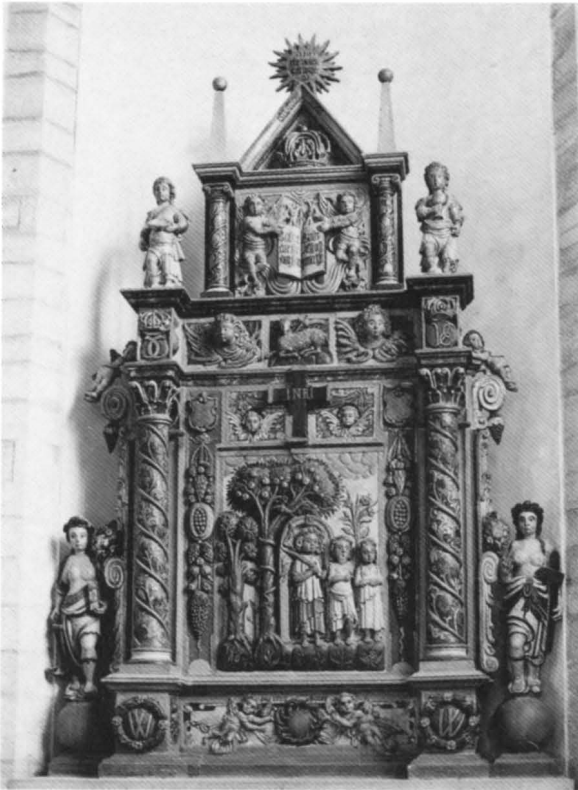

Fig 8g. Jesu födelse, detalj av altarskåpet. Foto S Hallgren 1986.

Christi Geburt, Detail des Altarschreins.

trakten från omkr 1630 till in på 1700-talet. Mästarens namn är okänt.¹⁶ 1765 renoverades målningen av Magnus Möller¹⁷ (räk). Altarpuppens stod kvar på högaltaret till 1808, då den nedmonterades och magasiniserades. 1911 uppställdes den på ett nyuppfört altare i södra sidoskeppets absidiol.

1743 väckte landshövding Jacob von Hökerstedt förslag i kyrkorådet om anskaffande av en ny altartavla, eftersom den befintliga enligt hans mening inte motsvarade vad som krävdes i en så ansenlig kyrka. Då "av en händelse" bildhuggaren Johannes Andreas Klinkmann från Rostock befann sig i staden borde man låta honom göra en sådan. Kyrkorådet ansåg dock, att man i första hand borde tänka på kyrkans reparation; Klinkmann tillerkändes 30 Dr smt för en skiss (fig 11), som han levererat men fick inget uppdrag.¹⁸

Det dröjde till 1808, innan frågan om en ny altartavla åter aktualiserades. Överdykerikommissarien och handelsmannen Jacob Dubbe och hans hustru Anna, f Torsman, överlämnade då som gåva en av hovbildhuggaren Ernst Philip Thoman från Stockholm förfärdigad altarpupp (fig 12–14).¹⁹ Den beskrivs i inv 1830 som "föreställande ett berg, omstrålat av solen, med en ängel ur skyn, på själva altaret ett förgyllt lamm i kroppsstorlek, vilande på boken med 7 insegel". Vid kyrkans res-

Fig 9. Altarpupp av målad sandsten från 1682. Arbetet från stenhuggerverket i Burgsvik. Foto 1986.

Altaraufsatz aus bemaltem Sandstein von 1682. Aus der Steinmetzwerkstatt von Burgsvik.

Fig 10. Detalj av föregående föreställande Utdrivandet ur Paradiset. Foto 1986.

Detail von Abb. 9: Austreibung aus dem Paradies.

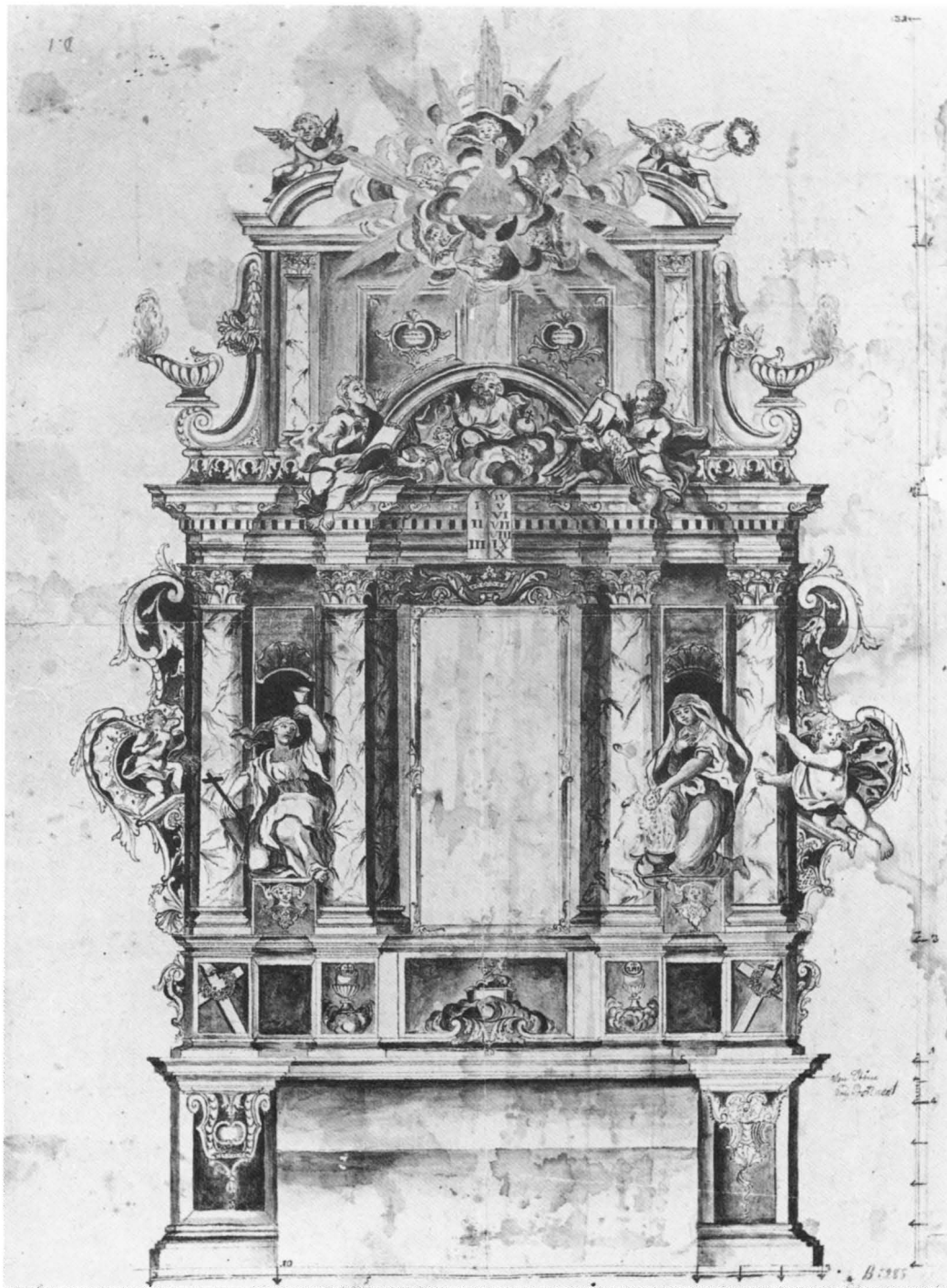

Fig 11. Förslag till altarprydnad. Av Johannes Andreas Klinkmann från Rostock 1743. Ej utförd. ViLA.

Entwurf zu einem Altarschmuck von J A Klinkmann aus Rostock, 1743. Nicht ausgeführt.

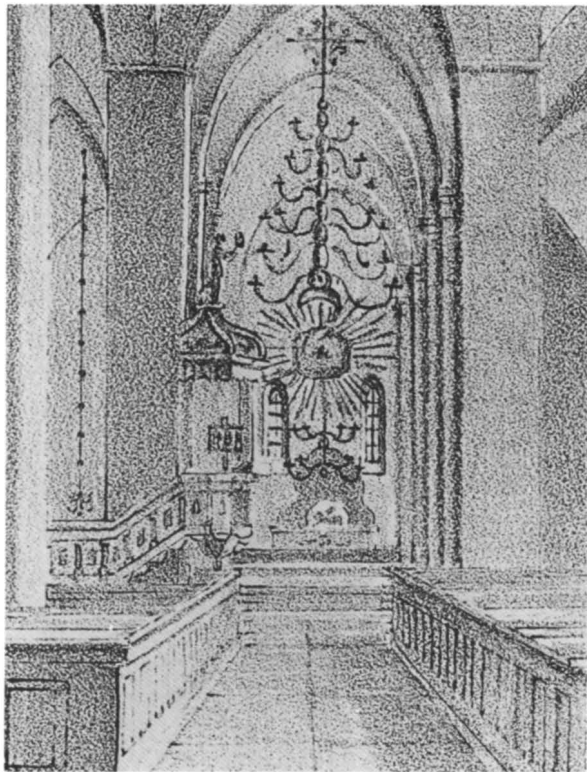
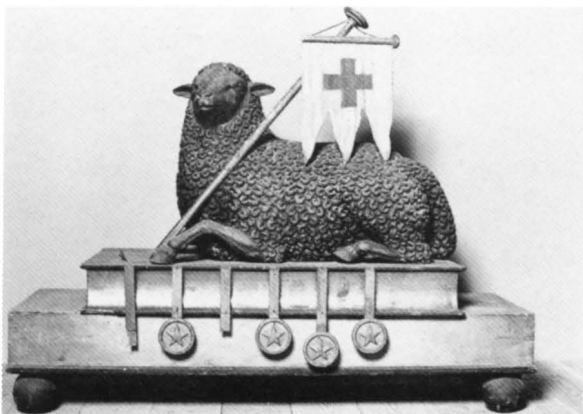

Fig 12—14. Altarprydnad av Ernst Philip Thoman 1808. Ovan t v detalj av litografi av J G Klingwall 1824, t h detalj av foto från 1870-talet. ViLA. T v lammet på boken med de sju insegeln. Foto 1986.

taurering 1831 borttogs berget och ett svart kors med törnekrans uppsattes bakom lammet (se fig 13). Samtidigt igensattes korväggens mellersta fönster ”för den barnsliga ögonfågeln av ett matt-brinnande sk ’allseende öga’, som alla julmorgnar skulle låtsas skina bakom ett dunkelt glas på ett (nästan) osynligt sätt!”²⁰. Korset och lammet samt två socklar med kandelabrar och Jacob och

Altaraufsatz von E Ph Thoman 1808. Oben links nach einer Lithographie von 1824, rechts Detail einer Photographie um 1870. Links das Lamm auf dem Buch mit den sieben Insegeln.

Anna Dubbes namn stod efter 1905 någon tid på och bredvid ett nymurat altare i Stora kapellet. Tillsammans med andra delar av altarprydnaden förvaras de nu på kyrkans vind.

På initiativ av borgmästaren Carl Een gjordes i slutet av 1800-talet en insamling i syfte att få till stånd en ny altartavla i stället för den dubbeska altarprydnaden. Man

inköpte 1885 en av linköpingskonstnären Gotthard Werner utförd oljemålning föreställande en ängel jämte tre kvinnor vid Jesu tomma grav.²¹ Den är monterad i en rektangulär, svartmålad träram med förgyllda lister i nyromansk stil (fig 15). Nedtill på ramen HAN ÄR UPPSTÄNDEN. Höjd 310, bredd 197 cm. Kyrkorådet med stöd av domkapitlet vägrade att acceptera målningen som altartavla. Den placerades i stället ovanför vindfånget vid Stora kapellets ingång. F n är den magasinerad på kyrkvinden.

Försvunna altaren

Med undantag för det ett par gånger flyttade och delvis förändrade högaltaret har inga medeltida altaren eller delar av sådana bevarats. Dokumentariskt kan dock flera sådana beläggas. Ett av Strelow återgivet inventarium från 1427 (bilaga 2) nämner Heligkorsaltaret och S Bartolomeusaltaret och en urkund från 1523²² ett S Annaaltare. Ett Mariaaltare har självfallet funnits, sannolikt på den för dylika altaren vanliga platsen i långhusets nordöstra hörn. Också i Stora kapellet har stått ett Mariaaltare. "Unser leuen vrowen misse in der Cappellen" omtalas 1483.²³ Sannolikt var den bild av Jungfru Maria, som biskop Knut i Linköping invigde 1409, placerad i kapellet. Var och en som ångerfullt knäböjde framför den och sju gånger uttalade änglahälsningen eller andra fromma böner eller också frambar ljus eller liknande beviljades 40 dagars avlat.²⁴ Inv 1427 räknar upp saker som offrats till "Vor Frue Billede i Kappellet": 12 bresser (broscher), 3 spännen, 27 silverstycken och tre stora klockor. Bevarade eller i äldre källor omtalade medeltida bildverk antyder att ytterligare altaren kan ha funnits.

Fig 15. Kvinnorna vid den tomma grav. Oljemålning av Gotthard Werner. Inköpt 1885. Foto 1986.

Die Frauen an dem leeren Grab. Ölgemälde von G Werner. Gekauft im Jahre 1885.

Medeltida bildverk och inredningsföremål

Skulptur

1742 gjorde biskop Jöran Wallin en förteckning över en samling skulpturer, som han tagit till vara på kyrkans vind.²⁵ Den första han nämner är "Kristi bild på korset". Det kan ha varit det märkliga krucifix — sedan länge deponerat i Fornsalen, Dep. C.1, — där Kristus framställs som levande, stående frontalt på ett suppedaneum framför korset (fig 16). Han är iförd en fotsid tunika och skor. Om livet har han ett bälte, vars ena ände hänger ned till tunikans underkant. På bröstet ses en rund fördjupning, där en prydnad av något slag varit fästad. Tunikan bär spår av förgyllning, skorna av brokadmönster. Korsets övre ändar avslutas trepassformigt,

den nedre rakt. Korsarmarna förenas genom en smal, nedtill öppen ring, vars ändar är formade som franska liljor. I översta korsarmen ett hål för krucifixets upphängning. Ek. Skulpturens höjd 102, bredd 92 cm, korsets höjd 163, bredd 126 cm.²⁶

Krucifixet härrör från 1400-talet men efterbildar ett vida äldre, mycket berömt krucifix i domen i Lucca, känt som Volto Santo eller "det heliga ansiktet". Mer eller mindre trogna kopior spreds under hela medeltiden i den katolska världen. Visbykrucifixets begränsade storlek tyder på att det varit placerat i något av kyrkans kapell. Som triumfkrucifix har det varit för litet.

Fig 16a. Krucifix av Volto Santo-typ, skulptur av ek från 1400-talet. Nu i GF. Foto R Hejdström.

Krucifix aus Eichenholz, Volto Santo-Typ. 15. Jahrhundert. GF.

Fig 16b. Detalj av föregående. Foto 1986.

Detail des Kruzifixes.

Alldeles klart är att kyrkan måste ha haft ett äldre och större krucifix i triumfbågen, och det kan inte uteslutas, att det var detta Wallin fann på kyrkvinden. Om det varit det ovan beskrivna förefaller det egendomligt, att han inte noterat den ovanliga klädseln. När det gäller de övriga bilderna i samlingen anger han om än kortfattat karakteristiska drag. Misstanken stärks av att två andra bilder från vinden utgjort sidofigurer till ett triumfkrucifix. Wallin beskriver dem som "B(eate) Maria ad crucam, väl gjord med ganska bedrövade miner och tårar rinnande ur ögonen" och "S Johannes, som lärer hava stått på andra sidan om korset". Båda bilderna är förlorade, och man vet ingenting om storlek, kvalitet och tillkomsttid. De sörjande Maria och Johannes, placerade på var sin sida om den korsfäste Jesus på triumfbågens trabes, var sedan 1200-talet normala inslag i det gotländska kyrkorummets utsmyckning. Det bör framhållas, att de inte brukar förekomma tillsammans med krucifix av *Volto-Santo*-typ. Om resonemanget är riktigt skulle således triumfkrucifixet ha rönt samma öde som sidofigurerna.

Som nr 8 i sin förteckning upptar Wallin en bild, som "sades vara Judas Iskariot. Men eftersom han hötter till med handen, menar jag det skall vara krigsknekten, som slog Kristus en kindpust. Duger att stå i kyrkan att skrämma fåglar". Beskrivningen passar in på en bevarad bild, som nu står på en konsol över dopfunten i nordöstra absidiolen. Den föreställer dock varken Judas eller krigsknekten utan den uppståndne Kristus (fig 17—19).

Kristus står frontalt med högra handen höjd till välsignelse. I den vänstra har han sannolikt hållit en korsfana. Han är naken så när som på en mantel över vänstra axeln. På bröstet ses ett blödande sidosår och på händer och fötter märken efter spikar. Bakom huvudet sitter en till hälften rekonstruerad veckad korsgloria. Bilden är på sedvanligt sätt urgröpt bakifrån för att träet ej skall spricka, men håligheten täcks av ett modellerat bräde. Polykromin är ovanligt väl bibehållen och omfattar även bildens baksida. Hudfärgen är gråröd, hår och skägg svarta, manteln röd med blommor och bärd i guld, glorian förgylld med rött kors. Bilden dateras till 1200-talets tredje fjärdedel och har tillskrivits en mästare

Fig 17—18. Den uppståndne Kristus, skulptur av ek från 1200-talets tredje fjärdedel. Foto C-H Eliason 1986 resp ATA.

Der auferstandene Christus, Skulptur aus Eichenholz, drittes Viertel des 13. Jahrhunderts.

närstående den som tillverkat det berömda krucifixet i Öja. Ek. Höjd med fotplatta och gloria 188 cm.²⁷

Hur bilden ursprungligen varit uppställd i kyrkan är okänt. Inv 1830 uppger, att den fordom stått ”inuti en konstigt arbetad spira, varav ännu finnes lämningar”. Alltjämt återstår betydande rester av denna spira, som kanske mer adekvat borde benämnas baldakin (s 33). Ett ursprungligt samband mellan bilden och baldakinen är emellertid uteslutet, eftersom den senare är minst 100 år yngre, men naturligtvis hindrar ingenting, att den fogats till bilden i efterhand.

Enligt en teori skulle bilden ha använts vid årliga kristi-himmelfärdsspel i kyrkan. Den skulle ha hissats upp på kyrkvinden genom ett i det östligaste mittskeppsvalvet

befintligt runt hål.²⁸ Eftersom hålet har en diameter av 78 cm och bilden en (nuvarande) största bredd av 63 cm föreligger en om och liten möjlighet att så kunnat vara fallet.

Nr 4 i Wallins förteckning är ”Maria sittande med barnet Jesus”. Den bilden är säkerligen identisk med en tronande Madonna (fig 20—21) i Fornsalen, Dep. C.2. Maria sitter på en bänk iförd en gyllene klänning med svart, guldmönstrat skärp och förgylld mantel med röd krage och grönt foder. Med vänster hand håller hon barnet på sitt vänstra knä, i höger hand en spira. Hon stöder fötterna på symmetriskt liggande djur, symboliserande onda makter. Jesusbarnet är klätt i en fotsid, förgylld skjorta och likaledes förgylld mantel med blågrönt foder.

Fig 19. Detalj av föregående. Foto C-H Elia-
son 1986.

Detail von Abb. 17—18.

Med vänster hand håller han en bok, den högra armen har gått förlorad. Både Maria och barnet har burit kronor. Bilden är mycket förstörd och de angivna färgerna endast delvis bevarade. Den dateras till 1200-talets andra fjärdedel och anses ha utförts av en av sachsisk konst påverkad mästare benämnd Tingstädemästaren. Bilden av ek med urgröpt baksida. Höjd 151, bredd 56 cm.²⁹

Den ovan omtalade Mariabild som biskop Knut invigde 1409 försvann ur kyrkan tidigare än något annat känt medeltida bildverk. Enligt invigningsbrevet återgav den Maria ”vördnadsfullt bärande en Kristusfigur, sin korsfäste son, i sina armar”. Den knapphändiga beskrivningen ger ingen klar föreställning om vilken typ av mariabild det var fråga om. Närmast synes den avse en pietà, d v s Maria sittande med den döde Jesus i sitt sköte.

Wallins förteckning upptar ingen pietà men däremot en stående Maria med barnet, också den numera spårlost försvunnen.

I annat sammanhang talar Wallin om ett ”Mariae beläte av finaste alabaster”, som på hans tid förvarades i kaplanens sakristia.³⁰ Det var den enda medeltida skulptur, som på 1700-talet ansågs värd att tas upp i kyrkans inventarium. Den är identisk med en i Fornsalen deponerad bild av S Barbara (fig 22) huggen i vit marmor, inv nr A. 1589. Barbara står något framåtlutad iförd en fotsid klänning och mantel; på huvudet bär hon en krona med avslagna spetsar. Huvudet är avbrutet vid halsen men fastsatt med en järndubb (var så redan 1759, inv). I höger hand bär hon ett kastell, vars krenelerade torn har stora fönster på tre sidor; i den vänstra håller hon ett avbrutet cylindriskt föremål. Höjd 100 cm.³¹

Skulpturen anses ha utförts i Köln eller trakten där omkring ca 1360. Enl inv 1830 gavs bilden ”tillika med en hög spira, varefter ännu lärer finnas lämningar, till åminnelse efter den avlidne hertig Erik”. Spiran är sannolikt densamma som i inventariet sätts i samband med bilden av den uppståndne Kristus. Den består av så många våningar att den i nedmonterat skick lätt kan ha

Fig 20. Maria med Jesusbarnet, skulptur av ek från 1200-talets andra fjärdedel. Nu i GF. Foto R Hejdström.

Maria mit dem Kind, Skulptur aus Eichenholz, zweites Viertel des 13. Jahrhunderts. GF.

Fig 21. Marias huvud, detalj av föregående. Foto R Hejdström.

Maria, Detail von Abb. 20.

uppfattats som två. Hertig Erik, son till Albrekt av Mecklenburg, dog 1397 på fästningen Landeskron vid Klintehamn och begrovs på Mariakyrkans kyrkogård.

Av skulpturerna i den wallinska förteckningen återstår att nämna två, båda försvunna. Den ena föreställde S Henrik, Finlands apostel. Hans namn stod skrivet bakpå, säger Wallin. Den andra beskriver han som "en gammal man sittande med stort skägg och huvudet (?) i högra handen, som dock var borta. Gördel omkring livet och en taska (?) på vänstra sidan, nedanför honom på höger en liten bild, såsom en eremit, och på andra sidan en nästan dylik sittande på knä". Beskrivningen är inte tillfyllest för att man skall kunna avgöra vem bilden föreställt.

En särställning bland kyrkans medeltida träskulpturer intar en ryttarstaty från 1480-talet (fig 23—24), vanligtvis benämnd S Göran.³² Bred över bringan och med uppsvängd manke står hästen lugnt och stadigt med alla fyra benen i marken. Den harneskkäddade ryttaren snarare står än sitter i sadeln. Benen är raka och kroppen upprätt. Vänster arm som troligen hållit tygeln är något

framåtböjd, den ursprungliga högra armen är förlorad och ersatt med en alltför lång ny arm. Ansiktet är slättrakt och ungdomligt med ett avspänt uttryck, håret är axellångt och smålockigt.

Såväl häst som ryttare är av ek och ihåliga; endast ryttarens rekonstruerade arm är av furu. Hästens kropp är sammansatt av ett flertal segment. Hela statyn har varit målad: hästen ursprungligen grå med vita fläckar, senare rödbrun med detaljer i svart. Även ryttaren visar spår av två färglager. Färgen är numera till största delen avflagnad. Bomärken, initialer och årtal har ristats på häst och ryttare, det äldsta årtalet 1565 på hästens vänstra framben.³³ Hästens höjd 185 cm, ryttarens 180 cm.

Statyn kan följas tillbaka till 1652, då den stod på en gravsten i Stora kapellet.³⁴ Jöran Wallin talar på 1740-talet om "den stora upphöjda graven med hästen och riddaren på".³⁵ Han antog att statyn kommit från Visborgs slottskapell, eftersom där enl ett inv från 1509 skulle ha funnits en bild av en ridande S Göran. Det är känt att Haqvin Spegel efter slottets förstörelse 1679 räddade ett antal inventarier från slottskapellet till domkyr-

Fig 22. S Barbara, skulptur av vit marmor, västtyskt arbete från omkr 1360. Nu i GF. Foto R Hejdström.

St. Barbara, weisser Marmor, westdeutsche Arbeit um 1360. GF.

Fig 23. Ryttnarstaty av ek från 1480-talet, ursprungligen sannolikt placerad i S Hans kyrka. Nu i GF. Foto R Hejdström 1976.

Reiterstandbild aus Eichenholz, um 1480. Wahrscheinlich aus der Kirche St. Hans. GF.

Fig 24. Ryttarens huvud, detalj av föregående. Foto 1986.

Der Kopf des Reiters, Detail von Abb. 23.

kan,³⁶ men vid det laget hade ryttarstatyn som framgått av ovanstående redan funnits där i minst ett kvarts sekel. Att den inte från början tillhört domkyrkan är dock av olika skäl sannolikt. Det har antagits att den beställts av länsmanen Ivar Axelsson Tott som gravmonument och av honom placerats i S Hans kyrka, där två av hans bröder hade sina gravar. Sedan kyrkan övergivits i samband med reformationen skulle statyn på 1530-talet tillsammans med andra Tottminnen ha överförts till domkyrkan genom en frände till bröderna Tott, länsmanen Henrik Rosenkrantz.³⁷

Inv 1830 uppger att "Sct Jöran till häst, begge i kroppsstorlek" vid den tiden förvarades i gamla konsistorierummet, d v s nordvästra delen av Stora kapellet. Enl samma inv fanns i kyrkan ännu en S Göransbild, nämligen "på sidan om södra fruntimmersläktaren, på muren". Eftersom den uppräknas bland skulpturer var det säkerligen inte fråga om någon målning. Den torde ha försvunnit i samband med kyrkorestaureringen 1831. Också den stora ryttarstatyn var då nära att gå förlorad.

Den såldes jämte andra onyttiga inventarier på auktion, men några församlingsbor upprördes över försäljningen och köparen nödgades återlämna statyn. Sedan 1883 är den deponerad i Gotlands fornsal, inv nr A. 3233.

Måleri

Enl Haqvin Spegel hängde på hans tid bakom altaret i domkyrkan fyra blytavlor med målade bilder av S Maria, S Maria Magdalena, S Gertrud och S Peter samt en av samma storlek med släkten Totts vapen (fig 25) och inskriften "ywer acselson ritt".³⁸ Wallin omtalar dessutom en lång smal tavla av trä i högkoret föreställande en harnesklädd riddare med en rödgulrandig vimpel (fig 26). Alla tavlorna försvann spårlöst efter mitten av 1700-talet, men tack vare den danske tecknaren Søren Abildgaard finns goda avbildningar i färg av vapentavlan och tavlan med riddaren. De förvaras nu i Nationalmuseum, Köpenhamn. Den förra kan dateras till 1480-talet, den senare till tiden 1520—1540. Eftersom tavlorna med helgonbilderna varit av samma slag och format som vapentavlan bör hela serien ha tillkommit samtidigt och för ett och samma ändamål. Det ligger nära till hands att sätta dem i samband med ryttarstatyn. De kan t ex ha smyckat sockeln till densamma, när den stod uppställd i S Hans kyrka. Bilden med riddaren, som att döma av vimpelns färger föreställer en medlem av familjen Tott, skulle däremot ha tillkommit först sedan monumentet överförts till domkyrkan.

Sakramentshus³⁹

Sakramentshus, "tabernakel", bestående av en åttkantig överdel, det egentliga sakramentshuset, samt ett runt skaft med vulstformad nod (fig 27). Skaftet är intappat i en fotplatta sammansatt av fyra olikstora, runda skivor. Uptill på skaftet en med förkroppade hörn försedd åttkantig platta, på vilken sakramentshuset vilar. Dettas sidor består av fönstersektioner och mellanstycken. Fönstersektionerna, av vilka tre saknas, innehåller tvådelade fönster med varje fönsterhalva trepassformigt avslutad. På insidan fals för fönsterglas. En av de försvunna fönstersektionerna har kunnat skjutas nedåt, så att sakramentshusets inre blivit tillgängligt. Ursprungligen hade sakramentshuset säkerligen ett spetsigt tak, men det har gått förlorat liksom de stavar eller ornament, som av järnöglor och färgspår att döma varit fästade på hörnen.

Den ursprungliga polykromin är svårt skadad, framför allt på skaftet. Dock framgår att fotplattans och bärplattans skivor varit omväxlande röda och gröna, skaftets nod och cylindriska över- och underdel förgyllda och

Fig 25. Tavla av bly med ätten Totts vapen, 1480-talet. Försvunnen. Akvarell av S Abildgaard 1753. Nationalmuseet, Köpenhamn.

Bleitafel mit dem Wappen der Totts, um 1480. Verschwunden. Aquarell von S Abildgaard, 1753.

skaftet i övrigt försilvrat. Själva sakramentshuset är förgyllt på utsidan med försilvrade, dekorativa fördjupningar. På insidan är mellanstyckena blå liksom det platta innertaket under det att fönstersektionerna är röda.

Sakramentshuset är gjort av ek. På vissa delar kan man se hoppassningsmärken liknande ögonen på en tärning. Från mitten av 1200-talet. Höjd 258 cm. Dep i GF, inv nr A. 3241.

Sakramentshusens uppgift var att förevisa hostian, det invigda nattvarvsbrödet, för menigheten. Vanligtvis hade de sin plats intill och norr om altaret. I mindre kyrkor gjorde inmurade eller fristående sakramentsskåp med gallerförsedd dörr samma tjänst.

Fig 26. Riddare med svärd och rödgul vimpel, målning på trä ca 1520—1540. Försvunnen. Akvarell av S Abildgaard 1753. Nationalmuseet, Köpenhamn.

Ritter mit Schwert und rot-gelbem Wimpel, um 1520-1540 auf Holz gemalt. Verschwunden. Aquarell von S Abildgaard, 1753.

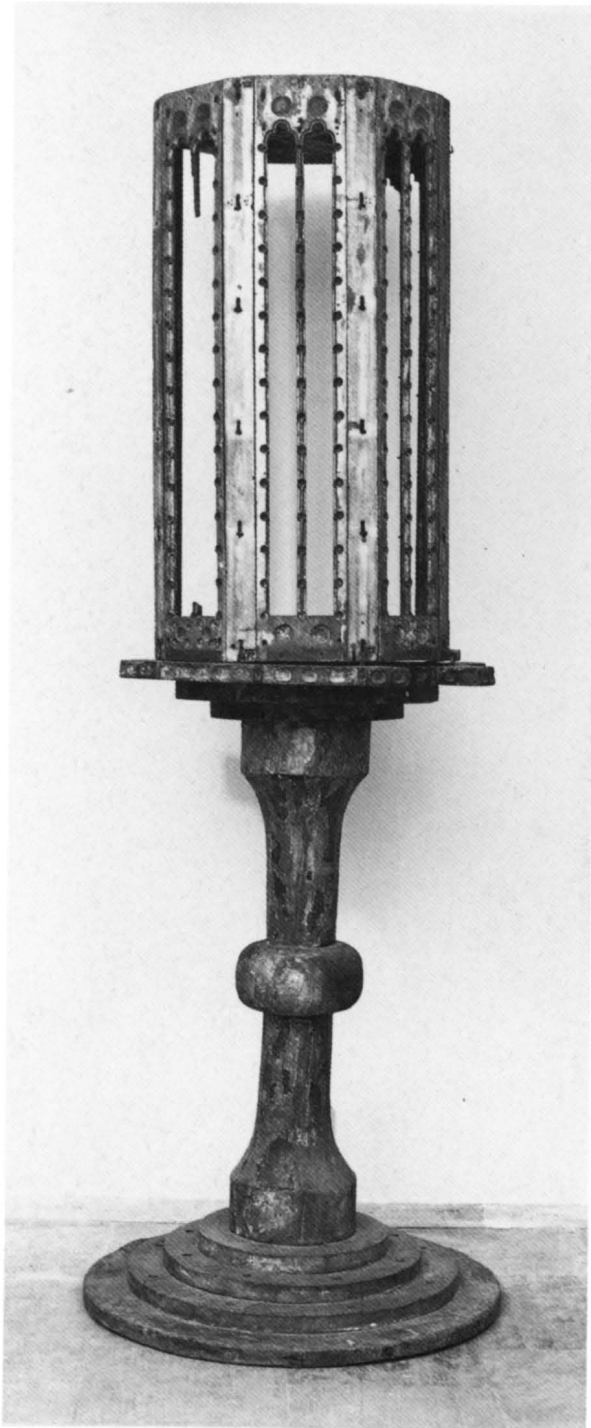
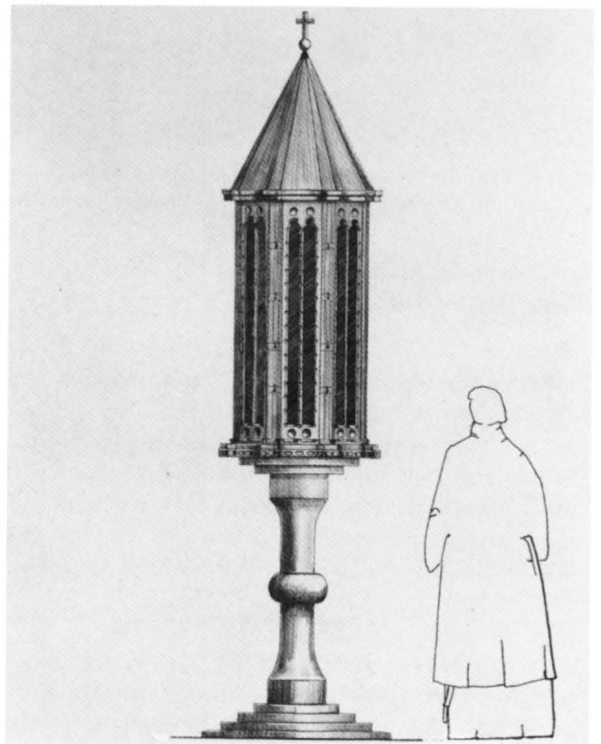
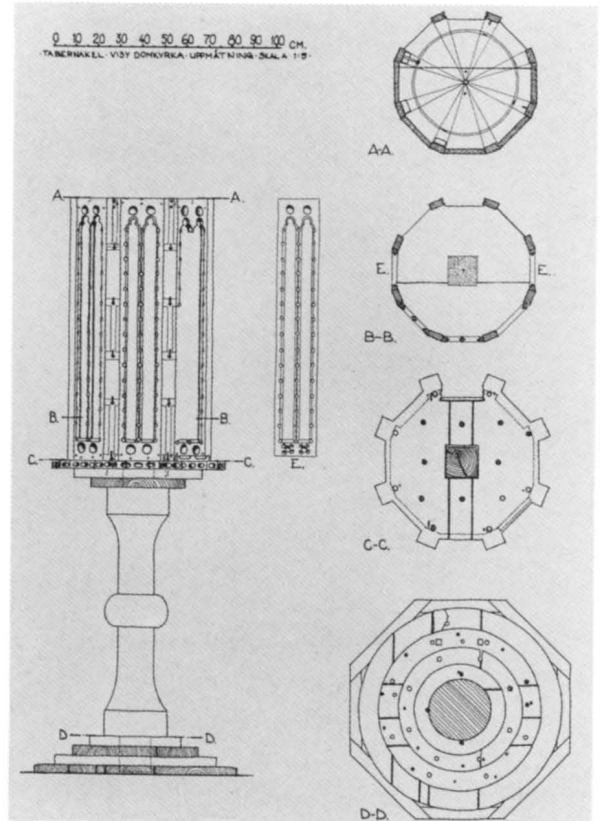

Fig 27. Sakramentshus, "tabernakel", av ek från mitten av 1200-talet. Nu i GF. Foto 1986. — Uppmätning och försök till rekonstruktion av L Rosenberg. GF.

Tabernakel aus Eichenholz, Mitte des 13. Jahrhunderts. GF.

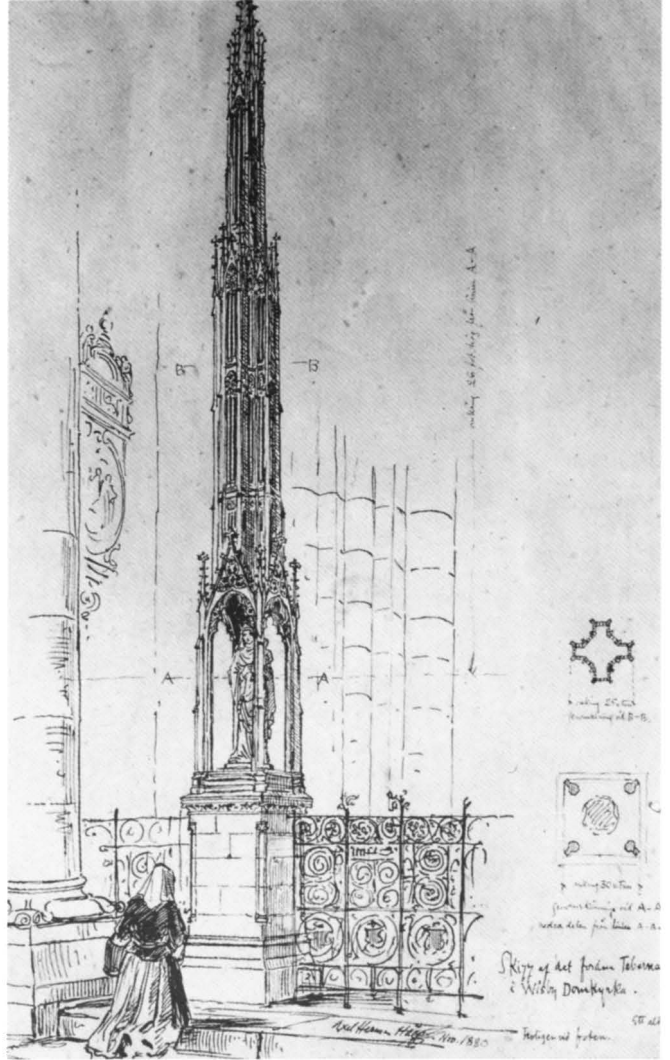
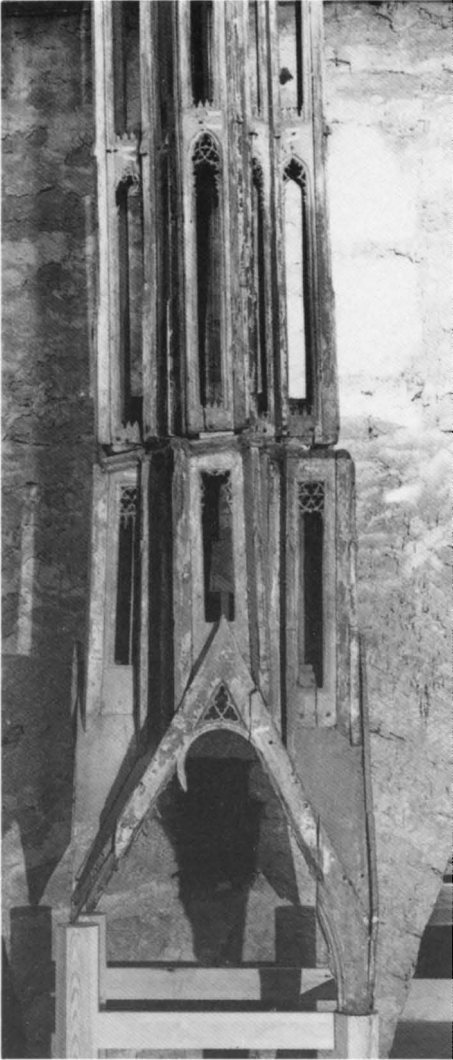

Fig 28. Baldakin av ek från omkr 1400. Detalj samt försök till rekonstruktion. Foto G Svahnström 1986. Teckning av Axel Herman Hägg 1880. GF.

Baldachin aus Eichenholz, um 1400. Detail und Rekonstruktionsversuch. Zeichnung A H Hägg 1880.

Baldakin

Baldakin i form av en fem våningar hög spira (fig 28). Nedersta våningens grundplan kvadratisk, ca 80–85 cm, de följande tre våningarnas sextonsidig och den överstas åttasidig, den avslutande spetsen förlorad. I hörnen fialer, som nu till största delen saknas. I samtliga övre våningar höga, smala öppningar med rikt varierat sengotiskt masverk. En sida odekorerad, väl beroende på att den stått mot en vägg. Svaga spår av ursprunglig färg. Såväl stammen som flertalet masverk ofullständiga.

Ek. Nuvarande höjd 589 cm. Den ursprungliga höjden omöjlig att beräkna.

Även om baldakinen varit fästad vid en vägg förutsätter storleken och tyngden stöd av kolonnetter åtminstone i de främre hörnen. Inga uppgifter föreligger om var i kyrkan baldakinen varit uppställd, inte heller kan med säkerhet sägas, vilken bild som stått under densamma (jfr s 24f). Att döma av masverksformerna bör tillkomsttiden ligga omkr 1400. Nuvarande förvaringsplats är kyrkans vind.

Predikstolar

Predikstol av valnötsfanerad ek (fig 29), på andra pelaren från öster i norra pelarraden (B 4). Sexsidig korg med kraftigt artikulerade, upptill avtrappade speglar, i hörnen svartmålade kolonnetter med förgyllda korintiska kapital, runt kolonnetterna målade rankor i guld, upptill ett starkt profilerat listverk, nedtill ett sockelparti med förgyllda blomsterornament i relief mot svart botten, därunder hängande, broskartade ornament. Under kolonnetternas förkroppningar änglahuvuden, som avslutar underredets S-formade ribbor, vilka nedtill förenas i en druvklase. Predikstolstrappa med barriär lik korgens sidor, dörr med flankerande, spiralvridna kolonner och bruten segmentgavel med svarvad mittprydnad krönt av en spiralvriden pinakel. Innanför dörrs en klappstol d v s en vid väggen fästad nedfällbar stolsits. På väggarna talrika inristade namn, initialer, bomärken och årtal från slutet av 1700-talet.

Ljudtak i form och utsmyckning anslutande till korgen. I hörnen änglahuvuden. Ovanpå listverket kartu-

Fig 29. Predikstol av valnötsfanerad ek, daterad 1684, sannolikt nordtyskt arbete. Helhet och detalj av korgen. Foto 1986.

Kanzel aus Eichenholz mit Walnussfurnier, 1684. Wahrscheinlich norddeutsch. Gesamtansicht und Detail vom Kanzelkorb.

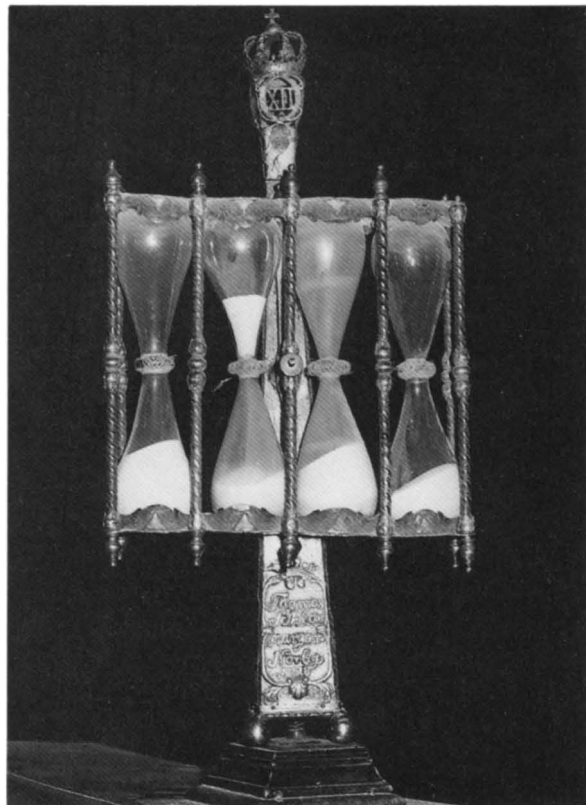
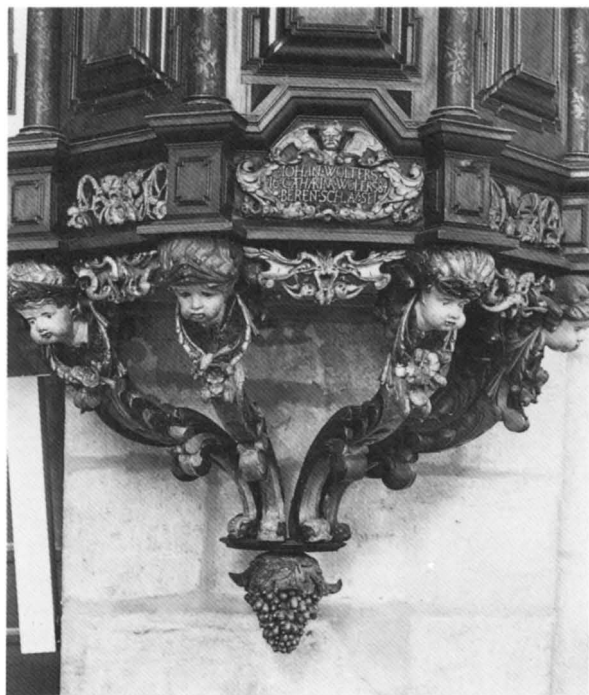

Fig 30. Timglas av silver och mässing från 1718 på predikstolen, krönt av Karl XII:s monogram. Foto 1986.

Stundenglas aus Silber und Messing auf der Kanzel, bekrönt vom Monogramm Karls XII. von 1718.

scher och uppåttigande S-formigt svängda ribbor, som bär en krönande kvinnogestalt med naken överkropp, lagerkrans på huvudet, en palmkvist i ena handen och stövlar på fötterna (segergudinna). På pelaren mellan korg och ljudtak ett ryggstycke med änglahuvuden och broskverk på sidorna. I taket en förgylld duva.

I en kartusch på korgens sockel står IOHAN WOLTERS CATHARINA WOLTERS BERENT SCHLAV : SEL samt årtalet 1684, i en kartusch på ljudtaket Karl XI:s monogram. Detta betyder, att predikstolen är en gåva 1684 av den från Tyskland inflyttade köpmannen och rådmannen, sedermera borgmästaren Johan Wolters och hans hustru Catharina, tidigare gift med handelsmannen Berent Schlau, död 1667 (SEL = salig)⁴⁰.

Kyrkans arkiv saknar uppgifter om predikstolens tillkomst. I stil och utförande ansluter den till samtida snickarkonst i Schleswig-Holstein.⁴¹ I Visby torde vid den aktuella tidpunkten inte ha funnits någon mästare kapabel att utföra ett arbete som detta. Sannolikt är predik-

Fig 31. Predikstol av ek, daterad 1548, med reliefer av bl a Danmarks riksvapen, Philipp Melanchthon och Martin Luther. Sedan 1699 i Grötlingbo kyrka. Foto G Svahnström 1986.

Eichenkanzel, 1548, mit Reliefs u.a. von Dänemarks Wappen, Melanchthon und Luther. Seit 1699 in der Kirche von Grötlingbo.

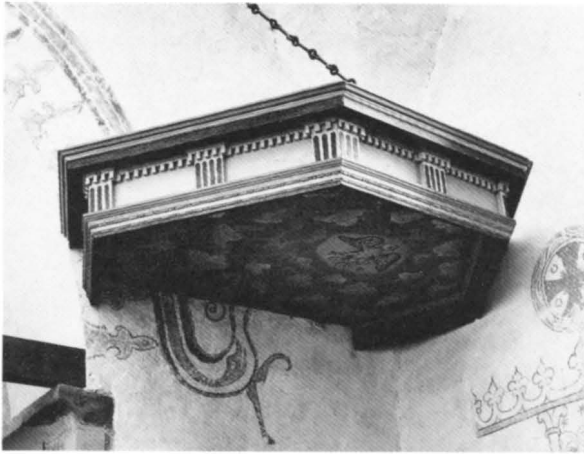

Fig 32. Ljudtak, "himmel", till predikstolen från 1548. Sedan 1699 i Fide kyrka. Foto G Gädefors 1961.

Schalldeckel der Kanzel von 1548. Seit 1699 in der Kirche von Fide.

stolen importerad från Lübeck. Därifrån skall enligt vad Hilffeling erfor 1799 den mycket lika men något enklare predikstolen i Klinte kyrka ha kommit 1696.⁴² Kronans och underredets ornamentik avviker kvalitetsmässigt något från korgens, vilket kan innebära att dessa delar utförts av annan hand och tillfogats senare. Genom sin bemålning kontrasterar de också mot korgens och ljudtakets betsade valnöt och diskreta förgyllning.

På predikstolen står ett timglas med fyra glas i stativ av silver och mässing med driven och ciselerad dekor (fig 30). Upptill en genombruten kunglig krona, därunder Karl XII:s monogram, också det i genombrutet arbete. Inskrift THOMAS SCHLAU. MARGAR. NORBY 1718. Höjd 57, bredd 25 cm. — Timglaset skänktes till kyrkan 1719 av Schlaus änka Margareta, född Norby. Schlau var rådmann och son till ovannämnda Catharina Wolters i hennes äktenskap med Berent Schlau.

Tidigare predikstolar

Wolters predikstol hade en föregångare från 1548 (fig 31). Den såldes 1699 till Grötlingbo kyrka, där den alltså är i bruk.⁴³ Den sexsidiga korgen har en enkel arkitektonisk uppbyggnad med tunna lister som ram kring de olika sidorna. Dessa är prydda med profilporträtt i låg relief av bl a Philipp Melanchthon, Martin Luther, kejsar Karl V och dennes broder Ferdinand I. De avbildade återges antingen under halvbågar eller i helrund inramning. En sida upptas av det danska riksvapnet. Predikstolens originalfärger, blått, rött, gult, grönt, beige, svart, guld och silver, framtoogs under gulbrun övermålning av konservator Erik Olsson 1957.

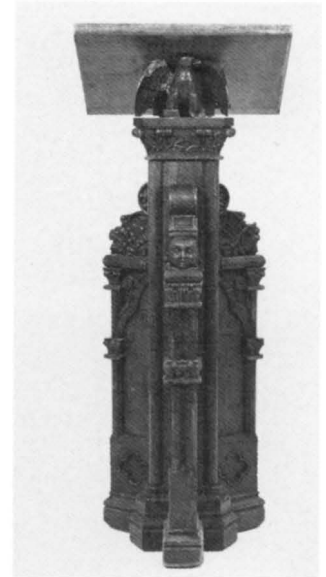

Fig 33. Ambo eller talarstol av ek, efter ritning av Gust Petterson 1889. Foto 1986.

Ambo aus Eichenholz nach einer Zeichnung von G Petterson 1889.

Nedtill på sidan med riksvapnet står med upphöjda bokstäver E HARDENBARCH K ROSENKRANS 1548. Samma årtal förekommer även på en annan sida. Namnen tillhör Eiler Hardenberg, länsman på Visborgs slott 1544—1551, och hans hustru Katarina Rosenkrantz, vilka sannolikt bekostat predikstolen.⁴⁴ Vid uppsättningen i Grötlingbo kan den ha förändrats något. Den mot väggen vända odekorerade sidan och den trattformiga underdelen kan ha tillkommit då. Ursprunglig trappa och trappbarriär saknas, men däremot finns ljudtaket kvar, dock inte i Grötlingbo utan i Fide kyrka (fig 32), som då var annex till Grötlingbo.⁴⁵ Det platta taket kantas av en sarg med tandlist upptill och en enklare list nedtill. Mellan listerna refflade pilasterstycken. Ljudtaket var enligt Strelow en gåva till Mariakyrkan av Hardenberg och borgmästaren Christen Skriver.⁴⁶

1548 års predikstol var den första i sitt slag i kyrkan. Men redan dessförinnan hade predikan förekommit där. Prästen använde sig då av en kvarlämnad del av ett medeltida murat lektorium vid första pelaren från öster i norra raden. Se härom VD I, s 132 f. En tid predikades ibland från lektoriet och ibland från predikstolen men från 1577 endast från den senare.⁴⁷

Ambo

Av betsad ek med tre stödben i form av halva trepassarkader, bokbrädan stödd av skulpterad örn med utbredda vingar, snidad ornamentik i senromansk stil (fig 33). Höjd 132 cm. — Från restaureringen 1890—1893. Ritad 1889 av arkitekten Gust Petterson (1855—1933).

Fig 34. Nuvarande bänkinredning med sidor av valnöt från 1945. Foto 1986.

Heutiges Kirchengestühl mit Giebeln aus Walnussholz von 1945.

Bänkinredning

Bänkinredningen förnyades till största delen vid restaureringen 1979–1985. Endast bänkskärmar, luckor och gavlar är äldre, från 1945 (fig 34). Bänkarna är samlade i två huvudkvarter på ömse sidor om en mittgång. De är slutna mot denna men öppna mot sidogångarna. Smärre kvarter med långsgående bänkar finns utmed sidoväggarna. Skärmar, luckor och gavlar är av betsad valnöt från träd i Visby, som föll offer för de stränga vintrarna i början av 1940-talet. De ritades av arkitekten Erik Fant i anslutning till predikstolskorgens former.

Före 1945 hade kyrkan öppna bänkar med profilerade gavlar i nyromansk stil (fig 4), ritade av arkitekten Gust Petterson till restaureringen 1893.⁴⁸ En bänkgavel förvaras på kyrkvinden. Dessa bänkar ersatte en sluten bänkinredning med barockartade speglar på bänkluckorna, sannolikt från början av 1700-talet.⁴⁹ Ingenting har bevarats av denna inredning. Från en äldre bänkinredning härrör möjligen en arkadindelad, med plattrelief ornerad skärm (fig 35), som fram till 1985 stod som panel i sydöstra tornets nedersta kammare, tidigare kaplanernas sakristia. Den är av omålad furu och tillkommen i mitten av 1600-talet. Längd 294, höjd 109 cm. Beträffande bänkkvarterens utformning före 1893 hänvisas till VD I, fig 155 och 236 samt s 177 f.

Kyrkans arkivalier har följande uppgifter om bänkinredningen under 1600- och 1700-talen. 1662 erhö

borgmästaren Carl Persson Sundman betalning för ”de nya stolarna” i kyrkan.⁵⁰ 1710 gjorde snickarmästare Christian Fedder⁵¹ två rader nya bänkar och året därpå tillkom långa bänkar för soldater norr och söder om koret. 1732 byggde Jacob Ahlgren⁵² två nya bänkar och 1733 Thomas Engström⁵³ tre bänkar söder om koret med upphöjt arbete på dörrarna och på den främsta bänken. Engström anlätades åter 1755 för tre bänkar i norra koret och samtidigt byggde kyrkans egen timmerman Olof Friberg⁵⁴ lika många vid Brudportalsdörren. 1770 betalades snickaren Olof Westberg⁵⁵ för 17 bänkar på bägge manssidorna under orgelläktaren och 22 kvinnobänkar, också under orgelläktaren. Samme man byggde 1772 22 nya kvinnobänkar på norra sidan och 1774 ytterligare nio. 1780 målade Eric Lodström⁵⁶ ett inte närmare angivet antal bänkar. 1831 beslöt man måla bänkar, läktare och dörrar med ljus oljefärg utan ådror.

Av alla dessa bänkar återstår ingenting utom möjligen den ovannämnda bänkskärmen från 1600-talet i södra sakristian. Däremot är den inredning i form av bänkar, väggskåp och paneler bevarad, som snickarmästare Johan Dunderhake⁵⁷ 1740 byggde i norra sakristian, nuvarande silverkammaren (fig 36).

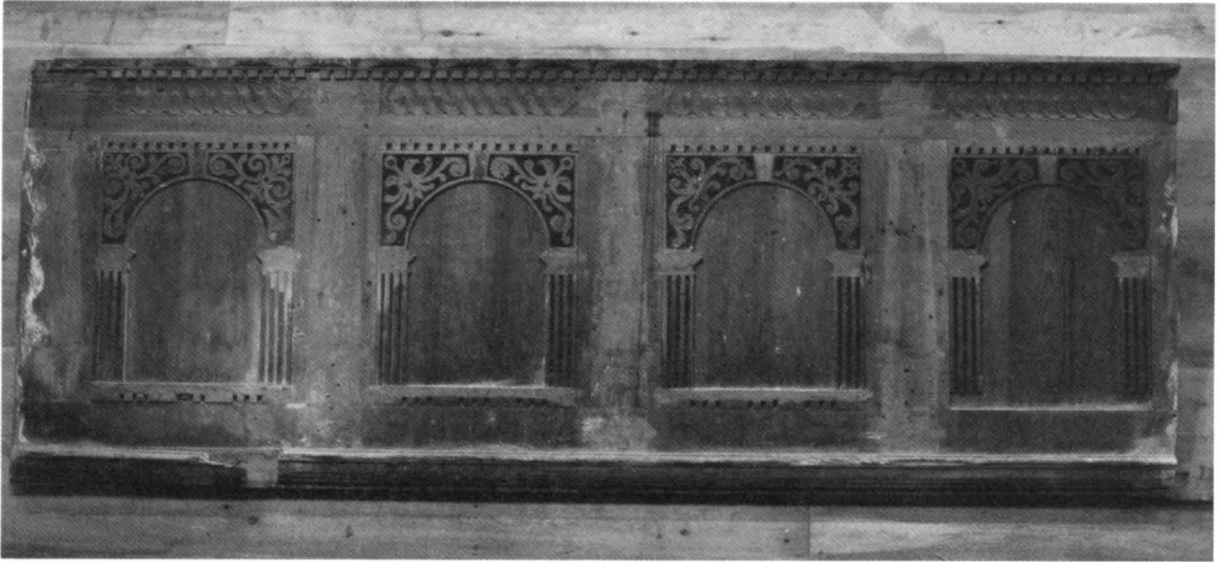

Fig 35. Bänkskärm av omålad furu med plattskärningsornament mot svart botten. Från mitten av 1600-talet. Foto 1986.

Gestühlsfront aus ungemaltem Kiefernholz mit flachen Schnitzornamenten auf schwarzem Grund. Um 1650.

I viss mån hörande till bänkinredningen är en s k biktstol eller skriftestol av betsad ek och furu vid utgången till sakristibygnaden (fig 37). Framsidan, gavlarna och ryggstycket är prydda med rundbågiga arkader med plattskärningsornament. Mellan arkaderna kannelerade eller med plattskärning smyckade pilastrar. På ryggstycket kontursågade vingar samt inskriften "ANNO 1658 Hat M: Jochim Störlinck⁵⁸ tischler uñ Bürger in Wisby, mit seiner Lieben Haus Frawen, Margrete Störlinks, diesen Beichtstuhl Zur Kirchen For Ehret. Gott zu Ehren, sich und den seinigen Zum gedechtniis". (Anno 1658 har mästern Jochim Störlinck, snickare och borgare i Visby, med sin kära hustru Margrete Störlincks förärat denna biktstol till kyrkan, till Guds ära, sig själv och de sina till åminnelse). Bredd 146, höjd 210 cm. — Biktstolar eller skriftestolar förekommer i flera gotländska landskyrkor, i allmänhet placerade i korets nordöstra hörn.⁵⁹ De kallas ibland felaktigt för biskopsstolar. Enskilt skriftemål var ännu i mitten av 1600-talet vanligt på Gotland. Det innebär, att den som skulle begå nattvarden först skriftade sig för prästen, d v s bekände eventuella synder, och därefter fick avlösning. 1780 beslöt kyrkorådet, att domkyrkans biktstol, "som nu lång tid till föga prydnad haft sitt rum söder om altaret" skulle flyttas till annan plats. Bänkdörrens placering tyder på att bänken ursprungligen kan ha stått i korets nordöstra hörn. 1830 stod den i Stora kapellet (inv 1830). Biskopens bänk, som alltså

inte skall förblandas med biktstolen, hade sin plats omedelbart framför korskranket till höger om stora ingången i skranket. Den såldes 1831. För nattvardsgästerna fanns bänkar innanför skranket (VD I, s 19, fig 4).

Fig 36. Silverkammaren i nordöstra tornet, tidigare biskopens sakristia, med väggskap och paneler av Johan Dunderhake 1740. Foto 1986.

Die Silberkammer im Nordostturm. Ehemalige Sakristei des Bischofs, mit Wandschränken und Panelen von J Dunderhake, 1740.

Fig 37. Biktstol av ek och furu från 1658 förfärdigad av Jochim Störlineck och skänkt till kyrkan av honom och hustrun Margrete. Foto 1986.

Beichtstuhl aus Eichen- und Kiefernholz, 1658 von J Störlineck angefertigt und geschenkt.

Läktare

De många nya bänkar som tillkom i kyrkan på 1700-talet var en följd av den stora folkökningen i staden, bl a genom att en artilleribataljon förlades dit 1742. Men för att behovet av platser skulle kunna tillgodoses var det nödvändigt att också bygga läktare på olika ställen i kyrkorummet. (Se härom närmare i VD I, s 132f, 178, fig 155). De försvann successivt under loppet av 1800-talet, de sista vid restaureringen 1890—1893. Då byggdes på den gamla orgelläktarens plats mellan långhusets västvägg och det västligaste pelarpåret en ny läk-

tare för enbart kören (fig 38), medan orgeln placerades på en särskild läktare i nordvästra hörnet, båda liksom orgelfasaden ritade av arkitekten Gust Petterson.⁶⁰ Kör-läktaren byggdes om 1945 efter ritning av arkitekten Erik Fant⁶¹ och i anslutning till den samtidigt ombyggda bänkinredningen. Den något framskjutande bröstningen erhöll samma typ av speglar som bänkarna. Vid restaureringen 1979—1985 sköts bröstningens mittparti ytterligare fram för att spelbordet skulle få en lämpligare placering (se fig 2).

Fig 38. Körläktare, byggd 1892. T h en del av orgeln. Foto omkr 1900 i Waldemar Falcks fotoarkiv.

Chor- und Orgelempore 1892.

Orglar

Första gången en orgel omtalas är 1427, då Gesike Myn-temesters ger en åker och en betning till Vår Frus kyrkas orgel för själamässor för sin man, sina barn och sina för-äldrar.⁶² 1585 uppges kyrkan ha en orgel med ”piber smaa och store in summa — XXX”.⁶³

Femton år senare byggdes en ny orgel på en läktare på den nuvarande körläktarens plats. På en bjälke under verket stod skrivet ”Anno Domini 1600 ist dis werk gebaudt und maldt” samt ett oläsligt namn. På läktarbröstningen fanns porträtt av stadens tre borgmästare och ytterligare nio män, förmodligen rådmän, och under vart och ett stod vederbörandes namn: Nils Schabu, Hans Lunick, Niels Matzen, Meinert Segemeir, Clavs Hanssøn, Olof Clavsøn, Michael Hanssøn, Hans Klevesadel, Jurgen Wolders, Hans Staneke, Hans Thuritz och Jens Rasmussen. På luckorna framför orgelpiporna lästes namnen Harmand Füll och F(rau) Fülls.⁶⁴

1664 reparerades orgeln av orgelbyggaren Conrad Hoffmann från Danzig för 460 Dr smt.⁶⁵ Vid ett blixtnedslag 1715 skadades den svårt, dock inte värre än att den på nytt kunde göras spelbar.⁶⁶

Orgelns disposition uppgavs 1768 av organisten Georg Romin vara följande⁶⁷:

Öfre werket

En principal af 8 fot ton
 En Gedacht 8 fot t.
 En qvintadin 8.
 En Octav 4.
 En Spilpip 2.
 En Rusquint 3.
 En Superoctav 2.
 En Sifflit 1 1/2.
 En mixtur av 6 pipor stark.

Rygg Positivet

En Principal af 4 fot ton
 En Gedacht 8.
 En blockflöte 4.
 En Octav 2.
 En Sedecime 1.
 En Cymbal af 3 pipor stark
 En Trompet 8.
 En Krumhorn 8.

Pedalen

En undersats
 Bas af 16 fot ton
 En Gedacht Bas 8.
 En Octav Bas 4.
 En qvintadin
 Bas 4.
 En nachthorn och
 Raurpfeifn Bas 2.
 En Bassun Bas 16.
 En Trompet Bas 8. fot ton
 En Corneten
 Bas 2.

Bröst Positivet

En twerpipes af 4 fot ton
 En Gedacht 8.
 En Qvintadin
 En Wald Flöte
 En Nassat
 En Harpe Regal 8 fot ton
 En Sinngend regal 4.
 En Tremulant och
 En Fågle Sång

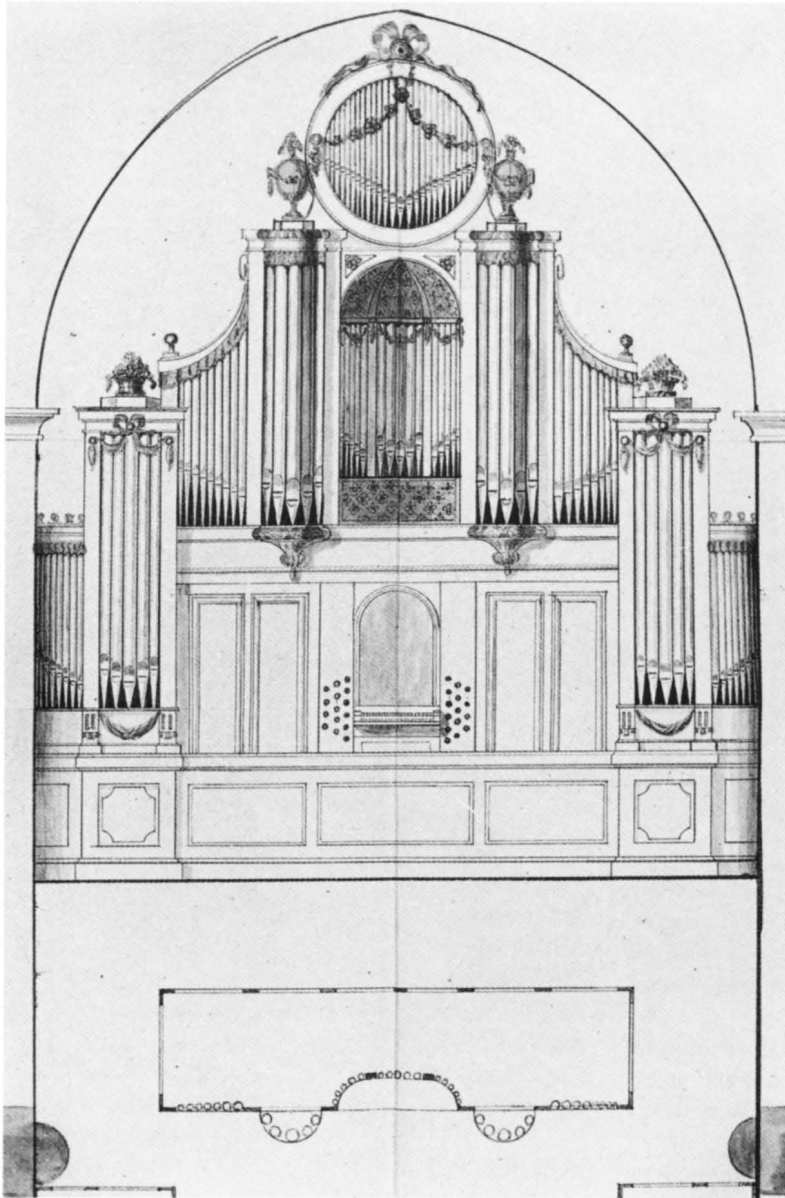

Fig 39. Förslag till orgel. Av Jonas Ekengren från Stockholm 1785. Ej utfört. ViLA.

Entwurf einer Orgel von J Ekengren in Stockholm 1785. Nicht ausgeführt.

”Äfwen merkes, att öfre werket kan Coplas med ryggpositivet, och att detta werck icke på många ställen hafver sin like.”

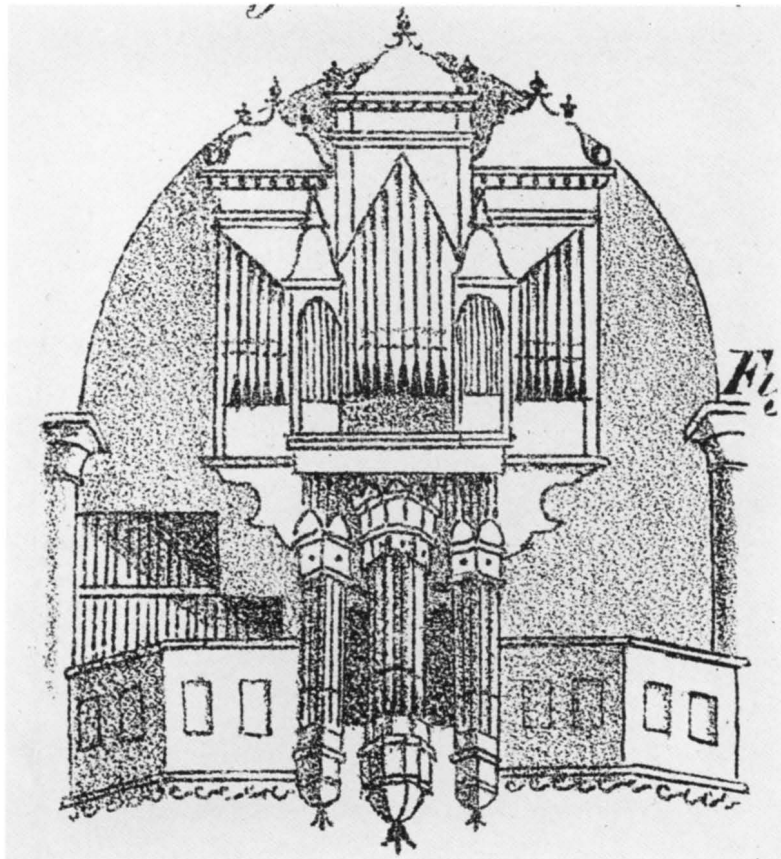
Orgelverket var bristfälligt och 1785 tillkallades orgelbyggaren Jonas Ekengren från Stockholm för att besiktiga det. Han föreslog en helt ny orgel om 30 stämmor för en beräknad kostnad av 10 000 Dr Smt eller 1 666 Rd

32 sk specie exklusive fasad (fig 39). Kyrkorådet bjöd honom 8 000 Dr Smt och det gamla verket i ett för allt, vilket Ekengren inte accepterade. Församlingen måste ännu i många år hålla till godo med sin uttjänta orgel.⁶⁸

En teckning av J G Klingwall 1824 visar 1600-talsorgeln på sin läktare (fig 40). Trots det summariska utförandet urskiljer man lätt dess tre huvuddelar, öververket, bröstpositivet och ryggpositivet.⁶⁹ Av det sistnämnda, som var placerat på läktarbröstningens fram-

Fig 40. Orgel byggd 1600, ombyggd 1836 och såld till Lau kyrka 1892, nu förstörd. Litografi av J G Klingwall 1824, vapensköldarna ”rätt öfwer clauieret” efter Wallin.

Orgel von 1600, umgebaut 1836, an die Kirche von Lau 1892 verkauft. Nicht erhalten. Lithographie von J G Klingwall, 1824, die Wapenschilde über dem Manual nach Wallin.

sida, är träkonstruktionerna till större delen bevarade på domkyrkans vind (fig 41), medan verket i övrigt gått förlorat. Ryggpositivet består av en med enkla lister kassetterad panel samt tre på denna hängande toureller med snideri i genombrutet karvsnittsmönster. Spår av målning i grått, grönt och guld.⁷⁰

Orgeln blev med åren alltmer obrukbar och i samband med kyrkans inre restaurering 1831 aktualiserades frågan om ett nytt orgelverk. Det dröjde dock till 1836, innan något skedde. Då uppdrogs åt orgelbyggaren S P Petersson⁷¹ från Böda på Öland att med begagnande av användbara delar av den gamla orgeln bygga en ny med 20 stämmor. Den blev färdig till julen 1837 och kostade 3 573 Rd 16 sk, varjämte orgelbyggaren som uttryck för församlingens uppskattning beviljades en kollekt på invigningsdagen. Orgelfasaden (fig 42) ritades av ”mekanikus” Lars Ehinger från Visby.⁷² Det var vid detta tillfälle som det gamla ryggpositivet kasserades och även bröstverket gjorde man sig av med. Det skall ha hamnat i en kyrka i Småland.⁷³

När kyrkan vid sekelskiftet åter stod inför en stor restaurering, beställde församlingen ett nytt orgelverk hos firma Åkerman & Lund i Stockholm. Det byggdes i huvudsak 1892 och fick 20 stämmor, 9 koppel fördelade på två manualer och pedal, spelbord och mekaniskpneumaspeltraktur. Dispositionen var följande⁷⁴:

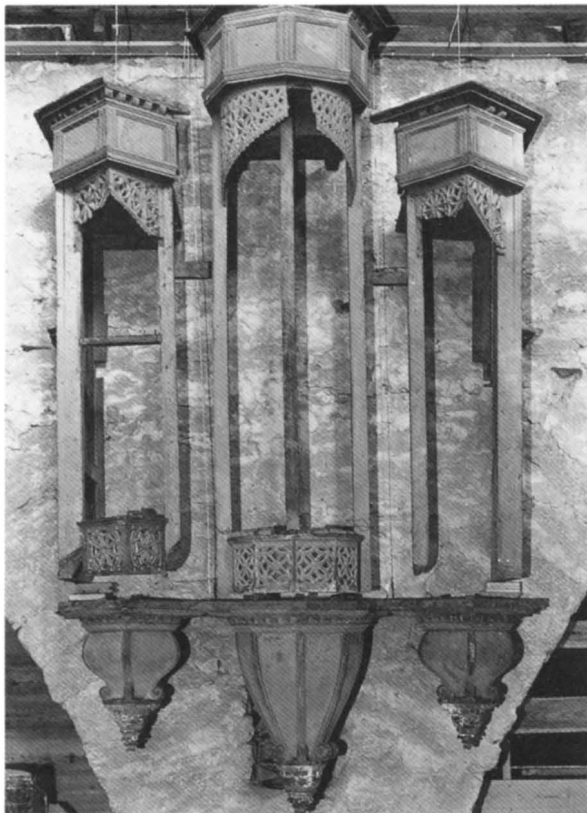

Fig 41. Delar av ryggspositivet från den år 1600 byggda orgeln. Jfr J G Klingwalls litografi, fig 40. Foto G Svahnström 1986.

Teile des Rückpositivs der Orgel von 1600, vgl. Abb. 40.

1:a Manualen	2:a Manualen	Pedalen
Borduna 16 fot	Basethorn 8 fot	Subbas 16 fot
Principal 8 fot	Rörflöjt 8 fot	Violon 16 fot
Dubbelflöjt 8 fot	Salicional 8 fot	Quinta 10 ² / ₃ fot
Gamba 8 fot	Voix celeste 8 fot	Violoncelle 8 fot
Oktava 4 fot	Fl octaviante 4 fot	Oktava 4 fot
Oktava 2 fot	Euphone 8 fot	Bassun 16 fot
Cornett 3 chor		
Trumpet 8 fot		

Den av arkitekt Gust Petterson i nygotisk stil ritade orgelfasaden (fig 43) tillverkades hos fabrikören A P Blom i Arboga. Den hade enbart blinda pipor. Den gamla orgeln såldes till Lau kyrka och uppställdes där i ombyggt skick med fasad ritad av samme Gust Petterson. Den är nu ersatt av en nybyggd mindre orgel, vars pipmaterial delvis härrör från domkyrkans 1600-talsorgel.⁷⁵

Åkerman & Lunds orgel placerades på en läktare i väster i norra sidoskeppet, norr om körläktaren och med

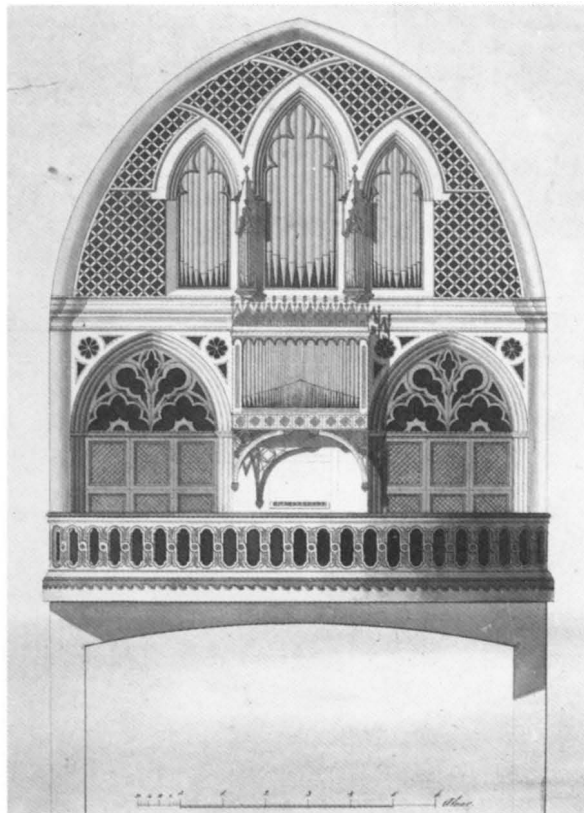

Fig 42. Orgel från 1837 med verk av S P Petersson från Böda och fasad ritad av Lars Ehinger. ViLA.

Orgel von 1837, das Werk von S P Petersson in Böda, die Fassade gezeichnet von L Ehinger.

spelbordet på den senare. På körläktarens södra del på gränsen till södra sidoskeppet placerades senare en körorgel. Orgelfasaden består av rektangulära fält i två våningar, i den övre krönta av vimperger, i den nedre med en framspringande liten tourell i mittfältet. Höga, spetsigt framskjutande toureller flankerar fasaden.

Detta orgelverk ersattes 1946–48 av en med 70 stämmor och ca 6 000 pipor försedd orgel från Mårtenssons Orgelfabrik AB i Lund, dock utan ändring av fasaden. 18 stämmor togs från den gamla orgeln, medan de övriga nyttillverkades. Stämmorna var fördelade på fyra manualer och altarorgel. De tre huvudmanualerna regerade direkt orgelns första, andra och tredje manualverk. Körorgeln spelades från första manualen och den femstämmiga altarorgeln — även spelbar nerifrån kyrkan — från fjärde manualen. På grund av verkets storlek måste en del placeras i tornemporen bakom körläktaren. Dispositionen var följande⁷⁶:

Fig 43. Orgelfasad från 1892, ritad av Gust Petterson till orgelverk, byggt av Åkerman & Lund i Stockholm. Verket förnyat 1946—48 av Mårtenssons Orgelfabrik AB i Lund men med bibehållen fasad. Foto S Hallgren 1986.

Orgelfassade von 1892 nach der Zeichnung von Gust Petterson.

1:a Manualen (Huvudverk)

Principal 16'
 Borduna 16' (g)
 Principal 8' (g)
 Flöjt 8'
 Gamba 8' (g)
 Borduna 8'
 Oktava 4' (g)
 Rörflöjt 4'
 Gemshorn 4'
 Quinta 2²/₃'
 Oktava 2' (g)
 Mixtur major 5—6 chor
 Quintcymbel 3 chor
 Cornett 3 chor (g)
 Trumpet 8'
 Trumpet 4'

1:a Manualen (Körpositiv)

Gedacktpommer 8'
 Spetsgamba 8'
 Prestant 4'
 Täckflöjt 4'
 Doublette 2'
 Mixtur minor 3 chor

2:a Manualen (Öververk)

Quintadena 16'
 Principal 8'
 Gedackt 8'
 Fugara 8'
 Oktava 4'
 Koppelflöjt 4'
 Spetsgamba 4'
 Gemshorn 2'
 Nasard 1¹/₃'
 Sesquialtera 2 chor
 Scharf 4 chor
 Krumhorn 8'
 Rankett 16'

3:e Manualen (Crescendoverk)

Gedackt 16'
 Hornprincipal 8' (g)
 Rörflöjt 8' (g)
 Salicional 8' (g)
 Céleste 8' (g)
 Principal 4'
 Flüteoctav 4' (g)
 Spetsquint 2²/₃'
 Waldflöjt 2'
 Ters 1³/₅'
 Mixtur 5 chor
 Fagott 16'
 Trumpet 8' (g)
 Euphone 8' (g)
 Skalmaja 4'
 Tremulant

4:e Manualen (Altarorgel)

Gedackt 8'
 Principal 4'
 Gemshorn 4'
 Blockflöjt 2'
 Larigot 1¹/₃'

Pedalen

Principal 16'
 Subbas 16' (g)
 Gedackt 16'
 Quinta 10²/₃' (g)
 Oktava 8'
 Dubbellflöjt 8' (g)
 Quinta 5¹/₃'
 Oktava 4' (g)
 Flöjt 4' (g)
 Nachthorn 2'
 Mixtur 6 chor
 Tertian 2 chor
 Basun 16' (g)
 Trumpet 8'
 Trumpet 4'

Fig 44. Orgel från 1983 i Stora kapellet, byggd av Magnussons orgelbyggeri i Mölnlycke och med fasad ritad av Jerk Alton. Foto 1986.

Orgel der grossen Kapelle, 1983 von Magnussons Orgelbau in Mölnlycke gebaut. Prospect und Orgelhaus von J Alton gezeichnet.

1983—86 utförde Magnussons orgelbyggeri i Mölnlycke en genomgripande renovering av orgelverket. Dispositionen bibehölls i sin helhet, dock byttes defekta pipor i olika stämmor. Ett helt nytt elektro-pneumatiskt system installerades. Det nya spelbordet, placerat på körläktarens mot öster utbyggda del, har tre manualer och pedal. Den första manualen regerar huvudverket, den andra öververket och den tredje crescendoverk, körpositiv och altarorgel. Orgeln är försedd med 64 kombinationer.⁷⁷

I samband med Stora kapellets iordningställande som särskilt gudstjänstrum anskaffades en ny orgel (fig 44), som placerades fritt i kapellets östra del. Också den byggdes av Magnussons orgelbyggeri i Mölnlycke, medan det gotiserande orgelhuset ritades av arkitekt Jerk Alton. Orgeln har nio stämmor och spelbordet två manualer samt pedal. Den togs i bruk Trettondagen 1984.

Orgeln var förberedd för utbyggnad med ytterligare 21 stämmor (sex i 2:a manualen, två i pedalen och 13 i ett separat verk som skulle spelas från 4:e manualen).

Nummertavlor

— 1. Av svartmålat trä med förgylld skulpterad ram, upptill akantus, änglahuvuden och girlanger, nedtill palmlblad kring svart inskriftskartusch (fig 45). På ramens baksida två längsgående skulpterade sidostycken. Inskrift "Christus Jesus är kommen i werldene/till att Frälsa Sündare. 1. Tim. 1/15". Sannolikt har här tidigare även stått "A° 1716". Höjd 170, bredd 80 cm. — 2. Som föregående men utan sidostycken, som dock har funnits. Inskrift "Christus är then som lidit hafwer döden: ja/ han är ock then som upväkt är then ock sitter på Guds högra hand/ock manar godt för oss. Rom: 8:34. A° 1716". Höjd 180, bredd 84 cm. — 3. Som föregående men utan sidostycken, som dock har funnits. Inskrift "Men Hugswalaren then Helge Ande/hwilken Fadren skall sända i mitt namn/han skall lära eder all ting/ock påminna eder alt thet iag eder sagt hafwer. Joh: 14/26. A° 1716". Höjd 184, bredd 92 cm. — "Ao 1716 hafwer Hr Tulförwaltaren Gab: Henschen⁷⁸ förärt til kyrckian 3 Taflor swarta i botnen, omkringlagd med biltsnider arbete, starckt förgylt, dertill 117 förgylde Zifrar, hwarmed Psalmernas nummer warda antydde. Jäm-wähl ock et fuhru Schåp brunt anstrucket med 117 rum, der utj Zifrona förwaras, och en trappa at stå på när Ziffrorna sättias op ock tagas af" (inv 1680, tillägg). En del av siffersatsen i behåll, skåp och trappa förkomna. — Förlängdes 1831 av C M Blomberg (räk). — 4. Av svartmålat trä med förgylld ram med pärlstav. Höjd 110, bredd 48 cm. — Sannolikt en av de två, som 1797 tillverkades av snickaren Olof Blomberg⁷⁹ (räk). — 5. Av svartmålat trä med svart och förgylld ram. Höjd 130, bredd 43 cm. — Möjligen den som inköptes 1874 (räk). — 6. Av svartmålat trä med förgylld ram. Höjd 75, bredd 42 cm. — 7. Av svartmålad plåt med förgylld träram. Höjd 107, bredd 45 cm. — 8. Delar av tre siffersatser: av bleck, vitmålade, av trä och av zink. — 9. Siffersatser av mässing, anskaffade i samband med restaureringen 1979—1985.

Dopredskap

I långhusets nordöstra hörn framför därvarande absidiol står en dopfunt bestående av cuppa, skaft och fot (fig 46). Den bukiga cuppan av fossilrik röd kalksten ("Hoburgsmarmor") är fyrpassformig med konvexa, upptill rundade fält runt hela cuppan, vid mynningskanten förstärkt med ett järnband, inuti kopparklädd. Skaft och fot av grå kalksten, fyrpassformiga, skaftet uppåt avsmalnande och avslutat med en vulst. Höjd 117, diam 110 cm. Funten tillhör musselcupps- eller paradisfuntar-

Fig 45. Nummertavla av furu från 1716 med samtida siffror av mässing, förlängd 1831. Foto 1986.

Nummertafel aus Kiefernholz, 1716, mit den zugehörigen Ziffern aus Messing. 1831 verlängert.

nas grupp, som under 1200- och 1300-talen utvecklades till en viktig gotländsk exportartikel till länderna kring Östersjön. Av de exemplar som stannade på Gotland är visbyfunten den ståtligaste. Oscar Reutersvärd, som senast behandlat dessa funtar, daterar den till omkr 1240.⁸⁰ Funten's äldsta fastställbara placering (1630-talet) var under lektoriet, vars till 1831 kvarstående norra del kallades funtläktaren (VD I, s 132, fig 174 a och s 175, fig 236). Efter 1831 stod den på den nuvarande platsen fram till restaureringen 1890—1893, då den flyttades till Stora kapellet. Efter några år återfördes den till platsen vid nordöstra absidiolen.

Dopfat av nysilver, på brättet inskrift "Låter barnen komma till mig och förmener dem icke ty sådana hörer guds rike till". I botten fågel i fyrpass inom strålkran. Diam 37 cm. — Inköpt 1889 från P G Heinersdorff, Berlin. Fatet nu i dopfunten från 1984 i Stora kapellet. Till detsamma hör ett schatull av trä, inköpt 1889 (kr prot).

Fig 46. Dopfunt med cuppa av röd kalksten och fot av grå kalksten, invändigt kopparklädd. Omkr 1240. Fotot 1986.

Taufbecken von ca. 1240. Schale aus rotem Kalkstein innen mit Kupfer ausgeschlagen, der Fuss aus grauem Kalkstein.

Fig 47. Dopskål av nysilver från 1900-talets början. Foto 1986.
Taufschale aus Neusilber, Anfang des 20. Jahrhunderts.

Fig 48. Dopskål av tenn, inköpt hos N A Santesson, Stockholm, 1847. Foto 1986.

Taufschale aus Zinn, 1847 bei N A Santesson in Stockholm gekauft.

Dopskål av nysilver på profilerad fot med godronnering (fig 47). Inskrift LÅTEN BARNEN KOMMA TILL MIG OCH FÖRMENEN DEM ICKE TY SÅDANA HÖRER GUDS RIKE TILL. Höjd 17, diam 27 cm. — Ink 1913 hos C Widström, Visby (räk).

Dopskål av tenn (fig 48). Under skålen kort skaft före-

nat med ett fat. I botten SANTESSON STOCKHOLM.⁸¹ Höjd 10, diam 18 cm, fatets diam 23 cm. Inköpt 1847 (räk). — Inv 1585 upptar ett mässingsbäcken, ”som mand Bruger att døbe barn uti om winteren”. Kan möjligen vara något av de bäcken, som senare omgjorts till kollektbäcken (s 80f).

Nattvardskärl⁸²

Kalkar och patener. — 1. Kalk av silver, delvis förgylld (fig 49). Kalken har åttpassformad fot, cylinderformat skaft, päronformad nod, slät cuppa. En mutter i botten tillverkad av ett stycke av ett mynt. Höjd 23,5, cuppans diam 13,5 cm. — Inv 1680: ”Een forgylt Kalck och Disk af 53 1/2 L. (lod)”. 1717 var kalken ”otätt och obrukelig” och gjordes om av Henrik Funck⁸³ (d ä eller d y) (räk). 1769 lagades den av Quist Falkengren⁸⁴ (räk). — Paten av silver, förgylld, med omvikt kant. På spegeln graverad bild av lamm med korsfana inramad av lagerkrans. Inskrift på undersidan ER. HERTIL.FOR.EREDT.AFF. G. (bomärke) G.X.SLET.TE.DALER. Diam 20 cm. — Är den i 1680 års inv omnämnda disken, se föregående.

— 2. Kalk av silver, delvis förgylld (fig 50). Kalken har sexpassformad fot med fastnitat krucifix, sexsidigt skaft, nod med fyra kvinnohuvuden, slät cuppa med pärlstav upptill. Inskrift på undersidan ”HENRICH

SCHMIDT. INGRID NILSDOTTER.⁸⁵ Ao 1696. Förbättrat år 1760 För 120 dr Smt af Korkans medel”. Stämplor: fläkt örn (Lübeck) — LD (Lorenz Detberg)⁸⁶ — tre kronor — QFG 2 ggr (Quist Falkengren). Höjd 28, cuppans diam 15,5 cm. — Delvis omgjord 1760 av Quist Falkengren (räk) ”Arbetslön för en Kalk och patén ny förfärdigad utom Foten och Ziraten på Kalken... Arbetslön för ett kors på foten...” 1847 omförgylldes kalken (inv1863). — Paten av silver, delvis förgylld. På spegeln graverat kors inom cirkelram, på brättet tre dylika. Inskrift på undersidan HENRICH SCHMIDT INGRID NILSDOTTER 1760 (årtalet avser reoveringen). På översidan stämplor: tre kronor — QFG (Quist Falkengren) — W (Visby). Diam 19 cm. — Reoverad i samband med omarbetandet av föregående kalk.

Vinkanner av silver. — 1. Delvis förgylld (fig 51). Rak, cylindrisk med rundat fotparti och lock, grepe med

Fig 49. Kalk av silver, delvis förgylld, 1600-talsarbete, omgjort av visbymästarna Henrik Funck d ä eller d y (1717) och Quist Falkengren (1769). — Paten av silver, förgylld, från 1600-talet. Foto 1986.

Silberkelch, teilweise vergoldet, 17. Jahrhundert. 1717 von H Funck in Visby und 1769 von Q Falkengren geändert. — Patene, vergoldet. 17. Jahrhundert.

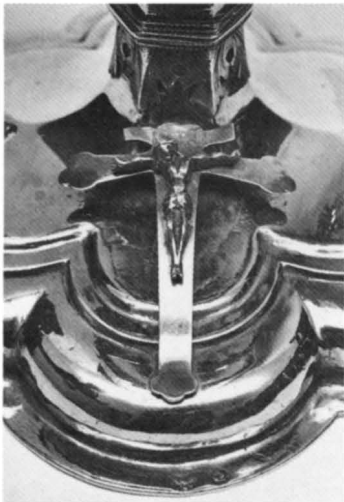

Fig 50. Kalk av silver, delvis förgylld, förfärdigad av Lorenz Detberg i Lübeck, omgjord av Quist Falkengren i Visby 1760. Foto 1986.

Silberkelch, teilweise vergoldet, von L Detberg in Lübeck hergestellt, 1760 von Q Falkengren in Visby umgearbeitet.

genombrutet profilerat tumgrepp och nedtill avslutat med sköld. Rikt försedd med graverad och skrodad dekor. Porträtt av Gustav II Adolf inom oval ram med inskrift GLORIA ARMORVM SERVATOR (=SERVATUR) REG(N)VM GERMANIAE ASYLON SALVTIS REPARATOR (=REPARATUR). ANNO MDCLI (Med ärorika vapen räddas tyska riket, och frälsningens fristad återupprättas. År 1651).⁸⁷ Porträtt av Ludvig XIII⁸⁸ av Frankrike inom oval ram med inskrift LOVIS XIII DV NOM ROY DE FRANCE ET DE NAV (Ludvig XIII konung av Frankrike och Navarra). Mellan porträtten gästabudsscen (bröllopet i Kana) inom ram med kvinnohuvuden, maskaroner och rullverk och inskriften "Skänkt af Rådm. Gustav Börgesson Och dess Hustru Barb. Mar. Tofften 1742".⁸⁹ På var sida om gästabudsscenen en man i 1600-talsdräkt. Under Gustav II Adolfs porträttmedaljong en stadsmur (?) och en trupp på marsch, under Ludvig XIII:s porträttmedaljong en stridsscen med människor och hästar (Gustav II Adolfs död vid Lützen 1632?). På undersidan liten oval stämpel: 16?2, HB. Höjd 27,5, bottendiam 15,5 cm. — Troligen tillverkad i Tyskland.

Inv 1680, tillägg, "Anno 1742 til Juhlehögtiden förärade Hr Rådmanen Gustaf Börjeson en kostbar stor Silfwerkanna förgylld til en dehl utan men innan utj hehl. Utan på står hela Xti historia utstickad ganska wäl". Motiven har av den person, som gjort anteckningarna, felaktigt uppfattats som Kristi historia. Kannan förekommer i bouppteckningen 1740 efter Gustaf Börjesons mor, Catarina Jöransdotter Edzle (om denna se not 114). I 1804 års inv liksom i inv 1863 sägs, att förgyllningen inuti är alldeles avnött.

— 2. Delvis förgylld (fig 52). Rak, cylindrisk, med rundat fotparti och lock, grepe med rocailleformat tumgrepp och nedtill avslutat med sköld. På det släta livet GUSTAF DEN III och bladkrans. På locket lamm med korsfana. Inskrift på locket "Salige Äro the som Kallade Äro til Lamsens Bröllop. Apoc. 19:9. Anno 1774". På kannans undersida en lång ristad, delvis utplånad text "Denna Kyrkio Kanna förskaffad Då Högwärdige Doctorn G.T. Lütke-man⁹⁰ var Biskop Herr Tomas Törner⁹¹ Stads Cappelän Landscaåmereraren Herr And. Wiman⁹² (Råd)männén Herr Lars Fåhræus⁹³ (och Hans) Westöö⁹⁴ voro kyrko föreståndare samt Jacob Bäckwall Klockare. 115 3/8 lod". Stämplrar: tre kronor — W (Visby) — QFG (Quist Falkengren) — Q (1774) — åldermansranka. Höjd 30, bottendiam 16,5 cm. — Enligt räk 1774 har kyrkan "Betalt Gullsmeden H Qist(!) Berendtsen Falckengren för en ny kostbar förgylld Silfwerkanna af 115 3/8 dels Lods wigt hwilken blifwit förfärdigad dels af en gammal kyrkokanna, dels af Silfwer, som Herr Falckengren tillagt oberäknade 6 stycken Holländska Ducater,

Fig. 51. Vinkanna av silver, delvis förgylld, med graverade porträtt av Gustav II Adolf och Ludvig XIII samt gästbuds- och krigsscener. Sannolikt tyskt arbete, daterat 1651. Foto 1986.

Weinkanne aus teilweise vergoldetem Silber, mit gravierten Portraits von Gustav II. Adolf und Ludwig XIII., sowie Gastmahls- als Kriegsszenen. Wahrscheinlich deutsche Arbeit, 1651.

hwilka herr Rådman Fåhraeus förärat till förgyllning och 50 dr smt, dem merbemålte Hr Falckengren för ett gjordt Sjönödslöfte⁹⁵ af Arbetslönen Decorterat". Den "gamla kyrkokanna" som omnämns torde med största sannolikhet finnas med i ett tillägg till 1585 års inv: "En sölff kand noget forgüllt". Antingen har den glömts bort, när inv skrevs, eller också har den köpts eller skänkts efter inv:s tillkomst. 1679 får Hans guldsmed⁹⁶ betalt för lagning av kannan (råk) och 1690 Petter Schultz⁹⁷ för "2ne charneringar" (gångjärn). I 1680 års inv är endast en kanna upptagen. 1765 års inv meddelar, att på den oförgyllda kannan är "ett stycke av handgrepet och Ziraten på Låcket" lösa men i behåll. I locket är två hål. "NB denna kannan bör hel och hållen omgöras". — Kannan förgylldes på nytt 1797 av Johan Lindbom.⁹⁸

Fig 52. Vinkanna av silver, delvis förgylld, förfärdigad av Quist Falkengren i Visby 1774. Foto 1986.

Weinkanne aus teilweise vergoldetem Silber, 1774 von Q Falkengren in Visby gearbeitet.

Fig 53. Vinkanna av silver, förgylld, förfärdigad av J T-son Ronander i Stockholm 1779. Foto 1986.

Weinkanne aus vergoldetem Silber, 1779 von J T-son Ronander in Stockholm hergestellt.

Fig 54. Oblatask av silver från 1600-talet, delvis omgjord av Quist Falkengren i Visby 1774. Foto 1986.

Oblatenkästchen aus Silber, 17. Jahrhundert, 1774 von Q Falkengren in Visby teilweise umgearbeitet.

Fig 55. Sockenbudstyg av silver. Kalken och patenen omgjorda av Johan Lindbom i Visby 1786, oblatasken från 1600-talets mitt. Foto 1986.

Abendmahlsgerät für Krankenbesuch aus Silber. Kelch und Patene 1786 von J Lindbom in Visby geändert, Oblatenkästchen Mitte des 17. Jahrhunderts.

Fig 56. Sockenbudstyg av silver, tillverkat av Arnold Karlström i Stockholm 1933. Foto 1986.

Abendmahlsgerät für Krankenbesuch aus Silber, 1933 von A Karlström in Stockholm hergestellt.

— 3. Förgylld (fig 53). Rund, balusterformad, med snås, grepe med volutformat tumgrepp och nedtill avslutad med en kartusch i form av ett änglahuvud, lock med pinjekotte. Rik rokokkoornamentik. Runt foten inskrift "Gifvit til Wisby Stads Kyrka af Jöns Stadsberg och Abigael Stadsberg född Riper.⁹⁹ Anno 1777 d 16 Julii". Stämplor: tre kronor — S:t Erik (Stockholm) — I. RONANDER¹⁰⁰ — W (1779). Höjd 31, bottendiam 10,5 cm. — Jöns Stadsberg dog 1777, kannan överlämnades av änkan först 1779 (kr prot).

Oblatask av silver (fig 54). Rund med nitad, profilerad ring upptill och med pålodd botten, lock med krucifix. På sidan ingraverat "IHS" av svårbestämbar ålder. På undersidan ristat "xij lod ring 1 q" (anger vikten: 1 kvintin mindre än 12 lod) och okänd, svårtydd bomärkesstämpel. På locket: tre kronor — W (Visby) — QFG (Quist Falkengren) — Q (1774). Höjd 7,5, diam 9 cm. — Inv 1680: "Een Bodikke som Brödet legges uti af 12 L." (lod). Den lagades 1679 av Hans guldsmed¹⁰¹ (räk). I 1765 års inv anmärks, att "Ziraten" på locket delvis är borta och att locket bör göras om. Detta anförts 1774 åt Quist Falkengren, som samtidigt gör om den stora silverkannen nr 2 (räk), och han stämplor locket detta år.

Sockenbudstyg bestående av kalk, paten och oblatask av silver, flaska av glas (fig 55), förvarat i träskrin. Kalken förgylld inuti, dekor på skaftet. Inskrift på undersidan "Omgjord 1786 v 19 1/2 lod". Stämplor: W (Visby) — I.L.B. (Johan Lindbom) — C2 (1785) — B(?) — åldermansranka. Höjd 15,5, cuppens diam 9 cm. — Pate-

nen förgylld. Inskrift på undersidan "Omgjord 1786 v 5 lod." Stämplor: tre kronor — I.L.B. (Johan Lindbom) — åldermansranka. Diam 11 cm — Oblatasken sexkantig, på de sex fälten graverade blommor, på locket graverade änglahuvuden och frukter. I botten inristat "Okontrollerad". Höjd 3,5, diam 6 cm. — 1600-talets mitt? — Glasflaskans höjd 16,5 cm.

Sockenbudstyg bestående av kalk, paten och oblatask av silver (fig 56), förvarat i svart pegamoidväska. Kalken förgylld inuti, inskrift "IHS". Stämplor: AKM (Arnold Karlström)¹⁰² — S:t Erik (Stockholm) — tre kronor — S — G8 (1933). Höjd 9,5, cuppens diam 5,5 cm. — Patenen har förgylld spegel med graverad åttauddig stjärna. Samma stämplor som föregående. Diam 7 cm. — Oblatasken har kors på locket, stjärna graverad på sidan. Samma stämplor som föregående. Höjd 5,5, diam 5 cm.

Vinsked av silver, förgylld (fig 57). Inskrift "Wisby kyrca". Längd 23 cm. — Tillverkad av Henrik Funck (d ä eller d y) 1717 (räk). Kallas i 1759 års inv för "rörom".

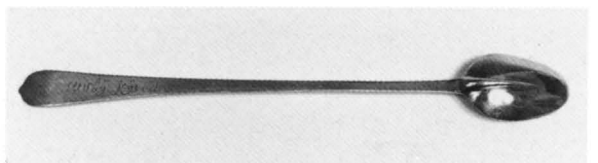

Fig 57. Vinsked, "rörom", av silver, tillverkad av Henrik Funck d ä eller d y i Visby 1717. Foto 1986.

Weinlöffel aus Silber von H Funck in Visby 1717 hergestellt.

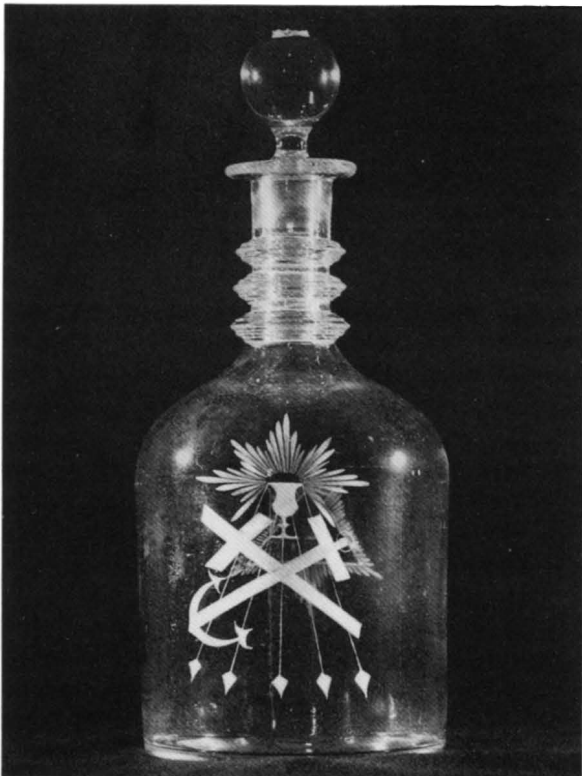
Fig 58. Vinbehållare av tenn till sockenbudstyg, tillverkad i Melchior Lefflers verkstad i Visby 1795. Nu i GF. Foto 1986.

Weinbehälter aus Zinn zum Abendmahlsgerät, 1795 von M Lefflers Werkstatt in Visby hergestellt. GF.

Fig 59. Fodral av läder till sockenbudstyg, från 1709 (?). Nu i GF. Foto 1986.

Lederfutteral zum Abendmahlsgerät von 1709. GF.

Vinbehållare av tenn (fig 58) till sockenbudstyg, trekvarts cylindrisk, med skruvlock. Stämplrar: M L (Melchior Leffler)¹⁰³ — N2 (1795). Höjd 12, största bredd 5,5 cm. — Dep i GF inv nr A.3.

Fodral till sockenbudstyg av läder (fig 59). Cylindrisk, med bärhank av ståltråd, två gångjärn och kasthake av järn. Ursprungligen runt, nu deformerat. Höjd 19, diam 14 cm. — Möjligen det fodral, som Ahrent Benicke¹⁰⁴ gjorde till sockenbudskalken 1709 (räk). Dep i GF inv nr A. 3.

Vinkaraff¹⁰⁵ av glas (fig 60) med målade symboler, kors, ankare och strålomgiven kalk på ena sidan och Jahvenamnet på hebreiska inom strålomgiven triangel på den andra. Proppen har ursprungligen varit krönt av ett kors, nu avslaget. Nuv höjd 36 cm. Inköpt 1882 (räk).

Fig 60. Vinkaraff av glas med religiösa symboler, inköpt 1882. Foto 1986.

Weinkaraffe aus Glas mit religiösen Symbolen, 1882.

Fig 61. Brudkrona av guld efter medeltida förebild tillverkad av C J Häggström i Visby 1925. Foto 1986.

Goldene Brautkrone nach mittelalterlichem Vorbild 1925 von C J Häggström in Visby hergestellt.

Brudkronor

1. Av guld med fyra utåtböjda flikar, prydd med fyra akvamariner, fyra guldtopaser och fyra rosenstensslipade diamanter (fig 61). Som förebild har tjänat den medeltida Viklaumadonnans krona. Inskrift inuti SKÄNKT TILL MARIAKYRKAN I VISBY DEN 27 JULI 1925 — TILL JUNGFRULIGA BRUDARS PRYDNAD. Stämplrar: C J Häggström¹⁰⁶ — 3 kronor — 20 K—Y7 (1925). Höjd 9,5, diam nedtill 13 cm. — Inköpt för medel insamlade till Domkyrkans 700-årsjubileum 1925. — Schatull av trä med stoppning, kulfötter. Ett nytt schatull av skinn skänktes av C J Häggström Guldsmeds AB 1975. — 2. Av silver och bergkristaller, med 16 spetsar (fig 63). Höjd 7,5, diam

Fig 62. Brudkrona av silver, tillverkad av Eric Häglund i Kalifornien 1985. Foto 1986.

Silberne Brautkrone, 1985 von E Häglund in Kalifornien hergestellt.

nedtill 9 cm. — Tillverkad utomlands. Gåva 1984 av ättlingar till guldsmeden C J Häggström i Visby. Den skall kallas "Häggströmska kronan" och användas inom släkten men även vid andra vigslar. — Schatull av violett sammet och vitt siden. — 3. Av silver med sju spetsar avslutade med rosor (fig 62). Inskrift inuti 7 ROSES A SYMBOL FOR ALL THE WISDOM IN THE WORLD E.H. 1985. Höjd 7, diam nedtill 11 cm. — Tillhörande halssmycke och örhängen. Gåva 1985 av Anna och Eric Häglund, Kalifornien, USA, bördiga från Atlingbo. Smyckena tillverkade av Eric Häglund.

Fig 63. Brudkrona av silver besatt med bergkristaller. Utländskt arbete. Foto 1986.

Silberne Brautkrone, mit Bergkristall besetzt. Ausländische Arbeit.

Ljusredskap

Belysningen torde under medeltiden ha varit koncentrerad till de olika altarna. Av säkert medeltida ursprung är ett par låga stakar av kalksten med kraftiga järnpiggar och delvis bevarad ursprunglig målning. De synes tidigt ha kommit ur bruk och uppmärksammas först i inv 1950.

Reformationen begränsade altarnas antal till ett enda, högaltaret. På detta skulle i regel finnas två ljusstakar. När 1585 års inv nämner ”Tho messings liwse stager” är det säkert fråga om just högaltarljusstakar. De är ännu bevarade. Efterhand utökades antalet med ljusstakar av såväl mässing som silver, en del anskaffade för kyrkans medel, en del skänkta av församlingsbor. Ett par stora mässingsljusstakar kom jämte en vackert ornerad ljussax från den 1679 förstörda Visborgs slottskyrka (inv 1680).

Att döma av de äldsta inventarieförteckningarna var det dåligt ställt med allmänbelysningen i kyrkan. Först 1680 upptas ”1 Stoor Liuse krona hängiandes mitt utj kyrkian af 16 pipor”. Kronan är bevarad och kan genom sin krönfigur, en man i renässansdräkt, dateras till tiden omkring 1600. Eftersom den saknas i 1585 års inv bör den ha tillförts kyrkan först efter detta år. Under 1600-talets sista årtionden och under de följande århundradena tillkom ett flertal ljuskronor, som trots sina olika tillverkningsår gör ett mycket enhetligt intryck. Traditionsbundenheten inom hantverket har varit mycket stark. När i samband med restaureringen 1979—1985 ett antal kronor nytillverkades av Dahlströms Metallgjuteri i Visby använde man sig av modeller, som i huvudsak går tillbaka till 1600-talet. Samtliga ljuskronor utom den äldsta är numera elektrifierade men med levande ljus i ljusarmarna. Elektrisk belysning, dock inte i kronorna, infördes i kyrkan 1905.

Flertalet kronor är försedda med inskrifter som omtalar, att kronan skänkts till minne av någon avliden. I regel har den då placerats i anslutning till graven. Kronan kan därigenom sägas vara en diskret efterföljare till det tidigare 1600-talets starkt iögonfallande väggepitafier.

På samma sätt synes väggljusarmarna ha tillkommit, men på dem har av naturliga skäl möjligheterna att anbringa inskrifter varit begränsade. Mycket talar för att väggljusarmarna svarat för den mesta belysningen i 1600-talets kyrkorum. Inv 1680 nämner åtta på olika ställen i kyrkan fast inmurade ljusarmar, varav en dock var bortstulen, samt en ljusarm med tre pipor på predikstolen, skänkt 1631 av Henrich Pedersen, ”Koning Majjts Toldere Her ij Wissbye”, och hans hustru

Magdalena. Ett par ljusarmar, ännu bevarade, stiftades av köpmännens och skomakarnas sammanslutningar. Där ej annat anges har ljusarmarna levande ljus i kombination med elbelysning.

Ljuskronor av mässing

— 1. Med två kransar om vardera åtta armar (fig 64), mellan ljusarmarna prydnadsarmar, genombrutna och mot stammen avslutade med samma sorts djurhuvuden, som finns på ljusarmarna. Profilerad mittstam, krönt av en stående mansfigur i 1500-talsdräkt med en hillebard i vänster hand, höger hand har hållit ett försvunnet föremål, nedtill dubbelt lejonhuvud med ring, runda droppskålar. Höjd 147, bredd 163 cm. — Är numera den enda krona, som ej är elektrifierad, men vid restaureringen 1985 tillsattes ovan kronan en ring av mässing med blad av samma metall avsedd för glödlampor. Omtalas första gången i 1680 års inv. Hängde 1759 ”på Stora gången emot Predikostolen”. Mittskeppet valv 10.

— 2. Med två kransar om vardera åtta armar (fig 65). Profilerad mittstam, krönt av en dubbelörn med utbredda vingar, nedtill avslutad med klot med profilerad knopp, runda droppskålar. På klotet en graverad vapensköld, krönt av en falk, i skölden ett träd. På motsatta sidan av klotet en upp- och nedvänd vapensköld med en svagt antydd fågel inuti och en ovanpå, nedanför skölden dekor av sicksackgående linjer. Inskrift HENRICUS FALCK/OLIM SENATOR VISBVENSENS NATUS TRELLEBURGL/SCANORVM A° 1608 d 24 IVNY DENATUS A° 1679/d 15 IVLY HIC INFRA SEPULTUS HOC NXNION¹⁰⁷ SACRO/VSVI DESTINAVIT. (Henrik Falck, fordom rådman i Visby född i Trelleborg i Skåne 1608 d 24 juni, död 1679 d 15 juli, här under begravd, har bestämt denna lilla lampa till heligt bruk). Höjd 80 cm. — Reparerad 1770 av gelbgjutaren Clas Wichman,¹⁰⁸ då den var ”helt förlorad” (räk). Hängde 1680 ”under Orgelverket”, nu i norra sidoskeppet valv 5.

— 3. Med två kransar om vardera åtta armar (fig 66), mellan dessa reflexornament i form av åttablådiga blommor. Profilerad mittstam, krönt av en man, sittande på en örn med utbredda vingar, nedtill avslutad med klot, på undersidan dekorerat med graverade blad, under klotet en vindruvsklase, runda droppskålar. Inskrifter ”ANNO DÑI 1681 den 6 Januarij nedhlagdes härnedanunder uthi Jorden i sitt hwilo Rum/ford^m Ehrborn ock wälwijse nu hoos Gudh sal H Hanns BURMESTER¹⁰⁹ Råd^m här/i Wisby född uthi Lÿbeck A° 1620 den 12 9bris Til hwilck-

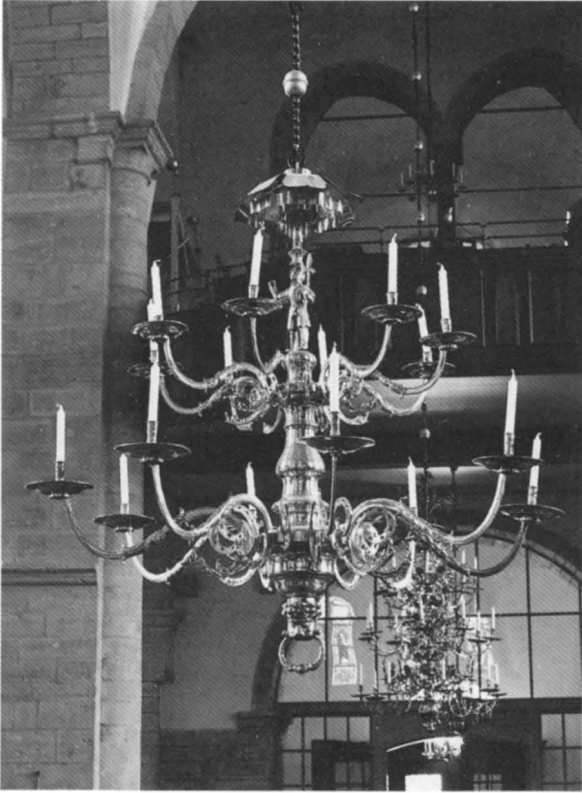

Fig 64. Ljuskrone av mässing från omkr 1600 jämte krönfigur i renässansdräkt. Foto C Brobäck resp G Svahnström.

Kronleuchter aus Messing, um 1600, und die bekrönende Figur in Renaissancekleidung.

Fig 65. Ljuskrone av mässing, 1670-talet, renoverad 1770. Foto 1986.

Kronleuchter aus Messing, um 1670, renoviert 1770.

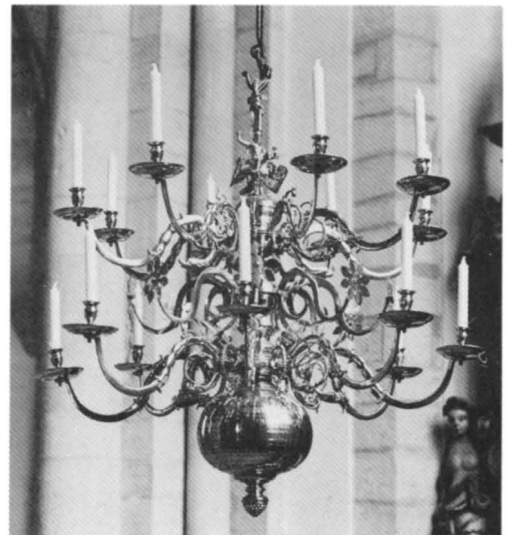

Fig 66. Ljuskrone av mässing, 1680-talet, renoverad 1837. Foto 1986.

Kronleuchter aus Messing, um 1680, renoviert 1837.

Fig 67. Ljuskrona av mässing, 1692. Foto 1986.

Kronleuchter aus Messing, 1692.

ens Christ ährlige åminnelse så och/Kyrckionas beprydnat hans högsörgiande Effterlefwerska hustr. Karina Jonsdåtter thenn^a Lius/Kronan låtit ophänga". — "År 1837 hafva Tullförwalltaren I Brobäck och dess K Hustru Joh. Fred. Burmeister¹⁰ dessa 16. metallarmar bekosta låtit". Höjd 114 cm. — Inv 1759 "allenast 8 armar äro i någorlunda stånd", inv 1830 "armar... af träd, förgyllda". Hängde fram till sista restaureringen i Stora kapellet, nu i södra sidoskeppet valv 19.

— 4. Med tre kransar om vardera åtta armar (fig 67), på var ljusarm reflexornament i form av flammor. Profilerad mittstam krönt av en kvinna med bok i ena handen, i den andra förlorat föremål, nedtill avslutad med klot med profilerad knopp, musselformade droppskålar. På nedersta länken av upphängningskedjan spiralformade

ornament av smidesjärn. Inskrift "M. Petrus Stiernman/H. Vrsula Jönsdotter¹¹/An 1692". Höjd 164 cm. — Gåva efter biskop Stiernmans död av hans änka (inv 1680, tillägg). Hängde 1759 "i Choret", d v s valv 12, nu i mittskeppet valv 11.

— 5. Med en krans om åtta armar. Profilerad mittstam, krönt av en örn med utbredda vingar, nedtill avslutad med klot med profilerad knopp, runda droppskålar. Inskrift inom bladkrans "Rådman H: HINRICH: SCHMIDT/INGRID Nils: Dotter: SCHMIDT¹²/A:o 1696". Höjd 76 cm. — Gåva av änkan (inv 1680, tillägg), hängde 1759 i "Norra Choret" ovanför Schmidts grav, nu under läktaren, valv 8.

— 6. Med tre kransar om vardera åtta armar. Profile-rad mittstam, krönt av en kvinna med förlorat föremål i

Fig 68. Ljuskrona av mässing, tillverkad av gelbgjutaren Johan Fahlsten i Stockholm 1742. Foto 1986.

Kronleuchter aus Messing, 1742 von Gelbgiesser J Fahlsten in Stockholm hergestellt.

höger hand, nedtill avslutad med klot med profilerad knopp, musselformade droppskålar. Inskrift "LORENTZ LANGE Senior/BRITHA STRACHOUN:¹¹³ A°1734". Höjd 145 cm. — Kronan skänktes 1736 av vice borgmästaren Lorentz Langes arvingar, som lät hänga upp den över Langes grav i norra sidoskeppet (inv 1680, tillägg), nu i södra sidoskeppet valv 18.

— 7. Med tre kransar om vardera åtta armar (fig 68). Profilerad mittstam, nedtill avslutad med klot med profilerad knopp, musselformade droppskålar. Inskrift "Guds huus till prydnad/och salige Rådman Nils Börge-son och/des Salig Hustru Cath: Jörans dotter Etzla¹¹⁴/till Efterminne/Af deras Arfvingar förährad/Åhr 1741". Höjd 125 cm. — Tillverkad av klock- och gelbgjutare Johan Fahlsten i Stockholm. — "1742 d. 9 Nov. förärade afledne Hr Rådman Nils Börjesons Arfvingar then i kors-gången vid orgel wärcket ansenliga lius-Cronan jemte 50 Dr Smt til lius" (inv 1680, tillägg). Hänger i södra sidoskeppet valv 16.

Fig 69. Ljuskrona av mässing, skänkt 1767. Foto 1986.

Kronleuchter aus Messing, 1767 gestiftet.

— 8. Med tre kransar om vardera åtta armar (fig 69), på och mellan armarna reflexornament i form av flammor och platta mångbladiga blommor. Profilerad mittstam, nedtill avslutad med klot med profilerad knopp, droppskålar i form av blommor med många kronblad, "spetsblommor"¹¹⁵. På nedersta länken av upphängningskedjan dubbelkors av smidesjärn med stagjärn med upprullade spetsar. Inskrift "GUDS Hus och Visbÿ Kÿrcka till Prÿdnad/samt/Bryggare Ålldermannen ANDERS MELLIN/Som i HERRANOM afled d: 14 Aprill 1766 Till Efterminne/Förärd af Dess qvarlätne äncka ANNA MAGDALENA HÅLST¹¹⁶/Anno 1767". Höjd 159 cm. — Änkan lät upphänga kronan "öfver sin sahl. Manns i Norra gången up emot Funten belägna graf" (inv 1680, tillägg), nu i mittskeppet valv 9.

— 9. Med två kransar om vardera åtta armar. Profile-rad mittstam, krönt av en dubbelörn, nedtill avslutad med klot med profilerad knopp, runda droppskålar. Inskrift "Johan Lythberg/Anna Lythberg.¹¹⁷/År 1783".

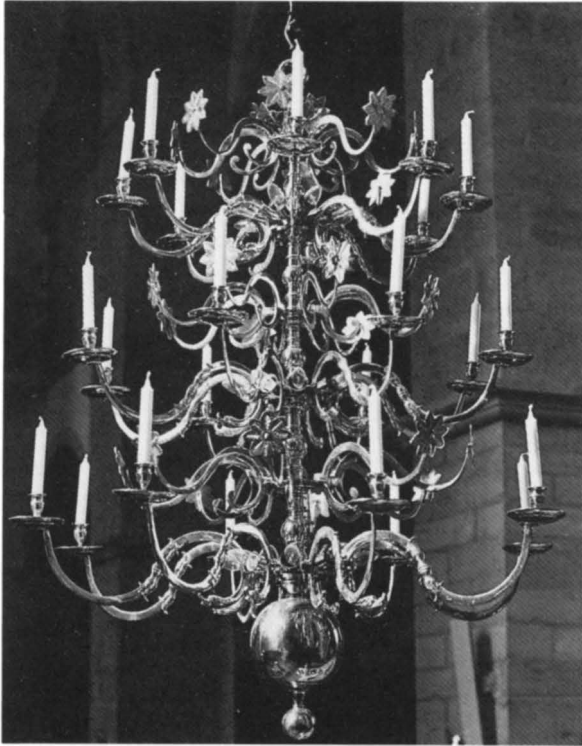

Fig 70. Ljuskröna av mässing, tillverkad av gördelmakaren J Kullberg i Visby 1831. Foto 1986.

Kronleuchter aus Messing, 1831 vom Gelbgiesser J Kullberg in Visby hergestellt.

Höjd 95 cm. — Hängde 1830 på västra sidan i Stora kapellet "med endast 4 öfrigblifna ljusarmar". 1834 gjorde assessor Jacob Dubbe, såsom gift med Johan Lythbergs dotterdotter, anspråk på kronan liksom på den därunder liggande stora Lythbergska gravstenen, vilket avslogs (kr prot). Gravstenen är försvunnen, medan kronan, som någon gång mellan 1849 och 1857 försågs med 14 nya pipor, nu hänger i Stora kapellet, valv 22.

— 10. Med tre kransar om vardera åtta armar (fig 70). Mellan och över kransarna av ljusbärande armar kransar med armar avslutade med reflexornament i form av åtta-bladiga blommor. Profilerad mittstam, krönt av tre blommor, nedtill avslutad med klot med kula, runda droppskålar. Inskrift AF HANDELS SOCIETETEN I VISBY. 1831. En ristad inskrift meddelar, att kronan tillverkats av J Kullberg¹¹⁸ 1831. Höjd 170 cm. — Den anskaffades 1831 av Handels societeten (det gamla Köpmansgillet) och hängdes i Köpmankoret. 1847 beslöt Societeten att överlämna kronan till kyrkan under villkor, att den fick bli hängande på samma ställe och att belysningen ombesörjdes av kyrkan, som härför kunde förhöja bänk-

hyrorna i Köpmankoret(!).¹¹⁹ Hänger nu i södra sidoskeppet, valv 17.

— 11. Med två kransar om vardera åtta armar. Profilerad mittstam, krönt av en örn med utbredda vingar, nedtill avslutad med klot och profilerad knopp, runda droppskålar. Inskrift "Af Visby Stadsmissions Sångförening 1893". Höjd 89 cm. — Hängde 1893 i tr upp i västtornet (inv 1893), nu i norra sidoskeppet valv 4.

— 12. Med två kransar om vardera åtta armar. Profilerad mittstam, krönt av en örn med utbredda vingar, nedtill avslutad med klot med profilerad knopp, runda droppskålar. Höjd 80 cm. — Inköpt 1898 hos Hj Ek(e)-lund¹²⁰, Visby (räk). Hängde 1898 i norra sidoskeppet, valv 5 (kr prot), nu i Stora kapellet valv 21.

— 13. Med en krans om åtta armar. Profilerad mittstam, krönt av en dubbelörn med utbredda vingar, nedtill avslutad med klot med knopp och ring, runda droppskålar. Höjd 65 cm. — Inköpt på 1970-talet hos antikvitetshandlare Lars H Lindqvist, Visby, enligt muntlig uppgift. Hängde först i "silverkammaren" i nordöstra tornet, nu i förhallen till sakristian.

— 14. Med tre kransar om åtta armar. Profilerad mittstam, krönt av en örn med utbredda vingar, nedtill avslutad med klot med profilerad knopp, runda droppskålar. Inskrift "Gåva den 17 november 1985 av bryggeridisponenten konsul Kjell Wiman och hans maka Marie-Charlotte¹²¹". Höjd 160 cm. — Norra sidoskeppet valv 3.

— 15. Med en krans om fem armar. Profilerad mittstam, krönt av ett lejon, nedtill avslutad med dubbelt lejonhuvud med ring, runda droppskålar. Inskrift "Skänkt av Dahlströms Metallgjuteri Efr. HB Wisby 1986". Höjd 55 cm. — Silverkammaren (gamla norra sakristian).

I samband med restaureringen 1979—1985 nyttillverkade Dahlströms Metallgjuteri Efr. HB Wisby fem kronor av ungefär samma modell: Ljusarmar i en eller två kransar om vardera åtta armar, profilerad mittstam, krönt av en örn med utbredda vingar, nedtill avslutad med kula med profilerad knopp, runda droppskålar. Höjd ca 85 cm. I norra sidoskeppet, valv 2, och i Stora kapellet, valv 14, krona med ljusarmar i två kransar, i vapenhuset (en) och på sångläktaren i västtornet (två) kronor med ljusarmar i en krans. — För sakristian tillverkades två kronor med sex ljusarmar i en krans.

Ljusarmar av mässing

— 1. Med dekor av blomkalkar, rund droppskål (fig 71). Försedd med två öglor, som träs på hake i väggen. Framför öglorna sköld (fig 72) med graverad örn med utbredda vingar, ovanför denna inskrift DISSEN ARM GE-

Fig 71. Ljusarm av mässing, omkr 1600. Foto 1986.

Armluchter aus Messing, um 1600.

Fig 72. Sköld av mässing till ljusarmen fig 71 med örn (?) och inskrift, som anger att den skänkts av köpmännen. Foto 1986.

Messingschild zu dem Armluchter, Abb. 71, mit einem Adler (?) und einer Inschrift, die ihn als Stiftung der Kaufleute kennzeichnet.

VEN DE KOPLVDE (denna arm gav köpmännen). Längd 85 cm. — Omkring 1600. Ej elektrifierad. Enligt inv 1830 satt den i Köpmankoret, nu i södra sidoskeppet på väggen mellan Köpmankoret och Brudportalen, längst åt öster. — 2. Lika föregående. På skölden en graverad skoläst (fig 73), ovanför denna inskrift DER SCHO-MAKERARME (skomakarammen). Längd 90 cm. — Omkring 1600. Ej elektrifierad. Enligt inv 1830 satt den ”på pelarn vid borgarestolarna”, nu i södra sidoskeppet på väggen mellan Köpmankoret och Brudportalen, längst åt väster. — 3. Med avslutning i form av ett stiliserat djurhuvud, rund droppskål. Försedd med tapp, som träs i ögla på väggen. Längd 63 cm. — 1600-tal. Ej elektrifierad. Öster om Brudportalen. — 4. Med avslutning i form av en spiral, rund droppskål. Längd 50 cm. — 1700-tal? Stora kapellet, västväggen. — 5. Med avslutning i form av en mångbladig blomma, rund droppskål. Längd 64 cm. — 1700-tal? Stora kapellet, östväggen under glasväggen in mot kyrkan. — 6. Tvåarmad med armar slutande i djurhuvuden, runda droppskålar. Försedd med ögla, som träs på tapp i väggen. Längd ca 100 cm. — 1600-tal. Ej elektrifierad. — 7. Enarmad med tvärm för två ljus, runda droppskålar (fig 74). Längd 60 cm. — Torde vara den ”försilvrade” ljusarm, som in-

Fig 73. Sköld av mässing till ljusarm liknande fig 71 med skoläst och inskrift, som anger att armen skänkts av skomakarna. Foto 1986.

Messingschild zu einem Armluchter wie Abb. 71, mit einem Schuhleisten und der Inschrift, dass er eine Stiftung der Schuhmacher ist.

Fig 74. Ljusarm av mässing vid predikstolen, troligen inköpt 1737. Foto 1986.

Armluchter aus Messing bei der Kanzel, wahrscheinlich 1737 angeschafft.

köptes omkring 1737 (kr prot) och ersatte de ”3 Messings Armer”, som tullmannen Henrich Pedersen och h h Magdalena skänkt 1631 för att uppsättas på predikstolen. — Ej elektrifierad. På predikstolen.

Enligt inv 1950 fanns ytterligare 28 ljusarmar, inköpta på 1800- och 1900-talen, huvudsakligen två- och trearmade. I samband med restaureringen 1979—1985 har ett stort antal nytillverkats av Dahlströms Metallgjuteri Efttr HB Wisby, varvid delar av befintliga ljusarmar kommit till användning. Samtliga utom dem, som angivits som ej elektrifierade, har i väggbrickans nederkant försetts med el-lampa, framför vilken satts ett lövformat bländskydd av mässing.

Lampetter av mässing

I vapenhuset sitter fyra lampetter av mässing, bestående av en oval ljusplåt och framför denna ett musselformat bländskydd. Endast för el-ljus. Tillverkade av Jacob Dahlström (1903—1983), grundare av Dahlströms Metallgjuteri i Visby.

Ljustakar

Silver. — 1. Ett par (fig 75). Stor, rund fot, rakt skaft med droppbrickor upptill och nedtill, drivna och ciseleerade blom- och bladornament i barock. Stämplrar: S:t Erik (Stockholm) — BM (Berendt Henriksson Möller)¹²² — G (1695). Höjd 29 cm, bottendiam 22 cm. — Tillverkade 1695 av ett värjfaste, ett stycke gjutet silver, en

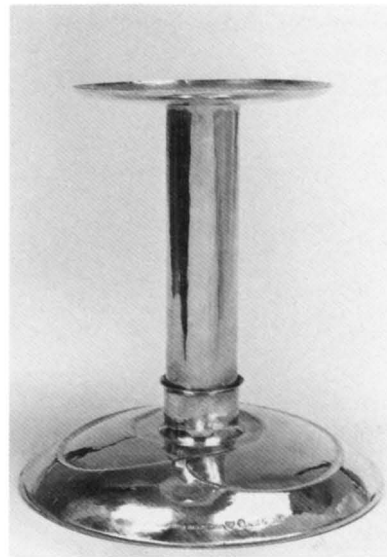

Fig 75—77. Ljustakar av silver; fig 75 av Berendt Henriksson Möller, Stockholm, 1695, fig 76 stämplad Stockholm CB och skänkt 1701, fig 77 av Olov Barve och Ibe Dahlquist, Visby, 1984. Foto 1986.

Silberne Leuchter, Abb 75 von B H-son Möller. Stockholm, Abb 76 mit dem Meisterstempel CB Stockholm, 1701 gestiftet, Abb 77 von O Barve und I Dahlquist, Visby, 1984.

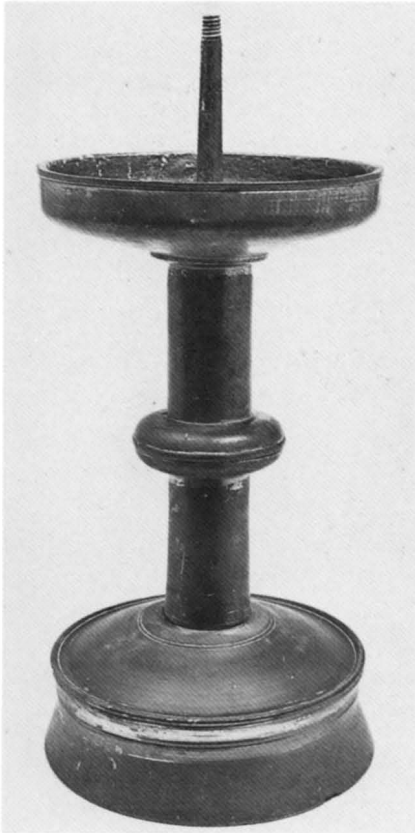

Fig 78—79. Ljusstakar av mässing, t v av senmedeltida form, t h från 1500—1600-talet. Foto 1986.

Messingleuchter in spätmittelalterlicher Form, bez. 16. — 17 Jahrh.

vagare, en sked, en gammal kalk och två par tenar (två patener?), tillhörigt kyrkan. Bägaren och skeden omnämns som "sal. Lestmans debet" och alltså endast tillhörande kyrkan som panter (räk).¹²³ — 2. Ett par (fig 76). Stor, hög, rund fot på tre kulor, spiralvridet skaft med droppbrickor upptill och nedtill, drivna och ciseleerade blom- och bladornament i barock. Stämpel: CB under krona ("okänd mästare verksam före 1689"). — SS s 85). Skruvas stakarna isär blottas på den ena inskriften GAVS i spegelmonogram under adlig krona samt "1701 Witig 112 lod", på den andra samma spegelmonogram samt "1701 W 117 lod". Spegelmonogrammet kan möjligen tydas som "Gustav Adolf von Sacken"¹²⁴. Höjd 42, bottendiam 22 cm. — Överlämnade 1701 av landshövding Gustav Adolf von der Osten genandt Sacken¹²⁵ till minne av hans avlidna hustru Maria Suarth (inv 1680, tillägg). — 3. Ett par (fig 77). Kupig fot med dekor av enkla linjer, rakt skaft, droppbricka. Stämplor: OLOV BARVE — IBE DAHLQUIST¹²⁶ — 3 kronor — S 925 (925/1000 rent silver) — W (Visby) — K10 (1984). Höjd 21,5 cm. — Den ena ljusstaken är gåva av "Juntan",¹²⁷ den andra av Visby Stadsmission. — 4. Sex st. Rakt

skaft, fot och droppbricka, åttkantiga. Stämplor: OLOV BARVE — IBE DAHLQUIST — 3 kronor — S 925 (925/1000 rent silver) — W (Visby) — K10 (1984). Höjd 24,5 cm. — Fyra st är gåva av Visborgskyrkans syförening och Visborgskyrkans torsdagsträff (sammankomst för äldre församlingsbor).

Mässing. — 1. Ett par (fig 78). Hög rund fot, rakt skaft med vulst, djup droppskål med pigg. Höjd med pigg 34 cm. — Senmedeltida form. Säkerligen de "Tho messings liwse stager" som upptas i 1585 års inv. — 2. Ett par (fig 79). Rund fot på tre fötter formade som tassar, profilerat skaft, djup droppskål med pigg. Höjd med pigg 49 cm. — 1500—1600-talet. Säkerligen de "tua store Messings Liusestaker", som överlämnades från Visborgs slottskyrka 1679.¹²⁸ — 3. Ett par av mässingsplåt (fig 80). Stor rund fot, vridet skaft, runda droppskivor upptill och nedtill, punsad och driven dekor. Höjd 25 cm. — 1600—1700-talen. — 4. Sex st. (fig 81). För 3 ljus, profilerade skaft. Höjd 50 cm. — Tillverkade 1878 av gelbgjutare P A Hellgren,¹²⁹ Visby (räk). — 5. Kandelaber för sex ljus i krans och ett krönande. Trepassformad fot och överdel med antikiserande ornament, över-

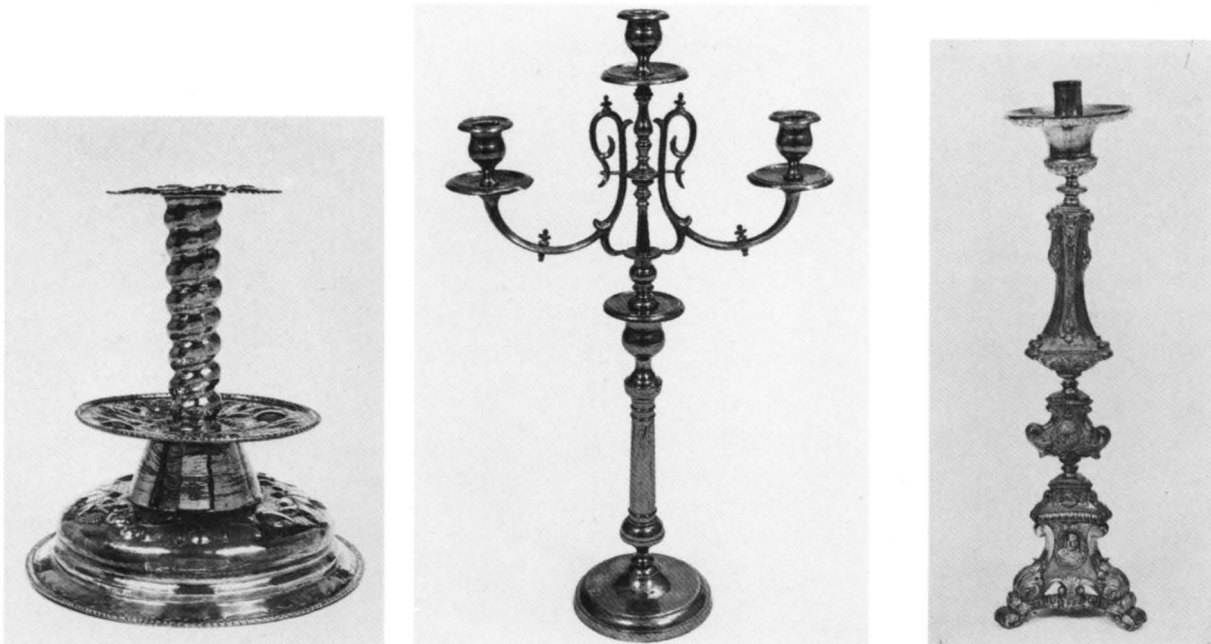

Fig 80—82. Ljusstakar av mässing; fig 80 från 1600- eller 1700-talet, fig 81 av gelbgjutaren P A Hellgren, Visby, 1878, fig 82 från 1800-talet. Foto 1986.

Messingleuchter; Abb 80 vom 17. oder 18. Jahrhundert, Abb 81 vom Gelbgiesser P A Hellgren, Visby, 1878 hergestelt, Abb 82 vom 19. Jahrhundert.

delen med kedjor, skaftet kannelerat. Inskrift på foten FRÅN ROMERSKT KLOSTER — MINNE AV REGEMENTS-LÄKAREN ELIAS THEODOR FRIES VISBY * 1875 † 1951 o. HANS MAKA HANNA F. BERGMAN. Höjd 72 cm. — 1800-tal. Har funnits två, en är stulen (inv 1976). — 6. Ett par (fig 82). Rikt profilerat skaft med antika ornament, medaljonger med kors, på den trepassformade foten porträttmedaljonger av heliga personer. Höjd 66 cm. — 1800-tal. — 7. Golvlyusstake med profilerat skaft, pigg för ljusets fastsättande. Inskrift på den runda fotplattan "Tillv. Gelbgjutare Jac. Dahlström Visby Gåva till S:ta Maria kyrka av Harry och Klara Wahlgren Visby 1970". Höjd 111 cm. — Står vid den medeltida dopfonten. — 8. Ett par. Rund fot, profilerat skaft, kan också göras mindre genom att skaftet skruvas bort. Höjd med skaft 50 cm. — Inköpta 1973 (inv 1976).

Tenn. — 1. Ett par (fig 83). Rikt profilerat balusterskaft, rund fot. Ristat under foten på den ena WISBY KIÖRKA TILHÖRIG 1779, på den andra WISBY KYRKANS. Höjd 21 cm. — Inköpta 1779 från tenngjutaren Melchior Leffler (räk). — 2. Tre par (fig 84), lika ovanstående men högre. Ristat under foten "W kyrka". Stämplrar:

W (Visby) — M L (Melchior Leffler) — S2 (1800). Höjd 26 cm. — Inköpta 1800 från tenngjutare Melchior Lefflers änka, som drev verkstaden efter makens död (räk). — 3. Ett par (fig 85). Kolonniskaft med täta kannelyrer, fyrkantig fot. Stämplrar: 3 kronor — CG/MB (Carl Gustaf Malmberg)¹³⁰ — krona (Stockholm) — G2 (1789). H 23 cm. — 4. Ett par (fig 86). Refflat skaft, avsmalnande uppåt, rund fot. Stämplrar: M L (Melchior Leffler) — krona — Q3(?) (1822). Höjd 20 cm. — Möjligen de som 1826 inköptes från Melchior Lefflers änka (räk).

Sten. — 1. Av kalksten med pigg av järn (fig 87), nedtill kvadratisk, upptill övergående i åttkantform. Spår av röd och grön färg. På en sida inhugget bomärke. Höjd med pigg 28, bottenmått 21 × 21 cm. — Medeltida.¹³¹ — 2. Av kalksten med pigg av järn (fig 88), nedtill kvadratisk, upptill åttkantig, hörnen något insvängda. Spår av röd och grön färg. På en sida inhugget kors inom ring. Höjd med pigg 38, bottenmått 17 × 16 cm. — Medeltida. — 3. Pelarbas av kalksten, fyrkantig, med hörnblad. Försedd med hållare för tjockt ljus. Höjd 15, sidorna 25 × 25 cm. — Från omkr 1900.

Fig 83—86. Ljustakar av tenn; fig 83 av Melchior Leffler, Visby, 1779, fig 84 stämplad ML, Visby, 1800, fig 85 av Carl Gustaf Malmberg, Stockholm, 1789, fig 86 stämplad ML, Visby, 1822. Foto 1986.

Zinnleuchter; Abb 83 von Melchior Leffler, Visby, 1779, Abb 84 mit dem Stempel ML, Visby, 1800, Abb 85 von Carl Gustaf Malmberg, Stockholm, 1789, Abb 86 mit dem Stempel ML, Visby, 1822.

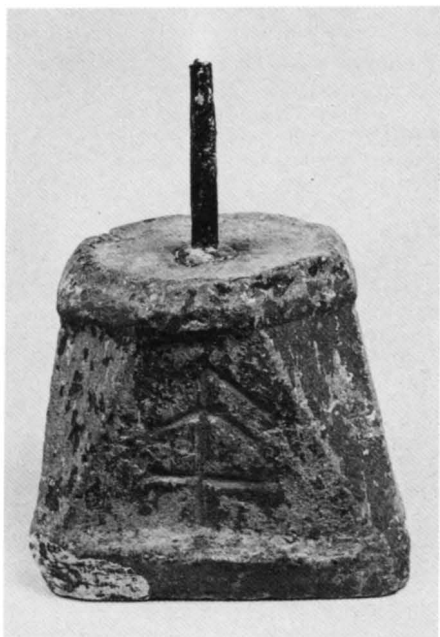

Fig 87. Ljustake av kalksten med bomärke. Medeltida. Foto 1986.

Mittelalterlicher Leuchter aus Kalkstein mit Hausmarke.

Fig 88. Ljustake av kalksten med hjulkors. Medeltida. Foto 1986.

Mittelalterlicher Leuchter aus Kalkstein mit Ringkruz.

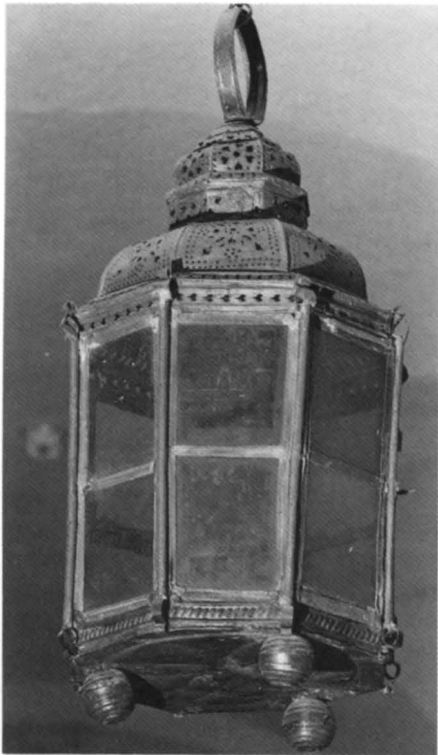

Fig 89. Lykta av järnplåt. 1700-talets senare del. Nu i GF. Foto 1986.

Laterne aus Eisenblech, Zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts. GF.

Övriga ljusredskap

Golvljusstake av smidesjärn. Ringformig fot, under droppbrickan vertikal ring med klot. Höjd 100 cm. — Stod till 1970 vid dopfunten, då den ersattes av en mäsingsljusstake. Nu i vapenhuset. — Golvljusstake med nederdel av blåmålat trä och överdel av silver, komponerad av arkitekt Jerk Alton. Överdelen har sexkantigt skaft och stor rund droppbricka. Stämplor: OLOV BARVE — IBE DAHLQUIST — IBD — W (Visby) — 3 kronor — S 925 (925/1000 rent silver) — K10 (1984). Höjd 95,5 cm. — Gåva av Sjömanskyrkans Syförening. I Stora kapellet. — Lykta av järnplåt (fig 89), åttasidig på tre kulfötter, med småhål genombrutet tak i kupol- och lanternin-form. 16 glas i blyfalsar, 4 ljuspipor. Höjd 71 cm. Kan möjligen vara den åttasidiga lykta, som inköptes 1779—80 (räk). Dep i GF inv nr A. 1582. — Lykta av järnplåt (fig 90), fyrsidig på fyra ringfötter, med småhål genombrutet tak, glas i blyfalsar, tre ljuspipor. Ett glas saknas. Höjd 64 cm. Kan möjligen vara den, som 1728 inköptes till "stordörren" (räk). Dep i GF inv nr A. 1583. —

Fig 90. Lykta av järnplåt, möjligen från 1728. Nu i GF. Foto 1986.

Laterne aus Eisenblech, vielleicht von 1728. GF.

Fig 91. Ljussax av mässing med bild av riddare och hund på snopphuset. Omkr 1600. Nu i GF.

Wachlichtschere aus Messing, mit dem Bild eines Ritters mit Hund auf dem Dochtbehälter, um 1600. GF.

Ljussax av mässing, gjuten (fig 91). Det nästan hjärtformiga snopphuset ornerat med riddare och hund. Längd 20 cm. Torde vara identisk med den ljussax som upptas i Visborgs slottskyrkas inv 1679¹³² och som nämnda år tillsammans med andra inventarier överlämnades till domkyrkan. Dep i GF inv nr A. 1588. — Kombinerad ljusständare (för sprit) och -släckare av mässing. Längd 175 cm.

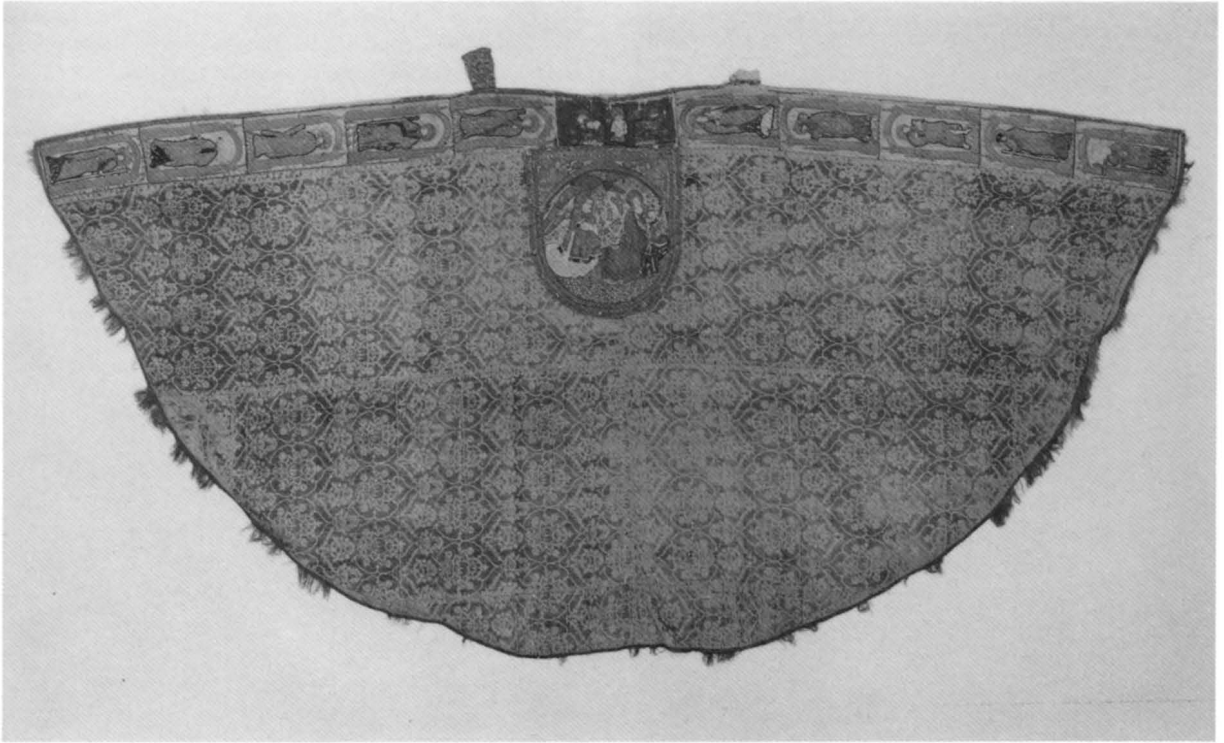

Fig 92a. Korkåpa av silkesammet, med figurbroderier på bräm och ryggsköld. 1400-talets senare del. Nu i GF. Foto G Hildebrand 1986.

Chormantel aus Seidensamt mit Figurenstickerei am Saum und auf dem Rückenschild. Zweite Hälfte des 15. Jahrhunderts. GF.

Textilier

Kåpor och tillbehör

Beskrivningen av nr 1 och 2 utförd av *Inger Estham*.

— 1. Korkåpa (fig 92).¹³³ Nu brungul, ursprungligen röd granatäppelmönstrad silkesammet, rapporthöjd 42 cm, rapportbredd 28,5 cm, Italien. 1400-talets andra hälft. Figurbroderat bräm i två delar samt ryggsköld och knäppklaff. Broderierna utförda i flerfärgat silke, guld och pärlor, flertalet pärlor saknas, på underlag av ofärgad linnelärft ursprungligen täckt av rött respektive grönt taftliknande siden, nu fragmentariskt bevarat och delvis blekt till rosa. På vänster bräm ses apostlarna Johannes, Paulus och Andreas, en ofullständigt bevarad figur samt nederst Judas Taddeus. På höger sida ses överst Maria med barnet, därefter aposteln Petrus, Johannes döparen samt apostlarna Jakob d.ä. och nederst Filippus, samtliga med sina attribut. I nacken mellan brämets två delar infällt ett rektangulärt stycke med broderier föreställande Kristus, på ömse sidor ett lamm med kalk och segerfana. På ryggskölden framställning av Bebdelsen. På den

svårt skadade knäppklaffen två broderier inom fyrpass, det ena fragmentariskt, det andra föreställande en ryttare med lyftat svärd, möjligen Sankt Görän. Brämets figurer placerade under enkla valvbågar i guld uppburna av pelare krönta av fialer. På marken strödda blommor i polykromt broderi. Bebdelsescenen omramas av en gyllene arkad med blå valv. I svicklarna svävande änglar som svänger rökelsekar. Golvet broderat i silke och guld med förgyllda silverströningar, mönster av blomsterprydda snedrutor. Längs ryggsköldens kant ett band, 1 cm brett, randat i grönt, rött och guld med påsydda förgyllda silverbleck i form av knappar, dessutom små förgyllda silverströningar. Det infällda nackpartiet är av rött kyprat ylle, ursprungligen täckt av rött taftliknande siden, lammerna broderade i hög relief i guld och silvertråd. Brämets broderi delvis ibroderat troligen under 16- eller 1700-talet. Även knäppklaffens broderi ursprung-

Fig 92b. Den medeltida korkåpans nackparti och ryggsköld med framställningar av Kristus jämte lammet med kalk och segerfana resp Bebådelsen. Foto G Hildebrand 1986.

Der Nackenteil und der Clipeus des mittelalterlichen Chormantels mit den Darstellungen von Christus und dem Gotteslamm bez. der Verkündigung.

ligen i hög relief, fyllningen saknas dock, liksom fyrpassens pärlor. Broderierna troligen utförda i Tyskland, 1400-talets andra hälft. Längs kåpans ytterkant dels band lika ryggsköldens dels silkefrans som är randad i breda partier i rött, grönt och nu gulgrått. Foder av ofärgad linnelärft. Kåpans montering med band och silkefrans är ursprunglig och kan dateras till 1400-talets senare del eller omkring 1500. Längd 300 cm, höjd 145 cm.

1585 års inv upptar ”En rød forblommede Choerkappe, med for güldet Løuerkens och ith hierte med paerler forstickett der till” och 1680 års inv ”Een Chor-Kåpa af rött Sammet med forgylt Löffwerck och Perlor utt arbetatt, till Biskoppen” och i ett tillägg ”1699 gjordes dertill silfr häcker om 3 lodh, et par at knappa igen mädh”. Inv 1759: ”En gammal Chor Kåpa, har warit af rött Tryckt sammet; Men färgen är längesedan af fück-tighet utgången. Har warit borderad och utzirad med många små Silfwerfjäll förgyllda. Kragen bak på Ryggen har ännu i behåll 24 stycken små förgyllda plåtar, och af löfv äro nu 17 i behåll. Framme på Bröftet är ett hjerta, som warit borderat med silke och små äckta Pärlor af hwilka någre länge hafwa varit borta. Silfwerspennet är i behåll och godt”. Inv 1830: ”Ett stycke af en gammal chor-kåpa, utsirad med några dussin ägta perlor, stora

som knappålshufvuden, förvaras uti en kista i sakers-tian söder om altaret”. Dep i GF inv nr A. 1597.

— 2. Biskopskåpa¹³⁴ (fig 93). Av brokad med stora symmetriska mönster av gyllene urnor, blommor, frukter och kvistar med blad i färgerna rött, violett, blått, grönt och brunt samt guld mot en grund av småmönstrad vit sidendamast. Rapporthöjd 53,5—55 cm, rapportbredd 52 cm = vådbredden. Bräm och ryggsköld av brokad med symmetriskt mönster av blommor i violett, rödrosa, blått och silver samt rankor i grönt mot gyllene botten mönstrad med akantusliknande bladformer med röda konturer. Rapporthöjd 46 cm. Längs kåpans, brämets och ryggsköldens kanter geometriskt mönstrade guld-band, 3,2 respektive 1,2 cm. Ryggskölden kantas dessutom av en guldfrans, 7 cm bred. Ej ursprungligt foder av grönt siden, under skölden grön taft. Kåpan tillverkad i Paris 1751.

Inköpt till konung Adolf Fredriks och drottning Lovisa Ulrikas kröning 1751 för medel, insamlade i hela stiftet. I inv 1759 anmärks också ”NB hon tillhör hela stiftet”.¹³⁵

— 3. Biskopskåpa. Av vitt konstsilke,¹³⁶ bräm med Kristusmonogram och kors inuti cirklar, allt guldfärgat på röd botten. Ryggskölden spetsig, kantad med samma band, som utgör brämets, och försedd med guldfrans.

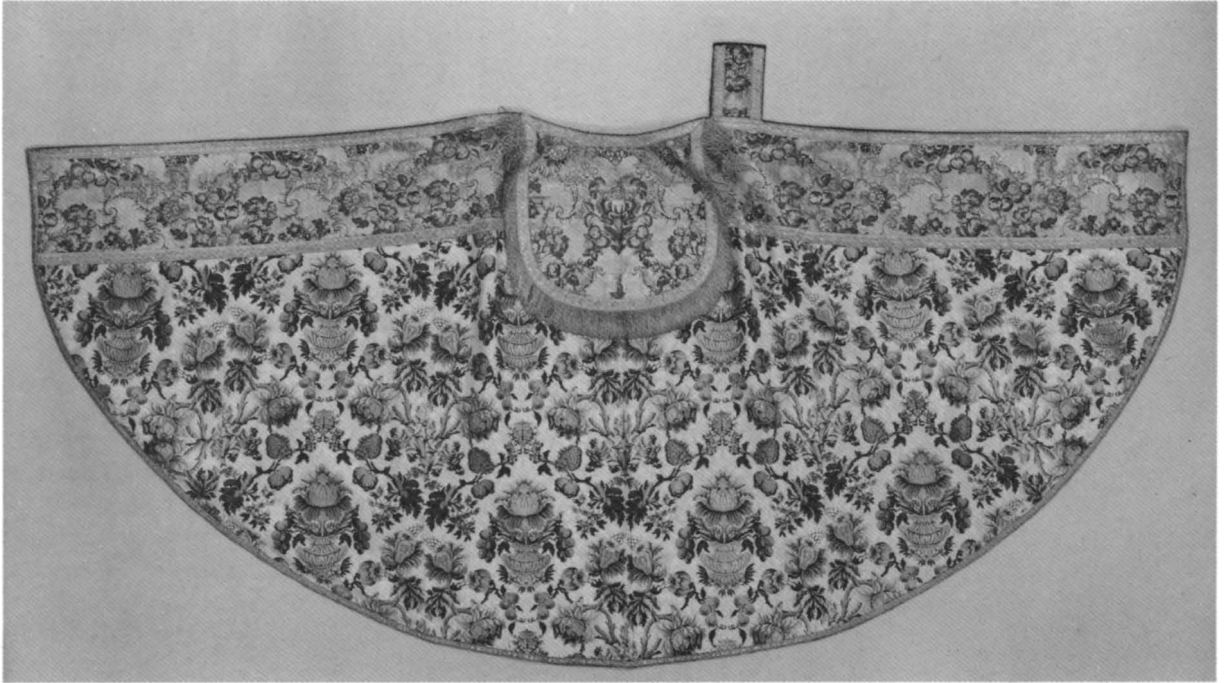

Fig 93. Biskopskåpa av brokad mot en bakgrund av vit sidendamast. Inköpt 1751. Tillverkad i Paris. Foto G Hildebrand resp G Svahnström 1986. Mitra från 1800-talets början. Foto 1986.

Bischofsmantel, Brokad auf weissem Seidendamastgrund. 1751 in Paris hergestellt. Mitra vom Anfang des 19. Jahrhunderts.

Fig 94. Biskopskåpa av naturfärgat ylle. Komponerad av Monica Bertilsson och vävd hos Gotlands läns hemslöjdsförening 1970. Foto 1986.

Bischofsmantel aus Wolle in Naturfarben, von M Bertilsson komponiert und vom Kunstgewerbeverein Gotlands 1970 gewebt.

Kåpan kantad nedtill med smalt rött band med gult mönster. Ryggsidans längd 133 cm. — Inköpt i Palermo, Italien¹³⁷. Gåva till biskopsämbetet 1967 av Olof den heliges brödraskap i Visby stift.

— 4. Biskopskåpa. Av naturfärgad ull med smala gula ränder med invävd lurextråd (fig 94). Nedtill kantad med smalt trikåband i gult. Bräm av brunt ylleband i flera schatteringar. Ryggsidan har bredare vävd gul rand. Hålls samman framtill av ett brunt ylleband med tre rektangulära broderade partier av lin- och guldtråd. Ryggsidans längd 155 cm. — Komponerad av Monica Bertilsson¹³⁸ hos Gotlands läns hemslöjdsförening 1970. — Till kåpan hör mitra och stola i samma material och färger som denna. — Gåva av syföreningar i Visby stift.

— 5. Biskopskåpa. Av blå ylledamast med inslag av silverlurex och med inplockat mönster i guld, vitt, rosa och blått silke (fig 95). Motto "Marias lovsång". Ryggsidans längd 159 cm. — Till kåpan hör en blå mitra och

två stolor, en vit och guldgul och en blå. Allt utom den blå stolan gåva 1985 av konsulterna vid restaureringen 1979—1985 genom domkyrkoarkitekten Jerk Alton. Komponerat och vävt av Åsa Beijer,¹³⁹ Roma.

— 6. Korkåpa. Av vitt ylle med guldgult bräm med guldlurexinslag. Ryggsidans längd 155 cm. — Vit stola. — Korkåpa och stola gåva 1985 av S:t Mikael's arbets-krets. Komponerat och vävt av Åsa Beijer, Roma.

Mitror. — 1. Av silvertyg med rik dekor av guld- och silverband samt röda silkesniljor. På fram- och baksidan kors i guld och rött. Nackband försedda med banddekor och avslutade med guld- och silverfransar. — 1800-talets början. Använd till kåpan nr 2.

— 2. Av gul sidendamast med broderier av blått, rött, naturfärgat, brunt och grått silke och guldtråd. På framsidan kors under krona, flankerat av röda band och ornamentalt guldbroderi. På baksidan Maria med Jesusbarnet, flankerat på samma sätt. På nackbanden ornamentalt guldbroderi, på det ena lamm med korsfana, på det andra svärd och nyckel. Frans i guld och rött. Foder av rött siden. På banden "Broderiet utfört och skänkt av Esther Boussard¹⁴⁰ S.W. (Sofia Widén¹⁴¹) Licium 1941". Använd till kåpan nr 2. — Stola i samma material och färger.

— 3. Av naturfärgat mönstrat siden. På framsidan broderier: broderat kors med alfa och omega och fem röda stenar. Korset flankerat av två får i grått-vitt silke, stående på grön mark med blått vatten. Därunder i svart och rött silke och guldtråd DOMINVS PASTOR MEVS EST (Herren är min herde). På nackbanden fransar i vitt silke. Foder av violett siden. — Gåva till biskop Olof Herrlin¹⁴² 1966 i samband med invigningen av ett kapell invid St. Augustin's House, Oxford, Michigan, USA. Använd till kåpan nr 3.

Mässhakar

— 1. Av ursprungligen röd, nu gulblekt sammet med knypplad silvertrådsspets kring kanterna (fig 96). Framsidan har band, ryggsidan kors av knypplad silvertrådsspets. Ursprungligen naturfärgat, nu ljusrött lärftsfoder märkt med naturfärgat garn "1734". Ryggsidans längd 117 cm. — Skänkt 1734 av köpmannen Johan Friedrich Strotman¹⁴³ från Lübeck (inv 1680, tillägg). Dep i GF inv nr A. 1599.

— 2. Av rosafärgad "Gull moire"¹⁴⁴ med knypplad guldrådsspets kring kanterna (fig 97). Framsidan har band, ryggsidan kors av knypplad guldrådsspets. Blekt linnefoder, märkt med gula bokstäver i korsstyg "LF.BET." (Lars Fåhraeus Barbara Elisabeth Torsman) samt med bläck "Wisby kyrkas... kåpa — I trasor 1830". Två enkla silverhakar fastsydda framtill. Rygg-

Fig 95. Biskopskåpa av blå ylledamast. Komponerad och vävd av Åsa Beijer, Roma, skänkt 1985. Foto 1986.

Bischofsmantel aus blauem Wolldamast von Å Beijer, Roma, komponiert und gewebt, 1985 gestiftet.

Fig 96. Mässhake av ursprungligen röd sammet med knypplad silvertrådsspets, skänkt 1734. Nu i GF. Foto 1986.

Kasel aus ursprünglich rotem Samt mit Klöppelspitzen aus Silberdraht. 1734 gestiftet. GF.

Fig 97. Mässhake av rosafärgad "gull moire" med knypplad guldtrådsspets, skänkt 1772. Nu i GF. Foto 1986.

Kasel aus rosafarbigem Goldmoiré mit Klöppelspitze aus Golddraht. 1772 gestiftet. GF.

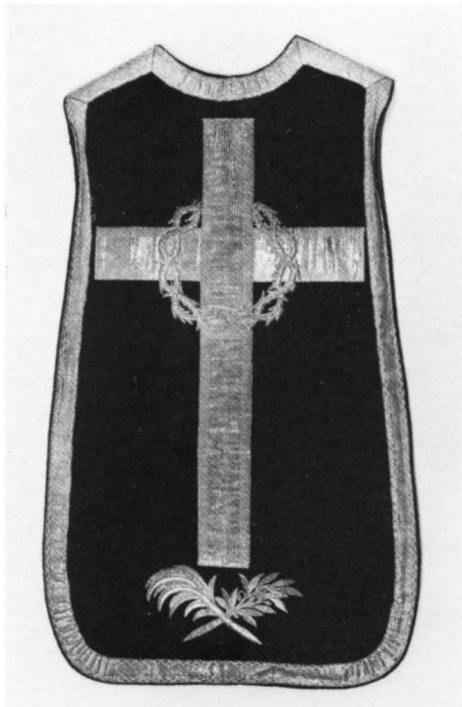

Fig 98. Mässhake av svart sammet med silvergaloner. Inköpt 1873 hos Vilhelmina Almgren i Stockholm. Foto 1986.

Kasel aus schwarzem Samt mit Silbertressen, 1873 bei V Almgren in Stockholm gekauft.

sidans längd 120 cm. — Skänkt 1772 av rådman Lars Fåhraeus¹⁴⁵ och hans hustru Barbara Elisabeth Torsman jämte "En dertill hörig Ekelåda" (försvunnen) (inv 1780). Dep i GF inv nr A. 1598.

— 3—4. Av röd sammet, två st, med latinska kors av breda guldgaloner på fram- och ryggsidor. Runtom kantade med guldgaloner. Foder av röd bomull. Ryggsidans längd 115 resp 112 cm. — Den ena skänkt av handlanden Johan Lythberg¹⁴⁶ till "Juhle högtiden 1760" (inv 1765), den andra inköpt 1772 av fru Martha Gardell, som sytt den (räk). Båda renoverades i Stockholm 1843 av Jeanette Wirén, född Obbarius (räk).

— 5. Av violett sammet med guldband runtom. På framsidan applicerad triangel i guld med Jahvenamnet på hebreiska och strålar i reliefbroderi. På ryggsidan kors av guldgaloner med Kristi törnekrona i reliefbroderi, nedtill två korslagda kvistar. Foder av violett bomull. Ryggsidans längd 125 cm. — Tillverkad 1843 av Jeanette Wirén, född Obbarius, Stockholm (räk).

— 6—7. Av svart sammet (fig 98), två st, kantade runtom med silvergaloner.¹⁴⁷ På framsidorna triangel av silverpaljetter med Jahvenamnet på hebreiska och strålar i

Fig 99. Mässhake av benvit sidendamast. Tillverkad hos Libraria i Stockholm, skänkt 1925. Foto 1986.

Kasel aus gelblich-weissem Seidendamast. Bei Libraria in Stockholm hergestellt. 1925 gestiftet.

reliefbroderi, på ryggsidorna kors av breda silvergaloner och broderad törnekrona, nedtill två korslagda kvistar. Foderade med grått bomullstyg. Ryggsidans längd 115 cm. — Den ena inköptes 1873 hos Vilhelmina Almgren, född Ohlsson, i Stockholm (räk), den andra 1884 sannolikt på samma ställe.

— 8—9. Av benvit sidendamast, två st, med breda gula gaffelkors av sammet på fram- och ryggsidor (fig 99). På ena ryggorset "I H S", på det andra Kristusmonogram. Foderade med gul shantung. Broderat "Jubileumsgåva från Visby kyrkliga ungdomsförening år 1925. Libraria 1925". Ryggsidans längd 118 cm.

— 10—11. Av grön sidendamast, två st, med ankar-kors i silverbroderi (fig 100). På framsidornas kors "I H S". Broderat "Skänkt till Visby domkyrka Heliga Trefaldighets dag den 20 juni 1943 av tacksamma församlingsbor. Broderiet utfört och skänkt av Esther Bousard, född Schauman. E.P. (Elin Pettersson)¹⁴⁸ Licium, Stockholm". Ryggsidans längd 118 cm.

— 12—13. Av violett småmönstrat damastsiden, två st. På framsidorna smala kors, på ryggsidorna broderade mittstycken. På ena mittstycket "Det folk som vandrar i

Fig 100. Mässhake av grön sidendamast. Komponerad av Elin Pettersson, Licium, Stockholm, skänkt 1943. Foto 1986.

Kasel aus grünem Seidendamast, von E Pettersson, Licium, Stockholm, komponiert. 1943 gestiftet.

mörkret skall se ett stort ljus". På det andra "Så älskade Gud världen, att han utgav sin enfödde son". Broderat "Jubileumsgåva 1945 till Visby Domkyrka av församlingsbor. Komposition av Sofia Widén, Licium. Arbetet utfört och skänkt av fru Esther Boussard, f. Schauman". Foder av rött tyg. Ryggsidans längd 117 cm.

— 14. Av vitt atlassiden (fig 101). Framsidan har blått kors med Kristusmonogram i rött. Ryggsidan har blått gaffelkors, i detta smalare rött kors, strålnippen i guld och lurex. Foder av blått siden. Broderat "Gåva av Sjömansvårdens Syförening 1972. Cedergren & Eriksson Wisby M. Smbg" (Margareta Smitterberg).¹⁴⁹ Ryggsidans längd 110 cm. — Arbetet utfört och skänkt av Margareta Smitterberg. — Två stolor i vitt med blått foder, två kors i var ände, broderade i guld och rött, guldfransar. Skänkta av Sjömansvårdens syförening 1972. Broderiet utfört och skänkt av Margareta Smitterberg.

— 15—16. Av lin och ull, två st, en rosa, en grön, med tillhörande stolar. Motto för den rosa "Lysa såsom solen", för den gröna "Min kärlek". Ryggsidans längd 96 cm. — Utförda och skänkta av Karin Häll-Stark,¹⁵⁰ Skålderviken, 1976 resp 1977.

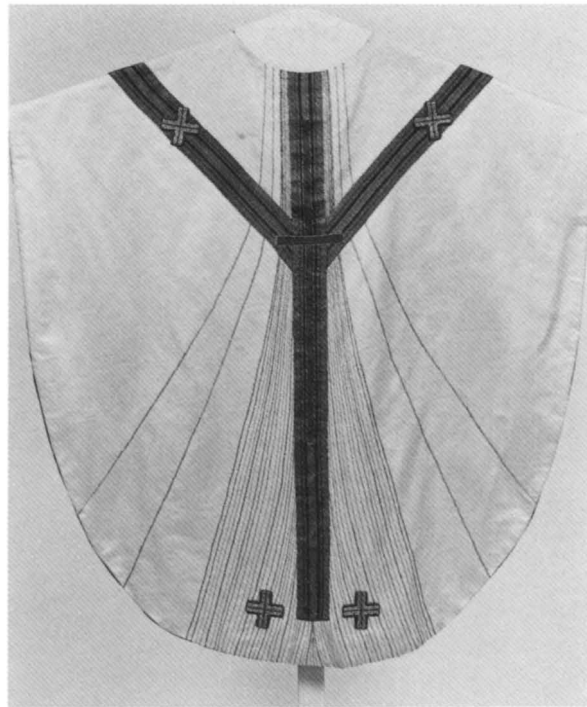

Fig 101. Mässhake av vitt atlassiden. komponerad och utförd av Margareta Smitterberg, Firma Cedergren & Eriksson, Visby, skänkt 1972. Foto 1986.

Kasel aus weisser Atlasseide, komponiert und ausgeführt von M Smitterberg, Firma Cedergren u. Eriksson, Visby. 1972 gestiftet.

— 17. Av grön ylledamast med guldlurexinslag. Motto "Skapelsens lovsång". Ryggsidans längd 124 cm. — Till mässhaken hör två stolor, ett kalkkläde och en bursa i samma material som denna. — Gåva till Stora kapellets invigning 1983 av S:t Mikael's arbetskreter. Komponerat och vävt av Åsa Beijer, Roma.

— 18. Av vit ylledamast med inslag av guldlurex (fig 102). Motto "Människans lovsång". Ryggsidans längd 124 cm. — Till mässhaken hör fyra stolor, ett kalkkläde och en bursa i samma material som denna. — Gåva till Stora kapellets invigning 1983 av Gotlands blomsterfond. Komponerat och vävt av Åsa Beijer, Roma.

— 19. Av blå ylledamast med rosor i rött silke. Motto "Lidandets lovsång". Ryggsidans längd 124 cm. — Till mässhaken hör två stolor, ett kalkkläde och en bursa i samma material som denna. — Komponerat och vävt av Åsa Beijer, Roma, 1986.

— 20. Av röd ylledamast med inslag av guldlurex. Motto "Andens lovsång". Ryggsidans längd 124 cm. — Till mässhaken hör två stolor, ett kalkkläde och en bursa i samma material som denna. — Komponerat och vävt av Åsa Beijer, Roma, 1986.

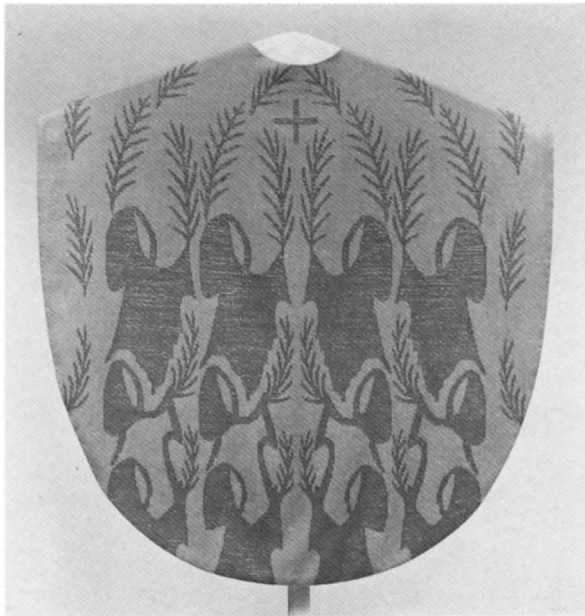

Fig 102. Mässhake av vit ylledamast. Komponerad och vävd av Åsa Beijer, Roma, skänkt 1983. Foto 1986.

Kasel aus weissen Wolldamast, von Å Beijer, Roma, komponiert und gewebt. 1983 gestiftet.

Övriga textilier

Dopdräkt av tunt linne med tambursöm i lin. Med lös krage. Längd 125 cm. — Broderad och skänkt av fru Ulla Melin,¹⁵¹ Visby.

Antependier. Högaltaret. — 1. Av röd sammet med applikation: Agnus dei på boken med sju insegel, runt omkring "Si Guds Lamm Joh 1:29", broderi i silke och guldtråd på sidan. Vid antependiets sidor applicerade rundlar med liknande broderi. Frans av rött och gult silke. Foder av bomull. Sannolikt det "altarkläde", sytt av Emma Cronstedt, f Schmiterlöv, som inköptes 1894 (räk). Endast fragment bevarade efter en anlagd brand 3.6 1971. — 2. Av grön linnedamast. Gåva genom insamling 1939 (inv 1950). Licium. Endast fragment bevarade se föregående. — 3. Av benvit sidendamast med inslag av silvertråd, mönstrad med musicerande änglar inom rundlar. Längd 270, höjd 99 cm. — Gåva av grosshandlare Anders Sandström, Visby, 1941 (inv 1950). Licium. — 4. Av violett gåsögonmönstrat linne med glest strödda små kors i grått silke och guldtråd i läggsöm. Längd 270, höjd 99 cm. — Gåva genom insamling 1945 (inv 1950). — 5—6. Av ull och lin, två st, ett rött, ett grönt, med inslag av lurextråd med bård i ull och guldtråd längs nederkant och sidor, fodrade med naturfärgat halvlinne. På baksidan "Visby Domkyrka 1973,

Gotlands hemslöjd KB" (Kerstin Butler).¹⁵² Längd 267, höjd 97 cm. — 7—9. Av ylledamast, tre st, ett vitt, ett grönt, ett rött, med inslag av guldlurex. Längd 253, bredd 108 cm. — Till antependierna hör predikstolskläden i samma material som dessa. Komponerat och vävt av Åsa Beijer, Roma, 1985—86. — 10. Av ylledamast, blå, med rosor inplockade med rött silke. Längd 253, bredd 108 cm. — Till antependiet hör predikstolskläde i samma material som detta. Komponerat och vävt av Åsa Beijer, Roma, 1985—86. — 11. Altarklädsel av svart kläde med svart frans, 527 × 520 cm. — Täcker hela altaret.

Stora kapellet före 1983. — 1. Av svart kläde med guldband, upptill Kristusmonogrammet i rött silke, omgivet av strålar i guldtråd, på sidorna alfa och omega i guldbroderi. Uppfodrat på oblekt linne, som täckt hela altaret. Broderat på linnet "Gåva av Visby kyrkl. ungd. Utf. av G. o. A. M--w 1934" (Gustava¹⁵³ och Anna¹⁵⁴ Meukow). Längd 163, höjd 108 cm + ytterligare 100 cm oblekt linne. — 2. Av grön hellinnedamast med naturfärgat mönster av bl a hjortar. Längd 144, bredd 96 cm. — Gåva av fru Ella Hellgren, Visby (inv 1950).

Sakristian före 1983. — Av rött gåsögonmönstrat linne med kors av guldband och med broderade vindruvsrankor, på sidorna kalk och kors. Röd frans. På baksidan "Gåva av Greve Erik von Rosen 1927". Längd 197, bredd 77 cm.

Altarbrun. Högaltaret. — 1. Av linne med hela botten täckt av läggsöm i silver med silkesbroderier i olika tekniker (fig 103). 13 rutor med Kristus i mitten och sex namngivna apostlar på var sida. På baksidan "Gåva 1939 av Ally Ahlgren, Anna Meukow, Sigrid Ossiann, Margareta Uhr". Bredd 21,5 cm. — Komposition av Greta Olde Holmberg (se not 159), Licium. Förebild har varit ett medeltida altarbrun från Endre kyrka, nu i GF, inv nr Dep. C. 394. Ansiktena har broderats hos Licium, medan övrigt broderiarbete har utförts av fröken Edit Rundqvist¹⁵⁵, Visby. Endast fragment bevarade efter en anlagd brand 3.6 1971. — Tillhörande trälåda med mäsingshandtag, tillverkad av möbelsnickare Gustaf Löfqvist och skänkt av slöjdlärare Carl Åkesson 1939. — 2. Av ylle i gobelängteknik med abstrakt mönster på temat "Mot ljuset" i flera blå nyanser, vitt, rött, grått och guld. I mitten kors i guld mot grå bakgrund. Brunet fäst vid halvlinneväv. Längd 312, bredd 25 cm. — Komposition av Kerstin Butler, Gotlands läns hemslöjdsförening, 1973. — 3. Av ull, lin och guld. Skiss av Åsa Beijer, Roma, och Mia Enström,¹⁵⁶ Visby. Vävt av Åsa Beijer i damastteknik och broderat av Mia Enström. Längd 310, bredd 28 cm. — 4. Altarspets, knypplad, med påsydd kant av bomullstyg. Längd 560, bredd 25 cm. — För tre av altarets sidor.

Fig 103. Altarbrun av linne med heltäckande broderier föreställande Kristus och apostlarna. Komponerat av Greta Olde Holmberg. Licium 1939. Förstört av eld 1971. Foto i Nordiska museet.

Überhang aus Leinen mit flächendeckender Stickerei, die Christus und die Apostel darstellt, 1939 von G Olde Holmberg, Licium, komponiert. 1971 durch Feuer zerstört.

Stora kapellet. — Av bomull, broderat med bl a duva, liljor, murgröna. På baksidan "Mia E 1983" (Mia Enström). Längd 173, bredd 20 cm. — Gåva av konsul Kjell Wiman och h h Marie-Charlotte, Visby.

Altarduk för sakristian av linne med rutat mönster. Längs ena långsidan brett broderi i utskårssöm, inspirerat av den s k Nybergiska dophandduken, daterad 1616, i GF inv nr C. 7653. Längd 134, bredd 123 cm. — Vävd 1939 av Jönköpings läns hemslöjdsförening, broderiet utfört av damer i Visby.

Kalkdukar. — 1. Av benfärgat, möjligen ursprungligen brunt, siden. Hopsydd av flera bitar. Broderiet i blått, grönt och vitt silke samt guldtråd, kantiljer, lan, paljetter. Påsydda spetsar, påsydda, av siden och silverpapper tillverkade små "blommor", spets runt kanten. 58×58 cm. — Utgör del av samma klänning som bokdynan sid 77. Torde vara det "kläde", som kapten Gustaf Stake tillsammans med en "altardyna" överlämnade till kyrkan 1791 (räk).¹⁵⁷ Dep i GF inv nr A. 1594. (Lundmark s 53 f). — 2. Av ursprungligen vitt siden, nu benfärgat, fläckat och trasigt, med guldspets runt om och guldtofsar i hörnen (fig 104). Broderi i silke: kors med törnekrans i bruna och gröna schatteringar, inramat av sädesax, blom- och bladrankor i grönt och rosa med paljetter. 54×53 cm. — Omkr. 1800. — 3. Av svart sammet med broderi i silvertråd: Guds lamm inom törnekrans. Runt kanterna broderade sädesax, druvklasar och blad. 44×44 cm. — 1800-talets mitt. — 4. Av vit sidendamast med kors. 51×51 cm. — Gåva av fru

Fig 104. Kalkduk av ursprungligen vitt siden med guldspets och guldtofsar samt broderi i silke. Omkr 1800. Foto 1986.

Kelchtuch aus ursprünglich weisser Seide mit Goldspitze, Goldquasten und Seidenstickerei. Um 1800.

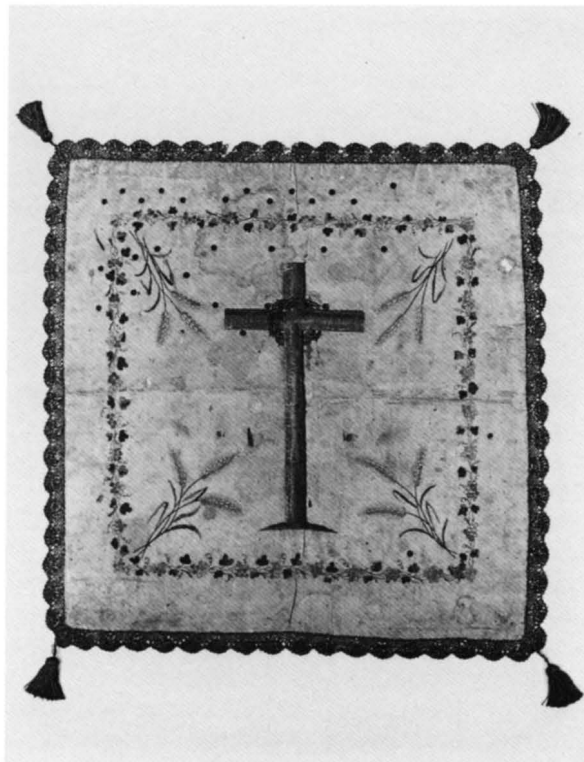

Fig 105. Predikstolskläde av röd sammet med applicerat broderi. 1800-talets senare del. Foto 1986.

Kanzeltuch aus rotem Samt mit Applikationsstickerei, zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts.

Fig 106. Bokdyna av benfärgat siden med broderi i olika färger. Del av klänning. Slutet av 1700-talet. Foto 1986.

Buchkissen aus beinfarbiger Seide mit Stickerei in verschiedenen Farben, Teil eines Kleides, Ende des 18. Jahrhunderts.

Anna Österberg 1940. — 5. Av svart siden med svart frans runt om och med broderad krans i vitt och guld med en röd blomma. På baksidan "Visby Domkyrka MDCCCCXXVI". 47 × 47 cm. Gåva av fru Ester Söderberg, Visby. — 6. Av grönt mönstrat siden med broderi: sädesax inom ring i guld, vitt, blått, gult, rött. Kors i hörnen. På baksidan "Libraria 1940 Komp. M.G." (Märta Gahn).¹⁵⁸ 54 × 54 cm. — Gåva av kyrkliga ungdomsföreningen. — 7. Av svart mönstrat siden med guldbroderi: kors inom törnekrans, i hörnen kors med paljetter, tofsar av guldtråd. På baksidan "Till Visby Domkyrka den 19 dec 1942. Sydd och skänkt av Ulla Melin". 51 × 51 cm. — 8. Av violett mönstrat siden med kors i grått och guld vid ena kanten. "Kedja" i samma färger runt kanten. "Jubileumsgåva 1945 till Visby Domkyrka av församlingsbor. Arbetet utfört och skänkt av fru Esther Boussard, f Schauman". 46 × 45 cm. — Sannolikt komposition av Sofia Widén, Licism. — 9. Av "Eskelhemsdräll", vävd efter textilfragment från 1200-talet funnet i Eskelhems kyrka. 50 × 50 cm. — 10. Av violett mönstrat siden, i ena kanten broderi i guld och grått. 65 × 63 cm. — 11. Av rött linne, kors vid ena kanten i guld och turkos lingarn. 64 × 62 cm. — 12. Av grön sidendamast, mönstrad med basunbläsande änglar och kristusmonogram. I ena kanten broderi i guld, vitt och gult. 64 × 64 cm. — Se även Mässhakar sid 73.

Predikstolskläden. — Kyrkan. — 1. Av röd sammet, nedtill guldfärgat band och frans i guld och rött (fig 105). Applicerat broderi: benvit duva mot blått konturerat fält. — 69 × 57 cm. 1800-talets senare del. — 2. Av röd sidendamast med broderade blommor och bladslingor i guld och grått silke, strödda guldpaljetter. På mitten broderat "I H S". Nedtill frans i rött och guld. 68 × 58 cm. — Gåva av kyrkliga ungdomsföreningen omkring 1926 (inv 1950). — 3. Av grön linnedamast med broderade sädesax i guld, däremellan stjärnor i vitt och guld, frans i guld och grönt. På baksidan "G.O.H. (Greta Olde Holmberg)¹⁵⁹ Licism 1939". 58 × 51 cm. — Gåva genom insamling (inv 1950). — 4. Av benfärgad sidendamast, mönstrad med musicerande änglar i rundlar. Broderi i guld och silver: en fiolspelande ängel, omgiven av stjärnor. På baksidan "S W (Sofia Widén) Licism 1941". 56 × 52 cm. — Gåva av grosshandlare Anders Sandström, Visby (inv 1950). — 5. Av violett mönstrat siden med broderad törnekrans och frans i lingarn och guldtråd. På baksidan "Jubileumsgåva 1945 till Visby Domkyrka av församlingsbor. Komposition av Sofia Widén Licism. Arbetet utfört och skänkt av fru Esther Boussard, f Schauman". 57 × 52 cm. — 6. Av rött ylle med invävda lurextrådar. 57 × 50 cm. — Utfört av Gotlands läns hemslöjdsförening 1973.

Stora kapellet. — Av blått bomullstyg med broderi i lin. På baksidan "Mia E. 1983" (Mia Enström). 60 × 32 cm. — Gåva av Stadsmissionens Syförening. — Se även Antependier s 74.

Bokdynor. — 1. Av benfärgat, möjligen ursprungligen brunt siden, spänt på träskiva över stoppning (fig 106). Broderier i blått, grönt och vitt silke samt guldtråd, kantiljer, lan, paljetter. Påsydda spetsar, spets runt kanten. Har haft påsydda "blommor" av samma sort som på kalkduken nr 1, men sannolikt med hänsyn till användningen som bokdyna har dessa tagits bort. Höjd 56, bredd 63 cm. — Torde vara den "altardyna", som kapten Gustaf Stake tillsammans med ett "kläde" överlämnade 1791 (räk).¹⁶⁰ Dep i GF inv nr A. 1593 1/2. (Lundmark s 53). — 2. Av grön linnedamast med applikationer av läder och broderier i naturfärgat lingarn. Baksidan av läder med upprepning i läderplastik av framsidans mönster. Dynan är en kopia av en dyna från Stånga kyrka, nu i GF inv nr B. 1141, med osäker datering.¹⁶¹ På baksidan "Gåva 1939 av Ally Ahlgren, Anna Meukow, Sigrid Ossiann, Margareta Uhr. Broderi av Ruth Hejdenberg¹⁶² o. läderplastik av A M-w" (Anna Meukow). 47 × 47 cm.

Bokstöd. Uppfällbart, av svartmålat trä. Översidan klädd med röd sammet, på tre sidor guldfrans. Upp till broderi i guldtråd och blått, vitt och orange: "I H S" och vinrankor. Höjd 36, bredd 48 cm. — Gåva av Kyrkliga ungdomsföreningen 1936 (inv 1950).

Mattor. Kyrkan. — 1. Flossaväv, ylle, gråbeige. Mönster med två blomkransar på mitten i bl a grönt, rött och blått, blombårder längs sidorna. Märkt "Gåva till Visby Domkyrka. Skänkt av Dika Åkerman.¹⁶³ Komp av Gertrud Rodhe.¹⁶⁴ Utförd av Gotlands Hemslojd 1938". 600 × 395 cm. — 2. Rya, ylle. Grön botten med röda och vita kors. 415 × 320 cm. — Inköpt för insamlade medel 1945 (inv 1950). — Komponerad av Elsa Gullberg¹⁶⁵ och vävd på hennes ateljé i Stockholm. — 3. Rya, ylle (fig 107). Röd botten, mönster i blått, grått, gult och grönt med symboler: ankare, hjärta, kors, på mitten ringar, livstråd. Märkt "AMH" (Ann Mari Hoke)¹⁶⁶ "GH" (Gotlands läns hemslojdsförening). 215 × 110 cm. — Använd vid vigslar. — 4. Röllakan, ylle. Mönstrad i olika blå nyanser. Märkt "GH" (Gotlands läns hemslojdsförening) "KB" (Kerstin Butler) "1973". 255 × 100 cm. — 5. Dubbelväv, skyttlad, i nöthår, mönstrad i rutor i flera färger, några rutor inplockade. Märkt "GLH" (Gotlands läns hemslojdsförening) och "ME" (Mia Enström). På undersidan "Under vägen mot ljuset — Kormatta för Visby domkyrka — Design: Mia Enström — Utförd av Gotlands läns hemslojd Lia Dahlin, Grethe Mårtensson 1985". 500 × 500 cm. — Gåva av Byggnadsbolaget Arriba med

underentreprenörer. — 6. Röllakan, ylle, mönstrad i rutor i flera färger. Märkt "RJ BK ME". På undersidan "Ljusets port — Röllakansmatta till Visby domkyrka 1985. Formgivning: Mia Enström Vävning: Rosa Johansson, Berit Kotz, Vävboden, Visby". 230 × 130 cm.

Stora kapellet. — Röllakan, ylle, mönstrad i blått, rött, grönt och vitt. Sign "RJ" (Rosa Johansson). 200 × 80 cm. — Design: Mia Enström. Vävning: Rosa Johansson, Vävboden. Gåva av konsul Kjell Wiman och h h Marie-Charlotte, Visby, 1983.

Bonad. Av grön sidendamast (fig 108). Broderi i silke: träd och blommor i brunt, grönt, rosa, vitt, violett och rött. På mitten en krona i silke-, guld- och pärlbroderi. På baksidan "Oscar Melin *25.6 1844 † 19.2 1931 Hermann Melin *31.1 1849 † 22.11 1922. Fyra släktled i tacksam hågkomst 25.6 1944 Komp. Mona Lodström f Melin. Utfört på Ersta Paramentavdelning. Stockholm". Tema: den gotländska folkvisan "Uti vår hage...". Längd 298, höjd 146 cm. — I sakristian.

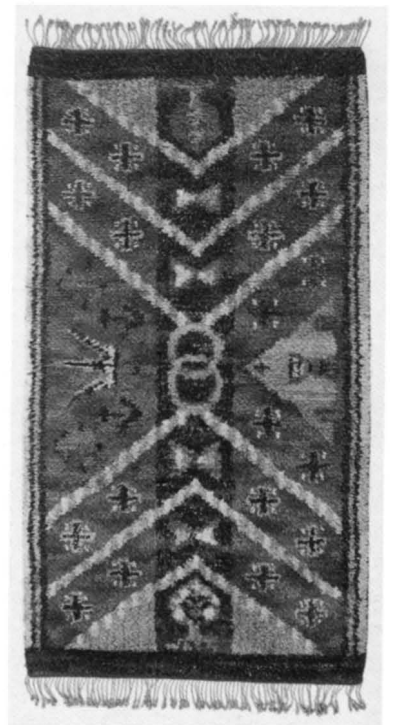

Fig 107. Matta av ylle, rya, "brudmatta", Komponerad av Ann Mari Hoke och vävd av Gotlands läns hemslojdsförening 1948. Foto 1986.

"Brautteppich", Rya aus Wolle, komponiert von A M Hoke und 1948 von Gotlands Kunstgewerbeverein gewebt.

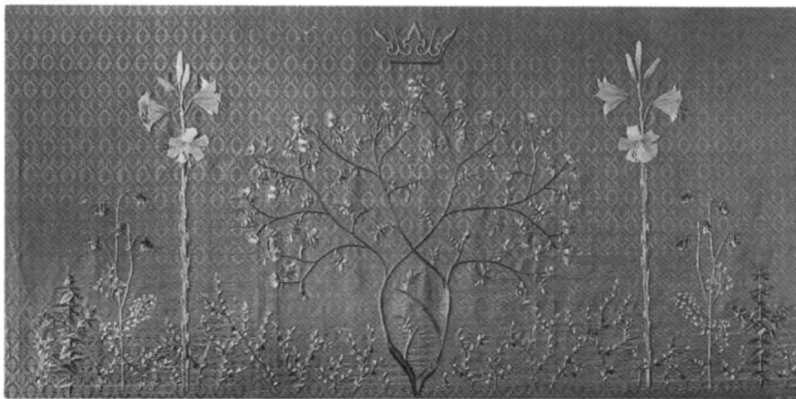

Fig 108. Bonad av grön sidendamast med broderi i silke. Komponerad av Mona Lodström, Stockholm, och utförd på Ersta parlamentavdelning 1944. Foto 1986.

Wandbehang aus grünem Seidendamast mit Seidenstickerei. Komponiert von M Lodström, Stockholm, und in der Paramentenabteilung von Ersta 1944 ausgeführt.

Försvunna textilier

1427 års inv (bil 2) räknar upp en myckenhet mässkläder (myssivende) av olika färg och material. Att i varje enskilt fall avgöra vad för slags plagg det är fråga om, låter sig inte göra. Därtill är beskrivningarna alltför knapphändiga. När sedan 1585 års inv upprättas, har åtskilligt försvunnit.

1585 äger kyrkan två korkåpor: den ännu i dag bevarade (s 67) samt ”En choerkappe aff Røde güldes stock”. Den upptas i följande inventarier fram till 1765: ”En gammal Chorkåpa af Gyllenduk med blått Lärfts foder. Togs nu till Bord täcke uti H. Herr Biskopens Sakristia — borta”.

Ett antal mässhakar uppräknas 1585: ”En Rød förblömmede fløiels messehagell, Till höietiders Brugh. Tho Andre messehageler aff forgüldene stöck till hwer Søndags brugh”. Något osäker är uppgiften om ytterligare fyra mässhakar ”som icke nw Brwgis. Tho Er soldt aff M. Hans”.

1680 finns ”Een Messehakell af rött sammett, till Capelnen. Een ny Messehakell af rött sammett, förärtt af Borgmester Carl Person, Quist Nielson och Hans Buhrmester. 2. Stykken gamble Messehakeler” (senare tilllägg; ”den Eena försålde til Wenge A° 684 den andre försald till Ahla 1688”). De två röda mässhakarna beskrivs utförligare i 1725 års inv: ”1 Mässehake af rödt Plys med gullspetsar uppå 4 ränder baak och 2ne framman till samt alt omkring med smalare Do. underfordrat med parcum. 4 lösa stycken der til af samma slag med gullspetsar omkring, at sättia på Messe skiortan. — 1 g. Messe hake af Rödt (brunt) blommerat sammet med Borderade beläten af Silcke, insänckt framan till och baak på ryggen, dock något förslitne, äfwenledes underfordrat”. Nu omtalas också ”1. Swart Messehake af Boy med Kamifas fordrat. är gifwen för några åhr sedan till Hospitalet”. De två röda mässhakarna försvinner under 1700-talets lopp: den ”med Borderade beläten”

betecknas 1765 som ”aldeles obrukelig — borta” och den ”med gullspetsar” försäljs 1795.

Ej upptagna i 1680 års inv är två mässhakar, som 1681 såldes till När och Lau kyrkor. (Lau, SvK, Go VI:6, s 637 och not 70).

De mässhakar, som tillkom under 1700-talet, finns alla i behåll utom två svarta, den ena skänkt 1733 av tullförvaltaren Niclas Camitz, och den andra inköpt 1781 av mamsell Ulrica Vacano i Visby. De avskrevs 1907.

Förutom röcklin och mässkjortor omtalas 1585 ”Tho lange Bundti Alter klaeder. Eth Stackit Alter klaed. Tho laeritz Alter lagen... item vj Alne, minder j. qwarter. Rødt Engelst klaede till Alterith... Fire hionder... Eth handtlagen”.

1680 omnämns ”Tree stykken Benkedyner af flamsk weffning som sahl. Jöran Bomgårdh haffuer föräratt. Sex stykken hýender 3 gamble och 3 Nýare” (senare tilllägg: ”3 gl. borta och 3 halfslitne äro i behåld”). ”Ett Altareklåde af Gylden Moor benembd, som höghwürdighe Hr Biskoppen Mag. Spegel föräratt hafwer”. Vidare upptas två stycken rött klåde och några lik- och bårkläden samt mässkjortor och ett par altardukar.

I tilllägg till 1680 års inv antecknas bl a: ”Sorgekläder af wallmar et till altaret, et till Predikstolen, och 2ne till Hr Landshöfdingens och fruens Bänckar, pulpettäckelse” till predikstolen, altarkläden, servetter, bänkbeklädnings, ”Et Ermeklädhe brukas öfuer Kalck och disk, som är fested uppå Altarlakanet”, handklåde, ”et dammaskz altarkläde... om 2 3/4 al^r långt och 1 1/8 al^r Bret som legges mot Prestens bröst på Altaret. 1 Do af drel. 1 Skeerp av Camel hår 5 al^r långt”. Det mesta är gåvor under 1700-talets förra hälft. Inventarier från århundradets senare del upptar flera nya textilier med samma användning som föregående. De förslits och avskrivs efter hand. Till våra dagar har endast bevarats ett överklätt bokbräde och en eller möjligen två kalkdukar. (Se ovan).

Kollektredskap

Under medeltiden och på sina håll även längre fram i tiden insamlades penningar till kyrkliga och sociala ändamål i s k kollekttavlor, som bars omkring bland kyrkobesökarna. Kollekttavlor var tunna, framtill öppna lådor med dekorativt utformad ryggbräda och kort handtag på baksidan. Från domkyrkan har ingen sådan bevarats men väl från många andra gotländska kyrkor. När fasta bänkkvarter infördes efter reformationen visade sig kollekttavlor med sina korta handtag opraktiska och ersattes med påsar eller pungar på långa skaft. Domkyrkan fick två sådana från den förstörda kyrkan i Visborgs slott 1679 men kan självfallet ha haft håvar dessförinnan, även om de inte omnämns i något inventarium.

Kyrkorådet beslöt 1711, att kyrkan skulle ha fyra håvar för olika ändamål, en för kollekt till kyrkan, en för "husarma",¹⁶⁷ en för skolan och en för fattiga tiggare. Hospitalet som dittills också haft en håv ansågs inte längre behöva tillskott av kollektmedel. Efter hävgången lades de fyra håvarna på altaret, och efter gudstjänstens slut räknade man samman kollekten. För gåvor till de fattiga fanns också en fattigstock. 1677 stals pengar "utaf fattige stuken i Capellet, som staar för St Jörgens bilied" (rådsturättens prot).

De insamlade medlen förvarades enl inv 1680 i fyra separata kistor i en av sakristiorna. När hospitalet bortföll som kollektmottagare 1711 tillkom i stället kategorin "fattiga tiggare". Men eftersom hospitalskistan betraktades som hospitalets egendom fick tiggarna dela kistan med de husarma. Den försågs med mellanvägg och ett nytt myntinsläpp. I inv 1725 nämns inte längre "de husarma". När hospitalskistan 1759 uppges "nu nyligen omlagad och försedd med 3ne lås" (inv), torde det innebära, att beslutet att utestänga hospitalet från kollekt blivit upphävt.

1831 beslöt kyrkorådet att kollektupptagningen medelst hävgång skulle upphöra, och kollekten i stället samlas i bäcken vid de fyra utgångarna. Först på 1950-talet återupptogs hävgången i full utsträckning.¹⁶⁸

En kollekt av speciellt slag var det offer som tillkom biskopen, kaplanen och en del andra av kyrkans befattningshavare på vissa av årets dagar. Hur det gick till har beskrivits i VD I, s 19. Det får betraktas som en kvarleva från den katolska tiden, då församlingens medlemmar i procession tågade fram till altaret och nedlade en eller ett par penningar som offer.

Håvar. — 1. Med svarvat svartmålat träskaft med silverbeslag. Pung av läder, klädd vid renovering 1925

med ursprungligen blå sammet med besats av silverband. På skaftet klocka av silver. Inskrift på skaftets beslag "C D F. S H D S. A° 1717". Håven skänktes 1717 av kronobefallningsman Christoffer Diderich Frigel i Visby och hans hustru Sigrid Hansdotter Stake¹⁶⁹ (inv 1680 tilllägg). Pungen har en påsydd sköld av silver med bild av domkyrkan och texten KYRKANS HÅW (fig 109). På baksidan av denna står "Till församlingens underrettelse gifwit af Kyrkoföreståndaren Herr Lars Fåhraeus och des käraste Fru Barbara Elisabeth Torsman¹⁷⁰ Den 22/11 Martij (!) 1772". Stämplor på ringen: 3 kronor — W (Visby) — JLB (Johan Lindbom)¹⁷¹ — 02 (1796). Längd 186 cm. — 2. Lika föregående men med sköld på pungen med bild av en man på kryckor vid en kyrkportal och texten KYRKANS FATTIGAS HÅW (fig 110). Obekant om skölden har inskrift på baksidan. Stämplor på ringen: 3 kronor — W — JLB (Johan Lindbom) — M2 (1794) — 3 kronor. Längd 186 cm. — Dessa två håvar har renoverats vid ett flertal tillfällen bl a 1762 på bekostnad av

Fig 109. Sköld av silver till kollektåv från 1717 med bild av domkyrkan. Skölden skänkt 1772. Foto 1986.

Silberschild von 1717 zu einem Klingelbeutel mit dem Bild des Domes. Das Schild ist 1772 gestiftet.

Fig 110. Sköld av silver till kollektthåv från 1717. Sannolikt från 1772. Foto 1986.

Silberschild zu einem Klingelbeutel von 1717. Wahrscheinlich von 1772.

jungfru Anna Margareta Frigel (inv 1765). — 3—4. Med svarvat svartmålat träskåft med silverbeslag. Pung av läder, klädd med violett linne med påsydd oval sköld med broderad bild av domkyrkan. På skaftet klocka av silver. Stämplor: C J Häggström¹⁷² — W (Visby) — H9 (1958). Påsarna vävda och sydda av Margareta Smittberg,¹⁷³ Visby. Längd 183 cm. — Två st lika. — 5—6. Med svarvat svartmålat träskåft med mässingsbeslag (fig 111). På skaftet klocka av mässing. Pung av läder, klädd med röd sammet med guldfrans. Pungen har en påsydd 4-passformad sköld med broderad och applicerad bild av Agnus Dei. Längd 184 cm. — Två st lika, som skänktes 1754 av handlanden Mathias Lythberg¹⁷⁴ (inv 1759).

Bäcken. — 1. Av mässing, runt, i botten Syndafallet i drivet arbete, på brättet två rader med instansade små blommor (fig 112). Stämpel: vapensköld med hjälm och hjälmbuske och otydlig text PEDER GA... På bäckenets undersida inristat "Jacob Klintberg 1775".¹⁷⁵ Ursprungligen dop- eller prydnadsfat, sannolikt Nürnbergerarbete från 1500-talet,¹⁷⁶ 1865 försett med kupigt lock med godronering och runt kanten otydliga minuskler, myntspringa. Även locket torde från början ha varit ett

Fig 111. Kollektthåv klädd med röd sammet och med applicerad bild av Agnus Dei. Skänkt 1754, klädseln från 1800-talet. Foto 1986.

Klingelbeutel mit rotem Samt bezogen, auf dem ein Bild des Agnus Dei appliziert ist. 1754 gestiftet, später umgekleidet.

senare stympat dop- eller prydnadsfat med samma tillverkningsort och datering som underdelen. Höjd 7, diam 38 cm. — 2. Av mässing, runt, i botten en ros i drivet arbete och gravering, på brättet krans av spets-ovala och rombiska figurer i drivet arbete (fig 113). Ursprungligen dop- eller prydnadsfat från 1500- eller 1600-talet, 1865 försett med kupigt lock med blommor och druvklasar i drivet arbete, myntspringa. Detta torde från början ha varit en senare stympad väggplåt från 1600-talets slut eller 1700-talets början. Höjd 7, diam 36 cm. — 3. Av mässing, runt, i botten en blomsterurna, på brättet rankor och druvklasar, allt i drivet arbete (fig 114). Ursprungligen dop- eller prydnadsfat från 1500- eller 1600-talet, på 1880-talet försett med slätt, kupigt lock med myntspringa (inv 1884). Höjd 4, diam 38 cm. — 4. Av koppar, runt, odekorerad botten, brätte med inskrift OCH EN FATTIG ENKA KOM OCH LADE IN TVÅ SKÄRFVAR. Starkt kupigt lock med bild av Kristus och kvinna med två barn i drivet arbete, myntspringa. På bäckenets botten stämpel: C A H (C A Hallonberg¹⁷⁷) 1901. Höjd 11, diam 37 cm. — Gåva av kopparslagare C A Hallonberg 1901.

Fig 112. Kollektbäcken av mässing, ursprungligen ett dop- eller prydnadsfat från 1500-talet, som 1865 försetts med lock med myntspringa. I botten Syndafallet. Foto 1986.

Kollektenbecken aus Messing, ursprünglich ein Taufbecken oder eine Schmuckschale, 16. Jahrhundert, 1865 mit Deckel und Münzeinwurfslitz versehen. Der Boden trägt ein Bild des Sündenfalls.

Fig 113. Kollektbäcken av mässing, ursprungligen ett dop- eller prydnadsfat från 1500- eller 1600-talet, som 1865 försetts med lock med myntspringa. I botten en ros. Foto 1986.

Kollektenbecken aus Messing, ursprünglich ein Taufbecken oder eine Schmuckschale, 16. oder 17. Jahrhundert. Deckel mit Münzeinwurf von 1865. Der Boden trägt ein Rosenbild.

Fig 114. Kollektbäcken av mässing, ursprungligen ett dop- eller prydnadsfat från 1500- eller 1600-talet försett med lock med myntspringa. I botten en blomsterurna. Foto 1986.

Kollektenbecken wie Abb. 113, der Deckel mit Münzeinwurf um 1880. Bild einer Blumenurne am Boden.

Bord till kollektbäcken, fyra st, med åttkantig skiva och tre fötter (fig 115). Höjd 76 cm. — Tillverkade 1831 av N Boman¹⁷⁸ (räk).

Kistor. — 1. Av furu (fig 116), kraftigt järnbeslagen, välvt lock med myntinsläpp, som kan tillslutas genom ett låsbart överfall, under insläppet på lockets undersida en myntpåse av tyg, på framsidan låsbleck med insvängda sidor och hål för fallhasp och nyckel, två överfall för hänglås och ett som skydd för nyckelhålet, på vardera gaveln två bärringar, på locket en ristad, nyckelliknande figur. Kistan inuti plåtklädd. Höjd 55, längd 101, bredd 52 cm. — 1600-talet eller tidigare. — 2. Av furu, kraftigt järnbeslagen, välvt lock med två trattförsedda myntinsläpp, på lockets undersida spår av myntpåsar, på framsidan låsbleck med insvängda sidor, fallhasp och nyckelhål samt två överfall för hänglås, på vardera gaveln två bärringar. Kistan delad i två rum med ribbor på långsidorna med urtag för anbringande av föremål, t v lädika med två fack. Höjd 54, längd 99, bredd 51 cm. —

Fig 115. Bord till kollektbäcken, tillverkat 1831 av N Boman, Visby. Foto 1986.

Tisch zum Kollektenbecken, 1831 von N Boman, Visby, hergestellt.

Fig 116. Kollektkista av furu, inuti plåtklädd. 1600-talet eller tidigare. Foto 1986.

Kollektentruhe aus Kiefernholz, innen mit Blech ausgeschlagen. 17. Jahrhundert oder früher.

Fig 117. Kollektkista av furu
1600-talet. Foto 1986.

*Kollektentruhe aus Kiefernholz,
17. Jahrhundert.*

1600-talet eller tidigare. Dep i GF inv nr A.3234. — 3. Av furu (fig 117), kraftigt järnbeslagen, kupigt lock med ett spikhuvud på varje yttersta beslag i form av en fyrklöver, två myntinsläpp. På framsidan låsbleck med obetydligt insvängda sidor samt tre överfall, som låses med gemensam skjutregel. På vardera kortsidan två bärringar. Höjd 50, längd 97, bredd 55 cm. — 1600-talet. — 4. Av ek, avsmalnande mot botten, lock med obetydlig välvning och myntinsläpp t h, dekorativa järnbeslag, profilerade järnhandtag på gavlarna, tre lås med olika nycklar, lädika med hylla under t v, spår av d:o t h, spår av skiljevåg, som delat kistan i ett större och ett mindre rum. Längd 122, bredd 56 cm, höjd 56 cm. — Har använts till förvaring av kollektmedel för hospitalets räkning. Slutet av 1600-talet. Dep i GF inv nr Dep. C. 83.

Skåp. — Av ek (fig 118), 3 st, dekorerade i medeltida stil, upptill krenelerade, på undersidan änglahuvud, inuti plåtklädda, på varje skåp två dörrar med lås och myntsprunga, däröver TILL STADSMISSIONEN resp TILL HEDNAMMISSIONEN. Höjd 38, bredd 22 cm. — Slutet av 1800-talet.

Fig 118. Skåp av ek för insamling av medel till stadsmissionen och hednamissionen. Slutet av 1800-talet. Foto 1986.

Eichenschrank zur Einsammlung von Geldern für die Stadtmission und die Heidenmission. Ende des 19. Jahrhunderts.

Gravminnen och begravningsföremål

Epitafier

Domkyrkan äger f n 27 epitafier, varav 19 är uppsatta i kyrkan, 4 deponerade i Gotlands fornsal och 4 magasinerade på kyrkans vind. Ett epitafium, beskrivet i 1830 års inv, har senare förkommit.

Av epitafierna har ett tillkommit på 1300-talet, 9 på 1500-talet, 17 på 1600-talet och ett på 1700-talet. Fler-talet eller 23 st tillhör tiden 1575—1700. 6 epitafier är av sandsten, 1 av kalksten och de övriga av trä. De uppsattes till minne av borgare, ämbetsmän, präster och adliga i nämnd ordning men också i avsikt att utgöra en prydnad för kyrkan. De blev därigenom en ersättning för den katolska tidens väggmålningar och altarbilder.

Man eftersträvade att få grav och epitafium så nära varandra som möjligt. Enligt en instruktion från 1653 ålåg det kyrkovärdarna att bestyra om gravplats men när det var fråga om att på vägg eller pelare uppsätta något epitafium hade de att anmäla detta för kyrkorådet, som skulle ”skåda”, om verket var kyrkan till men eller prydnad. Om det godkändes, ankom det på kyrkovärdarna att ackordera om priset och ta ut så mycket ”som de kunna skäligen skatta det vara värt”.¹⁷⁹

Den mest eftertraktade platsen var kyrkans östra del. På korets sidoväggar fanns som mest 6 epitafier, varav 4 över adliga med anknytning till Visborgs slott, ett över en lübeckerborgmästare Bartholomeus Tinnappel och ett över en generalprost Lauritz Nielsøn. När väggutrymme inte fanns tillgängligt togs pelarna i anspråk. På pelaren längst i sydost (C 5) hängde inte mindre än 3 epitafier.

Ensam i sin art i kyrkan och med få motsvarigheter annorstädes är den av tunnhjäl, hjälmtäcke och hjälmprydnad krönta swertingska minnesskölden (nr 1) i Köpmankoret. Den visar hur vid 1300-talets mitt adliga heraldiska mönster börjat vinna insteg i borgerlig miljö.

Ovanliga är också två runda minnestavlor (nr 2 och 3) från 1530-talet över slottsherrar på Visborg.¹⁸⁰ I Danmark, dit Gotland vid den tiden hörde, synes typen ha varit en specialitet för länsmannen Henrik Rosenkrantz på Visborg. Förutom de två tavlorna i Visby finns i Danmark sex, som alla har samband med den gotländske slottsherren. På en av tavlorna står, att Henrik låtit förfärdiga den och tre andra på Gotland 1535. Visbytavlor-nas sköldbilder utgör en vidareutveckling av den swertingska minnestavlans sköldmotiv.

Med dubbelporträttet av Katarina Rosenkrantz och dottern Mette (nr 4) från 1549 kommer renässansens människosyn och bildmönster för första gången till ut-

tryck bland epitafierna. Det kunde, om man bortser från inskriften, lika väl ha varit en rent profan bild avsedd att pryda något av gemaken på Visborgs slott. Ett annat tecken på att en ny tid brutit in är att tavlan försetts med mästarens signatur. Han var ganska säkert ingen visbybo.

Amiralen och lübeckerborgmästaren Bartholomeus Tinnappels epitafium (nr 5), tillverkat och målat i Lübeck 1575, tillförde kyrkan en ny typ av minnestavlor, präglad av en enkel arkitektonisk uppbyggnad. Dess viktigaste beståndsdel är ett målat mittparti flankerat av pilastrar eller kolonner, ett sockelparti med inskrift, ett entablement eller bjälklag, ävenledes med inskrift, samt en krönande trekantgavel. Denna grundform berikas under utvecklingens gång med dekorativa tillsatser av olika slag. Sidorna förses med kontursågade vingar, ett understycke tillkommer, också det livfullt konturerat, och trekantgavelns sidor livas på motsvarande sätt. Måleriet breder ut sig till de nytillkomna delarna och förser dem med ornament, som växlar med tidsstilarna.

Mittavlan innehåller normalt bilder av Kristus, vanligtvis som korsfäst eller uppstånden, samt av den avlidne ensam eller med familj liggande på knä. Någon gång ersätts bilden av en inskrifttavla så som på Anne Reggelsdotters med klassisk formkänsla uppbyggda lilla epitafium från 1621 (nr 15) eller på Niels Tidsteds från 1654 (nr 22). På 1640-talet försvinner mittavlans bibliska motiv till förmån för en bredare framställning av den avlidne och hans familj, vanligtvis avbildade under ett isärdraget draperi och ett strålknippe med Jahves namn.

1500-talets och det tidiga 1600-talets epitafier är så nära som på ett enda av trä. Undantaget är en praktfull minnesvärd från 1582 över Ingeborg Kaas, maka till länsmannen Emmicke Kaas (nr 7). Materialet är gotländsk sandsten, varför epitafiet säkerligen utförts på Gotland men efter ritning av någon okänd dansk konstnär. Vad träepitafierna beträffar torde samtliga vara tillverkade i Visby. Ett antal målare från den aktuella tiden är kända till namnet, men epitafierna är inte signerade, och det har hittills inte varit möjligt att knyta någon målarens namn till ett bestämt epitafium.

På 1640-talet inleddes en ny epok i den gotländska epitafiekonsten. Från det s k stenhuggarverket i Burgsvik¹⁸¹ utgick en strid ström av stenarbeten av för gotländska förhållanden hög klass, bl a ett antal epitafier för domkyrkan. De äldre epitafiernas arkitektoniska

Fig 119. Minnessköld av ek med familjen Swertings vapen. Mitten av 1300-talet. Nu i GF, kopia i kyrkan. Foto R Hejdström.

Gedenktafel aus Eichenholz mit dem Familienwappen der Swertings. Mitte des 14. Jahrhunderts. GF.

Fig 120. Minnessköld av ek med ätten Totts vapen över länsmännen Olof och Filip Axelsson Tott, döda 1464. 1530-talet. Foto 1986.

Gedenktafel der Lehnsherren Olof und Filip Axelsson Tott, gestorben 1464, mit dem Familienwappen der Totts. Um 1530.

uppbyggnad dränktes nästan helt i översvallande barockformer (nr 20). Efter Brömsebrofreden och Gotlands återgång till Sverige deklinerade denna originella konstutövning. Domkyrkans sista sandstens epitafium är daterat 1657 (nr 23), men för landsbygdens kyrkor fortsatte produktionen till slutet av århundradet. Det låter sig på forskningens nuvarande ståndpunkt inte göra att med full säkerhet attribuera dessa arbeten till enskilda mästare inom stenhuggarverket. Det är betecknande, att när ett påkostat epitafium skulle uppsättas i domkyrkan 1697 blev det ett från Lübeck importerat träepitafium (nr 25). Det kom att bilda slutpunkt på den mer än halvannat sekel gamla seden att på ett demonstrativt sätt bevara minnet av sig själv eller någon anförvant.

— 1. Åminnelseköld från mitten av 1300-talet av trä (fig 119), bestående av en snedställd vapensköld, krönt av en tunnhjelm med hjälmtäcke, hjälmkrans och hjälmprydnad i form av en bröstbild av en man med svart mössa. På vapensköldens övre halva bröstbilder av två rödklädda män med svarta mössor och därunder ett treflikigt grönt blad. Sannolikt har hela bakgrunden varit förgylld. Höjd 135 cm. — Vapnet har tillhört familjen Swerting.¹⁸² Hängde 1744 på Köpmankorets¹⁸³ östra vägg, dep i GF 1883.

— 2. Minnessköld av ek (fig 120), rund, målad, med två snedställda, hjälmprydda vapensköldar med den danska släkten Totts vapen i rött och gult mot svart bakgrund. Runtom inskrift med minuskler, sannolikt något förvanskad i samband med restaureringar. "Anno dñi. m.cdlxiiii. des sondages. vor. matei. is gestorve. gestrege ritt. h'oleff axels'. hoveṡmā uppe wisborch. ūn gotlant. des svlve iar. sondach nha. alle hilligen. starff sein broder. h'philippus axels'. ritt'. hir begravē. got siē gnedich". (År 1464 på söndagen före Mattheus dog den nådige riddaren herr Olof Axelsson hövitsman på Visborg och Gotland. Samma år söndagen efter Alla Helgons dag dog hans broder riddaren herr Philippus Axelsson¹⁸⁴ begravda här. Gud vare dem nådig). 1530-talet.¹⁸⁵ Diam 86 cm. — Hängde 1744 i koret, nu i Stora kapellet på östra väggen.

— 3. Minnessköld av ek (fig 121), rund, målad, med två snedställda, hjälmprydda vapensköldar med de danska släkterna Totts och Rosenkrantz' vapen i rött, gult, blått, svart och vitt mot svart bakgrund. Runtom inskrift med minuskler, sannolikt något förvanskad i samband med restaureringar. "Anno dñi. 1537. am ovende sant claves. ist in got dē hern. vorschifē der gestrege erntvaste. h henrich rosekrantz. ritt to biørnholm. vnde høvetman

Fig 121. Minnessköld av ek med ätterna Rosenkrantz' och Totts vapen över länsmannen Henrik Rosenkrantz, död 1537. Foto S Hallgren 1986.

Gedenktafel aus Eichenholz für den Lehnsherrn Henrik Rosenkrantz, gestorben 1537, mit den Wappen der Familien Rosenkrantz und Tott.

Fig 122. Minnestavla av trä över Katarina Hardenberg, född Rosenkrantz, och dottern Mette, döda 1549. Signerad M.T.O., renoverad 1727 av Jöns Wulf. Foto R Hejdström.

Hölzerne Gedenktafel der Katarina Hardenberg, geb. Rosenkrantz, und ihrer Tochter Mette, beide gest. 1549. Signiert M.T.O., 1727 von J Wulf renoviert.

upp gotlandt...". (År 1537 på Sankt Claus afton avled den nådige aktade herr Henrich Rosenkrantz, riddare till Biörnholm och hövitsman på Gotland¹⁸⁶...). Diam 86 cm. — Hängde 1744 i koret, nu i Stora kapellet på östra väggen.

— 4. Från 1549 (fig 122) över Katarina (Karen) Rosenkrantz, maka till länsmanen Eiler Hardenberg, och deras dotter Mette Hardenberg.¹⁸⁷ Av trä med målning. Visar mor och dotter i helfigur iförda ståndsmässiga dräkter i svart, vitt, brunt och rött, stående på ett rutat golv mot olivgrön bakgrund med vinröda draperier. I alla fyra hörnen vapensköldar: i övre vänstra hörnet det hardenbergska vapnet, i övre högra hörnet det rosenkrantz-ska, i nedre vänstra hörnet det rønnowska och i nedre högra hörnet det skramska.¹⁸⁸ Th om den skramska vapenskölden M.T.O. Inskrift HIR.LICHT.BEGRAVEN./SELLIGER.F.FRW.E.KATTRINE./ROSENKHRANS.VVNDE. SELLI/

GER.I.MEETTE.HARDEN/BERCH. Nedtill RENOWERAT. ANNO. 1727.J.W. (Jöns Wulf).¹⁸⁹ Höjd 104, bredd 81 cm. — Hänger liksom 1744 i koret.

— 5. Från 1575 över amiralen Bartholomeus Tinnapfel (fig 123). Av trä med målning. Ursprungligen enkel svart ram med smala pilastrar och triangelformat överstycke. Senare, sannolikt 1726, har tavlan försetts med i svart och guld rikt snidat överstycke och vingar med akantus och — på överstycket — två putti. Nedtill en oval kartsch. På det triangelformade fältet upptill Gud Fader i vit klädnad och röd mantel mot guldgrund, därunder en inskrift "Also hat Gott die Welt geliebet, dass er seinen ein gebornen Sohn gab, auf dass alle,/die an ihn glauben, nicht verlohren werden, sondern das ewige leben haben. Joh. 3". (Så älskade Gud världen all, att han utgav sin enfödde son, på det att var och en som tror på honom icke skall förgås utan hava evigt liv).

Fig 123. Epitafium av trä över borgmästaren i Lübeck Bartholomeus Tinnappfel, död 1566. Signerad J Delaval 1575, renoverad 1726 av Jöns Wulf. Foto G Gädefors.

Holzepitaphium des Lübecker Bürgermeisters Bartholomeus Tinnappfel, gest. 1566. Signiert J Delaval 1575, renoviert 1726 von J Wulf.

Mittfältet har en framställning av den Korsfäste, t h om korset en knäböjande man, i bakgrunden ett hav i uppror med fartyg, skeppsbrutna och ett sjöodjur. På stranden en stad. Dämpad färgskala i övervägande svart, grått, blått, blekt gult och brunt. I bildfältets nedre högra hörn J.W. FECIT (Jöns Wulf¹⁹⁰ gjorde den). Inskrift "Anno 1566 den 27 Julij Ist Ihr Magnificenc der Herr/Admirall und Bürgermeister Vonn Lübeck Bartholomeus /Tinnapffell alhier unter Wisby gestrandet und lieget hie selbst/Im Chorr Begraben. Zu dessen Ehren Gedächtniss diese Taffel auffgerichtet." (År 1566 den 27 juli strandade här utanför Visby Hans Magnificens Herr Amiralen och Borgmästaren i Lübeck Bartholomeus Tinnapfel och ligger begraven här i koret. Till äreminne över honom har denna tavla blivit uppsatt).¹⁹¹ På kartuschen nedtill finns följande inskrift RENOVIRET VON/FRIEDERICH STRODTMAN/VON Lübeck Anno 1726./VERGOLDT A° 1734. (Renoverad av Friederich Strodtman¹⁹² från Lübeck anno 1726. Förgylld anno 1734). Höjd 361, bredd

Fig 124a—c. Epitafium av sandsten över länsmannen Emmicke Kaas' hustru Ingeborg Tidemand, död 1577. Uppsatt 1582. Foto a, 1986, b och c, G Svahnström 1984.

Sandsteinepitaphium für Ingeborg Tidemand, Gattin des Lehnsherrn Emmicke Kaas, gest. 1577. 1582 errichtet.

244 cm. — Spegel har 1683¹⁹³ en avvikande uppteckning av inskriften, som redan på hans tid ansågs till en del oläslig, "Bartholomeus Tinappel burgemester to Lubeck unde Ammiral over den Seeflotte van de Staden geschicht gegen Schweden iss A:o 1566 d. 27 Jul. recht under Gothland gestrandet und Erbarmlich mit vielem Volcke verdrunken". I inskriften anges felaktigt datum för sjökatastrofen. Den inträffade i verkligheten på kvällen den 28 juli. Vid restaureringen 1985 iaktogs under signaturen J.W. en annan signatur i DELAVAL FECIT samt årtalet "1(5)75". Delaval är alltså målningens upphovsman, medan Jöns Wulf endast restaurerat den 1726.¹⁹⁴ — Korets norra vägg, vilket torde vara den ursprungliga platsen. — Kyrkan synes ha ägt ytterligare en minnestavla över sjökatastrofen. Spegel¹⁹⁵ nämner förutom Tinnapfelepitaftet en målning vid kordörren med samma motiv. Han återger ingen inskrift men säger, att en rad danska skepp med bl a amiralen Hans Larson och vice amiralen Jöns Ulfstand gått under. Först därefter omtalar han de tyska förlusterna, vilket skulle kunna tyda på att tavlan uppsatts på danskt initiativ.

— 6. Från 1576 över borgmästaren Christiernus Scriba (Christen Schriver).¹⁹⁶ Av trä med målning. Mittavlans målning helt förlorad men skall enligt Wallin 1744 och inv 1830 ha föreställt Kristi uppståndelse. På sidorna refflade pilastrar, kapitälerna förlorade. Inskrifter, delvis eller helt och hållet förlorade, enligt inv 1830 "Epitaphium reverendi ac clarissimi vire (= viri) D. Christjerni Scribae Wisbuensium Gothicae insulae olim proconsulis qui A° 1576 salutis recuperatæ 16 Cal. Jun. in Domino (ē) vita discessit. — Conditur hoc tumulo Christjernus origine Cimber/Pectore vir constans et pietate gravis/Cui sincera fuit probitas ante omnia curae/Inq (= Inqve) ministerium non simulatus amor/Per sex lustra fere consul pariterq (= pariterqve) senator/Wisbucolis sancte prae fuit ipse pater/Acer erat scelerum vindex et cultor honesti/Juraq (= Juraqve) reddebat civibus aequa suis/Doctus et is doctos temqliq (= temqliqve) scholaeq (= scholaeqve) ministros/Munificae juvit sedulitate manus/Mitis opem cunctis laetanti corde ferebat/Paupertas pressit quos inimica male/Exiit (ē) vita placida sine murmure vultu/In vera veri religione Dei/Quinq (= Quinqve) fere vitae cum fato interciperetur/Jam ter finierat lustra quieta senex/Ipsum deflevit respublica morte salutem/Flevit et ereptum Diva camaena virum/Ossa quidem tellus premit ast sublime trophaeum/Spiritus aeterna sede receptus agit/D.B. Amico et Maecenati". (Epitafium över den vördnadsvärde och vittberömda mannen herr Christen Schriver, en gång borgmästare i Visby på ön Gotland. Han skildes i Herren från detta livet den 17 maj den återvunna frälsningens år 1576. I

denna grav är Christen, av jylländsk härkomst, jordad, en man med mod i bröstet och allvarlig gudsfruktan, vilken framför allt vinnlade sig om sann redlighet och äkta kärlek till sitt ämbete. Under omkring sex lustrer borgmästare och tillika rådman styrde han, själv fader, Visby-borna i dygdig vandel. Han var en sträng bestraffare av brott och en nitisk främjare av hedern och skipade med oväld rätt bland sina borgare. Själv lärdestödde han träget med frikostig hand både kyrkans och skolans lärda tjänare. Mild som han var, bringade han med glatt hjärta hjälp till alla, som tyngdes svårt av fattigdomens plåga. Han lämnade ett lugnt liv utan klagan eller sorgsen blick i den sanne Gudens sanna religion och hade även, då han rycktes bort ur livet, redan som äldring genomlevt omkring tre rofyllda lustrer. Folket gav honom vid hans död en smärtfylld avskedshälsning. Även den gudomliga sångmön begrät den hädangångne mannen. Jordan trycker visserligen benen, men själen, upptagen till den eviga boningen, bär i höjden segertecknet. D(avid) B(ilefeld). Till vännen och gynnaren). Övers S Nyberg.

Inskriften fr o m "conditur" t o m "agit" består av distika. — Höjd 169, bredd 138 cm. — Sannolikt hör överstycke nr 30 hit. Hängde 1744 "på pelaren mittemot Predikstolen", nedtogs 1831 och fördes antagligen upp på kyrkans vind, där det ännu förvaras.

— 7. Från 1582 över länsmannen Emmicke Kaas' maka Ingeborg, född Tidemand¹⁹⁷ (fig 124). Av sandsten, delvis målat och förgyllt. Epitafiet består av två avdelningar, en övre smalare och en nedre med epitafiets huvudscen i relief, Kristus på korset. T v under korset Moses, t h en knäböjande kvinna (den avlidna), över henne reser sig kopparormen.¹⁹⁸ På sidorna hermer (man och kvinna) och därutån för konturerade sidostycken med bl a änglahuvuden, "spik"- och "adelstensornament". Mittöver mittavlan ett romerskt harnesk med korsade värja, lans och hjälmkrossare, mittunder hjälm och pansarhandskar upphängda i en ring. Fördelade på alla sidor runt mittavlan är 16 anvapen:¹⁹⁹ På fädernet: — 1. Kaas. — 2. Emmiksen. — 3. Kaas (Sparre). — 4. Flemming. — 5. Due (Glob). — 6. Sandberg (Skeel). — 7. Barritsen (Udsen). — 8. Rantzau. — På mödernet: — 1. Tidemand. — 2. Emmiksen. — 3. Sparre (Haglösa). — 4. Reventlow. — 5. Bild (?) — 6. Biörn. — 7. Passow. — 8. Flemming. Epitafiets övre avdelning, attikan, har två svarta inskriftstavor med konturerade sidostycken, överst en obelisk. Överst står: 15. EPITAPHIVM. 82. På den övre av inskriftstavlorna står: GENEROSÆ AC PIÆ MA/TRONÆ INGEBVRGIDIS/CLARISS. GEORGII TIDE/MANNI FILIÆ NOBILISS/VIRO EMMICHIO KASE/MATRIMONIO OLIM IVC/TÆ QVÆ ANNO SAL. 1577/DIE

Fig 125. Epitafium (?) av trä med framställning av Salomos dom, möjligen från 1593. Foto 1986.

Holzepitaphium (?) mit einer Darstellung des salomonischen Urteils, vielleicht von 1593.

19 IVL. OBIT. (Åt (minnet av) den ädelborna och fromma Fru Ingeborg, den lysande ädlingen Georg Tidemands dotter, fordom i äktenskap förenad med högvälborne Emmicke Kaas. Hon dog den 19 juli år 1577). Översättning enligt Björkegren.

På den undre följande distika:

NOBILIS HIC CLARI TIDEMANNI NATA QUIESCIT
 QUÆ FVIT EMMICHIO CHARA MARITA VIRO
 MENTE DEVM PVRA COLVIT: VENERATA MARITV̄
 EXEMPLVM STVDVIT CONIVGIS ESSE BONÆ
 NON VIRTUTE MINVS QV̄A NOBILITATE PROBATA
 VNDE IPSAM VITÆ CANDIDA FAMA MANET
 QVINQVE SVO VIXIT CŪ CONIVGE DVLCITER ANNOS
 CANDIDVS AMBORVM LITE CAREBAT AMOR
 FACTA QVATER GENITRIX PARTVS CŌVNCTA DOLORE
 POSTREMI. VT QVONDĀM RACHELA. DISPERIIT
 OSSA QUIETA CVBĀT SECRETA DVLCITER VRNA
 MENS SOLA CHRISTI CESSIT IN ASTRA FIDE.

(Här vilas den frejdade Georg Tidemands ädelborna dotter, som var Emmicke Kaas' kära maka. Hon frukta-

de Gud med ett rent hjärta, vördade sin make och bemödade sig att vara ett exempel för en god maka, aktad lika mycket på grund av sitt ädla sinnelag som sin ädla börd. Därför är henne själv beskärt ett glänsande eftermäle. I fem år levde hon ljuvt med sin make; bägges rena kärlek var utan slitningar. I den äktenskapliga föreningen blev hon fyra gånger moder men avled sista gången i födslosmärtan liksom fordom Rachel. Hennes ben vila ljuvt i frid i en särskild urna. Endast genom tron på Kristus har hennes själ gått till himmelen). Översättning enligt Björkegren.

Underst en dödskalle över ett timglas och MEMENTO MORI (Tänk på döden). Höjd 560, bredd 213 cm. — Korets norra vägg, där det alltid suttit.

— 8. Av furu. Målad tavla med enkel svart ram (fig 125). Målningen, som liksom texten nedanför är skadad, föreställer Salomos dom. Konungen sitter på sin tron, omgiven av hovmän, nedanför två kvinnor och mellan dem två lindebarn. I övre hörnen sköldar, över den högra initialerna M.K. Inskrift (inom parentes kompletteringar efter Wallins läsning 1744 och inv 1830) SALOMON (I JERUSALEM EN KOJNG(E) SAA FROM) AFSIGER: EN (RETFE)RDI(GE/SE)NTENT(Z OCH DOM HUIL)CK(E)T HAND S(ØND)ERLIG GIORDR (AF G)V(DS/NAADE EMELLEN DISSE QVINDER) BAADI. (WER KAN) ES MACHEN BERI(CT)JE M(IR/DAS ES JDER)MAN ZW (DANCK ES FRI, eller FII). Wallin har efter texten årtalet "1593", 1830 års inv efter ordet BAADI "Wish. B. 9.3.". Färger: rött, orange, gult, brunt, grönt och vitt. Höjd 213, bredd 158 cm. — Hängde 1744 på pelaren mitt emot predikstolen, nu i vapenhuset.

— 9. Från 1598 över Simon Strelow (fig 126). Av trä med målning. Mittavla med framställning av Kristus på korset, under korset en knäböjande familj om man, hustru och två barn, mannen och barnen med röda kors, i bakgrunden en stad. Kontursågat överstycke med på sidorna två målade flickhuvuden. Överst en svart medaljong med IHS/SS/1598. Kontursågade sidostycken och understycke med målad beslagsornamentik och rullverk, högra sidostycket och understycket nygjorda vid restaurering i modern tid. Över mittavlan inskrift "o Herr ihesu christ gestorben bist Am chreutzes stam, du Gottes lam/ deine wunden rot, in aller noht dein theures blut, kompt mir zu gut/dein leiden und sterben, macht mich zum erben in deinen reich, Dir/angeliben alle gleich. / Amen". På understycket har enligt Wallin 1744 stått "Anno Domini 1593 den 6 Septembris des morgens umb Zegers 6 ist der erbare und vornehme Simonis Strelauz (inv 1830: "Streilaw") in Gott sehlichen vorschiden und (inv 1830: efter "und" "leit") all hir begraben Gott wolle im eine fröhliche auffersteun vorleihen. Amen". (År 1593 den 6 september på morgonen klockan 6 dog

Fig 126. Epitafium av trä över Simon Strelow, död 1593. Foto 1986.

Holzepitaphium für Simon Strelow, gest. 1593.

den ärbare och förnåme Simon Strelow och ligger här begravnen. Gud må förlåna honom en lycklig uppståndelse. Amen). Färger: blekgrönt, grått, rödbrunt, svart och vitt. Höjd 270, bredd 146 cm. — Hängde 1744 på andra pelaren från väster i södra raden, nu i Stora kapellet, på väggen mot tornet.

— 10. Från omkring 1600 över okänd (fig 127). Av trä med målning. Mittavlan visar Jesus, uppväckande synagogsföreståndaren Jairi dotter,²⁰⁰ i bakgrunden larmande människor, två trakterar blåsinstrument. På de vertikala ramstyckena är målade renässansskolonner. Överstycket

har gavelform. På det nedre ramstycket är målad Kristus på korset, omgiven av en familj om tio personer, man, hustru, fem söner och tre döttror, varav fyra söner och en dotter har röda kors, alla knäböjande. Det alltför breda understycket visar, att tavlan haft sidostycken. Inskrift saknas. Färger: grått, svart, grönt, rött, guld. Höjd 132, bredd 83 cm. — Ej upptaget i något tidigare inventarium. — Till vänster om utgången till vapenhuset.

— 11. Från 1607 över Anne Olluffsdatter och hennes måg Pouell Lauritssønn (fig 128). Av ek med målning. Profilerad ram i guld och svart med förgyllda ornament.

Fig 127. Epitafium av trä över okänd med framställning av Jairi dotters uppväckande. Omkr 1600. Foto R Hejdström 1986.

Holzepitaphium eines Unbekannten mit der Darstellung der Erweckung von Jairis Tochter. Um 1600.

Målningen föreställer Gud med bok med insegel omgiven av fyra väsenden och de äldste samt nederst t v en kvinna och ett barn, knäböjande, med röda kors i händerna. Nere t h en sköld med "I(L?). I P(?)". Inskrift över målningen "S. Johannis Obenbarung VII. CAPITEL". Inskrift under målningen "Her nedeføre liger begrafven Ärlig oc Gudfrüctig (Qwinde Anne Olluffs)/Datter Barnefød i Kiøbenhafem. hindis hosbond War Anders Hinell Tolder/der samestedt oc liger der i Sancte Nicolaj kircke begrafven, Oc døde hon/i Wisby 1604 den 11 Nouember, hinders alder war 60 aar:/Ligger her oc huus Nederlaggt hinders Datters man Pouell Laurits/sønn och døde den 10 Augustii 1607. Gud alemec(tigste giffwe dennem)/Baade med alle Guds Børn en gledelige oc æreful opstandelse på domedag". Komplettering efter Wallin. Färger: ljusgrått, ljusgrönt, rosa, rött, svart och guld. Höjd 145, bredd 110 cm. — Hängde 1744 "På pelaren under Orgellverket", nu i vapenhuset.

— 12. Från 1612 över Jacob Andersen (fig 129).²⁰¹ Av trä med målning. Mittavlan föreställer Kristi himmels-

Fig 128. Epitafium av trä över Anne Olluffsdatter död 1604, och hennes måg Pouell Lauritssønn, död 1607. Foto 1986.

Holzepitaphium für Anne Olluffsdatter, gest. 1604, und ihre Schwiegersonn Pouell Lauritssønn, gest. 1607.

färd, under Kristus en folkskara och därunder ett knäböjande par, mannen med rött kors, och en sköld med bokstäverna "I.A." (Jacob Andersen). Färger: rött, grönt, gult, grått, svart och vitt. Överstykke och vingar profilerade, understyckets nedre del saknas. På vingarna målade hermer (den högra hårt retuscherad), över dessa bröstbilder av Jesus och Maria, allt i bleka pastellfärger. Över- och understykke har svårlästa inskrifter, här återgivna efter Wallin. Överstycket "Christus ist ghen Himmel gefahren, mitt grossen Triumph und Engel Scharen. Und zu seines Vaters rechtern sich gesetztt./da ist Er all seines Leides ergetztt./Er hat uns da die Stelle bereit/da wir sollen bleiben im ewigkeitt"/. Understycket "Im sechszehen hundersten und zwelfften Iahr,/am neinzehenden monatstag Maji es war,/da Jacob Andersen auss Schottlandt ein Bürger zu Wisbui auff gotthland. Ist im waren glauben sanfftiglich entschlaffen im Herrn sehliglich. Gott wolle mitt den auser Welten ihn geben die himelsche frewde im ewigen leben". På baksidans sidor målade änglahuvuden, fruktknippen och

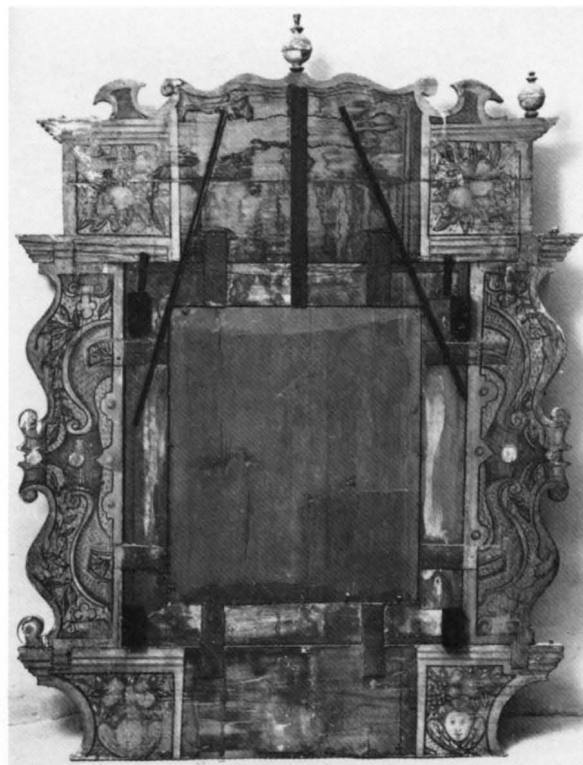

Fig 129. Epitafium av trä över Jacob Andersen, död 1612, fram- och baksidan. Nu i GF. Foto R Hejdström 1986.

Holzepitaphium für Jacob Andersen, gest. 1612, Vorder- und Rückseite. GF.

rullverk i samma färger som på framsidan. Höjd 199, bredd 162 cm. — Hängde 1744 "under orgelläktaren". Dep i GF inv nr A. 3227.

— 13. Från 1613 över prosten Lauritz Nielsön (fig 130).²⁰² Av trä med målning. Mittavlan har som motiv "Lag och evangelium" (Joh 1:17) och därunder prosten med hustru och fem söner och två döttrar. Prosten, två söner och de två döttrarna har röda kors. På sidorna kannelerade pilastrar med Paulus och Petrus målade i nischer. på entablementet, som saknar krön, sköld med L.N.H.S. (Lauritz Nielsön Helsingb.) och bomärke samt CRVCIFIXVS GVBERNATOR/FORTVNÆ MEÆ. Nedanför bildfältet en nästan utplånad inskrift, som återges efter Wallin:

"Ad viatorem. Mortuus est Christus, qvid tristis funera defles./Agnus is a dira morte redemit oves./Surrexit Dominus pro nobis præliat ipse./Non perit in terris, qvi bene vixit obit/Judex a dextris venturus ab æthere claro, /ut donet pueris coelica regna suis". (Till vandraren. Kristus har dött, varför begråter du sörjande de döda? Lammet har lösköpt fåren från den grymma döden.

Herren har uppstått, och han kämpar själv för oss. Den förgås ej på jorden, som levtt och dött väl. Domaren på (Guds) högra sida skall komma från den klara rymden för att skänka sina barn himmelriket). Inskriften består av tre distika. Översatt av fil kand Svante Nyberg.

På ett nu förlorat understycke har också funnits en inskrift, som återges efter Wallin, "Anno MDCXIII den IV augusti døde hederlig och wellaerd mand her Lauritz Nielsön, Helsingb., sogneprest her i Wisbÿ och prost öfwer Gulland och ligger her neden begraffwen forwontendis en aerefuld opstandelse paa den yderste dag. Hans gandske alder 63". Färger: svart, vitt, grått, grönt, rött, guld och silver. På baksidan konturmålning. Höjd 181, bredd 171 cm. — Hängde 1744 i koret på norra sidan. Dep i GF inv nr A. 3229.

— 14. Från 1615 och 1633 över pastor Jens Anderson och hans hustru Karren Søffrens (Sørens) dotter.²⁰³ Av trä med målning. Mittavla med en nu nästan förstörd framställning av Jesu dop (1830 inv: "med Gud öfverst, omgifven af 12 änglar, derunder dufvan m.m."), en knäböjande präst, 1744 syntes också en kvinna, under

Fig 130. Epitafium av trä över prosten Lauritz Nielsön, död 1613. Nu i GF. Foto R Hejdstrom.

Holzepitaphium des Probstes Lauritz Nielsön, gest. 1613. GF.

dem en text. Överstycket med text nu försvunnet. Under mittavlan en inskriftpatta och därunder ett profilerat parti med ett bomärke omgivet av "M B B" (Melcher ? Broder). Alla texter återges här efter 1830 års inv. På det försvunna överstycket "Basil: de fructu Bapt:/In baptismo homo renovatur sed non conflatur/Refingitur nec conteritur curatur nec dolorem sentit/Ex servitute peccati in libertatem restituitur/Angelorum censors ac civis efficitur/Hæres coelestium bonorum constituitur." (Basil(ius av Caesarea?): Om dopets frukt. I dopet förnyas människan men uppblåses icke, nyskapas men krossas ej, botas men känner ej smärta. Från trældom under synden försätts hon åter i frihet. Hon blir medborgare i änglarnas gemenskap och insätts som arvinge till himmels rikedom). — Mittavlans text "Anno 1615 den 23 Martii døde hederlige och vellerde mand Her Jens Andersøn barneföd i Melby i Seland. Effter hand her i Worfrue Kierke haffver varit medtjener i Guds ord i tolff aar och ligger her nedeföre begraffvit forventendis med alle Guds børn en glaedelig oc aerefuld opstandelse till det evige lifff. Hans alder var 48. — Anno 1633 den 13 Octo-

ber er erlige oc Gudfructielige quinde Karren Sornsf. (Wallin 1744: "Söffrens") Dotter salig udi Heren hensoffet". — Undre textplattan "Ad Lectorem/Ultima mors rerum finis rapit illa potentes/Corripit et miseros, tollit juvenesq (= juvenesqve) senesq (= senesqve)/Ater si fueris morti sis gratior atræ/Candidus es mortis transit nigredine candor/Sors eadem cunctis memores vos vivite mortis". (Till läsaren. Döden, livets yttersta gräns, rycker de mäktiga med sig, griper de arma och bortför både unga och gamla. Om du varit mörk, må du vara tacksam mot den mörka döden. Du är (nu) ljus, och ur dödens mörker framgår hinsides ljus. För alla är lotten densamma. Lev därför med döden i minnet). Inskriften fr o m "Ultima" består av hexametrar. Höjd 216, bredd 160 cm. — Möjligen hör hit överstycke nr 28. Hängde 1744 "på Pelaren vid choret, öfver Biskopsbänken", fördes 1831 upp på kyrkans vind, där det ännu förvaras. Mycket skadat.

— 15. Från 1621 över Anne Reggelsdaater (fig 131).²⁰⁴ Av trä. Epitafiet utgöres av en inskriftstavla med arkitektonisk omfattning: på sidorna kolonnetter, under

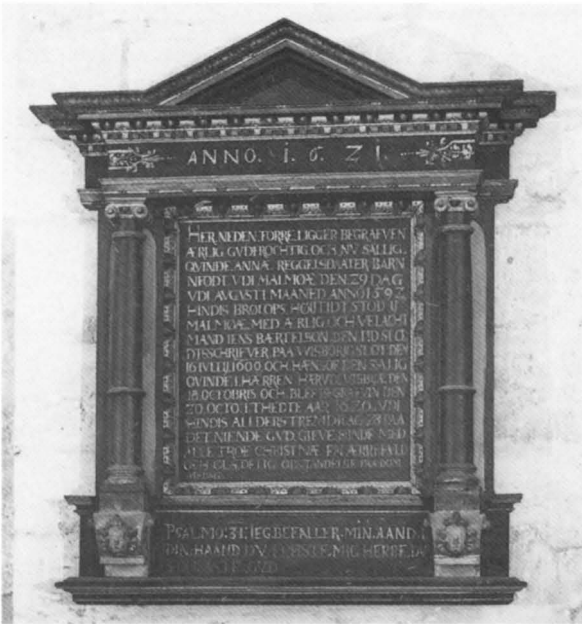

Fig 131. Epitafium av trä över Anne Reggelsdaater, död 1620, hustru till slottsskrivaren Jens Baertelson. Foto 1986.

Holzepitaphium für Anne Reggelsdaater, gest. 1620, Gattin des Schlossschreibers Jens Baertelson.

dem barnhuvuden, upptill entablement och gavel, upp-
bärande tre urnor. Färger: svart, silver, guld, grönt,
rött. På entablementet ANNO 1621. Inskrifter HER. NEDEN.
FORRE. LIGGER. BEGRAFVEN./AERLIG. GVDFROCHTIG. OCH.
NV. SALLIG./QVINDE. ANNAE. REGGELSDAATER: BAR/N
FÖDT. VDI. MALMØAE. DEN. 29 DAG./VDI. AVGVSTI. MAE-
NED. ANNO 1592./HINDIS. BRØLOPS. HØIJTIDT. STOD. IJ./
MALMØAE. MED. ÆRLIG. OCH. VELACHT./MAND. IENS.
BAERTELSON: DEN. TID. SLO/DTSSCHRIFVER. PAA. WISBO-
RIG. SLOT. DEN./16JVLLIJ 1609. OCH. HÆNSOF. DEN. SALIG./
QVINDE. I. HAERREN. HÆR. VDI. VISBYÆ DEN./18 OCTOBRIS.
OCH. BLEF. BEGRAFVIN. DEN/20. OCTO: I THEDTE. AAR. 1620.
VDI./HINDIS. ALLDERS. TREMDRA(?). 28. PAA./DET. NIENDE.
GVD. GIFVE. HINDE. MED/ALLE. TROE. CHRISTNAE. EN.
AERREFVLD./OCH. GLÆDELIG. OPSTANDELSE. PAA.
DOMME/DAG. PSALMO: 31: IEG BEFALLER MIN AAND I/DIN
HAAND. DV FRELSTE MIG HERRE, DV/TROFASTE GVD. Höjd
138, bredd 102 cm. — Hängde 1744 ”på Pelaren vid
choret, öfver biskops-bänken”, nu till höger om ut-
gången till vapenhuset.

—16. Från 1622 över Jochem Widt, Daniel Corvinus²⁰⁵

Fig 132. Epitafium av trä över Jochim Widt, Daniel Corvinus och Michel Scheppe 1622. Nu i GF. Foto 1986.

Holzepitaphium für Jochim Widt, Daniel Corvinus und Michel Scheppe, 1622. GF.

och Michel Scheppe (fig 132). Av trä med målning. Mitt-
tavlan föreställer Jesu dop med Jesus och Johannes och
över dem Den Helige Ande, t v om dem tre män, t h tre
kvinor, alla knäböjande, två män och en kvinna har
röda kors. Färger: svart, vitt, rött, blekgrönt, blågrått.
Nedanför denna scen ett stort svart fält med inskrift. På
sidorna profilerade vingar med beslagsornamentik och
målade fruktknippen i rött och gult mot mörk botten.
Ovanför målningen ett entablement med inskrift, överst
ett gavelfält med målad bröstbild av Gud Fader. Ett pro-
filerat understycke innehåller också en text. Inskrift på
entablementet HEILIG HEILIG HEILIG IST GOT DER HERRE
ZEBAOOTH./MATTHEI. AM 17.DIS IST MEIN LIEBER SOEN AN
WELCHEM ICH/WOLGEFALLEN HAB. DEN SOLT IR HÖREN.
HOCHGELOBET/SEI GODT VND SEIN HEILIGER NAHME
EWIGLEICH./HOCHGELOBET SEI GODT VND SEIN HEILIGER
NAHME EWIGLEICH. Inskrift på mittavlan oläslig, här
återgiven efter inv 1830, ”Esaias. 25. Der Herre
Zebaoth wird den tod verschligen ewiglich und der Herr
wirt die threnen von allen angesichten abwischen und
wirt die Smach Seines Volcks aufheben in allen landen.

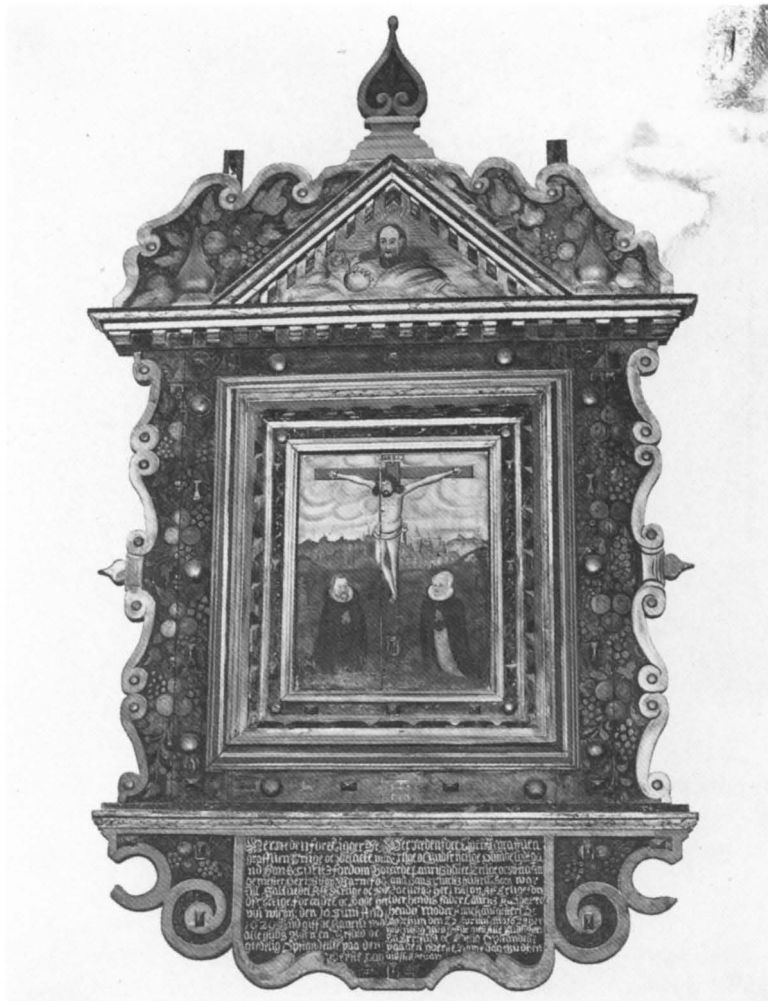

Fig 133. Epitafium av trä över borgmästaren Hans Turitz, död 1629, och hans hustru Lydtgaarde Lauritzdater, död 1628. Foto R Hejdström.

Holzepitaphium des Bürgermeisters Hans Turitz, gest. 1629, und seiner Gattin Lydtgaarde Lauritzdater, gest. 1628.

Meine Seel erhebet den Herren und mein geist frewet sich Gottes meines Heilands. Dan er hat die niedericheit seiner Sunderinnen angesehen und gros ding an mir gethan der du mechtig ist, und des namen heilig ist, er ubet gewalt mit sein arme und zerstrewet die da hogferdig sein in ires hertzen sinne erstoset die gewaltigen vom stule und erhebt die niedrigen die hungrigen fullet er mit gutem, und lasset die reichen leddig". Inskrift på understycket svärläst, här efter inv 1830, "Jesu mit deinem blut bin ich erlöst des tröst ich mich von hertzen/trag du gedult im leiden, dein ich will lindern deine Schmerzen./bist tu from und gebrukest bezeit die heiligen sacramenté, all deiner/sunde und missethat will ich nicht mer gedencken, bist tu verlassen/von jederman, verlassen auf dieser erden, ich will am deiner seiten/staen, dein trost und zversicht werden./Jochem Widt Daniel Corvinus Michel Scheppe 1622". Höjd 213, bredd 155 cm. — Hängde 1744 på predikstolspelaren. Dep i GF inv nr A. 3226.

— 17. Från 1629 över borgmästaren Hans Türitz (Turitz) och hans hustru Lydtgaarde Lauritzdater (fig 133).²⁰⁶ Av trä med målning. Mittavla med kraftigt profilerad ram, kontursågade sidostycken med målade frukter. Målningen framställer Kristus på korset och därunder ett knäböjande par, kvinnan med rött kors. Upptill på korset "INRI" och nedtill sköld med "HS" och "HT". På ramen ännu en sköld med "HT". I det triangulära överstycket en bröstbild av Gud Fader, däromkring kontursågat parti med målade frukter. På det profilerade understycket inskrifter "Her nedefore Ligger Be/graffuen Erlige och Welacte ma/nd Hans Türitz fordom Bor/gemester Her i Wisby, Barnefød/till Saltuedel Aff Erlige oc Gu/dfryctige forældre, oc Døde her/udi wisby: den 16 Juni Año/1629. Gud giffue Hanem med/alle guds Børn, en Erfuld oc/gledelig Opstandellse paa den/yderste Dag. — Her nedefore Liger Begraffuen/Erlige oc Gudfrýctige Quinde lydtga/arde Lauritzda-

Fig 134. Epitafium av trä över pastor Niels Jacobsen, död 1628, och hans hustru Anne Pedersdaater, död 1631. Foto 1986.

Holzepitaphium des Pastors Niels Jacobsen, gest. 1628, und seiner Gattin Anne Pedersdaater, gest. 1631.

ter, Erlige oc welact m/and Hans Turitz hustru, Som war/Barnefød her i wisby, Aff Erlige fore/lder, hendis fader Lauritz Kangetter oc/hendes Moder Anne Kangetters, Oc/Døde hun den 29 Aprillis āno 1628 her/wdi wisby. Gud giffue med Alle Guds Børin/En Errefuld oc gledelig Opstandelse/paa den yderste Dømedag. Gud hen/dis siell beuare''. Färger: brunt, rött, grått, grönt, vitt, svart och guld. Höjd 270, bredd 157 cm. — Hängde 1744 på norra muren vid nuvarande sakristidörren, nu i Stora kapellet, på väggen mot tornet.

— 18. Från 1631 över pastor Niels Jacobsen och hans hustru Anne Pedersdaater (fig 134).²⁰⁷ Av trä med målning. Mittavla med framställning av Lazarus uppväckande. Bakom Kristus en folkmassa, i förgrunden knäböjande man och kvinna med dött lindebarn mellan sig, han i prästdräkt och liksom barnet med rött kors. Tavlan flankeras av kolonner med joniska kapitäl, vilande på konsoler med skulpterade barnansikten. Kolonnerna bär

ett entablement med triangulärt krön, prytt med ett bevingat änglahuvud. Rikt profilerade sidostycken med sköldar och mans- resp kvinnoporträtt. Ovanför och nedanför målningen svarta partier för inskrifter, nu helt utplånade. Nederst en kartusch. Både Wallin 1744 och 1830 års inv återger inskrifter, vilka här citeras efter Wallin. Ovanför målningen: "Ad vocem Domini tenebrosam Lazarus urnam/Linqvit ovans turra (=terra) gaudia habente nova/Haud secus omnis homo rupta tellure resurget/Ad vocem Domi secula ag. nova''. (Vid Herrens ord lämnar Lazarus den mörka graven, jublande över att jorden har ny glädje för honom. På samma sätt skall, när jorden brustit, varje människa uppstå och vid Herrens röst uppleva nya tidsåldrar). Inskriften består av distika. — Nedanför målningen skulle på ena sidan stå "Sal. Posteritate./Forte rogas vitae mihi qualis et ortus et usus/Et finis fuerit Nicoleo Jacobo(= Nicolao Jacobi?)/Hafnia me genuit studiisq (=studiisqve) in-

Fig 135. Epitafium av sandsten över ridfogden Niels Hansøn, död 1635. Uppsatt 1641, korsfästelsescenen målad av J N Weller 1766. Foto 1986.

Sandsteinepitaphium des Vogtes Niels Hansøn, gest. 1635. Errichtet 1641, die Kreuzigungsszene 1766 von J N Weller gemalt.

struxit honestis/Atq(= Atqve) hinc excellens stirpe decorus eram/Visbua me rapuit vigilans ut ruris et arcis/
Et pastor fueram, civis honeste tuus/Longus vita labor, dolor ingens fabula inanis/Tota fuit:requam vita futura dabit/Natus Anno 1576. Mortuus 1628, die 8 Martij”. (Med en välgångsönskan till eftervärlden. Måhända frågar du, hur mitt livs begynnelse och min gärning var, och hurudant slutet var för Niels Jacobsen. Köpenhamn födde mig och utbildade mig i hedervärda studier, och därför var jag en hövisk man, framstående (även) genom börd. Visby, som vakar över både landsbygden och bor-

gen, drog mig till sig. Jag var präst och din uppriktige medborgare. Livet är en lång vedermöda, en svår smärta, ett tomt skådespel. Det är helt slut, men det kommande livet skall skänka vila. Född år 1576, död den 8 mars 1628). Inskriften fr.o.m. ”Forte” t.o.m. ”dabit” består av distika. — Text på den andra sidan ”Anno 1631 den 6 Martij Døde erlig oc gudfrøgtige qvinde Anne Peders Daater oc ligger her i Kircken begrafven hos tvende hendes salige Mend her Niels Jacobsen oc Hans Turridtz fordem Borgemester her i Staden gud gifve denom med alle tro Charstar en erefuld oc gledelige opstandelse”.

Färger: ljus grått, ljus grönt, rött, vitt och svart. Höjd 298, bredd 282 cm. — Hängde 1744 i norra sidoskeppets östra travé, nu i Stora kapellet, på väggen mot långhuset.

— 19. Från 1641 över ridfogden Niels Hansøn (fig 135).²⁰⁸ Av sandsten, målat och förgyllt. Mittpartiet utgörs av en oval, konvex, målad tavla, föreställande Kristi korsfästelse, i bakgrunden Jerusalem. Färger: rött, gulbrunt, gråblått och vitt. På sidorna sittande figurer med uppslagna böcker, evangelisterna Markus och Lukas. I målningens överkant en kartusch med I A M.I.D. (Jørgen Anchers och Magdalena Jürgensdotter) och ankare med korsade pilar. Ovanför målningen entablement med två inskriftplasser, tredelat krön med änglahuvuden på sidostyckena och en stående putto med basun och fackla i mitten. Under denne en kartusch med N.H. (Niels Hansøn) och bomärke. Under den målade tavlan en kartusch med inskrift. Nederst klot och druvklase. Kraftfull broskornamentik. Inskrift på de två plattorna ovanför målningen "ANNO 1635 Den 18 Decemb:/Døde Erlig oc Welforstandig/Mand Niels Hansøn fordu:/Den Erlig och Welby: Mand/Holger RosenKrantz till Frørlinge Hans Fuldmechtige Ride/foget Thil Wisborgs Slot Och/Ligger Her nedefore Begravn". Inskrift på kartuschen under målningen "A:o 1641 Lod Jørgen Anchers²⁰⁹/Oc Hans Kiere Hustru Magdalena Jür/gensdotter Dene Taufle Opsette oc Be/koste Gud thil ære Kiercken til Beprydelse oc S:Niels Hansøn til Ihukomelse". Höjd 460, bredd 250 cm. — Av Steffen attribuerat till stenhuggaren Elias Meisen²¹⁰ i Burgsvik. Enligt Wallin 1744 var mitt på tavlan "såsom en insatser glob av Burgswiksten, hel slät". 1766 får målaren Johan Niclas Weller²¹¹ betalt för arbete med ett epitafium på norra sidan i kyrkan, varmed endast kan avses detta. "Måhlat Gardijn omkring et Epitaphium samt en passions historia mit uppå..." (räk). Hänger nu liksom 1744 i norra sidoskeppet, väster om sakristiingången, sannolikt ursprunglig plats.

— 20. Från 1644 över den siste landsdomaren Niels Matzöns²¹² hustru (fig 136). Av sandsten, målat och förgyllt. Den runda mittavlan föreställer landsdomaren med familj: hustru och tio barn, därav två lindebarn. Familjen är framställd i huvudsakligen svart och vitt mot svart bakgrund under ett delat grönt draperi och gudssol med strålar och Jahvenamnet på hebreiska, lindebarnen dock på madrass med guldspets mot röd bakgrund. Tavlan är inramad av kraftig broskornamentik. På sidorna har stått två nu försvunna figurer.²¹³ Över och under målningen inskrifter. Den övre inskriften "1644 Den 26 Marti Døde Erlig dydig oc Gudfrugtig/Quinde Karen Lauritz dotter Och ligger her Neden/forere(!) Med en aff hindis Sønner Ved naffn Holger

Fig 136. Epitafium av sandsten över landsdomaren Niels Matzöns hustru Karen Lauritzdotter, död 1644, och son Holger Nielsson. Foto 1986, resp I Anderson, ATA.

Sandsteinepitaphium für Karen Lauritzdotter, Gattin des Landrichters Niels Matzön, gest. 1644, und ihren Sohn Holger Nielsson.

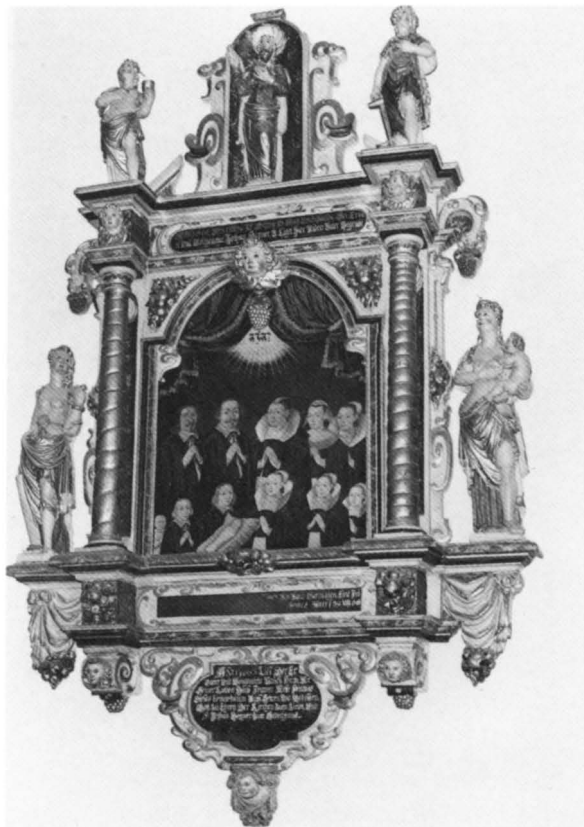

Fig 137. Epitafium av sandsten över handlanden Johan Höpner, död 1646, och hans sex barn. Uppsatt 1653. Foto 1986.

Sandsteinepitaphium des Kaufmannes Johan Höpner, gest. 1646, und seiner sechs Kinder. 1653 errichtet.

Nielz/Søn Begraffuen. Huis Siele Gud Haffr. Oc i same aar". Den nedre inskriften "Haffr Fornem Niels Matzön Lantz Dom/Offr Gulland Till Gudtz Ere, Kirkens Zirat Oc For Hans/Salig Hustru Till en ihukomelse, Ladet Bekoste". Över entablementet brutet krön med evangelisterna Lukas med oxen och Matteus med ängel, båda med uppslagna böcker. Mellan dem har stått ytterligare en figur. På krönet kartusch med N M (Niels Matzön) och bomärke. Epitafiet avslutas nedtill med ett parti med maskaron och druvklase. Höjd 435, bredd 259 cm. — Av Steffen attribuerat till stenhuggaren Elias Meisen i Burgsvik.²¹⁴ Satt 1744 mellan de två östligaste fönstren i norra sidoskeppet (fönstren nr 4 och 5), nu i södra sidoskeppet väster om Köpmankoret.

— 21. Från 1653 över handlanden Johan Höpner (Höppener) och hans tre söner och tre döttrar (fig 137). Av sandsten, målat och förgyllt. Den målade mittavlan har porträtt av en familj: hustru, två män (Mette Hintze

och hennes två män, Johan Höpner och Paul Hintze)²¹⁵ och nio barn, därav ett lindebarn. Familjen är framställd mot svart bakgrund under ett delat grönt draperi och gudssol med strålar och Jahvenamnet på hebreiska. Allt i övervägande svart och vitt, lindebarnet dock på madrass med guldspets mot röd bakgrund. På sidorna kraftiga vridna kolonner och statyer av dygder (en med kolonn, styrkan, och en med barn, kärleken). Upptill änglahuvud och vindruvsklase. Ett övre parti har en skulpterad framställning av Kristus med högra handen välsignande. Däröver en platta, som uppburit något (en kartusch?). På sidorna statyer av dygder (en med en kalk, tron, och en med ett ankare, hoppet).

Över och under målningen inskrifter. Den övre inskriften "Año 1646 Den 1 Maji ist sehlich in Gott Entschlaffen Der Erba/(re) Und Wollgeachte Johan Höpner, und Lieget Hier Niden Unter Begrabe(n)." Den nedre inskriften "(mit Seinen 3 Söhnen ü 3 Töchter. Gott gebe Dñnen Mit Allen Gleubigen Eine Frö/(lige auferstehung Zum ewigen leben). Seines alters 39 Jah.; 6 Mo." (Läsningen kompletterad efter Wallin 1744). (Anno 1646 den 1 maj avsmnade saligt i Gud ärbare och välaktade Johan Höpner och ligger här nedan begraven med sina 3 söner och 3 döttrar. Gud give dem med alla troende en lycklig uppståndelse till evigt liv. Hans ålder var 39 år och 6 månader). Nederst, omgiven av broskornamentik och änglahuvuden, ännu en inskrift i kartusch "AÑO 1653 Lies Der Er/Bahre und Wollgeachte Pauell Hintz Mit/Seiner Lieben Haus Frawen Mette Hintzes/Dieses EPitaPhium Auff Setzen Und Bekosten/Gott Zu Ehren der Kirchen Zum Ziratt, und/S: Johan Höpner Zum Gedechtnijs". (Anno 1653 lät ärbara och välaktade Paul Hintz med sin kära hustru Mette Hintz uppsätta och bekosta detta epitafium Gud till ära, kyrkan till prydnad och salig Johan Höpner till åminnelse). Höjd 451, bredd 280 cm. — Epitafiet är utgånet från stenhuggarverket i Burgsvik.²¹⁶ — Södra sidoskeppet, väster om Brudportalen, sannolikt ursprunglig plats.

— 22. Över stadskaplanen Niels Tidsted m fl (fig 138).²¹⁷ Av sandsten, målat och förgyllt. Epitafiet består av en inskriftstavla, krönt av en mansbyst och två putti, därunder en skulpterad drake, under denna en kartusch med text och där nedanför ytterligare en kartusch med tre porträtt. Därunder ett klot med "F: 1654" och en pelikan med ungar. Porträtten utgörs av målade bröstbilder av två män i prästdräkt och en kvinna. De föreställer Niels Tidsted, hans hustru Elisabeth Brue och hennes andre man, stadskaplanen Jacob Munch (Munck). 1830 års inventering uppger, att "ovanför" stod en man beväpnad med svärd, "troligen Michael". Detta synes innebära, att den nuvarande krönfiguren ej är ursprung-

fig. Wallin nämner inte 1744 någon beväpnad man men däremot att apostlarna Petrus och Paulus stod på sidorna.²¹⁸ Inskrift på stora tavlan DEO GLORIÆ/COETUI SACRO/HONO/RI/ Viro Vener: Dn Nic: Pet: TIDSTA/DIO, ejusq defunct: prol: memoriæ/Conjugiv: Pientiss: ELIZABEH: BRUË quæ Ætat: obiit Aō 16 die /et Familiæ Munchiac: ex illa su/scept; sacr: hoc Hieroglypt: saxeum/in Amoris indicium, apponendum/et adornand: curavit; Dñ JAC:PMÜNCH:/Sÿmmist: Wisbuens:qvi exantlat:/laborib: occubuit A:o 16 die /Ætat: Benedict: Animab: Benedicat Amen”. Översättning enligt Björkegren, som anser texten svårtolkad; sannolikt har den förvanskats i samband med restaureringar: ”Gud till ära och den heliga kyrkan till prydnad och till högvördige Herr Nicolaus Petrus Tidstedts och hans avlidna barns minne (och) åt hans maka, den fromma Elisabeth Brue, som dog år 16 — den — (och) åt familjen Munch, som upptogs av henne, har Herr Jacob Munch, kaplan i Visby, låtit uppsätta och pryda denna vigda, med heliga tecken inristade sten. Han dog, trött av mödorna, år — den — i sitt — år. Den välsignade må välsigna hans själ(?)”. — Inskrift under draken ”O Miserum Mortale Genus quid Debut ultra/Pro te Proq tua DEus Attentare Salute!” Översättning enligt Björkegren: ”O stackars dödliga släkte, vad borde Gud mera försöka göra för dig och din frälsning?”. Höjd 338, bredd 147 cm. — Epitafiet är utgånget från stenhuggarverket i Burgsvik.²¹⁹ Södra sidoskeppet, öster om Brudportalen, sannolikt ursprunglig plats.

— 23. Från 1657 över borgmästaren Hans Olluffsen (fig 139).²²⁰ Av sandsten, målat och förgyllt. Den målade mittavlan visar borgmästaren med familj, inalles 13 personer. De är framställda i huvudsakligen svart och vitt mot svart bakgrund under ett delat rödbrunt draperi och gudssol med strålar och Jahvenamnet på hebreiska. På sidorna två fristående figurer med uppslagna böcker, evangelisterna Matteus och Johannes. Ovanför tavlan två änglar, vilande på en rundbåge, överst timglas och dödskalles och därunder en platta med ”Memento mori” (tänk på döden). Epitafiet har broskornament, snäckor och fruktknippen. Under epitafiet, dock sammanhängande med detta, en långsmal inskriftpatta utan inskrift men med inristade namn, initialer och årtal från olika tider. Den är omramad av röd- och gråmarmorerad sandsten. På dess brutna krön en ängel, bärande en jordglob. Under målningen inskrift ”ANNO 1657 Liesen S: Bürgemeister Hanss Olluffse/ns Seine Erben Dieses EPitaPhium Bekosten, Gott zu Ehr:/der Kirchen Zirat und dem S: Man Zum gedechnis”. Översättning enligt Björkegren: ”År 1657 läto salig borgmästaren Hans Olufsen och hans arvingar bekosta detta epitafium, Gud till ära, kyrkan till prydnad och den avlidne

Fig 138. Epitafium av sandsten över stadskaplanen Niels Tidsted, död 1642, hustrun Elisabeth Brue och hennes andre man, stadskaplanen Jacob Munch, död 1656. Uppsatt 1654. Foto I Anderson, ATA.

Sandsteinepitaphium des Stadtkaplans Niels Tidsted, gest 1642, seiner Gattin Elisabeth Brue und ihres zweiten Mannes, Stadtkaplan Jacob Munch, gest. 1656, 1654 errichtet.

salige mannen till åminnelse”. Total höjd 740, största bredd 250 cm. — Epitafiet är utgånget från stenhuggarverket i Burgsvik.²²¹ Satt 1744 på södra sidoskeppets östvägg, där barockaltaret nu står, sitter numera i norra sidoskeppet öster om lilla nordportalen.

— 24. Från 1689 (fig 140). Av trä med målning. Mittavlan föreställer Kristi uppståndelse. Nedtill t h på den-

fig 139. Epitafium av sandsten över borgmästaren Hans Olluffsen, död 1649. Uppsatt 1657. Foto 1986.

Sandsteinepithium des Bürgermeisters Hans Olluffsen, gest. 1649. 1657 errichtet.

Fig 140. Minnestavla av trä, enligt inv 1830 uppsatt 1689 av handlanden Adam Helms. Foto G Svahnström 1986.

Gedenktafel aus Holz, nach Angabe 1689 vom Kaufmann Adam Helms errichtet.

na man i svart dräkt och pipkrage. Ovanför honom ser man genom en klippformation ett kantrat skepp och i vattnet skeppsbrutna män. Röd sköld med "H" och ytterligare bokstav. Halvrunt understycke. Inskrift saknas numera, men enligt inv 1830 skulle där ha stått "Zu Gottes Ehr, Kirchen Zier, Adam Helms²²² 1689". (Till Guds ära och kyrkans prydnad). Färger: rött, blått, gult, brunt. Höjd 194, bredd 176 cm. — Hängde 1830 i Köpmankoret men nedtogs 1831 därifrån och fördes upp på kyrkans vind, där det ännu förvaras. Mycket skadat. — Då epitafiet förefaller att vara äldre än som anges i 1830 års inv är det möjligt, att något misstag begåtts vid denna inv.

— 25. Från 1696 över rådmannen Hindrich Smitt (Schmidt).²²³ Av trä (fig 141). I mitten en oval, målad tavla föreställande Jesu gravläggning; i bakgrunden Golgata med de tre korsen. Färgskalan dämpad med övervägande gråtoner och vita glansdagrar. Tavlan omges av frodig snidad akantusornamentik. Överst står en bild av den uppståndne Frälsaren och på de horisontella list-

Fig 141. Epitafium av trä över rådmannen Hindrich Schmidt, död 1696, hans hustru och svägerska samt sonen Lylof, målat av Abraham Beck 1697. Foto B Press 1970-talet, detaljerna av R Hejdström 1985.

Holzepitaphium des Ratsherrn Hindrich Schmidt, gest. 1696, seiner Gattin, seiner Schwägerin und seines Sohnes Lylof. Von A Beck 1697 gemalt.

verken över och under tavlan står eller sitter fyra änglbarn bärande varsin porträttmedaljong med bilder av Hindrich Smitt, hans änka Ingrid Nilsdotter Gardea, den 1697 avlidne sonen Lylof och änkans 1694 bortgångna syster Judith Nilsdotter Gardea, som varit gift med en bror till Hindrich Smitt. Över och under mittavlan ovala inskriftsplattor. Inskrift på den övre, nu utplånad, enl

inv 1830, "I æren döde och Edert liif är fördolt med Christo i Gudi, men när edert liif Christus uppenbarat warder, Tå warden ock I uppenbarade med honom i herligheten. Coloss. 3.3." och på den undre enl inv 1950 TILL GUDZ ÆRA KYRKIANES PRYDNAT och SAL: H:R RÅDMANNEN HINDRICH SMITZ WÄLL FÖRTIENTA ÅMINNELSE er detta EPITAPHIUM BEKOSTAT af Den S: MANNENS EFTER-

Fig 142. Epitafium av trä över okänd med framställning av Kristi himmelfärd. 1600-talet (?). Nu i GF. Foto R Hejdström 1985.

Holzepitaphium eines Unbekannten mit der Darstellung von Christi Himmelfahrt, 17. Jahrhundert (?). GF.

LEFVANDE ÄNKA H. INGRID NILSDOTTER GARDEA OCH SONEN LYLOF HINDRICHSON SMITT ANNO 1697. Höjd 410, bredd 205 cm. — Epitafiet är tillverkat i Lübeck ”av vitt trä med något bildhuggeri” på ankans beställning och kom 1696 till Visby (Stora Sjtöullens ing journaler, tillökningar). — Hängde 1830 ”i Norra Choret”, nu efter växlande placeringar svårt maskätet och även i övrigt illa åtgånget på kyrkans vind.

— 26. Från 1600-talet (?) över obekant (fig 142).²²⁴ Av trä med målning. Mittavla med framställning av Kristi himmelfärd, i övre hörnen änglar, nedanför Kristus en folkskara. Nedtill t h en man i svart dräkt och pipkrage. Tavlan har ram och svårt skadade profilerade vingar. Över- och understycken liksom text saknas. Färger: övervägande rött och gult. Höjd 142, bredd 144 cm. — Dep i GF inv nr A. 3229 1/2. — Möjligen hör överstycke nr 29 hit.

— 27. Från 1763 över överinspektoren vid Visby stora sjötull Johan Niclas Camitz (fig 143).²²⁵ Stor rektangulär inskriftsplatta av rödaktig kalksten med raka sidor och överdel i mjuka bågar med voluter, smyckade med för-

gyllda metallstjärnor, högt sockelparti med volutprydda, utsvängda sidor. Inskrift med försänkta guldbokstäver UNDER DENNA STEN/HUILA/I LIFSTIDEN ÖFVER INSPECTORNS/WID WISBY STORA SJÖTUL/HERR/JOHAN NICLAS CAMITZ/TRÖTTA BEN/SIÄLEN SKÅDAR GUD SÅSOM HAN ÄR /DEN ANDELÖSA LEKAMEN/WÄNTAR LIF PÅ UPSTÄNDELSENS DAG/EN SANN ÄRA DÖR ALLDRIG/HON TÅL INTET SMICKER/DERFÖRE/ÄR DET SANNING UTAN BERÖM/AT WÅR AFSOMNADE WÄN/ WAR/EN GOD CHRISTEN/EN HEDERS MAN/EN HULD FADER/EN MENNISKO WÄN/EN REDLIG MEDBORGARE/HAN/HADE INGEN ANNAN OWÄN/ÄN AFWUNDEN /DYGDENS ARGASTE FIENDE/DOCK/KUNDE DEN ICKE TILLSKYNDA WANHÄFD/ CAMITZ/FÖDDES/ I WESTMANLAND ÅR MDCLXXXV/WARDT WÄL GIFTER DEN XXIX MARTII MDCCXX/MED WÄLB. ELISABETH STIERNSTOLPE SOM/AFSOMNADE I WISBY DEN XI FEBR: MDCCCL/DOG/DEN IV FEBR: MDCCCLXIII I WISBY/WANDRINGS MAN/LÅT OSS FÖLIA HONOM/RISTAT/TILL EWÄRDELIG WÄNSKAPS ÅMINNELSE/ AF GABRIEL TIMOTHEVS LÜTKEMANN/UPSATT/AF GVSTAF CAMITZ/ÅR 1763. Höjd 380, bredd 175 cm. — Inmurat i Stora kapellets norra vägg.

Fig 143. Epitafium av kalksten över tullöverinspektoren Johan Niclas Camitz, död 1763. Foto 1986.

Kalksteinepitaphium des Zollinspektors Johan Niclas Camitz, gest. 1763.

Delar till epitafier av trä. — 28. Överstykke, triangelformat med målad bröstbild av välsignande Kristus. Höjd 53, bredd 100 cm. — 1600-tal. Hör möjligen till nr 14. Mycket skadat. — 29. Överstykke, triangelformat med målad bröstbild av Gud Fader, nedanför honom en duva. Höjd 48, bredd 95 cm. — 1600-tal. Har möjligen hört till nr 26. Mycket skadat. — 30. Överstykke, triangelformat, med nästan helt försvunnen målning. Höjd 35, bredd 127 cm. — 1500-tal. Hör sannolikt till nr 6. Mycket skadat. — Samtliga delar på kyrkans vind.

Delar till epitafier av sandsten, alla från 1600-talet. — 9 fragment, varav 6 kan sammanfogas till 2 relativt kompletta evangelistfigurer, 85—95 cm höga, delvis med

bevarad färg. — 2 fragment (torson) av större figurer (evangelister?). — Kartusch med målad IHS. Höjd 32 cm. — Kyrkans vind.

Försvunnet epitafium. — Från 1585 över snickaråldermannen Peter Pamer.²²⁶ Av trä med målning. Både Wallin 1744 och inv 1830 omnämner epitafiet. Beskrivning enligt inv 1830 "en groft målad tafla med frälsaren på korset, Jerusalem bakom, och följande påskrift: Anno Domini 1585 den 6 Juni starff de ersame man Peter Pamer des Snider amtes alderman gewesen st. mit samt siner Kinderender sein Godt gnedigh si. Anno 1630 lod Peder Mason denne tafler renovire". — Hängde 1744 "på Pelaren vid choret, öfver Biskops-bänken".

Fig 144. Gavel av kalksten till gravmonument över hertig Erik, död 1397, son till Albrekt av Mecklenburg. Ursprungligen på kyrkogården. Foto 1986.

Kalksteingiebel des Grabmonuments für Herzog Erik, den Sohn Albrechts von Mecklenburg, gest. 1397. Ursprünglich auf dem Kirchhof.

Minnestavlor

— 1. Av kalksten över hertig Erik, son till Albrekt av Mecklenburg, rektangulär, inmurad i Stora kapellets norra vägg. Höjd 114, bredd 150 cm. Inskrift IN MEMORIAM/ERICI/ALBERTI REGIS SVEDIAE F. DVICIS MAGNOPOLENSIS/QVI SORTIS ACERBITATE INSIGNIS ALTIOR ADVERSIS/IN HAC INSVLA VIRILITER A SE DEFENSA/XXVII IVL. MCCCXCVII IMMATVRA MORTE EREPTVS/APVD S. MARIAM SEPVLTVS REQVESCIT./FRIDERICVS FRANCISCVS IV/MAGNVS DVX MAGNOPOLENSIS/PIETATIS ERGA MAIORES MEMOR/SEPVLCRI RELIQVIAS H. L. PONENDAS CURAVIT/DIE MICHAELIS MCMXIII (Till minne av Erik, konung Albrekts av Sverige, storhertig av Mecklenburg, son, vilken, märklig genom sin bittra ödeslott, men större i motgången, genom en förtidig död på denna ö, som han manligt försvarade, borttrycktes den 27 juli 1397 och ligger begravnen vid Sankta Maria kyrka. Fredrik Frans IV, storhertig av Mecklenburg, lät av pietet mot sina förfäder i minnesgod hågkomst uppsätta lämningarna av hans grav på denna plats Mikaelidagen 1913). Översättning av Björkegren. Över minnestavlan sitter — likaledes inmurad — en triangulär, upptill rundad gavel av kalksten till ett gravmonument (fig 144), vars övriga delar förkommit. Höjd 135, bredd 162 cm. På stenen är ristat

Fig 145. Minnestavla av sandsten över Haqvin Spegel superintendent 1679—1685. Utförd av Bertil Nyström, Slite, 1945. Foto 1986.

Gedenktafel aus Sandstein für Haqvin Spegel, Superintendent 1679—1685. Ausgeführt von B Nyström, Slite, 1945.

Fig 146. Minnestavla av sandsten jämte inskriftsplatta av brons över de omkomna vid ångfartyget Hansas undergång 1944. Foto 1986.

Gedenktafel aus Sandstein mit einer Bronzeplatte mit den Namen der beim Untergang des Dampfschiffes Hansa 1944 Umgekommenen.

ett krönt tjurhuvud, storhertigdömet Mecklenburgs vapen. Stenen stod ursprungligen på kyrkogården. Den inflyttades och uppsattes i kyrkan 1913 tillsammans med ovannämnda minnestavla. När förslaget härom väcktes, uppstod en bitter fejd i församlingen, där motståndarna hävdade, att hertig Erik "ej torde ha stått i det förhållandet till Gottland att hans minne förtjänade att på detta sätt hugfästas".²²⁷

— 2. Av sandsten med reliefporträtt i profil av Haqvin Spegel (fig 145). Inskrift HAQVIN SPEGEL * 1645 † 1714/SUPERINTENDENS 1679—1685/ECCLESIAM GOTLANDICAM SUE/CIÆ VERA CONIUNXIT. Utförd av skulptören Bertil Nyström,²²⁸ Slite. Höjd 97, bredd 70 cm. — Gäva 1945 till 300-årsminnet av Spegels födelse. På pelaren mittför predikstolen, tidigare på södra sidan i tornbågen.

— 3. Av sandsten med upphöjd konturkarta över Gotland (fig 146), på vilken hemorterna angivits för de vid ångfartyget Hansas undergång 1944 omkomna. I övre vänstra hörnet ett kors utmärkande platsen för olyckan, till höger på mitten en kompassros. Inskrift Å/F HANSA 24.11.1944. Tavlan utfördes av stenhuggarfirmen J O Johansson, Slite, 1950 efter ritning av arkitekten Erik Fant. Höjd 116, bredd 76 cm.

Under stentavlan en inskriftsplatta av brons VID HANSA'S UNDERGÅNG DEN 24 NOV. 1944/I ANDRA VÄRLDSKRIGETS SJÄTTE ÅR/FUNNO 84 MÄNNISKOR SIN GRAV I DJUPET. Därefter de omkomnas namn. Nederst GUD VARE DERAS SJÄLAR NÄDIG. Plattan göts hos gelbgjutare Jonson, Skara. Höjd 78, bredd 79 cm. Båda tavlor i Köpmankoret, tidigare på norra sidan i tornbågen.

Fig 147. Gravsten av kalksten över länsmanen Henrik Rosenkrantz, född 1497, död 1537. Foto G Gådefors 1961.

Grabstein aus Kalkstein für den Lehnsherrn Henrik Rosenkrantz, gest. 1537.

Gravstenar

Avsnittet har sammanställts av *Robert Bennett*.

Gravstenarna i Visby domkyrka publicerades utförligt år 1933 av J W Hamner i boken "Gotlands Gravstenar I". Av domkyrkans nära 400 bevarade gravstenar beskrivs ett urval här nedan, omfattande 12 av de konstnärligt eller personhistoriskt intressantaste. För övriga gravstenar hänvisas till Hamners bok och till nedanstående förteckning (bilaga 4). Gravstenarnas numrering följer "Gotlands Gravstenar I".

— 1. Henrik Rosenkrantz' gravsten (fig 147). Högkoret N om altaret. Latinsk 1500-talsgravsten med upphöjda bokstäver. Mitt på stenen en riddare i full rustning omgiven av rikt ornerad inramning. Stenen låg förr — åtminstone sedan mitten av 1700-talet — på hedersplatsen mitt framför altaret men flyttades 1892 till nuvarande plats, där den ligger ovanpå golvet med texten in mot Ö korväggen. Vål bibehållen utom att figurens näsa fallit bort. Grå Visbykalksten. 331 × 167. — Inskrift ANO DNI 1537 QVINTA (DIE)/DECEMBRIS OBIIT (N)OB(IL)IS/VIR DNS HENRICVS ROSEN/KRANTZ DE BIÖRNHOLM EQVE(S)/AVRATVS ET CAPITANEVS VISBVE (Herrens år 1537 den 5 december dog ädlingen Herr Henrik Rosenkrantz av Bjørnholm, "eques auratus" och kommendant på Visborg). Titeln *eques auratus* användes av de riddare som besökt det heliga landet. Jfr minnesskölden, fig 121, där Jerusalemsskölden med fem kors också förekommer.

Henrik Nielsen Rosenkrantz till Bjørnholm og Skjern, länsherre på Gotland 1530—37 avled efter en ridolycka utanför Visborgs slott "der hand med sine Hoffmænd var udreden sig at forlyste" (H Strelow, *Cronica*, s 263).

— 2. Herman Juels gravsten (fig 148). Högkoret S om altaret. Dansk gravskrift från 1600-talets början, med nedsänkta bokstäver. På mittfältet bilden av en riddare i rustning med hjälmen avlyftad. Vid sidan om mannen en kvinna i fotsid dräkt, med dok över huvudet. Bilderna omgivna av en ram med sexton vapensköldar. Gravskriften på en platta nedanför figurerna; några bokstäver skadade. Förr låg stenen nedanför altaret vid sidan om H Rosenkrantz' sten; den flyttades vid reparation 1892 till nuvarande plats, där den ligger ovanpå golvet med texten in mot Ö korväggen. Stenen i gott skick, förutom att figurernas mest framträdande partier är något nötta.

Slät och jämn kalksten från Storungs (?). 295 × 173. — Inskrift ANNO (1607) DEN 16 OCTOBRIS DÖDE ERLIG/OCH WELBIVRDIG MAND HERMAND IVEL TIL/AABERG PAA WISBORG SLOT EFTER AT HAND/HER PAA LANDET HAFDE WERET LENSMAND/PAA TRETENDE AAR OC BLEF BEGRA(VE)N/DEN 30 OCTOB. GVD GIFVE HANNOM EN/EHREFVLD OC GLEDELIG OPSTANDELSE.

Herman Juel var länsherre på Gotland och ståthållare på Visborg från 22 maj 1595 till sin död 16 oktober 1607.

— 4. Katarina och Mette Hardenbergs gravsten (fig 149). Högkorets N sida intill N korväggen, ditflyttad 1892. Låg förut nedanför altartrappan, omedelbart N om H Rosenkrantz' sten. Dansk text från mitten av 1500-talet. På mittfältet två kvinnofigurer i hög relief, iförda högtidsdräkter med puffärmar och långa rikt veckade klänningar. Den äldre med dok på huvudet, den yngre med blomsterkrans kring håret. Vapensköldar inom stora hörnringar; i övre vänstra och nedre högra

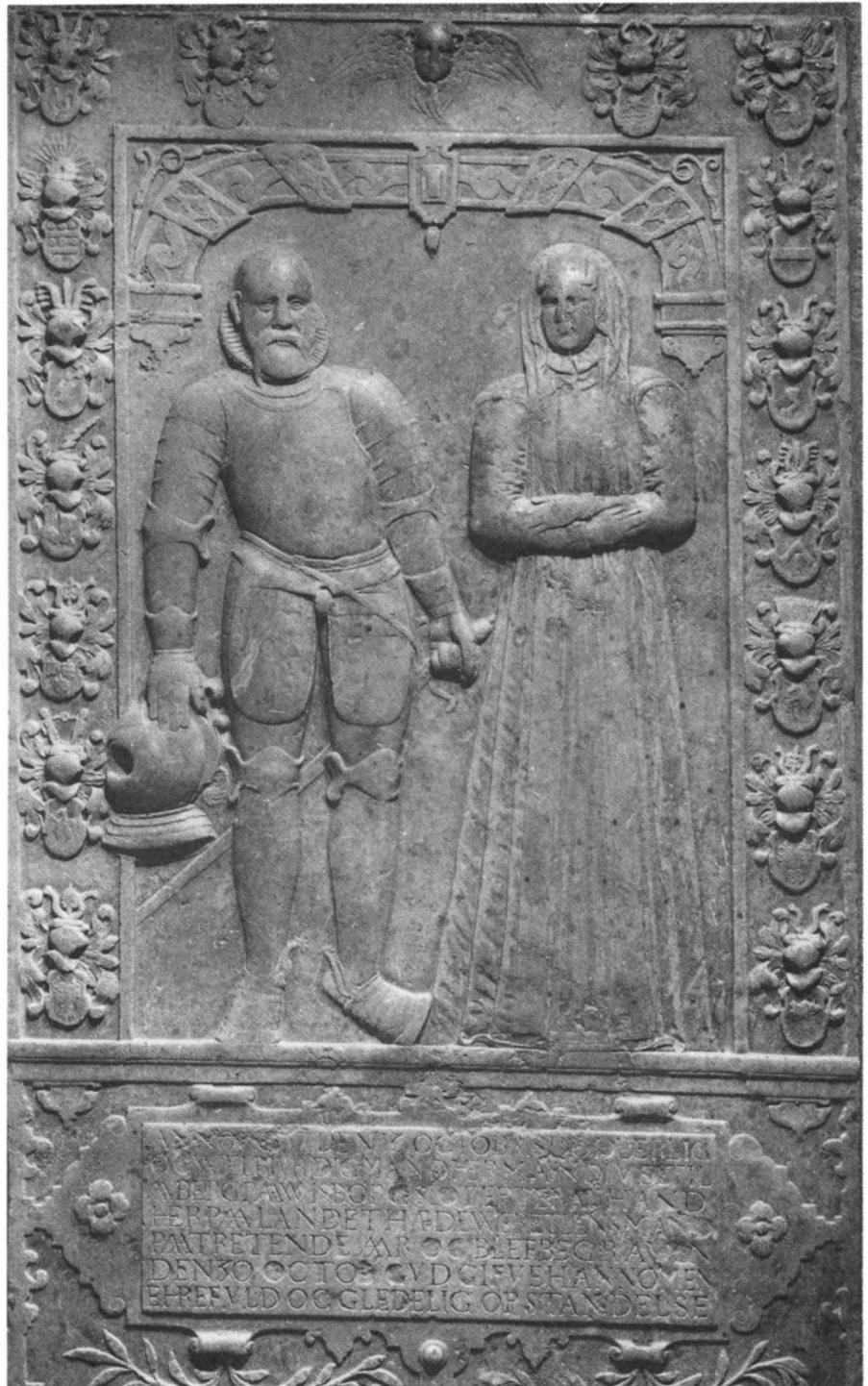

Fig 148. Gravsten av kalksten över länsmannen Herman Juel, född 1548, död 1607. Foto G Gädefors 1961.

Grabstein des Lehns Herrn Herman Juel, gest 1607.

Fig 149. Gravsten av kalksten över Katarina Hardenberg, född Rosenkrantz, och dottern Mette Hardenberg, döda 1549. Jfr minnestavlan fig 122. Foto J W Hamner, ATA.

Grabstein für Katarina Hardenberg und ihre Tochter Mette, beide gest. 1549. Vgl. Die Gedenktafel. Abb. 122.

hörnet Rosenkrantzska vapnet och i de bägge övriga det Hardenbergska. Texten utförd med upphöjd minuskelskrift i bärd mellan hörnringarna. Tre av stenens hörn i synnerhet det nedre högra skadade. Figurernas mest upphöjda partier något nötta. Störungskalksten (?). 206 × 149. — Inskrift "Welbirdig qvin/ne fru Karine Rosenkrans + och/Jomfru Mette/herdenberis datter døde Ano. 1549".

Välborna fru Katarina Eriksdotter Rosenkrantz till Matstrup var dotter till Erik Styggesen Rosenkrantz till Matstrup (död 1535) samt gift med Eiler Hardenberg till Vedtofte, länsherre på Gotland 1544—51; död i Danmark 1565. Dottern Mette var det fjärde av deras fem barn.

— 10. Henrich Höegs gravsten (fig 150). Högkorets N del. Rikt skulpterad 1600-talssten, försedd med ny inskrift vid början av 1800-talet, då den ursprungliga danska inskriften med upphöjda bokstäver bortslipades och

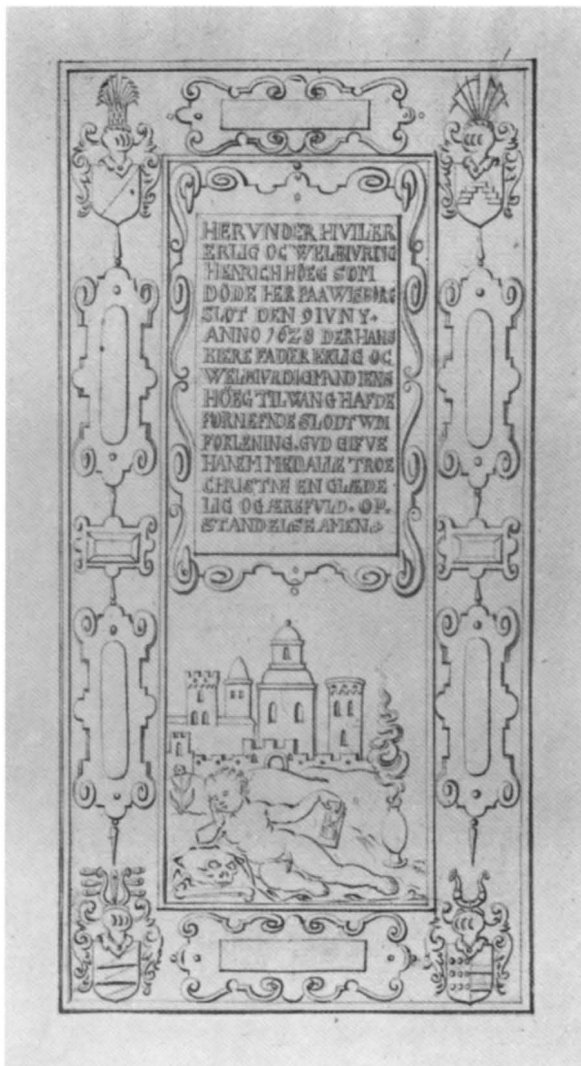

Fig 150. Gravsten av ölandskalksten över Henrich Höeg, död 1628, son till länsmannen Jens Höeg. Efter teckning i Wallin.

Grabstein aus Ölandskalkstein für Henrich Höeg, gest. 1628. Nach einer Zeichnung bei Wallin.

ersattes av en annan gravskrift utförd med vacker ned-sänkt skrivstil. Förändringen berörde endast själva texten; stenens hela utsmyckning i barockstil behölls oförändrad. Nertill är uthugget en kyrka och några höga torn inom en krenelerad mur — stiliserad bild av Visborg (?); nederst vilar en kerub med högra armen stödd mot en dödska, under det att den andra håller ett timglas. I hörnen vapensköldar. Stenen i gott skick. Ölandskalksten. 241 × 119. — Ursprunglig inskrift enl äldre avbildning HERVNDER HVILER/ERLIG OC WELBIVRDIG/HENRICH HÖEG SOM/DÖDE HER PAA WISBORG/SLOT DEN 9

Fig 151. Gravsten av röd kalksten över superintendenten Petrus Stiernman, född 1642, död 1692, och gossebarnet Israel Lindelius. Foto J W Hamner, ATA.

Grabstein des Superintendenten Petrus Stiernman, gest. 1692, und des Knaben Israel Lindelius.

Fig 152. Gravsten av kalksten över länsmannen Kristofer Hvitfeld, född omkr 1500, död 1559. Foto J W Hamner, ATA.

Grabstein des Lehnsheerrn Kristofer Hvitfeld, gest. 1559.

IVNY./ANNO 1628 DER HANS/KIERE FADER ERLIG OG/WELBIVRDIG MAND IENS/HÖEG TIL WANG HAFDE/FORNEFNDE SLODT WDI/FORLENING+GVD GIFVE/HANEM MED ALLE TROE/CHRISTNE EN GLAEDE/LIG OC AEREFVLD+OP=/STANDELSE AMEN — Iens Höeg till Wang var läns-herre på Gotland i sex år, 1627—33.

Nuvarande inskrift "Kongl. Råntemästaren/Anders Wiman/Född 1729/Död 1801/Gift 1. med M: C: Rosenvall/Död 1793/2. med Hel: Molander Död 1812/Commemoratio Mortis/Optima Philosophia" (Att hava döden i minnet är den bästa levnadsvisheten).

— 12. Petrus Stiernmans gravsten (fig 151). Högrekorets N sida. Latinsk gravskrift med upphöjda bok-

stäver, fördelad på 20 tättställda rader, upptagande större delen av stenens yta. Ovanför och nedanför den stora textplattan två mindre med latinska bibelcitater ur Gamla testamentet. Änglahuvuden i barockstil i alla fyra hörnen. Väl bevarad sten. Röd kalksten. 212×125. Inskrift TEXTUS: FUNEBRIS/IOS: I V. 2/MOSCHE SERVUS MEUS MORTUUS EST (Begravnings-text Josua bok kap. I v. 2. Moses, min tjänare, är död).

HEU! VIXIT • PETRUS • DICTUS • COGNOMINE • STIERNMAN
UPSALA • QUEM • GENUIT • SANGUINE • CONSPICUO
QUEM • RECTE • EDUCTVM • MUSÆ • FECERE • MAGISTRUM
UPSALICÆ • UT • RHENI • VIDERAT • OMNE • SOLUM
REGIUS • HINC • VERBI • DIVINI • PRÆCO • FIDELIS

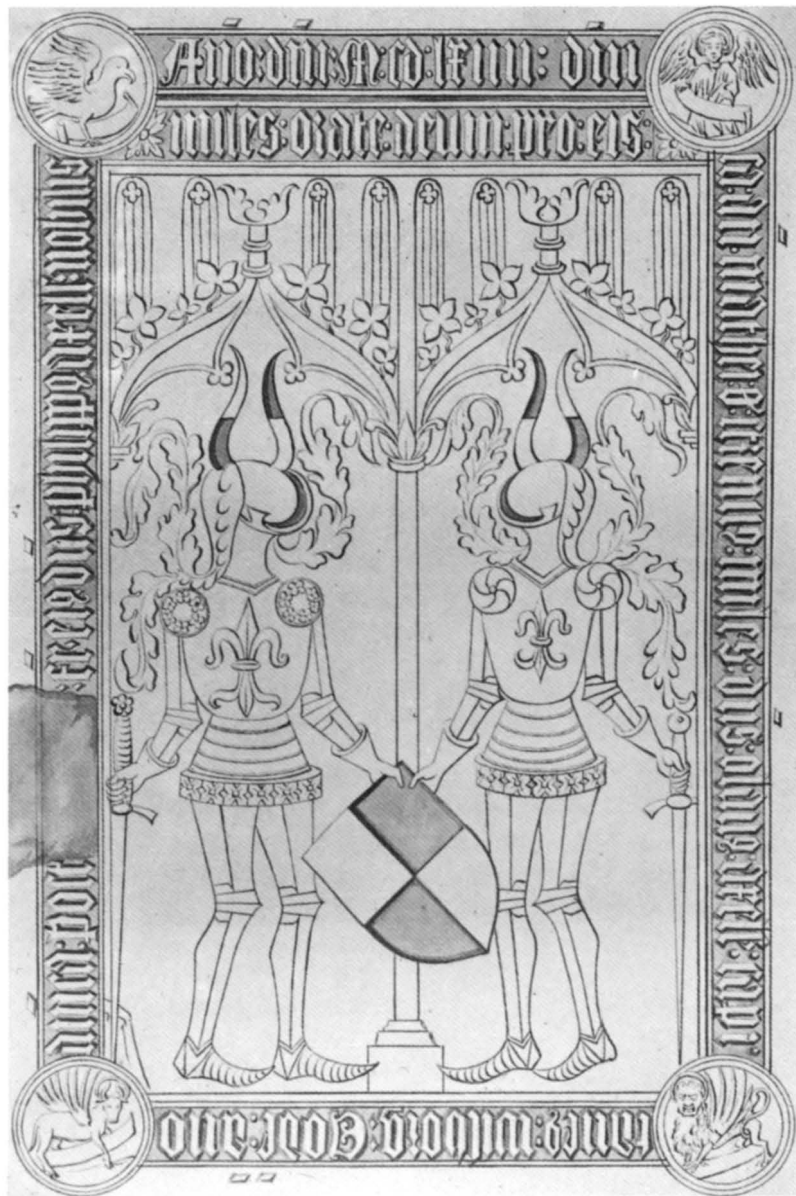

Fig 153. Gravsten av kalksten över läns­männen Olof och Filip Axelsson Tott, döda 1464. Endast övre delen bevarad. Teckning av S Abildgaard 1753. National­museet, Köpenhamn.

Grabstein der Lehnsherren Olof und Filip Axelsson Tott, gest. 1464. Nur das Ober­teil ist erhalten. Zeichnung von S Abild­gaard, 1753.

TEMPORE • BELLORUM • QUEM • HAFNIA • CAPTUM • HABUIT
 HINC • VERO • REDUCEM • PASTOREM • PRÆPOSITUMQUE
 PRÆCLARE • MERITUM • TORSTUNA • NACTA • FUIT
 EI • TUNC • TORI • CONSORS • ERAT • URSULA • IANNIS
 MATRONA • INSIGNIS • SPLENDIDA • CONSPICUA
 IPSUM • QUÆ • FECIT • FORMOSA • PROLE • PARENTEM
 HÆC • QUANQUAM • PRIMO • FLORE • CADENS • OBIIT
 DENIQUE • EPISCOPUM • EUM • TANDEM • GOTHLANDIA • CEPIT
 ATQUE • HABUIT • FRUCTU • NON • SINE • MULTIPLICI

EST • IN • COELITIBUS • IAM • TERQUE • QUATERQUE • BEATUS
 ET • CERTE • FULGET • CEU • NOVA • STELLA • POLI
 AST • HOC • SUB • SAXO • NUNC • ILLIUS • OSSA • QUIESCUNT
 PULCHRE • ILLATA • SUO • FUNEREO • TUMULO
 ISRÆL • HEIC • UNA • RECUBAT • LINDELIUS • INFANS
 QUI • PLACIDE • MORIENS • VIX • QUADRIMESTRIS • ERAT
 (Ack! Han har slutat sitt liv, Petrus med tillnamnet
 Stiernman. Han föddes i Uppsala av en framstående
 släkt. Efter vederbörlig uppfostran och en studieresa i

hela Rhenlandet gjordes han till magister vid Upsala akademi (eg av de upsaliensiska muserna). Härefter blev han en trogen kunglig tolk av det gudomliga ordet; han hölls under krigstid fången i Köpenhamn. Då han återkom därifrån, fick Torstuna i honom en synnerligen förtjänstfull pastor och prost. Hans maka var då Ursula Jansdotter, en framstående, lysande och bemärkt husmoder, som gjorde honom till fader till ett välskapat barn ehuru detta vissnade ned och dog i sin första blomstring. Slutligen valde och fick Gotland honom till biskop, icke utan gagn i många hänseenden. Han är (nu) tre- och fyrfalt salig bland de himmelska och lyser förvisso som en ny himmelens stjärna. Men under denna sten vila nu hans jordiska kvarlevor skönt införda i hans grav. Här vilar tillika den spåde gossen Israel Lindelius, som då han fridfullt dog, knappt var fyra månader gammal). DAN 12 V 3/ERUDIENES SPLENDEBUNT/QVASI SPLENDORE EXPANSI ET/IUSTIFICANTES MULTOS UT/STELLÆ IN SEMPITERNA SECVLA (Profeten Daniel kap 12 v 3. Lärarne skola lysa såsom med himmelens sken, och de som undervisat många till rättfärdighet såsom stjärnor i evighet).

Petrus Stiernman, född i Uppsala 29 mars 1642, utnämndes till superintendent på Gotland 30 april 1685, tillträdde befattningen följande år. Dog redan vid femtio års ålder i Visby 9 maj 1692 och begrovs i domkyrkan den 31 augusti samma år. Se Lemke sid 43—45. Israel Lindelius var son till en styvdotter till biskop Stiernman. Lemke s 517.

— 13. Kristofer Hvitfelds gravsten (fig 152). Högkorets S del, som nästan helt upptages av den stora stenen, den största av 1500-talsstenarna. På mittfältet omsluter en stor lagerkrans i hög relief det Hvitfeldska vapnet, över vars sköld en ståtlig hjälm vilar. Uppdelat på bägge sidor om kransen står dödsåret 1559. Den på latin avfattade gravskriften är anbragt på en av ornament omgiven rektangulär platta, uppfyllande stenens nedre tredjedel. Överst på stenen förekommer även några rader latinsk inskrift. I alla fyra hörnen vapensköldar — Hvitfelds i övre vänstra hörnet. Stenen är hel och i gott skick; en obetydlig del av nederkanten är instucken under altartrappsteget. Visbykalksten. 293 × 225. — Inskrift: Överst med stora bokstäver i stenens inramning DEO OPT MAX SERVATORI (Åt Gud den allgode, den störste, frälsaren). Överst på det nedsänkta mittfältet QVOD TERRA TERRA DEVS DEVS DEDIT ABS/TVLIT SED REQVIESCO IN SPM RESVRRECTI/ONIS ET VITAM VENTVRI SECVLI. (Vad jorden har givit, har jorden tagit; vad Gud har givit, har Gud tagit; men jag vilar i förhoppning om uppståndelsen och den kommande världens liv).

Gravskriften på den nedre stora textplattan CHRISTOFORVS HVITFELD DE BERITZ GAARD/QVONDAM REGIVS

ONSILIARIVS PRÆSES ET/CAPITANEVS TERRÆ GOTLANDIÆ. NVNC/PVLVIS ET VMBRA./OBIIT ANNO MDLIX INTER NOCTEM/MARTIS ET MARCVRII QVÆ PRÆ CESSIT/MARTINI FÆSTVM. I texten förekommer ett par felhugningar, MARCVRII i stället för MERCVRII samt FÆSTVM i stället för FESTVM: (Kristofer Hvitfeld till Beritzgaard, fordom konungens rådsherre, styresman och kommandant på Gotland, nu stoft och skugga. Han dog år 1559 natten mellan tisdag och onsdag, som föregick Martinsfesten).

Hvitfeld blev länsherre på Gotland 1557 och innehade alltså befattningen knappt tre år. Dödsfallet inträffade natten mellan 7 och 8 november 1559.

— 22. Bröderna Totts gravsten (fig 153). Korgolvets S del, omedelbart framför barockaltaret. Övre hälften av en stor 1400-talsgravsten; ett stycke av högra långsidans nedre del deponerat i Gotlands fornsal. Den en gång praktfulla gravstenen har legat över bröderna Olof och Filip Axelsson Totts grav, båda avlidna år 1464. Gravplatsen låg ursprungligen i S:t Hans kyrka, men då denna efter reformationen kom att stå öde, flyttades graven och stenen till S:ta Maria kyrka. Troligen skedde detta på 1530-talet då Henrik Rosenkrantz, en dotterson till Olof Axelsson, var kommandant på Visborg. På 1680-talet låg stenen enligt Haqvin Spegel ”på södra sidan om choret”, d v s ungefär på samma plats som nu, och tycks ha varit i tämligen gott skick ända till år 1831, då den blev svårt skadad och troligen bruten i flera stycken av vilka det största inlades på den nuvarande platsen under det att resten (och åtskilliga andra kasserade gravstenar) kom till användning vid det pågående lasarettbygget. I N delen av denna byggnad påträffade P A Sæve på 1860-talet det ovannämnda mindre fragmentet, inmurat i en ”latringlugg”. I samband med en senare reparation flyttades det till Gotlands fornsal.

En teckning av Søren Abildgaard 1753 visar stenen i dess helhet (fig 153). Texten i ovanligt vacker minuskelskrift är inhuggen längs stenens kanter, längs övre kortsidan i dubbla rader. Mittfältet upptas av två riddare i full rustning stående under baldakiner och hållande en sköld med Tottska vapnet mellan sig. De nedsänkta partierna av vapnet liksom hornen på hjälmarna har troligen från början varit utfyllda av någon massa (asfalt?) eller möjligen av förgyllda mässingsplattor, för länge sedan borttagna. I hörnen rundlar med evangelistsymboler av medeltidstyp. Visbykalksten. 202, 198 × 211, ursprunglig längd 323.

Inskrift (justerad text med lösta förkortningar efter de bevarade fragmenten och äldre läsningar) ANNO DOMINI MCDLXIII DOMINICA ANTE MATHEI OBIIT STRENUUS MILES DOMINUS OLAUS AXELSON CAPITANEUS WISBORG. EODEM ANNO DOMINICA POST OMNIUM SANCTORUM FRATER EIUS

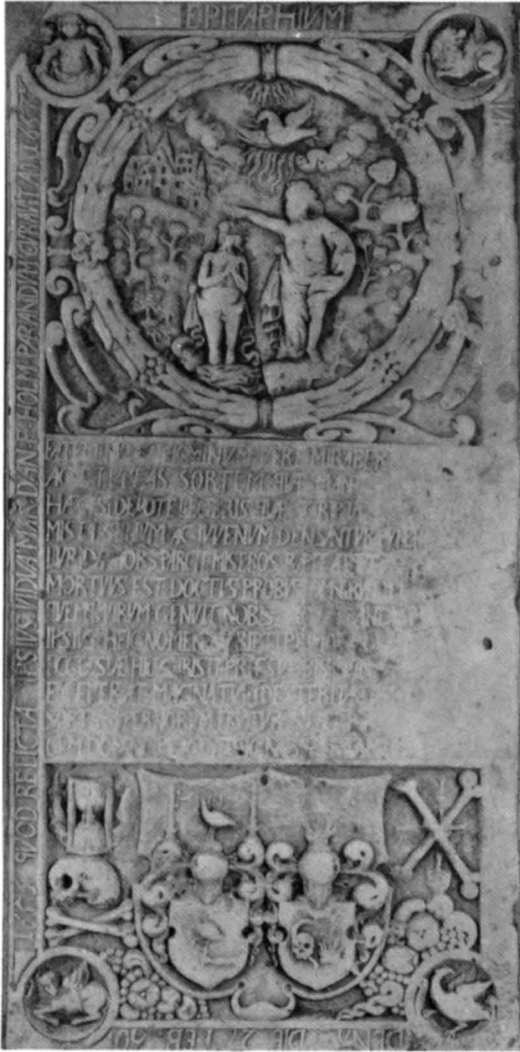

Fig 154. Gravsten av kalksten över superintendenten Hans Nielsson Strelow, född 1587, död 1656. Foto J W Hamner, ATA.

Grabstein des Superintendanten Hans Nielsson Strelow, gest. 1656.

DOMINUS PHILIPPUS AXELSON NOBILIS MILES. ORATE PRO EIS. (Herrens år 1464 söndagen före Mattei dag dog den tappre riddaren Olof Axelson, ståthållare på Visborg. Samma år söndagen efter Allhelgonadagen (dog) hans broder, den ädle riddaren Filip Axelson. Bedjen för dem!)

För detaljerade uppgifter om läsningen se Gotlands Gravstenar I.

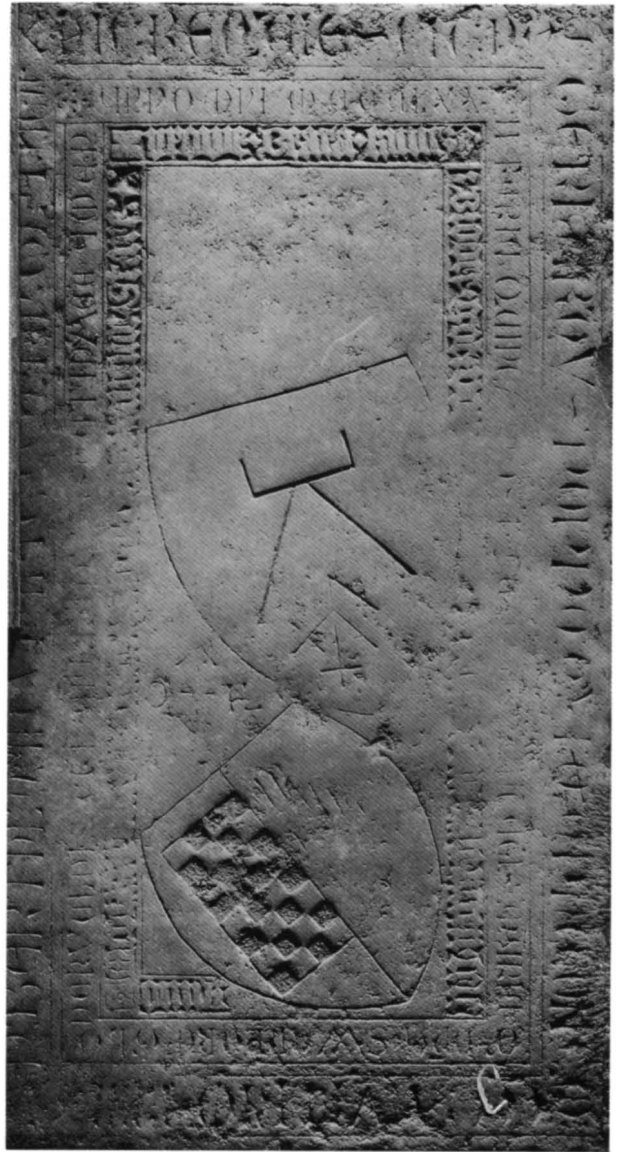
— 42. Hans Nielsson Strelows gravsten (fig 154). Korgolvets mittparti. I kanten 1600-tals latinsk gravskrift över superintendenten H N Strelow. På mittfältet ett versifierat latinskt gravkväde. Texterna starkt nötta, numera delvis defekta. Stenen är rikt ornerad i barockstil. På övre delen skulpterad scen inom lagerkrans: Kristus döpes av Johannes. Nedtill två vapensköldar: den vänstra med Strelows vapen, den högra med hustruns. Kring sköldarna är utrymmet till trängsel fyllt av tidstypiska gravemblem: döds skallar, knotor, timglas etc. I stenens hörn evangelistsymbolerna. Visbykalksten. 239 × 114. — Inskrift EPITAPHIVM/VE(NERANDI DOMINI MAGISTRI JOHANNIS NICOLAI STRELOVI GOTHLANDIÆ OLIM SVPERINTENDENTIS VIGILANT: MI)/DENAT. DIE 27 FEB. AO/1656 QVOD RELICTA IPSIVS VIDVA MAR. DAN. F. HOLM PARANDVM CVRAVIT AO 1657. (Epitafium över högvördige herr magister Hans Nielsson Strelow, förut Gotlands så nitiske superintendent, död den 27 februari år 1656, vilket hans efterlämnade änka Maria Danielsdotter Holm ombesörjt år 1657).

FATVM NVNC HOMINVM VERE MIRABERE (LECTOR)/AC STVPEAS SORTEM QVÆ MANET (VLTIMA RERV)/HÆC SI DEVOTE LEGERIS QVÆ SCRIPTA (SEQVVNTVR)/MISTA SENVM AC IVVENVM DENSANTVR FVNERA (NVLLI)/LVRIDA MORS PARCIT MISEROS RAPIT ATQVE (POTENTES)/MORTVVS EST DOCTVS PROBVS OMNIBVS (ATQVE BENIGNVS) QVEMQ (VE) VIRVM GENVIT NOBIS GOTHLAND (IA MAGNV)/IPSIVS HEIC NOMEN SCRIPTI PRIMORDIA (LVSTRANT) (?)/ECCLIESIÆ HIC CHRISTI PRÆSVL BIS QVIN (QVE PER ANNOS)/ET FVERAT MAGNA TVM DEXTERITATE (SACERDOS)/SORTE SVPERNORVM FRVITVR (NVNC HISQVE RELICTIS)/CVM DOMINO PLACEAT SIC NOW(QVE SEQVAMVR OVANTES). (Läsare, nu skall du i sanning förundras över människornas öde, och må du häpna över den lott, som slutligen väntar här i världen, om du ödmjukt läser efterföljande skrift. Lik av gamla och unga utan åtskillnad läggas bredvid varandra. Den bleka döden skonar ingen; den rycker bort de mäktiga likaväl som de arma. Död ligger här en lärd man, redlig och välvillig mot alla. Och om namnet på den store man, som Gotland fött oss, upplyser (?) just början till denna gravskrift. Han hade här varit ledare för Kristi kyrka i tio år och därvid varit en mycket duglig präst. Nu njuter han de överjordiskas lott efter att hava lämnat detta jordiska. Må även vi jublande följa honom, när det så behagar Herren).

Hans Nielsson Strelow var gotlänning, född i Visby 1587; blev redan vid tjugo års ålder präst i Vall och Hogrän genom gifte med företrädarens änka. År 1628 blev Strelow prost och 1646 utnämndes han till superintendent över Gotland, vilken befattning han innehade till sin död 27/2 1656.

Fig 155. Gravsten av kalksten över Gerhard Poppo, död 1316, sekundärt använd för Sweneke Gloderveldis, död 1377, Beata Kuntze, död 1488, och slutligen på 1600-talet (initialerna O HL och bomärke). Foto J W Hamner, ATA.

Grabstein für Gerhard Poppo, gest. 1316, sekundär verwendet für Sweneke Gloderveldis, gest. 1377, Beata Kuntze, gest. 1488, und endlich im 17. Jahrhundert (die Initialen O HL und Hauszeichen.)

— 86. Medeltida gravsten (fig 155). Mittgången nedanför predikstolen. Tre medeltida texter innanför varandra. Dessutom på mittfältet två stora snett ställda medeltida sköldar, den ena med bomärke. Den andra skölden kluven, höger fält schackrutat, vänster fält med vinge. Vid sidan av sköldarna har på 1600-talet tillkommit ett bomärke, omgivet av initialerna OHL. Stenens yta nött, texterna delvis utplånade. Lärbrukalksten (?). 307 × 170. — Inskrift 1 (majuskler) HIC REQUIESCAT DOMINUS/GERHARDUS POPPO QVI OBIIT ANNO DOMINI M/CCC XVI PROXIMA III (DIE)/POST BARTHOLOMEI CUIUS ANIMA VIVAT IN GLORIA AMEN. (Här vilar Gerhard Poppo,

som dog Herrens år 1316 på fjärde dagen efter Bartolomeidagen. Hans själ må leva i härligheten. Amen). Inskrift 2 (majuskler) ANNO DOMINI MCCCCLXXV/II FERIA QUINTA POST DIEM NATIVITATIS MARIE/OBIIT DOMINA SWENEKE GOL/DERVELDIS CUIUS ANIMA REQUIESCAT IN PACE AMEN (Herrens år 1377 på torsdagen efter Marie födelsedag dog fru Sweneke Gloderveldis, vars själ må vila i frid. Amen). Inskrift 3 (minuskler) "Anno/Mcdlxxx(viii)... (ns) auende Starf/vrowe Beata Kuntze/Biddet got vor... d alle kstn sele" (År 1488 på... aftonen dog fru Beata Kuntze. Bedjen Gud för (henne och för) alla kristna själar).

Fig 156. Gravsten av kalksten över Margareta Bendichtsdotter Norby, död 1665. Foto J W Hamner, ATA.

Grabstein für Margareta Bendichtsdotter Norby, gest. 1665.

— 183. Margareta Bendichtsdotter Norbys gravsten (fig 156). Kapellets NV del. Tysk text med små upphöjda bokstäver fördelad på två plattor, en på stenens övre del med bibelspråk och en på den nedre med gravskriften. Båda texterna är starkt slitna, delvis utplånade. Rik barockörning. Mitt på stenen inom en stor ring skulptur i hög relief: två uppåtsträckta händer mottar en från molnen av änglar nedsläppt krona, tydligen en illustration till bibelspråket. Längst ned en sköld med bomärke, omgivet av bokstäverna M B. I hörnen evangelistsymbolerna, endast de nedre bevarade eftersom ett ca 25 cm brett stycke av övre kortsidan borthöggs 1831 då stenen inpassades i golvet. Bland kyrkans gravstenar finns ytterligare två (GG I nr 339 och 340), vilka är så gott som

Fig 157. Gravsten av kalksten utan ursprunglig text men med vapen tillhörande en lübecksk köpmansläkt Yborch, känd från 1300-talets andra hälft. Sekundärt använd på 1600-talet. Foto J W Hamner, ATA.

Grabstein mit dem Wappen des Lübecker Kaufmannsgeschlechts Yborch, bekannt in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Sekundär im 17. Jahrhundert verwendet.

identiska med nr 183. De saknar motstycke på Gotland och är förmodligen utförda av en inkallad tysk eller dansk mästare. Hoburgsmarmor. (187) × 114. — Inskrift WACHT AVF VND RVHMET---LIGT/VNTER DER ERDEN. ESAI 26 CAP./SEY BETRW BIS AN DEN TOD SO WI(L)/ICH DIR (D)IE KRONE DES LEBENS/GEHEN. IOHAN 2 CAP. — ANNO 1665 DEN 29 IVNII IS D(IE)/(E)R VND (T)V(GEN)DTSAME FROWE MARGRETA/(B)ENDICH(T)S TOCHTER NORBY SAMFPT VND/SELICH IN GOTT DEN HERREN ENTSLAFEN/(V)NDT IST HIR VNDER BEGRABEN DIE/SEELE GOTT GNEDIC SEY. (År 1665 den 29 juni har den ärbara och dygdiga fru Margareta Bendichtsdotter Norby stilla och saligen avsomnat i Herren Gud, och är begravnen härunder. Gud vare själen nådig!)

— 216. Medeltida gravsten utan medeltidstext (fig 157). 1300-talet. Kapellet invid S väggen. På mittfältet en krönt kvinnofigur, händerna korslagda över bröstet, nedanför figurens fötter en snedställd vapensköld (tvillingparre åtföljd av tre vingar 2, 1). Överst på stenen senare inhuggen text ANNO 1640/MAREN PEDERSDATER samt längre ned t h K A S och mitt på kvinnofiguren No 32 och därunder M:W. Visbykalksten. 224 × 115.

Vapnet tillhörde en lübecksk köpmansläkt, YBORCH eller IBORG (Raneke 898), känd under 1300-talets andra hälft. Johannes Y, känd 1368, fraktade varor mellan Lübeck och Gotland.

— 334. Gravsten från mitten av 1600-talet (fig 158). Rest mot Klinten utanför kyrkan. Stenen rikt dekorerad i barockstil; på mittfältets överdel en relief föreställande uppståndelsen, nedtill en dekoration av dödskaile, benknotor, hacka, spade, timglas m m, ordnat omkring ett klot med monogram av bokstäverna H B och där nedanför några mindre bokstäver: A D D. I stenens hörn nedsänkta rundlar med evangelistsymbolerna i hög relief. Den skulpturala utsmyckningen mycket likartad den på GG I nr 116 och de båda stenarna får antagas vara huggna av samme mästare. Troligen har han också utfört skulpturarbetet på nr 336. Samtliga dessa stenar härrör från 1650-talet. Längs stenens kanter inskrift på plattyska, på mittfältets nedre del en längre gravskrift på danska. — Visbykalksten. 255 × 143. — Inskrifter MEMENTO MORI/THO GODT HEB ICK MEIN HERT GERICT HE IS MEIN TROST VND THOFORSICHT IM/LEVEND VND IM STERVE(ND) MEIN DEN/HEMMEL ICK BEGHER ALEIN DE WELT IS BØSE FVL ARGER LIST STA DV MI BI HER IESV CHRIST. (Tänk på döden! På Gud har jag inriktat mitt hjärta. Han är min tröst och tillförsikt Både i mitt liv och i min död. Jag längtar efter himlen blott, Världen är ond och full av argan list. Stå du mig bi, Herre Jesus Krist). — ANNO 1656 DEN 15 MARTII DØDE ER/LIG OC VELACT MAND S HANS BERENDT/SØN BORGER OC HANDELSMAND VDI WISBY/OC HVILER VNDER DENNE STEEN MED SIN/KIERE HVSTRV ERLIG DYDIG OC GVDFRYCTIG/QVINDE S KAREN HANSDAATTER SOM DØDE/ANNO 1653 DEN 17 APRILIS HER HOES/HVILER OCKSAA DEN S QVINDIS FØRSTE HVS/BONDE S DAVIDT RIPPER GVLDSDMED SOM/DØDE ANNO 1619 GVD FORLÆNE DENNEM/ SAMPTLIG EN GLÆDELIG OPSTANDELSE/PAA DEN YDERSTE DAG.

Likbårar

— 1. Av trä från 1614 (fig 159), benen förnyade av Christian Fedder²²⁹ 1705. Inskrift "ANNO 1614 DEN 18 MARS DØDE WBBRØSTRV... iedde".²³⁰ Längd 490, bredd 83, höjd 71 cm. — 2. Av trä från 1743 med tre par skulpterade ben (fig 160). De två bärstängerna, som avslutas med

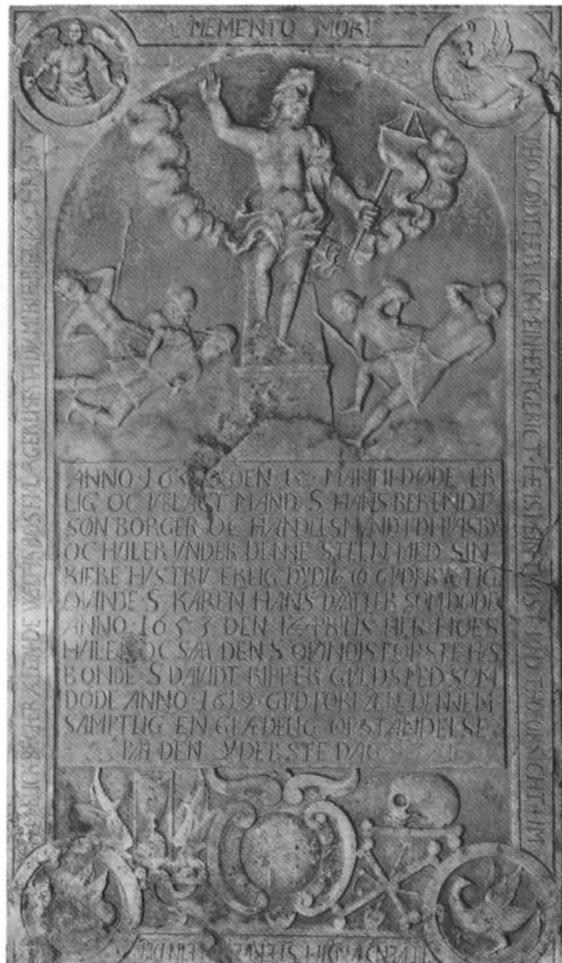

Fig 158. Gravsten av kalksten över handelsmannen Hans Berendtsøn, död 1656. Foto J W Hamner, ATA.

Grabstein des Kaufmanns Hans Berendtsøn, gest. 1656.

skulpterade änglahuvuden (endast ett återstår), har följande inskrift i relief "TERRA FVI QVONDAM, RVRSVS SVM TERRA, NIHIL SVM. TERRA CADVCA VALE. VERMESSALVETE, RECVMBO. WISBY. ANNO 1743 (= En gång var jag jord, nu är jag åter jord, jag är intet. Förgängliga jord farväl, var hälsade ni maskar). — NV ÄR JAG SÅSOM THEN THER INTET HAFWER WARIT TILL, BVREN IFRÅ MODERLIFWET TILL GRAFWENA. Job 10:19". Benen, som avslutas med klor, gripande över klot, har skulpterade ansikten, dödskallar, benknotor, timglas m m. De tre benparen har förenats av

Fig 159. Likbår av trä gjord till länsmannen Brostrup Gieddes begravning 1614, benen förnyade 1705. Foto 1986.

Totenbahre aus Holz, angefertigt zum Begräbnis des Lehnsherrn Brostrup Giedde 1614, die Beine 1705 erneuert.

Fig 160. Likbår av trä, gjord på bekostnad av Köpmansgillet 1743 av bildhuggaren Johan Anders Klinkmann från Rostock. Foto i GF samt detaljer foto 1986.

Totenbahre aus Holz, auf Kosten der Kaufmannsgilde 1743 vom Bildhauer J A Klinkman aus Rostock ausgeführt.

Fig 161. Likbår av trä, utförd på Hantverkssocietetens bekostnad 1756. Foto 1986.

Totenbahre aus Holz, 1756 auf Kosten der Handwerkerzunft hergestellt.

skulpterade slåar, av vilka en återstår. På denna står inom en kartusch JAK (Johan Anders Klinkmann)²³¹ och ANNO 1743. Bärstängernas undersidor är skinnklädda. Längd 600, bredd 108, höjd 75 cm. Båren hade bekostats av Köpmansgillet.²³² — 3. Av trä från 1756 med två par skulpterade ben (fig 161). De två bärstängerna, som avslutas med skulpterade änglahuvuden, har följande inskrift i relief SALIGE ÄRO THE DÖDE SOM I HERRANOM DÖ. IOHANNES 14 v.13- HWILKEN ÄR THEN THER LEFWER OCH ICKE SER DÖDEN. PSALMEN 89 v. 49. Benen, som avslutas med klor, gripande över klot, har skulpterade akantusrankor. De två benparen förenas av vardera två skulpterade slåar. På båda akantus, på de övre dessutom kartuscher med inskrifter under änglahuvuden. På den ena kartuschen "De fleste af handtwärks societeterna hafwa låtit förfärdiga den Liik Bäär på egen kåstnad. Anno 1756". På den andra "När en dör så låt komma honom ärliga till grafwa. Syr. 38. v. 16." Bärstängernas undersidor är skinnklädda. Längd 600, bredd 103, höjd till slåarnas överkant 81 cm. — 4. Av trä med två par skulpterade ben. De två bärstängerna har tandsnittsdekor och avslutas med voluter. Benen, som avslutas med klor, gripande över klot har snäckliknande dekor. Slåarna är vågformiga och genombrutna. Bärstängernas undersidor är skinnklädda och försedda med dekorativt utstansade skinnremсор, fasthållna med tännlikor. Längd 513, bred 92, höjd 70 cm. — Sannolikt den bår, som 1791 inköptes från artilleribataljonen (räk).

Likvagnar

En likvagn anskaffades enl Säve under den svåra pesten 1710—11 men blev sedan undanställd på kyrkvinden. I

början av 1830-talet rustades den upp för att användas vid fattigbegravningar. En ny likvagn hade inköpts 1779—80 av vagnmakare Matthias Wågenholtz. Under större delen av 1800-talet tycks minst två vagnar ha varit i bruk. Nyttillverkningar och reparationer omtalas i räk. 1877 får vagnmakare Grönberg betalt för en ny vagn och 1901 vagnmakare Lindén. Sannolikt är det dessa två vagnar, som under 1900-talet försäljs: den "lilla likvagnen" 1937 till Källunge församling för 300 kr — den finns ännu kvar — och 1948 den "stora likvagnen" till Kräklingbo församling för 900 kr (fig 162). Då det visade sig, att den inte kom till användning, brändes den så småningom upp.²³³

Fig 162a. Likvagn, sannolikt från 1901, såld till Källunge församling, där den alltjämt förvaras. Foto G Svahnström 1986.

Leichenwagen, wahrscheinlich von 1901, später an die Gemeinde von Källunge verkauft, wo er noch verwahrt wird.

Fig 162b. Likvagn, sannolikt från 1877, på 1900-talet såld till Kräklingbo församling, numera förstörd. Foto ViLA.

Leichenwagen, wahrscheinlich von 1877, im 20. Jahrhundert an die Gemeinde von Kräklingbo verkauft. Nicht erhalten.

Harnesk och värjor

Under 1500- och 1600-talen förekom det att man i kyrkor och kapell hängde upp stridsvapen till minne av avlidna krigare. Bruket hörde företrädesvis hemma i samhällets toppskikt, hos de kungliga och hos adeln. På Gotland fanns inga bofasta adelssläkter, och därför är föremål av det här slaget sällsynta där.

I domkyrkan förvarades emellertid länge ett harnesk och fyra värjor med florbehängda skidor från den ifrågasvarande tiden. Sedan slutet av 1800-talet är harnesk och tre av värjorna deponerade i Fornsalen. Den fjärde värjan är försvunnen liksom alla skidor utom en. Längre tillbaka fanns i kyrkan också ett värjefäste av silver — enligt vad Jöran Wallin berättar påträffat i den danske länsmannen Herman Juels (död 1607) grav²³⁴ — men det skickades redan 1694 tillsammans med en del andra silverföremål till Stockholm för att omsmältas till ett par ljusstakar, som fortfarande används i kyrkan (s 62).

Harnesk eller snarare harneskkragen (fig 163) hängde vid norra kordörren (inv 1830). Det består av bröst- och ryggbleck, krage och armstycken av svart järnplåt. Kragen och armstyckena är sammansatta av förskjutbara skenor, som genom på undersidan fastnitade läderband besitter en viss rörlighet. Spår av lagningar i gammal tid förekommer. Bredd till ärmarnas fäste 31, kragen diam 15 cm. — Har tillhört underamiralen Frantz Bilde, som

stupade i det nordiska sjuårskrigets första stora sjöslag 1563 och begravdes i Mariakyrkan.²³⁵ — Dep i GF inv nr A. 1593.

Fig 163. Harneskkrage av järn. Har tillhört underamiralen Frantz Bilde, stupad 1563. Nu i GF. Foto R Hejdström 1979.

Harnischkragen aus Eisen. Hat dem 1563 gefallenen Vizeadmiral Frantz Bilde gehört. GF.

Värjor (fig 164).²³⁶ — 1. Med fäste av järn och klinga av stål, på fästet lång S-böjd parerstång, stor parerbygel med parerplåtar genombrutna av bladornament, parerstänger och byglar med bladornament i låg relief, päronformad knapp, kavel med kransar och lindad med två sorters mässingstråd. Gravyr på klingan: på insidan porträttmedaljong med omskriften GVSTAVVS. ADOLPHVS. DG. SUECO. GOTH. ET. VAN. REX; på utsidan porträttmedaljong med omskriften FERD. DG. ROMA. IMPER. SEMP. AUGVTV. Dessutom på båda sidor om turkisk kalligrafi erinrande tecken. — Längd 109 cm. Tillhörande skida av läder, överklädd med svart tyg. Längd 95 cm. — Dep i GF inv nr A. 1590. — 2. Med fäste av järn och klinga av stål, fästet ett halvfäste med kort bakre parerstång, parerbygel på utsidan samt handbygel, som varit fäst vid knappen med nit, kavel med spiralformiga räfflor och lindning med tvinnade mässingstrådar, knappen päronformad, klingan rundslipad utom de nedersta 20 cm, som är hålslipade med graverade bokstäver, lika på båda sidor, bildande namnet "Sebastian Hernante". Längd 102 cm. — Från ca 1650—1660. Hängde 1830 på samma ställe som ovannämnda harnesk. — Dep i GF inv nr A. 1591. — 3. Dräktvärja med fäste av järn och klinga av stål, på fästet kort, från sidorna tillplattad parerstång, kavel av trä, knappen en tillplattad kula med kraftig nitknapp, på knapp och parerstång försänkta enkla ornament, klingan rundslipad med riklig gravyr. På ena sidan fågel, blomranka, "Vinciria aut moria" (vincere aut mori = att segra eller dö), "Anno 1659", musketerare, "Regere Seir Sum Summa Et(?)arentia" (= tålmod är främst att styra sig själv); på andra sidan fågel, blomranka, "Paris Erota ures" (= Paris, du kommer att sätta Eros i brand), musketerare, "Sei Deus pro nobis quis Contra nos" (= Om Gud är för oss, vem är mot oss?). Längd 98 cm. — Från ca 1650—1660. Hängde på pelaren emot predikstolen. "Arbetet för öfrigt temmelig välgjort, men illa emot latinet" (inv 1830). — Dep i GF inv nr A. 1592.

Kistplåtar m m

— 1. Av silver på träunderlag, sköldformad (fig 165). Inskrift "Kongl Majts Tro Man Dokt GABRIEL TIMOTEUS LÜTKEMAN Biskop öfver Gotlands Stift uti 37 år Ledamot af Kongl. Nordstjerna Orden Född 1718. d: 12 Mart: Död 1795. d: 20 Mart: Dan 12. v. 3.13". Nästan utplånade stämplor W (Visby)... BOM (Johan Lindbom).²³⁷ Har senare försetts med kedja för upphängning i kyrkan. Höjd inkl kedja 34 cm. — 2. Av silver, 2 stycken, ovala, en mindre över en större, förenade med kedjor (fig 166). Båda har bladdekor längs kanten. Inskrift på den övre "Minnet med tacksamhet och välsignelse Förvaradt af

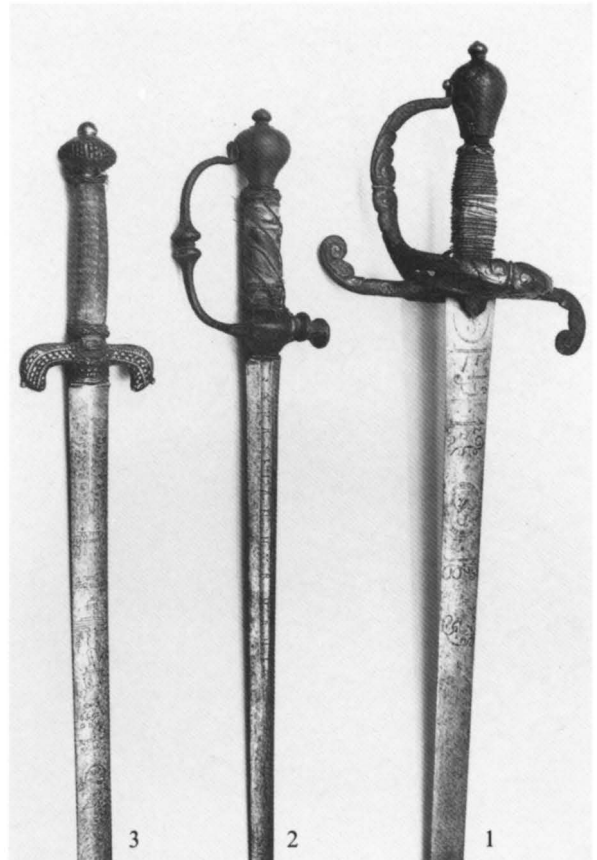

Fig 164. Värjor från 1600-talet, de ursprungliga ägarna okända. Nu i GF. Foto 1986.

Degen aus dem 17. Jahrhundert, Besitzer unbekannt. GF.

Fig 165. Kistplåt av silver från biskop Gabriel Timoteus Lütkemans kista. Tillverkad av Johan Lindbom i Visby 1795. Foto 1986.

Beschlag aus Silber vom Sarg des Bischofs Gabriel Timoteus Lütkemans. 1795 von J Lindbom in Visby hergestellt.

Fig 166. Kistplåtar av silver från handelsmannen Christoffer Gazelius' kista. Tillverkade av Alexander Magnus Lundström i Visby 1821. Foto 1986.

Beschläge aus Silber vom Sarg des Kaufmanns Christoffer Gazelius. 1821 von A M Lundström in Visby hergestellt.

Armodet, Ungdomen, Wänskapen, Samhället". På baksidan "Älskad. och. Saknad CHRISTOPHER GA". Stämp- lar: AML (Alexander Magnus Lundström)²³⁸ — 3 kronor — W (Visby) — P3 (1821). Inskrift på den undre "Handelsmannen Christoffer Gazelius Född på Fårö den 11 september 1752. Död i Wisby den 10 december 1821. Heder, ära och frid honom Som gjort väl, medan han Levat. Rom: 2,10". Samma stämp- lar som ovan. Har senare försetts med kedja för upphängning i kyrkan. Höjd inkl kedja 42 cm.

Sandlåda för jordfästning av svart plåt med snäckorna- ment av mässing. 33 × 24 × 14 cm.

Tavlor

Tavla med på papper tryckt text utgiven till minne av Karl XII:s medverkan till religionsfrihetens införande i

Schlesien 1707. Svartmålad listram av furu. Höjd 107, bredd 80 cm. — Inköpt 1712. Ramen gjord av Christen Fedder i Visby.²³⁹ Dep i GF inv nr A. 3232.

Oljemålning på duk, rentoilerad, inom smal förgylld ram, föreställande Konungarnas tillbedjan (fig 167). Maria i röd klänning och blå mantel sitter till vänster med Jesusbarnet på sina knän, en åldrig konung i mantel av guldbrokad knäböjer framför dem, bakom honom en page, i ett svagare belyst bakre plan de två andra konung- arna. På ramens baksida en etikett med Oskar I:s mono- gram, årtalet "1847" och "nr 68". Höjd 179, bredd 173 cm. — Tavlan skänktes till domkyrkan 1861 av prinsessan Eugénie och sades då vara en kopia efter Caravaggio. Prinsessan hade ärvt den efter sin far, Oskar I, men hur den kommit i hans ägo har inte gått att utreda.²⁴⁰ Något överensstämmande original av Caravaggio är inte känt. Nationalmuseum äger en identisk målning i samma for- mat (inv nr 1792). Den har tillskrivits den holländsk- italienske målaren Matthias Stomer (o 1600 — efter 1650).²⁴¹ — I församlingshuset, tidigare altartavla i Stora kapellet, dessförinnan på olika ställen i kyrkan.

Porträtt av K H Gez von Schéele,²⁴² knästycke åt vänster av den rikt ordensprydda biskopen. Sign nedtill t h "F.G. Axelson Morén".²⁴³ Oljemålning på duk. För- gylld ram med hörnornament. Höjd 110, bredd 81 cm.

Tavla med tre rader vapensköldar i färg med ur- sprungligen 21 sköldar i varje rad, i mittraden förenade med ett rep (fig 168). Samtliga sköldar trekantiga med rak överkant, konvexa sidor och spets nedtill, alla för- sedda med heraldiska mönster eller bilder. De kröns av stickhjälmar med fantasifullt utformade hjälmprydn- ader och i fladdrande flikar uppsplitsade hjälmtäck- en. Vid andra skölden från vänster i översta raden en krönt gestalt med gloria bärande ett hjul (S:ta Katarina?), vid andra personnamn. Från slutet av 1400-talet. Tavlan är sedan länge försvunnen. Den hängde 1753 "i vapenhu- set" vid ingången till konsistorierummet, där den avbil- dades av den danske tecknaren Søren Abildgaard.²⁴⁴ 15 sköldar och flertalet namn var redan då utplånade.

Tavla med Gustav III:s tal 1772. Ramen förgylld av målaren Petter Holm²⁴⁵ 1774. Försvunnen.

Andra nu försvunna tavlor föreställande Kristus i örta- gården och Kristus gisslas omtalas i inv 1830 som häng- ande på pelaren mot predikstolen.²⁴⁶

I Visby domkapitels ägo och i dess lokaler befinner sig ett stort antal biskopsporträtt, bl a de i VD I, s 17 av- bildade av Haqvin Spegel och Jöran Wallin. Säveskolan äger porträtt av biskoparna Carl Johan Eberstein, Lars Anton Anjou och Knut Henning Gezelius von Schéele.

Fig 167. Konungarnas tillbedjan, oljemålning på duk, gammal kopia efter original av Matthias Stomer (f omkr 1600, d efter 1650), skänkt av prinsessan Eugénie 1861. Foto 1986.

Anbetung der Könige, Ölgemälde auf Leinwand, alte Kopie nach dem Original von M Stomer (ca. 1600—1650). Gestiftet von der Prinzessin Eugénie 1861.

Målade fönster

Av de medeltida glasmålningar som utan tvivel en gång fyllt kyrkans samtliga fönster fanns fram till restaureringen 1979—1985 endast två små trekantiga rutor av blått glas med gula bårder i blyinfattning i masverkets ytterkanter i fönster nr 3 på långhusets norra sida (VD 1, fig 73 och s 73). Äldre källor har inga uppgifter om medeltida glasmålningar; det tyder på att de försvunnit ur kyrkan på ett tidigt stadium. Ett 1631 omtalat fönster ”i östra änden uppe i kyrkan med Kungl Maj:ts och Danmarks vapen i” (VD 1, s 73) kan inte ha tillkommit före reformationen. Också det har gått förlorat.

1695 inreddes ett rum för konsistoriet i Stora kapellet nordvästra del. Det fick sitt dagsljus genom det tredelade norra masverksfönstret på kapellets västra sida (nr 21). I varje sektion insattes en fönsterbåge 97 cm hög och 67 cm bred med 30 blyinfattade smårutor, av vilka fem i

mitten är målade i grisaille och bildar en sammanhängande, i alla tre fönstren likartad komposition. Sedan 1877 förvaras de i Gotlands fornsal. Kompositionen består av en sköld med ett symboliskt motiv och en latinsk sentens, en krönande, besläktad symbol, en kartusch nertill med givarens namn och året för gåvan samt på sidorna akantusornamentik. — 1. I skölden en trana med sten i ena klon (fig 169) samt texten VIGILAMUS ET ORAMUS (Låt oss vaka och bedja). På krönet två tranhalsar och i kartuschen H: GREGORIUS CHRISTIANI. PAST: in FARDUM.²⁴⁷ och 1695. Tranan har en sten i klon för att inte somna och symboliserar därmed vaksamheten.²⁴⁸ Dep i GF inv nr A. 1585. — 2. I skölden en stork med en orm i näbben och en orm på marken under det ena upplyftade benet (fig 170), samt texten PIETAS CONSENSA LUCRATUR (Enad fromhet vinner). På krönet ett stork-

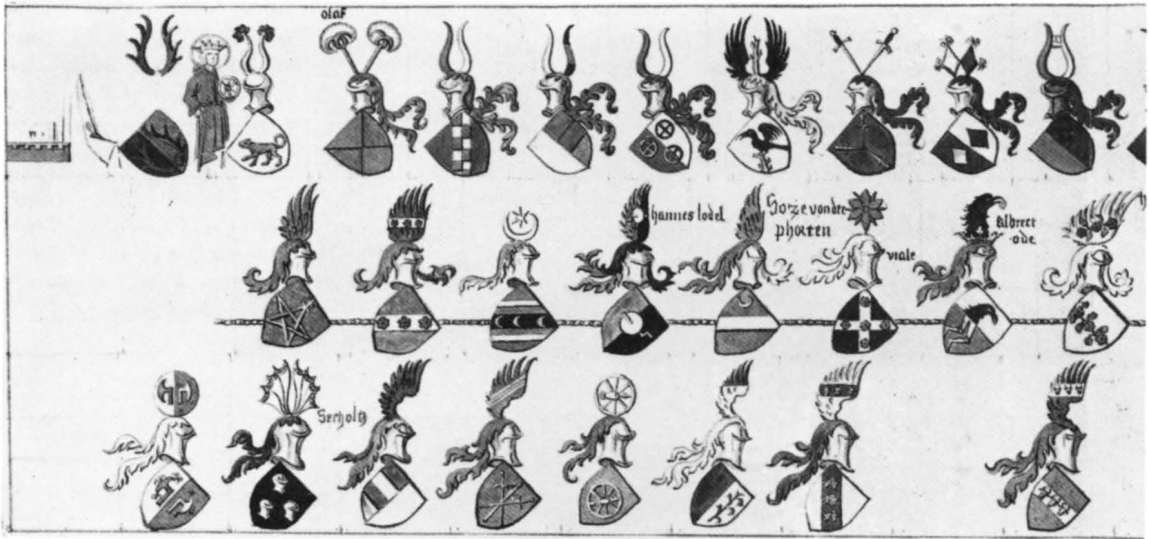

Fig 168. Tavla med vapensköldar. 1400-talets slut. Försvunnen. Akvarell av S Abildgaard 1753. Nationalmuseet, Köpenhamn.

Tafel mit Wappenschilden, Ende des 15. Jahrhunderts. Verschwunden. Aquarell von S Abildgaard, 1753.

Fig 169. Fönster från konsistorierummet i Stora kapellet, skänkt 1695 av kyrkoherden Gregorius Christiani i Fardhem. Nu i GF. Foto R Hejdström.

Fenster vom Konsistoriumsraum in der Grossen Kapelle, 1695 vom Pfarrer Gregorius Christiani in Fardhem gestiftet. GF.

huvud med en orm i näbben och i kartuschen H IOHANNES CANUTIUS PAST: in WAMBLINGBOO²⁴⁹ och 1695. Kompositionens vänstra ruta med akantusdekor saknas. — Storsten symboliserar Maria, som besegrade syndafallets orm d v s djävulen.²⁵⁰ Dep i GF inv nr A. 1586. — 3. I skölden en urna med risiga kvistar som vattnas ur en kanna, framsträckt av en arm från ett moln (fig 171) samt texten FERENDUM ET SPERANDUM (Uthärda och hoppas). På krönet en arm som håller en kvist och i kartuschen H: NICOLAUS STENMAN PAST: in HABLINGBOO²⁵¹ och 1695. Vänster sidas dekor saknas. — Symbolikens innehåll är att man ej skall förtrötts att vattna en till synes förtorkad buske.²⁵² Dep i GF inv nr A. 1587.

Fönstren ansluter till en över stora delar av Europa och inte minst på Gotland under 1500- och 1600-talen spridd sed att vid invigningen av ett nybyggt hus uppvakta med en målad glasruta med en bild och en text som anger, vem som skänkt den.

Det dröjde sedan till 1892, innan nya glasmålningar tillkom i kyrkan. I samband med den stora invändiga restaureringen i början av 1890-talet inköptes från Carl

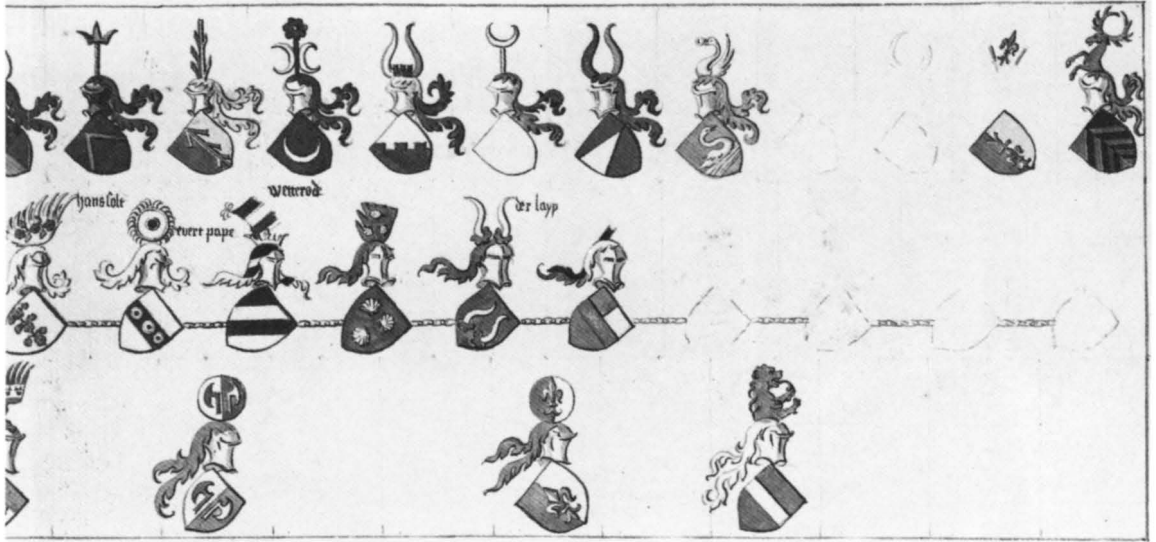

Fig 170. Fönster från konsistorierummet i Stora kapellet, skänkt 1695 av kyrkoherden Johannes Canutius i Vamlingbo. Nu i GF. Foto R Hejdström.

Fenster vom Konsistoriumsraum in der Grossen Kapelle, 1695 vom Pfarrer Johannes Canutius in Vamlingbo gestiftet. GF.

Fig 171. Fönster från konsistorierummet i Stora kapellet, skänkt 1695 av kyrkoherden Nils Christensson Stenman i Hablingbo. Nu i GF. Foto R Hejdström.

Fenster vom Konsistoriumsraum in der Grossen Kapelle, 1695 vom Pfarrer Nils C-son Stenman in Hablingbo gestiftet. GF.

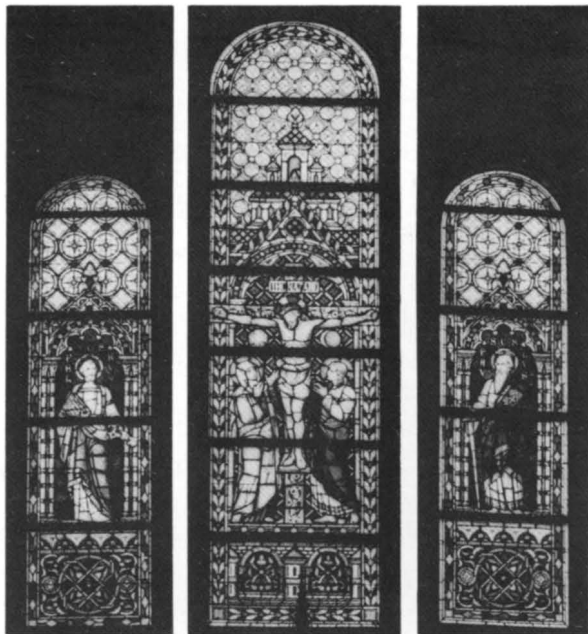

Fig 172. Glasmålningar i korets östfönster, utförda 1892 av Carl de Bouché i München. Foto 1986.

Glasmalereien in den Ostfenstern des Chors, 1892 von C de Bouché in München ausgeführt.

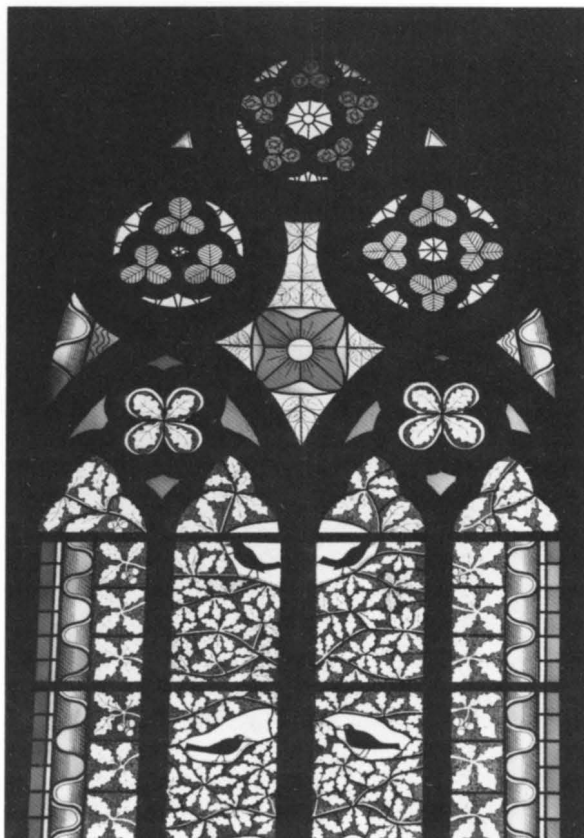
de Bouché i München figurala glasmålningar till de tre fönstren i korets östvägg (fig 172) och mönstrade rutor till korets sidofönster och fönstret över Brudportalen (VD 1, s 72 f). Östväggens mittfönster föreställer Kristus på korset omgiven av Maria och Johannes under sol och måne. Scenen är inskriven i en ädikula, som krönes av en kyrkmodell. Även sidofönstrens S:t Petrus och S:t Paulus står i ädikulor. Dominerande färger: rött, gult, blått, violett, vitt.

Vid restaureringen 1979—1985 försågs samtliga masverksfönster i kyrkorummet med färgat glas i olika mönster och färger (fig 201) efter förslag av arkitekten Jerk Alton. Endast i Köpmanskorets fönster förekommer ett figuralt inslag, ett skepp på stiliserade vågor, samt texten OIKOU MENE (Kyrklig enhet). Fönstret framställt med bidrag från Rederiaktiebolaget Gotland. Smärre symboliska och dekorativa motiv tillkom samtidigt i mindre fönster, såsom över västingången, över utgången till Stora kapellet, i övre tornrummet och i sakristian, allt efter förslag av Alton.

Stora kapellet skall enligt beslut av kyrkorådet erhålla glasmålningar i samtliga fem fönster efter förslag av konstnären Pär Andersson, Näsåker. Hittills har ett fönster levererats, det västra på kapellets södra fasad (nr 19), bekostat av Gotlands Gille i Visby. Motivet är ett livsträd representerat av en ek i vars lövverk parställda koltrastar gör tjänst som sanningens väktare (fig 173).

Fig 173. Glasmålning i västra fönstret i Stora kapellets sydvägg, detalj. Av Pär Andersson, Näsåker, 1985. Foto 1986.

Glasmalerei im Westfenster an der Südwand der Grossen Kapelle, Detail. 1985 von P Andersson, Näsåker, ausgeführt.

Böcker tryckta före år 1800

— 1. Biblia sacra. Geneve 1630. Folio. Skinnband. På pärmens insida "Wisby Kyrka tillhörig bevittnas af Wisby den 26 Maj 1831 P. Wallgren. d.v. Stadsv..." (Pehr Wallgren, f 1798, domkyrkoadjunkt 1828, stadskaplan 1831, kyrkoherde i Eksta 1833, d 1856). På försättsbladet "Johannes Broander" (f 1752, v stadskaplan 1783, ordinarie 1788, kyrkoherde i Follingbo 1797, i När 1812, d 1816), på titelbladet "Christ: Borg" (f 1683, prästvigd 1710 till adjunkt på Färö, kyrkoherde där 1714, d 1743). (36×22 cm).

— 2. Biblia... (Karl X Gustafs bibel) (fig 174). Stockholm 1655. Folio. Vackert dekorerat skinnband med mässingsknäppen. Enl inklistrat blad gåva vid kyrkans 750-årsjubileum 1975 av fru Elvira Hedgren, Stockholm, tidigare i kyrkoherdens i Väskinde Carl Gustaf Amandus Hedgrens, f 1854, d 1923, ägo. (36×23 cm).

— 3. Erasmi Schmidii Opus sacrum posthumus. Nürnberg 1658. Folio. Pergamentsband. På pärmens insida "Wisby Pastorsexpedition tillhörig bevittnas af P. Wallgren som år 1831 var Stadsaplan". (36×23 cm).

— 4. Basilii Fabri, Sorani, Thesavrvs. Leipzig 1696. Folio. Pergamentsband med stämpelornament på pärmens fram- och baksida. På pärmens insida "P. Wallgren", på titelbladet "d 22 sept. 1768 (?) Samuel Wirelius" och "Petrus Ekerman". (39×24 cm).

— 5. Then Swenska Psalmboken---MDCXCV öfwersedd och---förbättrad (Koralpsalmboken 1697). Stockholm 1697. 4:o. Hårt skuren. Skinnband. (20×16 cm).

— 6. Thesaurus Theologico — Philologicus. I—II. Amsterdam 1701—1702. Folio. I två skinnband med guldtryck på ryggen. På pärmens insida i båda "P. Wallgren har skänkt denna bok till Pastors Embetet i Wisby år 1831, då han var Stads Caplan". (40×26 cm).

— 7. Biblia (fig 175). Efter Konung Carl then Tolftes Befalning (Karl XII:s stora kyrkobibel). Stockholm 1702—1703. Folio. Originalskinnband med Karl XII:s krönte monogram i guldtryck på pärm, skyddsomslag av läder, knäppen av mässing med kungens monogram. Titelbladet samt första och andra sidan av företalet textade av Anna Meukow (not 154), exemplaret eljest väl bibehållet. (46×30 cm).

— 8. Genesis sive Mosis Prophetæ. Liber Primus. Amsterdam 1710. Folio. Skinnband med vackert guldtryck på ryggen. (33×21 cm).

— 9. Biblia... (Gezelius bibelverk). 3 vol. Åbo & Stockholm 1711—1728. Folio. Samtida nötta skinnband, Nya Testamentets med mässingsknäppen. På

Fig 174. Karl X Gustafs bibel. Tryckt i Stockholm 1655. Foto 1986.

Die bibel Karls X. Gustaf, 1655 in Stockholm gedruckt.

försättsbladet till del I: "Wisby Stads Kyrka till hörig". På försättsbladet till Nya Testamentet: "Wijsby Stads Kyrck(ia) Tillhörig och för hennes Medell (inköpt). Anno 17--".

— 10. Haartman, Joh. Joh:son, M.G.H. Tydelig Underrättelse om de Mäst Gångbara Sjukdomars kännande och Motande etc. Åbo 1765. 8:o. Skinnryggsband. På försättsbladet "Wisby Stads Kyrka tillhörig, och Köpt År 1776"; med annan stil "NB Exmpl. är Skänkt till Kyrkan af Auctor". (19×12 cm).

— 11. Wilskman, Sven, Swea Rikes Ecclesiastique Werk. Senare delen. Örebro 1782. Nött skinnband. På försättsbladet "Wisby Domkyrka". (21×18 cm).

— 12. Hand-Bok--- huruledes Gudstjensten--- skall blifwa hållen och förhandlad. Stockholm 1772. Skinnband med "W.K" på pärm och ornamentstämplar på ryggen i guldtryck. På pärmens insida och försättsbladen ett flertal anteckningar, bl a "Wisby Kyrka Bok Tillhörig 1793", "Olof Bollander" (f 1771, domkyrkoadjunkt 1797, senare kyrkoherde i Follingbo 1812 och Alva 1822,

Fig 175. Karl XII:s bibel. Tryckt i Stockholm 1702—1703. Foto 1986.

Die Bibel Karls XII., 1702—1703 in Stockholm gedruckt.

d 1840), "Wisby Kyrka Daniel Söderberg" (f 1760, domkyrkoadjunkt 1795, stadskaplan 1797 och kyrkoherde i Rute 1805, d 1831), "Wisby Stads Domkyrkas handbok köpptt til hennes tienst. Åhr 1793". (21 × 16 cm).

— 13. Biblia. Göteborg 1794. Nött skinnband med guldtryck på ryggen. Försättsbladet till Gamla testamentet saknas. (23 × 20 cm).

Nr 12 förvaras i Prästsällskapets bibliotek i domkapitlet, övriga böcker i pastorsämbetets arkiv.

Pärmar av ek, 2 st, mycket förstörda, överklädda med skinn, i hörnen och på mitten kvarsittande eller märken efter kvadratiska, ursprungligen röda skinnbitar som underlag för bortbrutna, fyrflikiga metallbeslag, på ena pärmen dessutom ett kvarsittande och ett bortbrutet mindre, kvadratisk mässingsbeslag (54 × 38 cm). — Från medeltiden. GF inv nr Dep. C. 4.

Möbler

Bord av furu med profilerad underkant, svängda ben, en låda (fig 176). Höjd 78, längd 94, bredd 66 cm. 1700-talet.

Slagbord av furu. Höjd 82, längd med uppfällda skivor 189, bredd 105 cm.

Byrå av furu med fyra lådor i två avdelningar (fig 177). Handtag av järn på gavlarna. Höjd 98, bredd 145, djup 53 cm. — 1781 tillverkade snickarmästare Olof Blomberg²⁵³ i Visby "En stor kista med afsättningar och 2ne Draglådor i hwarje afsättning" (räk).

Kista av ek med sinkade och pluggade hörn (fig 178). Locket är på utsidan plant med försänkt mittparti, på insidan svagt konkavt. På alla fyra sidorna och på lockets insida vertikala beslag av järn, hörnen förstärkta med vinkelbeslag. Mitt på kistans framsida infällt lås med bricka med pånitade blad, nedtill profilerad; upptill pålagd plåt med genombrutet mönster. På ömse sidor om detta lås överfall för hänglås (saknas). Lådika och hylla.

Fig 176. Bord av furu, rokokostil. 1700-talets senare del. Foto 1986.

Rokokotisch aus Kiefernholz, zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts.

Höjd 75, bredd 127, djup 62 cm. — Senmedeltida? Omtalas i 1680 års inv.

Kista av furu med plant lock, järnbeslagen, på framsidan låsbleck (låset saknas) och två överfall för hänglås, på gavlarna bärhandtag, t h i kistan lädika. Höjd 61, längd 107, bredd 60 cm. — 1700-talet. — Se även Kollektkistor s79, 82.

Pallar av trä, 3 st, av alm med utsvängda ben och sidostycken. Klädda med rött tyg. Längd 46, höjd 39 cm. — 1800-talet.

Spiegel av brunmålat trä (fig 179), förgyllda ornament och lister. Brutet krön med urna och girland, nedtill girland. Höjd 61, bredd 29 cm. — 1700-talet.

Stolar, 3 st, med i nederkanten profilerad ryggbricka, svarvade ben, i nederkanten profilerade tvärlåar (fig 180a). Höjd 104 cm. — 1600-talet.

Stol med i nederkanten profilerad ryggbricka, raka ben, fyra tvärlåar. Höjd 98 cm. — 1600-talet.

Stol av furu med två spjälor i ryggen, raka ben, fyra tvärlåar (fig 180b). Höjd 113 cm. — 1700-talet.

Karmstolar, ett par, skinnklädda lösa sitsar (fig 180c). Rokoko. Höjd 100 cm. — Tillverkade av snickaren N Gardelin 1783 till nya sakristian (räk).

Karmstolar, ett par, av ek i barockstil med skinnklädd sits och ryggbricka. Höjd 137 cm. — Gåva på 1950-talet av dir och fru Carl Eric Ekman, Visby.

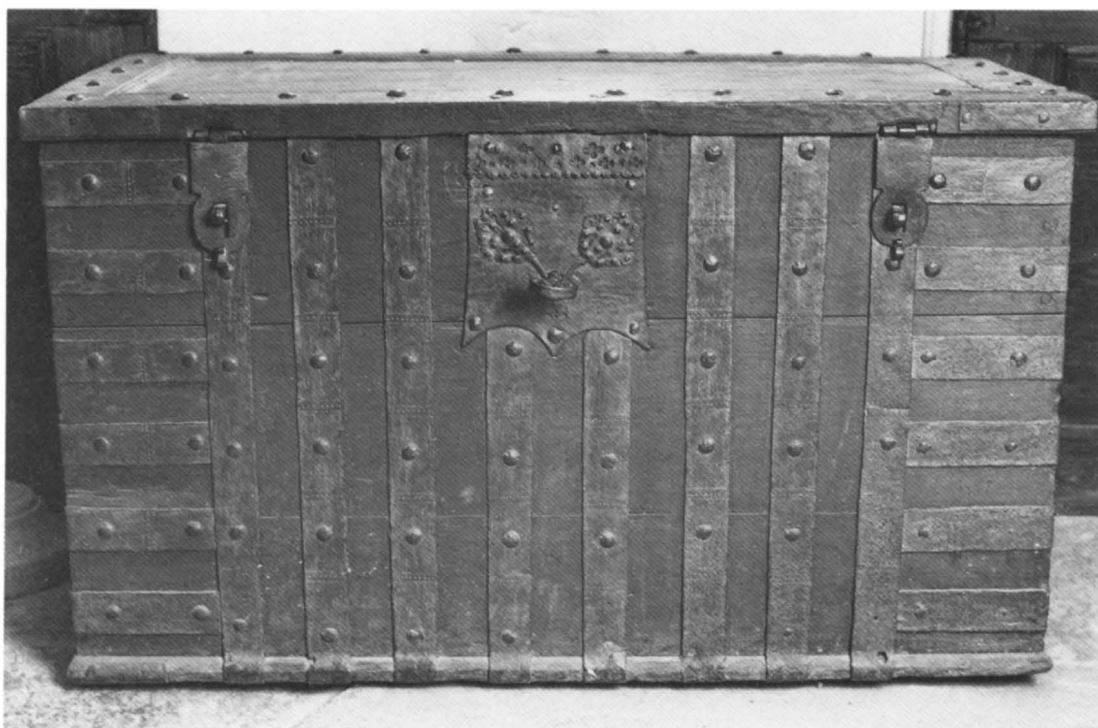

Fig 177. Byrå av furu, tillverkad av Olof Blomberg i Visby 1781. Foto 1986.

Kommode aus Kiefernholz, 1781 von O Blomberg in Visby ausgeführt.

Fig 178. Kista av ek. Senmedeltida typ. Foto 1986.

Eichentruhe, spätmittelalterlicher Typ.

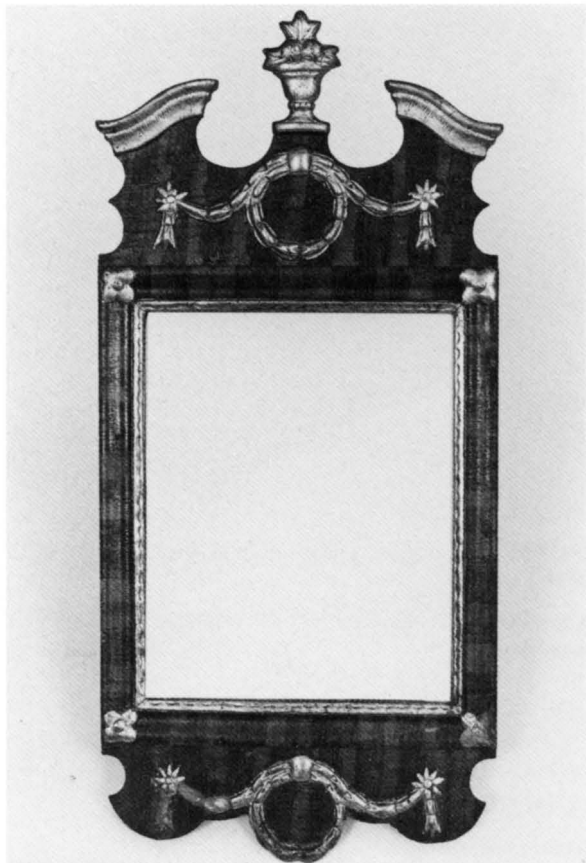
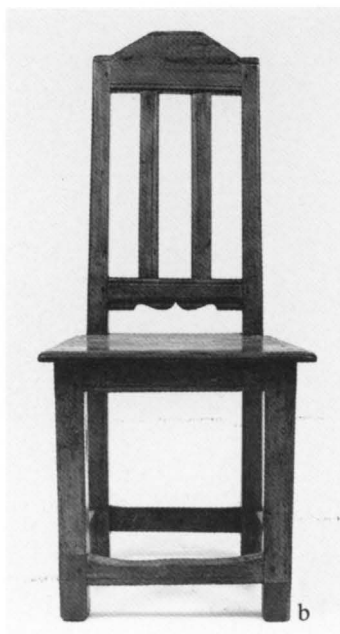

Fig 179. Spegel av trä med förgyllda ornament. 1700-talet. Foto 1986.

Spiegel, Holz mit vergoldeten Ornamenten. 18. Jahrhundert.

Fig 180a—c. Stolar av furu. a och b av 1600-talstyp, c karmstol i rokokostil, tillverkad av N Gardelin i Visby 1783. Foto 1986.

Stühle aus Kiefernholz. a und b vom Typ des 17. Jahrhunderts, c Lehnstuhl in Rokokostil, 1783 von N Gardelin in Visby ausgeführt.

Övriga inventarier

Processionskrucifix av trä, överst Kristus på korset och de fyra evangelistsymbolerna. Längd 205 cm. 1900-talet.

Processionskrucifix av vitmetall, genombrutna armar med flätverksornamentik, koptisk stil. Inskrift THIS, JESUS CHRIST'S CROSS IS PRESENTED BY MAHBERE HAWARIAT TO THE SWEDISH CHURCH 30-8-85. Höjd 45, bredd 30,5 cm.

Kräkla av silver med förgylld överdel (fig 181), dekor av druvklasar och en triangel med Gudsöga, omgiven av strålknippen, en kalk och lagens tavlor med kors. Inskrift på övre stavdelen "Förd av Biskop Schéele vid invigningen av Erlöserkirche i Jerusalem den 31 oktober 1898". I tre delar, längd sammansatt 200 cm. — Läderklätt schatull med bärhandtag. — Ritning till kräkla i Pastorsexpeditionen sign "N. Cæsar". Inköpt 1886 för 350 kronor ur "Visby domkyrkas allmänna medel" från guldsmedfirman A Ambrosius i Stockholm (Domkapitlets prot och räk 1886, ViLA).

Fig 181. Överdel till kräkla av förgyllt silver. Ritad av N Caesar och inköpt 1886. Foto 1986.

Oberteil eines Bischofstats aus vergoldetem Silber, von N Caesar entworfen und 1886 erworben.

Vaser av silver i 1700-talsstil. Inskrift SANKTA MARIA DOMKYRKA VISBY ANNO 1938. Höjd 21 cm.

Vas av silver, nedtill bladdekor. GÅVA TILL VISBY DOMKYRKA AV LOLA JACOBSON. I botten stämplar: CGH (C G Hallberg) — 3 kronor — S — S:t Erik (Stockholm) — B8 (1928)—390115. Höjd 11,5 cm.

Vaser av silver, 2 st, nedtill runda men upptill övergående i åttkantform. Stämplar: OLOV BARVE — IBE DAHLQUIST — W (Visby) — 3 kronor — S 925 (925/1000 rent silver) — K10 (1984). Inskrift nedtill GÅVA AV LISA THULIN VISBY DOMKYRKA KAPELLET.²⁵⁴ Höjd 16,5 cm.

Kanna av tenn (fig 182). Rak form med lock, Karl XIII:s namnchiffer och starkt stiliserade blommor och blad. På locket ett mynt med utplånad text, i botten invändigt oläsliga stämplar. Höjd 20 cm. — Används som blomvas.

Fig 182. Kanna av tenn med Karl XIII:s namnchiffer. Början av 1800-talet. Foto G Svahnström 1986.

Zinnkanne mit dem Namenszug Karls XIII. vom Anfang des 19. Jahrhunderts.

Reliefer av trä, 2 st, föreställande liggande män, den ene naken, skäggit (Neptunus?), den andre klädd som romersk krigare. Gråmålad, baksidan svartgrå. Längd 87 resp 80 cm. — Omkr 1800? Ursprunglig plats okänd. Nu på kyrkans vind.

Kyrkstötekäpp av furu, röd knapp. Längd 248 cm. — 1718 förfärdigade Christian Fedder²⁵⁵ ”En stäck till kerke-waktaren med knap, dåpsko och målat” (räk). Dep i GF inv nr A. 1584.

Skampall av furu (fig 183) med över- och understycken profilerade i nederkanten, handtag i ena sidan. Höjd 85, bredd 77 cm. — Dep i GF. Proveniensen ej helt säker. — (Lundmark s 69).

En ny skamstock till kyrkogården förfärdigades 1704 av Sven Larsson Timmerman. 1737 beslöts, att en ny stock ”för ostyriga drängar och pigor” skulle uppsättas där. Försvunna.

Ljusbärare av smidesjärn med tillhörande ljuslåda och bössa för betalning av ljusen, även denna pjäs av smidesjärn. Inskrift på båda ”Skänkt av S:t Mikael's Arbets-krets” och SMIDEN AV TORE LUNDGREN KURT LUNDGREN EKE 1982. Ljusbärarens höjd 205, diam ca 110 cm.

Skeppsmodell i form av kogg. Längd 55 cm. — Tillverkad och skänkt 1985 av Henry Hallroth, Visby.

Krubba av frigolit, trä och stengods. Längd 229, bredd 89 cm. Tillverkad 1983 av Margareta Ingelse, Visby. Gåva samma år av Stadsmissionen.

Kuriosa

Inom kyrkornas väggar har under tidernas lopp samlats många kuriösa ting, som helt saknat anknytning till det religiösa livet, så ock i Mariakyrkan. Inventariet från 1427 (bil 2) ger exempel på åtskilligt sådant, som hamnat där som tack för bönhörelse. Där fanns bl a ett förgyllt bälte med ett jägarhorn gjort av en valrossbete hängande i en silverkedja och ett med guld och silver belagt enhörningshorn. Det sistnämnda försvann ur kyrkan 1528 tillsammans med en del andra värdeföremål för att ”av de män som skulle segla till kungen av Danmark” användas till stadens behov.²⁵⁶

Till det kuriösa hörde i alldeles särskild grad de s k jättebenen eller jungfru Wisnas ben (fig 184). De låg 1830 (inv) och säkert långt tidigare på en avsats på en av kyrkans pelare och var då liksom nu fem till antalet. De omtalas första gången i Strelows krönika 1633 och antogs av honom vara kvarlevor av en jättelik kvinna vid namn Wisna. Hon skulle ha varit den första som i en avlägsen forntid ”begynt att boe oc bygge” på den plats, som sedan blev Visby. Linné såg benen vid sitt besök i Visby 1741 och bestämde dem som härrörande från en val. Se-

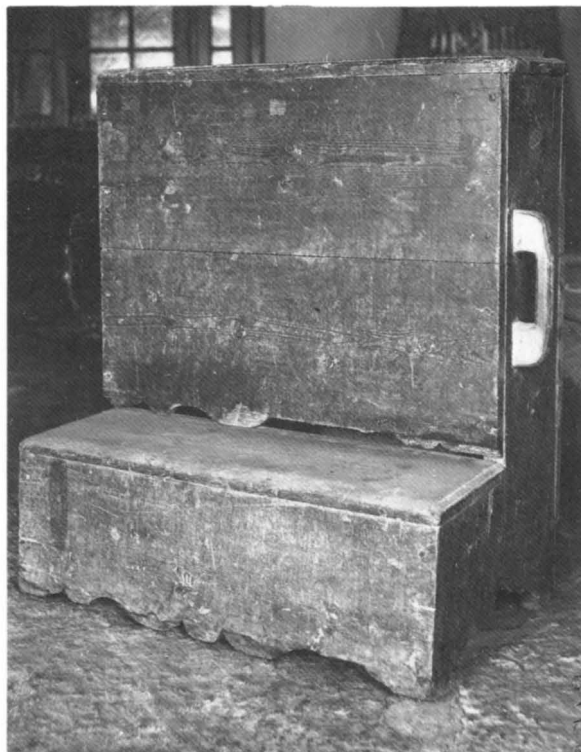

Fig 183. Skampall av furu. Nu i GF. Foto i GF.

Schandschemel aus Kiefernholz. GF.

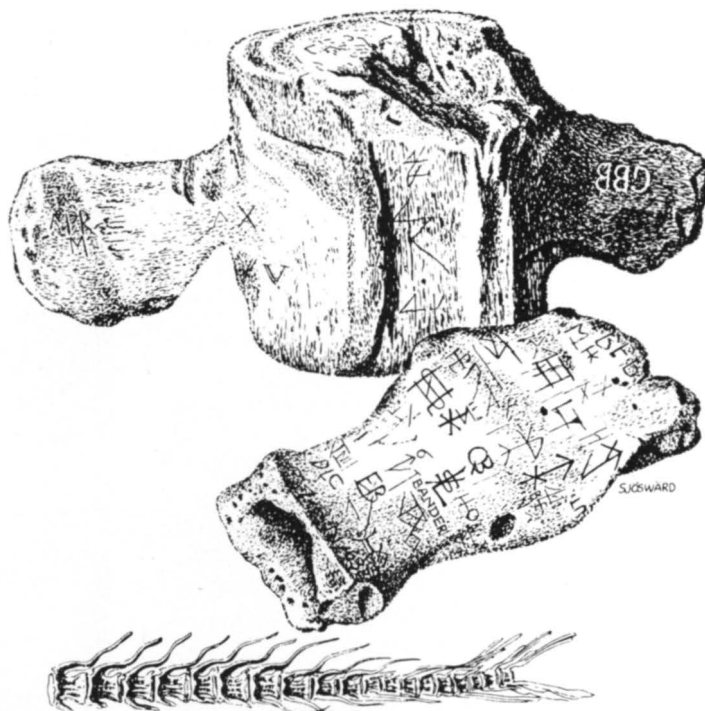
nare forskning har ej funnit anledning föreslå annat.²⁵⁷ Benen borttogs vid restaureringen 1831 och hamnade så småningom i läroverkets naturaliesamling. Numera är de deponerade i Gotlands naturmuseum.

Ett annat kuriosum är den s k domedagsfisken (fig 184), ett inventarium som i ännu högre grad haft förmåga att sätta människors fantasi i rörelse. Den omtalas redan o 1550 i en skrift av slottsprästen Nicolaus Petrejus. Han berättar att en fiskare i Visby 1289 fångade en ofantligt stor fisk, som när den skars upp visade sig ha ett nyfött barn i magen. I förskräckelsen över det inträffade hängde man upp fisken i ett snöre framför altaret i kyrkans kapell och begrov det lilla barnet nedanför fisken. Folktraditionen har sedan broderat vidare på detta. Linné fick vid sitt besök höra, att när fisken blivit förtärd skulle domedagen komma. Den var redan då så illa åtgången, att Linné konstaterade att den dagen inte kunde vara långt borta!²⁵⁸

Fisken eller det som fanns kvar av den hängde på Linnés tid över ryttarstatyn som då ännu stod mitt i Stora kapellet. Resterna har sedan liksom jättebenen efter skiftande öden kommit till Naturmuseet. Inte stort mer

Fig 184. "Jungfru Wisnas ben" och rester av den sk domedagsfisken. Nu i Gotlands naturmuseum. Teckning av Ulla Sjöswärd 1982. GF.

"Die Gebeine der Jungfer Wisna" und Reste des sog. Fisches vom Jüngsten Gericht. Heute in Gotlands Naturmuseum. Zeichnung von U Sjöswärd 1982.

än bakre delen av fiskens kotpelare återstår, men det har varit tillräckligt för att bestämma den som härrörande från en torsk av ca 120 cm:s längd.

Sedan länge försvunna är däremot sju fanor, som hängdes upp i kyrkan 1685 för att inte vara "i vägen och till oredda" (räk).

Klockor och klockspel²⁵⁹

Kyrkan har tre svängande klockor i västtornet, en klocka för klämtning i Stora kapellets takryttare, en numera avställd slagklocka i västtornet och ett klockspel med 45 klockor i sydöstra tornet.

Storklockan (fig 185) har dekorativa bårder runt halsen och slagringen. På ena sidan finns en kartusch som kröns av en porträttrelief av Oskar II med omskriften OSCAR II, SVERIGES OCH NORGES KONUNG. I kartuschen står IN GLORIAM DEI OPTIMI MAXIMI/ET FILII EIUS JESU CHRISTI/SALUTIS AC VITÆ NOSTRÆ/REGE SUECORUM ET NORVEGORUM/OSCAR II/EPISCOPO ET PASTORE VISBUENSE/K.H. GEZ. VON SCHÉELE ANNO MDCCCXCVII/HÆC CAMPANA EX ÆRE DUCTA EST. (Till Guds, den högstes och störstes, och hans Sons, Jesu Kristi, vår Frälsare och vårt liv, ära är denna klocka gjuten år 1897, då Oscar II var Sveriges och Norges konung och K.H. Gezelius von Schéele biskop och kyrkoherde i Visby).²⁶⁰

På motsatta sidan ett allseende öga, ett kors, en druvklase och några sädesax samt därunder i en kartusch SURSUM CORDA (Upplyften edra hjärtan). Runt halsen

Fig 185. Storklockan, gjuten 1897 hos K G Bergholtz & Co i Stockholm. Foto I Rohr.

Die grosse Glocke, 1897 bei K G Bergholtz in Stockholm gegossen.

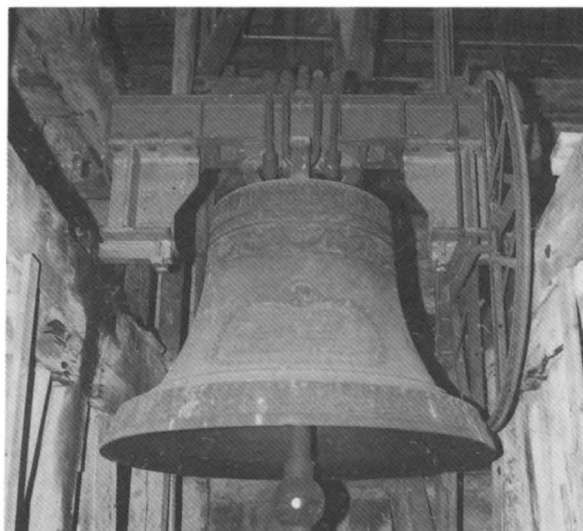

Fig 186. Tidigare storklocka, gjuten 1745 av Gerhard Meyer i Stockholm, nedsmält vid gjutningen av den nya storklockan 1897. Foto i GF.

Die frühere grosse Glocke, 1745 von G Meyer in Stockholm gegossen, beim Guss der neuen Glocke eingeschmolzen.

GJUTEN AF K.G. BERGHOLTZ & CO I STOCKHOLM ÅR 1897. Höjd 138 cm, diam 163 cm, vikt 2.380 kg.

Gjutningen bekostades av staden, eftersom den befintliga äldre klockan skadats av en till densamma kopplad apparat för allmänt brandalarm. Församlingens sakkunniga konstaterade efter verkställd provringning, att den nya klockan hade något "kort" klang och att den avgav tonen "ciss"; eftersom de två andra klockorna hade tonerna "dess" resp "F" befarade man, att väljudet vid samringning skulle bli sämre än med den tidigare klockan. Den godkändes emellertid i förhoppning att de tre klockorna "skulle bilda en för örat icke obehaglig harmonie".²⁶¹

Den skadade storklockan (fig 186) smältes ner vid gjutningen av den nya. Den hade anskaffats efter tornbranden 1744, då kyrkans samtliga fyra klockor förstördes. Den hade följande inskription:²⁶²

NÄR FYRTI FYRA SKREFS NÄST EFTER SIUTTON HUNDRA FICK ELDEN LOF AF GUD AT WÄSTRA TORNET PLUNDRÄ. MIN GAMLA NAKNA KROPP BLEF DER OCK ELDENS ROF. IAG RINGDE FÖR MITT LIK OCH SELWER MIG BEGROF MEN TOGS STRAXT UP IGEN OCH BARS UR BADET NEDER OCH FICK PÅ DETTA RUM MIN FÖRRA TIENST OCH HEDER. SEN JAG PÅ NYTT GÅTT IN I ELDENS HETA FAMN, SOM SKAPADE MIG OM MED DENNA WACKRA HAMN, DÅ J. VON HÖKERSTEDT²⁶³ WAR HÖGSTE MAN Å LANDET OCH DOCTOR G. WALLIN²⁶⁴ STOD FRÄMST FÖR KYRKOSTÅNDET SAMT ABRAM LANGE²⁶⁵ WAR DÅ STADSSENS STYRESMAN. DE NAMNEN GÖMER IAG SÅ LÄNGE SOM JAG KAN.

GUTEN AF KUNCEL STYKGUTAREN

GERH: MEYER I STOCKHOLM. 1745.

Samma firma levererade också mellanklockan (fig 187) som fortfarande är i bruk. Den har följande inskription

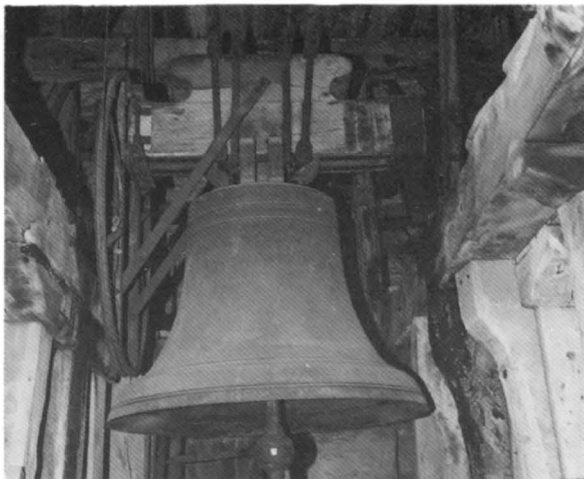

Fig 187. Mellanklockan, gjuten 1745 av Gerhard Meyer i Stockholm. Foto I Rohr.

Die mittlere Glocke, 1745 von G Meyer in Stockholm gegossen.

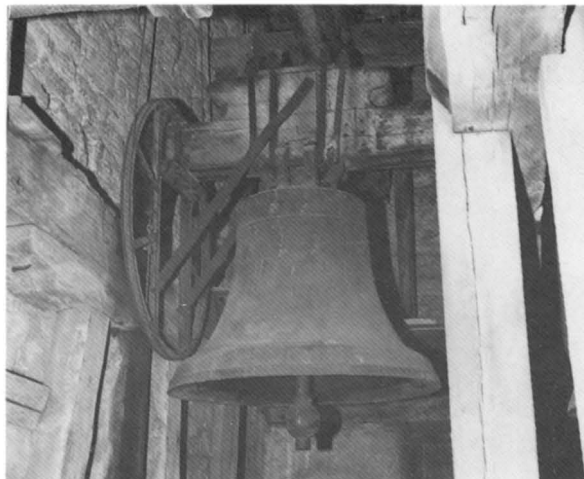

Fig 188. Lillklockan, gjuten 1783 av Gerhard Meyer i Stockholm. Foto I Rohr.

Die kleine Glocke, 1783 von G Meyer in Stockholm gegossen.

IGNE CONSUMTA/DE: VII. AUGUST: MDCCXLIV/REFICTA HOLMIÆ A FUSORE REGIO/GERH: MEYER. DE XII OCTOBER/MDCCXLV. (Förstörd av eld den 7 augusti 1744, omgjuten i Stockholm av Kungl gjutaren Gerhard Meyer den 12 oktober 1745). Höjd 127 cm, diam 138 cm, vikt 1.446 kg.

I bruk är också lillklockan (fig 188), som göts av Gerhard Meyer 1783 och ringdes första gången midsommarafton 1784. Den tillkom som framgår av inskriften genom en privat donation av en församlingsbo

UNDER KONUNG GUSTAF III. REGERING/DÅ GEN: LIEUT: HÖGV. BAR: CARL O: V: SEGEBADEN²⁶⁶/WAR LÄNETS HÖFDINGE/DOCT: HÖGW: HERR GAB: TIM: LÜTKEMAN²⁶⁷/STIFTETS BISKOPP/BLEF DENNE KLOCKA GUDI ALLENA TILL ÄRA/SKÄNKT TILL WISBY DOMKYRKA/AF BOKBIND: I WISBY CHRISTIAN BERG²⁶⁸/OCH DESS HUSTRU MARG: BERG FÖDD STADSBERG/GUTEN I STOCKHOLM 1783 AF G:S: MEYER. Höjd 111 cm, diam 120 cm, vikt 950 kg.

Klockan i Stora kapellets takryttare (fig 189) göts av Johan A Beckman & Co i Stockholm 1904. Höjd 45 cm, diam 36 cm, vikt 31 kg. Efter att dittills ha varit oanvänd försågs den 1984 med hammare för klämtning. Klockan utgjorde ersättning till kyrkan för en klocka av okänd ålder och härkomst, som församlingen 1889 utlånat till staden att användas för brandsignalering från en galge på dåvarande slöjdskolans gavel på Kyrkberget ovanför domkyrkan och som spräckts 1903. Efter olyckshändelsen med larmklockan hade staden omgående gått i författning om att anskaffa en ny för samma ändamål från ovan-

Fig 189. Klocka i Stora kapellets takryttare, gjuten 1904 av Johan A Beckman & Co i Stockholm. Foto I Rohr.

Glocke im Dachreiter der Grossen Kapelle, 1904 bei J A Beckman & Co in Stockholm gegossen.

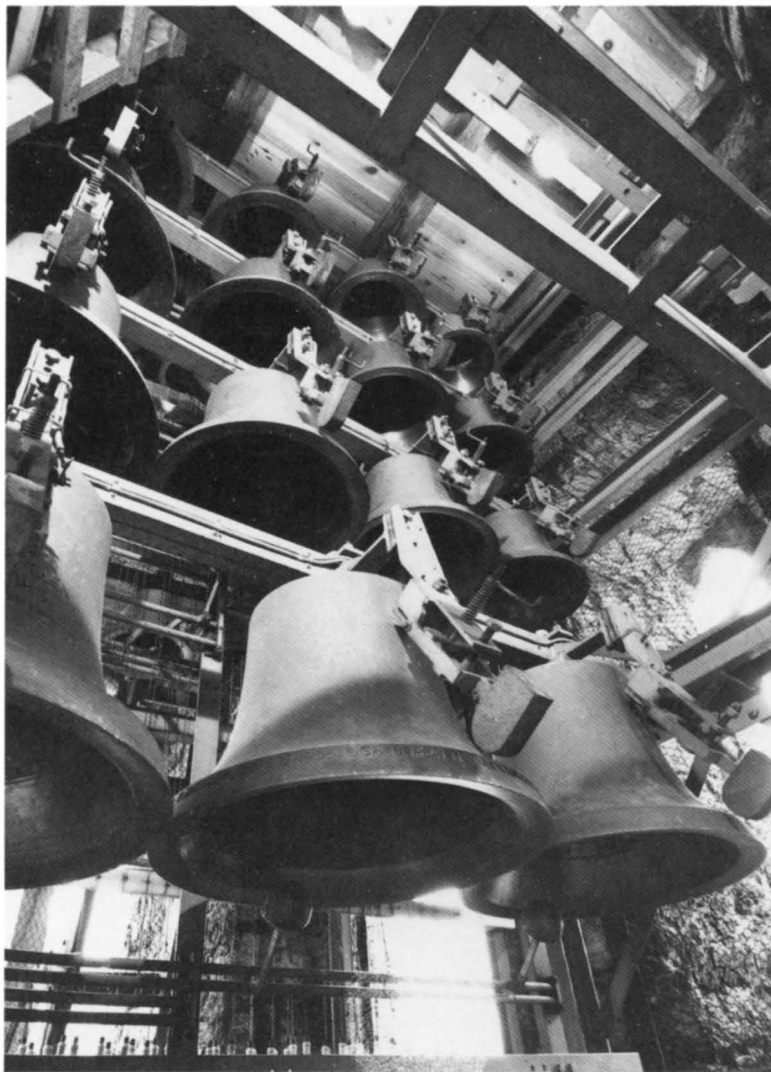

Fig 190 a—b. Klockspel i sydöstra tornet. Vid spelbordet dåvarande domkyrkokomministern Lars Magnus Holmbäck. Foto G Gädefors 1961.

Glockenspiel im südöstlichen Turm. Am Spiel-tisch der damalige Dompfarrer L M Holmbäck.

nämnda firma. Den fick inskriften OMGJUTEN AF JOH. A. BECKMAN & CO STOCKHOLM 1903.

När den efter någon tid inte längre behövdes som larmklocka magasinerades den för att 1954 överlämnas till domkyrkan, där den fungerade som slagklocka för tornuret. Efter klockspelets tillkomst sker kvart- och timslagen därifrån, och slagklockan i västtornet används inte längre. Höjd 46 cm, diam 50 cm, vikt 69 kg.

Vid tornbranden 1744 förstördes jämte mycket annat ett urverk, som genom en slagmekanism angav dygnets timmar. Det hade förfärdigats och uppsatts 1734—35 av Samuel Norby.²⁶⁹ En föregångare till detta, ett "seierverk" (urverk), "gjordes färdigt" 1631 av Martin Seiermakare.²⁷⁰ (räk). Efter branden såldes tillvarataget järnskrot, bl a resterna av Norbys urverk, till rådmannen

och kyrkorådsledamoten Lars Fåhraeus, som lät laga upp urverket och skänkte det till kyrkan 1747.²⁷¹ Det förvaras nu på kyrkvinden.

Klockspelet i sydöstra tornet (fig 190) omfattade vid sin tillkomst 1960 42 klockor men utökades efter två år till 45. Det kan spelas såväl manuellt från en spelkammare omedelbart under klockvåningen som automatiskt på elektrisk väg. Den före utökningen största klockan (vikt 268 kg) bär följande inskrift²⁷² på ena sidan SJUNGEN OCH SPELEN TILL HERRENS ÄRA/EF. 5:19.

På andra sidan DETTA KLOCKSPEL/HAR SKÄNKTS TILL SANCTA MARIA DOMKYRKA/AV SVENSKA HANDELSBANKEN OCH/GOTLANDS BANK/DET UPPSATTES ÅR 1960/DÅ ALGOT ANDERBERG²⁷³ VAR BISKOP/ÖVER VISBY STIFT.

På den näst största (före utökningen) läses AB WES-

TERSTRAND & SÖNER, TÖREBODA/LEVERERADE OCH UPPSATTE KLOCKSPELET 1960/KLOCKORNA GJUTNA OCH STÄMDA AV/BERGHOLTZ KLOCKGJUTERI, SIGTUNA.

Utöver de i inskriften nämnda företagen medverkade den holländske klockgjutaren Tuur Eijsbouts med ritningar och viss apparatur.

De 1962 tillkomna klockorna var större än de tidigare. Den största (vikt 640 kg) bär följande inskrift runt halssén LAUDATE DOMINUM IN CYMBALIS. IN CYMBALIS BENE SONANTIBUS. PSALT. 150:5 (Loven honom med ljudande cymbaler, loven honom med klingande cymbaler).

På ena sidan ÅR 1962 UTVIDGADES KLOCKSPELET I SANCTA/MARIA DOMKYRKA MED TRE KLOCKOR, SPELETS/STÖRSTA. DE SKÄNKTES AV AB GOTLANDS BANK/TILL ERINRAN OM BANKENS VERKSAMHET ÅREN/1907—1956. DEN FRÄMSTE TILLSKYNDAREN TILL/KLOCKSPELET OCH UTVIDGNINGEN VAR BANK/DIREKTÖREN MALTE WIMAN²⁷⁴./DÅ VAR BISKOP OLOF HERRLIN²⁷⁵ KYRKOHERDE/SAMT KONTRAKTSPROSTEN NILS ÖBERG²⁷⁶ OCH/STEN-ERIK WIHLBORG²⁷⁷ KOMMINISTRAR I VISBY/DOMKYRKOFRÖRSAMLING. KLOCKSPELARE VAR/KOMMINISTERN I VALL L.M. HOLM-BÄCK²⁷⁸.

Runt slagringen KLOCKORNA GÖTOS OCH STÄMDES AV GÖSTA BERGHOLTZ I SIGTUNA ÅR 1962.

En instruktion för kyrkovårdarna från mitten av 1600-talet ger en inblick i tidens ringnings seder. Där fastställs bl a vilka avgifter, som skall tas ut för ringning vid begravningar och bröllop. Ringning med största klockan kostade för 15 min 12 öre smt, med mellanklockan 12 öre och med lillklockan 8 öre smt. För 30 minuters ringning fördubblades avgiften o s v. Om brudparet önskade kimbning kostade detta 1 dr smt.

För ovanstående ringningar svarade särskilda ringningskarlar. Däremot ålåg det klockaren att dagligen klämta 12 slag med storklockan ”som skedde i sal mäster Olofs tid (Olaus Phocas Staphrophski, superintendent 1631—1644) och de förriga tider” och vid stora fester ringa med samma klocka till tolvpredikan. Dessutom hade han att ringa dagligen kl 10 och 5 i S:ta Katarinas klocka. Slutligen skulle han kimba till ”storkyrkotjäns-ten” och till aftonsången på de stora helgdagarna.²⁷⁹

Vindflöjlar

Alla tre tornen är försedda med vindflöjlar av koppar, omförgyllda vid restaureringen 1979—1985. På västtornet har flöjeln formen av en tupp (fig 191). Den är utförd i driven och ciselerad kopparplåt med årtalet 1746 i genombrutet arbete på stjärtfjädrarna. Före ovannämnda restaurering var den målad med gul oljefärg. Den tillverkades av kopparslagaren Anders Lind²⁸⁰ i Visby och förgylldes av målaren Johan Hernell.²⁸¹ En tidigare ”vänderhane” omtalas 1715, då den blåste av tornet. Östtornens flöjlar — av slät kopparplåt — är formade som drak huvuden. De tillverkades 1761 av kopparslagare Abraham Lindholm²⁸² i Visby.

Fig 191. Västtornets vindflöjel av koppar, förgylld. Tillverkad av kopparslagaren Anders Lind i Visby 1746. Foto R Hejdström 1985.

Windfahne des Westturmes aus vergoldetem Kupfer, 1746 von A Lind in Visby hergestellt.

Kyrkans restaurering 1979—1985²⁸³

Till grund för restaureringen — den största sedan sekel-skiftet — låg ett av arkitekten Jerk Alton i Kumla år 1977 framlagt program. Det omfattade såväl yttre som inre åtgärder. Arbetena inleddes i begränsad omfattning hösten 1979 och avslutades med kyrkans återöppnande den 17 nov 1985. Totalt belöpte sig restaureringen till ca 35 miljoner kronor, varav drygt 8 miljoner erhöles i statsbidrag. Jerk Alton svarade för den arkitektoniska delen av restaureringen med ingenjören Eric Berggrund som teknisk konsult och bygglédare. Huvudentreprenör var Byggnadsbolaget Arriba i Visby.

De utvändiga arbetena omfattade omläggning av samtliga tegeltak med nytt enkupigt tegel, utbyte av skadat virke och förstörd kopparplåt på tornhuvarna, rengöring av fasaderna, utbyte av skadat stenmaterial och förstärkning av norra långhusmuren medelst ankarjärn. Över Stora kapellets nordvästra del, som tidigare täckts enbart av ett betongskikt och därför ofta drabbats av vattenskadorna, byggdes ett tak i nära anslutning till kapellets övriga takformer. Avledningen av regn- och smältvatten, som särskilt vintertid fungerat otillfredsställande, anordnades nu i stället genom förtenta ståndrännor i förening med stuprör av koppar. De skulpterade vattenkastarna förstärktes medelst rostfria stålalkar i de tidigare vattenrännorna. Av skulpterade detaljer nyhöggs tornportalens södra kapitäl i närmast möjliga anslutning till det svårt skadade originalet. Kapitäl, vimpergen över Brudportalen och fasadlister belades med blyplåt.

De gotiska fönstrens masverk företedde delvis mycket allvarliga skador. I Stora kapellets östra fönster måste hela masverket förnyas (det skadade originalet nu i GF), i andra ersattes större eller mindre partier med ny sten. Alla stenarbeten utfördes av Slite stenhuggeri.

I samtliga fönster utom högkoret och Stora kapellets insattes rutor med glas i olika mönster och färger efter förslag av Jerk Alton (fig 201). Utvändigt försågs de med härdat glas. Stora kapellet är avsett att erhålla glas-målningar av Pär Andersson, Näsåker. Den första levererades 1985 och har som motiv "Livsträdet", en ek med parvis utplacerade fåglar (se fig 173). Fönstret bekostades av Gotlands gille i Visby. Glasarbetena utfördes av Ringströms glasmästeri i Stockholm.

Tornhuvarnas trävirke och kopparplåt svartmålades och vindflöjlarna gjordes svängbara och förgylldes.

Av mera väsentliga invändiga arbeten må följande framhållas (fig 192, se även fig 1—3, 193).

— 1. Västra tornets bottenvåning avskildes från det egentliga kyrkorummet genom en glasad och spröjsad vägg i tornbågen och bildar nu ett vapenhus eller förrum till kyrkan.

— 2. I kyrkorummets sydvästra hörn uppfördes en till större delen glasad vägg mot Stora kapellet. I väggens nederdel är inrymd en liten sakristia avsedd att nyttjas av officianten vid förrättningar i kapellet.

— 3. I kyrkorummet borttogs ett mindre antal bänkar i det äldsta tvärskeppets mittkvadrat, bl a de tidigare för landshövding och biskop reserverade platserna. Bortfallet kompenserades genom en minskning av mittgångens bredd och förlängning av huvudbänkkvarteren till det västligaste pelarparet. I samtliga bänkkvarter gjordes nya säten och ryggar; luckor, gavlar och skärmar härrör från den föregående inredningen (1945).

— 4. Bänkarna i och framför Köpmankoret borttogs och minnestavlorna över offren vid ångfartyget Hansas undergång 1944 placerades på korets östvägg.

— 5. Skranket framför högaltaret borttogs.

— 6. Galler av järn uppsattes ovanför trapporna till kapellen i kyrkans nordöstra och sydöstra hörn. I det förra borttogs avsatsen, på vilken dopfunten var placerad och funten framflyttades en dryg meter. I det senare uppställdes framför barockaltaret ett nyttillverkat altare av trä, avsett att vid behov kunna framflyttas i mittskeppet.

— 7. Läktarens mittparti utbyggdes inåt kyrkorummet för ett nytt spelbord till orgeln. Nya gradiner för kören anordnades liksom en utrymningsväg genom södra torntrappan. Mellan läktaren och den väster därom på högre nivå belägna tornemporen uppsattes en glasvägg.

— 8. I kyrkorummets nordvästra hörn avdelades ett mindre utrymme till förråd för stolar m m. I väggen mot kyrkan anordnades montrar för utställning av kyrkan tillhöriga föremål.

— 9. Nya vindfång tillkom innanför västra och norra ingångarna.

— 10. Belysningen utökades, huvudsakligen med utnyttjande av befintliga armaturer men också genom nyanskaffning.

— 11. Nytt värmesystem med vattenradiatorer i kombination med strålvärme i bänkriggarna.

— 12. Nytt högtalarsystem.

— 13. Väggar och valv rengjordes och avfärgades. Befintlig puts avlägsnades endast där den var skadad. Äld-

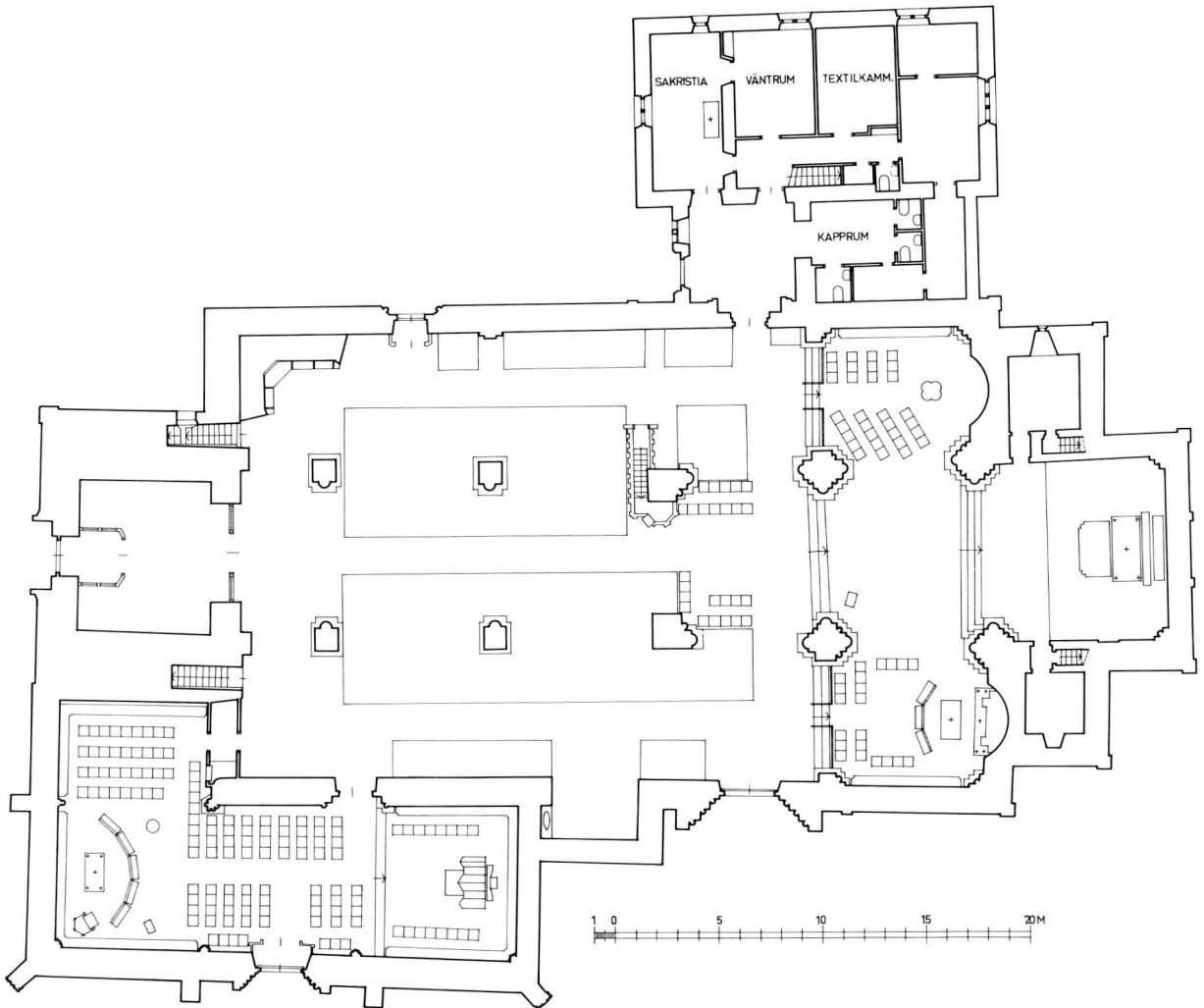

Fig 192. Plan av kyrkan efter restaureringen 1979—1985. Relationsritning av Jerk Alton och Gunnar Wirén, 1986.

Plan der Kirche nach der Restaurierung von 1979—1985. Zeichnung J Alton und G Wirén, 1986.

re kalkmålningar i nämnvärd utsträckning påträffades endast runt fönstret över utgången till sakristian (nr 4). De framtofs och konserverades. Se härom närmare s 147.

— 14. De gamla sakristierna i tornkamrarna på ömse sidor om koret restaurerades. I den norra, "Silverkammaren", framtofs ett äldre golv av kalkstensplattor. Också de närmast ovanför liggande kamrarna uppsnygades för att kunna användas som förråd.

— 15. Vinden. Samtliga valv täcktes med värmeisolerande skivor. Över mittskeppet inlades brädgolv. Ett rum innehållande elcentral och maskineri för höj- och sänkbar strålkastarhiss byggdes över det runda hålet i

valv nr 12. Över arkaderna mot sidoskeppsvindarna anordnades med utnyttjande av befintliga bjälkhål längsgående svalgångar. Ny armatur.

— 16. Stora kapellet iordningställdes som ett särskilt gudstjänstrum (fig 194, 195) med plats för ca 100 personer. Det invigdes Trettondagen 1984. Kapellet är tänkt att fungera under tider, då antalet gudstjänstbesökare är lågt, samt vid gudstjänster av mera speciell karaktär. Under den tid det stora kyrkorummet var avstängt för restaurering användes det för de ordinarie gudstjänsterna.

För att största möjliga antal människor skulle kunna följa gudstjänsten placerades altaret i väster och orgeln

Fig 193. Dopkapellet i norra sidoskeppets östligaste del. Foto S Hallgren 1986.

Taufkapelle im östlichsten Teil des nördlichen Seitenschiffs.

Fig 194. Stora kapellet mot väster efter restaureringen 1979—1985. Foto S Hallgren 1986.

Die Grosse Kapelle gegen Westen nach der Restaurierung 1979—1985.

Fig 195. Stora kapellet mot öster efter restaureringen 1979—1985. Foto S Hallgren 1986.

Die Grosse Kapelle gegen Osten nach der Restaurierung 1979—1985.

på det två steg förhöjda golvet i kapellets östra travé. Hela inredningen gjordes ny efter ritningar av Jerk Alton. Allt trävirke är målat i blått eller blågrönt.

Altaret är fristående med skiva av kalksten och underrede av trä. Altarringen består av glesa, flyttbara sektioner. På väggen bakom altaret hänger ett litet krucifix av trä med ringkors, utfört av Bertil Nyström, Slite. — Amboliknande, flyttbar predikstol, läspulpet samt dopfunt med bredvidstående golvljusstake. På altaret ljusstakar och vaser av silver utförda av Ibe Dahlquist och Olov Barve, Visby. Altarbrun, altarmatta och predikstolskläde komponerade av Mia Enström, Visby.

Orgeln byggdes av Magnussons orgelbyggeri i Mölnlycke. Den har nio stämmor samt spelbord med två manualer och pedal. Det gotiserande orgelhuset (se fig 44) ritades av Alton. — Sittplatser i form av lösa, kopplingsbara stolar samt utmed väggarna bänkar, som döljer radiatorer. — I kapellet finns ett fåtal äldre inventarier (epitafier, ljusredskap) som beskrivs tillsammans med kyrkans övriga inventarier.

— 17. Sakristibygnaden på kyrkans norra sida omgestaltades totalt invändigt, vilket blev möjligt sedan pastorsexpeditionen med tillhörande arbetsrum flyttats till en förhyrd byggnad väster om kyrkan. Bl a sänktes golvet i bottenvåningen till samma nivå som i kyrkan. I förbindelsegången mellan kyrkan och sakristian anordnades kapprum, toaletter, värme- och elcentral. Sakristibygnadens bottenvåning kom att innehålla sakristia, samtalsrum, textilkammare och arbetsrum för kyrkväktarna, vån 1 tr arbetsrum för organist och körledare samt övningsrum för kören. Över entrépartiet byggdes ett skyddstak.

— 18. Kulturhistoriskt värdefulla inventarier renjordes och konserverades av konservatorerna Carl-Henrik Eliason (Kristusbild, predikstol, vissa träepitafier) och Marianne Korsman-Ullman (barockaltaret, flertalet epitafier).

Antikvariska iakttagelser

Restaureringen gav inte tillfälle till mera omfattande antikvariska undersökningar. Golvet i kyrkans östra del, den från antikvarisk synpunkt mest intressanta, berördes endast där så erfordrades för ledningsdragningar, och dessa skedde huvudsakligen i befintliga kanaler. I kyrkans mellersta och västra del, där golvet under bänkkvarteren avlägsnades, var äldre murrester och golvnivåer nästan helt spolerade av gravar. Erforderliga arkeologiska undersökningar utfördes av riksantikvarieämbetets gotlandsundersökningar (RAGU), medan Gotlands fornsal bevakade byggnadsarbetena.²⁸⁴

Fig 196. Fundament till bipelare mellan pelarna B3 och B4 i norra sidoskeppsarkaden. Foto mot väster, E Swanström, RAGU, 1985.

Fundament eines Nebenpfeilers zwischen den Pfeilern B3 und B4 in der nördlichen Seitenschiffarkade. Gegen Westen.

Fig 197. Fundament till bipelare mellan pelarna C3 och C4 i södra sidoskeppsarkaden. Foto mot öster, E Swanström, RAGU, 1985.

Fundament eines Nebenpfeilers zwischen den Pfeilern C3 und C4 in der südlichen Seitenschiffarkade. Gegen Osten.

Fig 198. Östra delen av basilikans norra kormur med genomgång till ett utanför liggande rum (sakristia?). Foto mot öster, E Swanström, RAGU, 1985. Jfr VD I, fig 165, som visar västra delen av samma kormur, blottad vid en undersökning 1974.

Ostteil der nördlichen Chormauer der Basilika mit Durchgang zu einem ausserhalb gelegenen Raum (Sakristei?). Gegen Osten.

Vid en undersökning 1974 (VD I, s 125 f) hade rester av den äldsta kyrkans, basilikans, norra yttermur påträffats och sidoskeppsbredden fastställt till 225 cm. På södra sidan, i andra travén från väster, framkom nu ett stycke av basilikans södra yttermur, indikerande samma sidoskeppsbredd som på norra sidan. Ett fullständigt bevarat fundament till bipelare eller mellanstöd (c 140 × 140 cm) blottades mellan pelarna B3 och B4 i norra arkaden (fig 196). Kvarsittande brukrester visade, att pelarbasen haft måtten c 125 × 125 cm. Mittför detta fundament påträffades i södra arkaden norra delen av ett motsvarande fundament (fig 197). Av de bipelare, som bör ha funnits mellan pelarna B2—B3 och C2—C3 syntes inga spår. Genom sitt läge i gångar mellan tidigare bänkkvarter har de varit mer utsatta för förstörelse vid upptagande av gravar än de längre öster ut belägna.

Väster om och intill pelare C4 framkom en stengrund, som tolkades som del av grunden till ett altare.

Av basilikans västra tvärskeppsmur fanns rester bevarade intill norra yttermuren, dock inte så mycket att bredden på sidoskeppets öppning mot tvärskeppet kunde fastställas. Däremot var det möjligt att bestämma den ursprungliga bredden på murpelaren mellan sidoskeppet och mittskeppet till 250 cm. Redan tidigare hade den motsvarande södra murpelarens bredd uppmätts till 240 cm. Båda pelarna fick vid basilikans ombyggnad till hallkyrka bredden mot respektive sidoskepp avkortad.

Vid arkeologiska undersökningar i kyrkan 1974—1975 påträffades utgående i östlig riktning från det östligaste pelarparet (B5 och C5) murar, som tolkades som rester av sidomurarna till basilikans kor (VD I, s 121 f). Den bäst bevarade norra muren blev nu föremål för ytterligare undersökning, i och med att dess östligaste del blev tillgänglig (fig 198). Den visade sig innehålla en 90 cm bred genomgång med fyra (ursprungligen sannolikt fem) steg till ett på lägre nivå liggande rum (sakristia?).

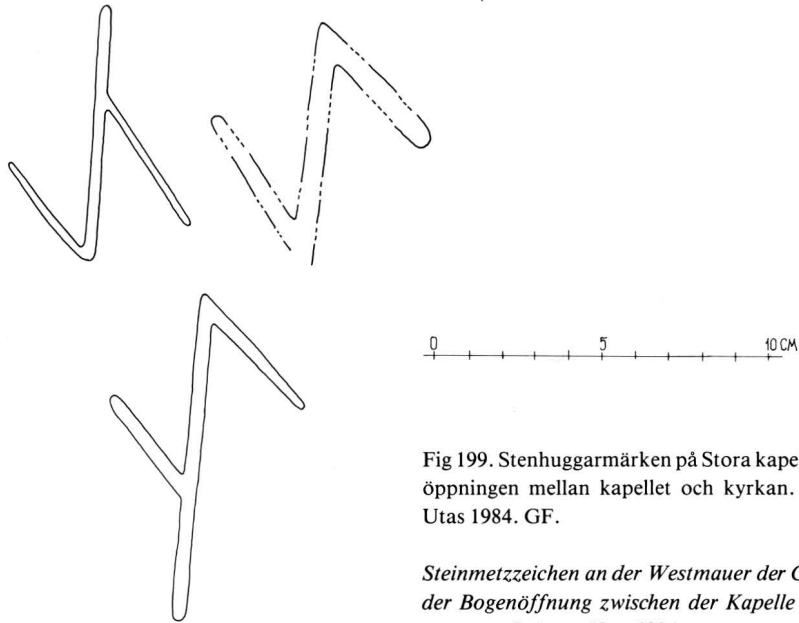

Fig 199. Stenhuggarmärken på Stora kapellets västmur och i bågöppningen mellan kapellet och kyrkan. Uppmätning J A:son Utas 1984. GF.

Steinmetzzeichen an der Westmauer der Grossen Kapelle und in der Bogenöffnung zwischen der Kapelle und der Kirche. Messung von J A:son Utas 1984.

I västtornets södra galleri påträffades bakom den sentida panelen ingången till en murtrappa, som i västlig riktning ledde upp till tornets nästföljande våning. Den motsvarar en trappa i norra tornmuren, vars lopp dock går i motsatt riktning.

Ett mindre antal stenhuggarmärken (fig 199), något som tidigare ej iakttagits i kyrkan, registrerades på utsidan av Stora kapellets västmur och i bågöppningen mellan kapellet och kyrkan.

Den invändiga putsen avlägsnades endast på de ställen den var skadad. Osammanhängande målningsfragment iaktogs i Köpmankorets valv.²⁸⁵ Bättre bevarad var en ornamentala omramning kring fönstret över sakristiingången (fig 201). Den framtog, konserverades och kompletterades av konservator Marianne Korsman-Ullman. Målningen är utförd med kalkfärg efter ristade konturer och består av band med fyrpass i och utan cirklar. Färgerna är grått och rött på gulvit botten. På den västra fönsterdelen var målningen relativt väl bevarad, medan den på den östra fanns kvar endast på och i bågen samt på den övre halvan av smygen. Den torde vara samtidig med fönstret, d v s sannolikt från 1300-talets mitt.

Även utanför själva kyrkan gjordes vissa antikvariska iakttagelser. I samband med grävning för åskledarkablar

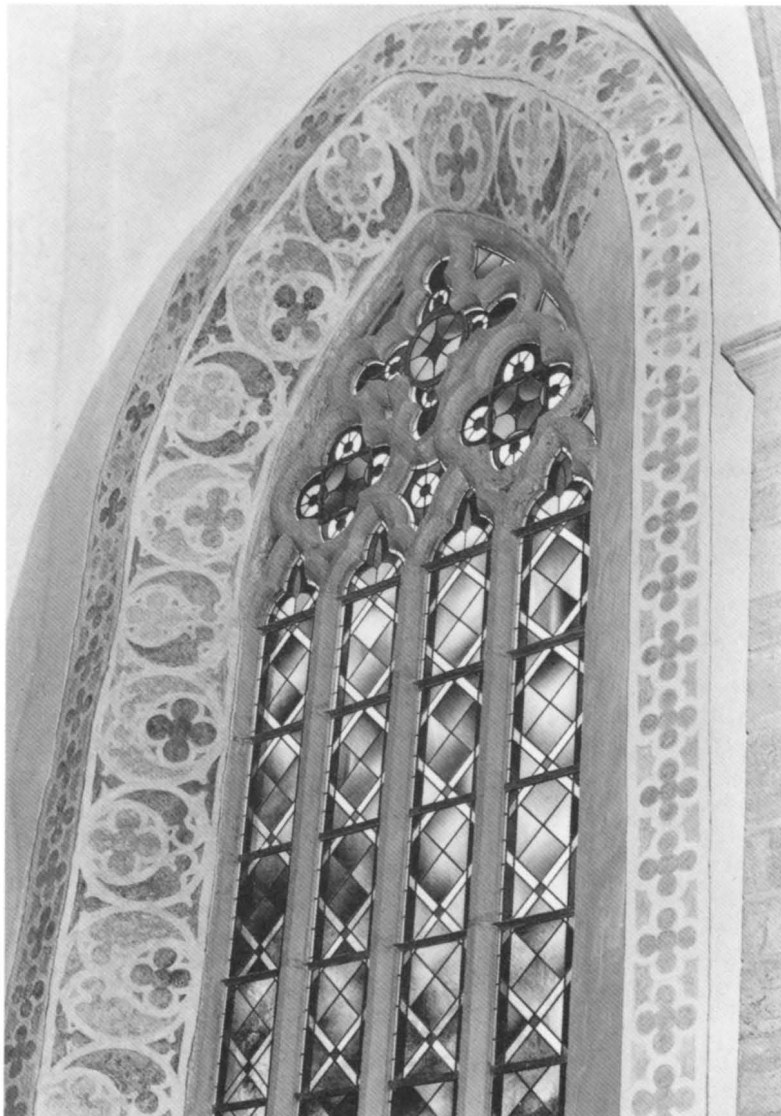
Fig 200. Grundmurar till byggnad norr om västtornet, i vinkel mellan detta och långhuset. Foto T Jacobson, RAGU, 1985.

Grundmauern eines Gebäudes nördlich des Westturms, im Winkel zwischen diesem und dem Langhaus.

Fig 201. Ornamental kalkmålning kring fönstret över utgången till sakristian, framtagen och konserverad 1985. Mitten av 1300-talet. Foto 1986.

Ornament um das Fenster über dem Ausgang zur Sakristei, 1985 freigelegt und konserviert. Mitte des 14. Jahrhunderts.

påträffades i vinkeln mellan västtornets norra sida och långhuset grundmurarna till det i VD I, s 42, omtalade kalkhuset, senare vedboden, riven 1859 (fig 200). De välbyggda, drygt metertjocka murarna omslöt tre golvnivåer med var sitt flisgolv. Av fynden att döma användes huset ursprungligen som ossuarium, d v s som förvaringsplats

för skelettdelar, som påträffats vid gravgrävningar på kyrkogården. I det översta flisgolvet låg en rundad sockelsten från en absid. Slutligen skall nämnas, att grundmurarna till den 1778 byggda sakristian (VD I, s 177, fig 96) påträffades, när golvet i den nuvarande sakristian sänktes.

Noter

1. Domkyrkans arkivalier fram till 1800-talets slut förvaras med vissa undantag i landsarkivet i Visby, senare arkivalier i domkyrkans arkiv.
2. *H Strelow*, *Cronica*, s 202f.
3. Publicerat av *R Steffen* i *G Arkiv* 1933, s 45f.
4. *Haqvin Spegel* meddelar dock i sitt 1683 färdigställda men först 1901 tryckta arbete *Rudera Gothlandica värdefulla uppgifter om ett antal epitafier och gravstenar i domkyrkan*.
5. Sålunda upptar 1759 års inventarium en serie biskopsporträtt, som då hängde i konsistoriets (domkapitlets) sammanträdesrum i kyrkans nybyggda sakristia, trots att de var konsistoriets egendom och medföljde detta vid flyttningen till andra lokaler.
6. Det senaste inventariet är upprättat av *Erik Frögren* 1976.
7. *J Wallin*, *Analecta* I, s 751f.
8. *J Wallin*, a a IV, s 1328.
9. *P A Säve*, *Gotländska samlingar I—V*. Handskrift i UUB.
10. Inv 1950. — *N Pettersson* i *GA* 1911-02-03.
11. *Rasmus Rasmusson Felderman*, snickarålderman, f i Visby 1663, d i Visby 1711. — *Abraham Beck*, målare från Stockholm, verksam på Gotland omkr 1700.
12. Inskrifterna har tolkats och översatts av fil kand *Svante Nyberg*.
13. Om altarskåpet har dr *Max Hasse*, Lübeck, avgivit följande utlåtande: "Der Altar in Källunge ist sicher Lübeckisch, er ist wohl erst gegen 1505—1510 entstanden. Die Skulpturen gehören in die Nachfolge des Imperialissimameisters. Der Imperialissimameister ist mehr und mehr zu einem Sammelbegriff für Arbeiten aus der Nachfolge Notkes und Henning van der Heides geworden. Wahrscheinlich ist der Imperialissimameister mit Wilhelm Klover zu identifizieren, jedenfalls müssen wir Werkstattverhältnisse annehmen, die denen Wilhelm Klovers entsprochen haben. Der Altar in Källunge gehört jedenfalls zu der jüngeren Gruppe, die zum erstenmal mit den Flügelfiguren des Altares in Hald greifbar wird. Der fruchtbarste Meister dieser Notkenachfolger in der zweiten Generation war der Meister der Burgkirchenaltäre. Man muss bedenken, dass neben diesen Meistern damals in Lübeck Schnitzer arbeiteten wie Dreyer, die einen sehr anderen, in Süddeutschland geschulten Stil vertraten. Auch die Malerei gehört zu einer Gruppe von Malern, die im althergebrachten Stil recht und schlecht weiterarbeiteten. Verwandt ist der gewiss etwas ältere Altar zu Bützow (1501)". — Brev till förf 1979-12-08. — Se även *Medieval wooden sculpture* III, s 222f. — Vissa särdrag tyder på att altarskåpet skulle kunna vara tillverkat i Mecklenburg, jfr *Tängeberg* 1986, s 137, 141, 276.
14. I brev 1682-08-12 till landshövding *Cederkrantz* skriver *Spegel*, att stenhuggaren lovat vara färdig till Mickelsmäsan. — Landskansliets ink brev 1682, DI:9. ViLA.
15. *H Spegel*, *Rudera*, s 80.
16. *J Roosval* uppger 1945 att mästaren hette *Adam Lang*. — Ur nyare tidens gotländska kyrkokonst. Boken om Gotland II, s 568. *Gadd*, inv 1950, har samma uppgift. Den har emellertid inte kunnat verifieras.
17. *Magnus Möller*, stadsmålare, f i Ystad 1710, kom till Gotland 1754, d i Visby 1775.
18. *Johannes Andreas Klinkmann*, tysk bildhuggare, huvudsakligen verksam i Mecklenburg, tidigast kända arbete där ett predikstolsaltare i klosterkyrkan i Dobbertin 1747, omnämns som död 1781. — *Die Kunst- und Geschichtsdenkmäler des Grossherzogtums Mecklenburg-Schwerin* I, s 25, 76, IV, s 363. G i Visby 1744 med *Sofia Lovisa Chemnitz*, syster till byggmästare *Johan Niclas Chemnitz*. — *Hallgren*, s 76.
19. *Ernst Philip Thoman*, hovbildhuggare, f i Stockholm 1760, d där 1833, utförde bl a bildhuggeriarbeten på Tullgarns och Rosersbergs slott samt i flera kyrkor i och omkring Stockholm. — *Svenskt konstnärslexikon*.
20. *P A Säve*, *Gotländska samlingar I*:1163.
21. *Gotthard Werner*, f i Linköping 1837, d i Rom 1903, målade bibliska och historiska motiv, bl a altartavlor. — *Svenskt konstnärslexikon*.
22. Fastebrev i ViLA.
23. Pergamentsbrev (avskrift) i ViLA.
24. Sv Diplomatarium nr 1154.
25. *J Wallin*, *Analecta* IV, s 1328. — *G Svahnström*, *Visby Mariakyrkas medeltida konstskatter*, s 45f.
26. *J Roosval*, *Medeltida skulptur*, s 124f, pl LXXXIV:1.
27. A a, s 55f, pl XXXV.
28. *J Haastrup*, Kristi himmelfartsspil i Visby, s 37—48. — Inga spår av fästningsanordningar har kunnat iaktas på själva skulpturen, jfr *Tängeberg* 1986, s 25, not 33.
29. *J Roosval*, a a, s 33f, pl XXII. Sven-Erik Pernler har med utgångspunkt från ett påvebrev 1359 (S D 6098) angående avlat åt personer, som besökte Mariakyrkan på vissa angivna dagar, framfört tanken, att madonnabilden skulle vara identisk med den bild, som enligt visby-franciskanernas annaler årligen på tredje lördagen efter påsk fördes i procession genom staden till minne av stadens seger över landsbygden 1288 (G T 1985-09-07).
30. *J Wallin*, a a, s 1320.
31. *J Roosval*, a a, s 89, pl LXIII. — *Dens*, *Sancta Barbara från Visby domkyrka*, s 115f.
32. *J Roosval*, *Medeltida skulptur*, s 145f, pl XCI:I, XCIV:2.
33. *M Korsman*, *Undersökningar rörande polykromin på S Göran till häst i Gotlands fornsal i Visby*, s 59f.
34. Visby rådsturåts protokoll 1652-01-19.
35. *J Wallin*, a a, s 1319.
36. *G Arkiv* 1931, s 78f.

37. *B G Söderberg*, Är S Göran den övermodige Thott? GA 1958-08-19. — *G Svahnström*, Riddare med rödgul vimpel, s 43f.
38. *G Svahnström*, a a.
39. *G Svahnström*, Tabernakel från Visby domkyrka, s 74f.
40. *Johan Wolters*, köpman, borgmästare, d i Visby 1700. G m *Catharina*, d i Visby 1707, i hennes 2. gifte. G 1. m köpmannen *Berent Schlaw (Slow)*, d i Visby 1667. — Gravsten nr 339 i *Hamner*.
41. *Lundmark*, s 20.
42. SvK, Gotland III, s 322.
43. Grötlingbo sockenstämmoprot 1704. ViLA.
44. Jfr *H Strelow*, Cronica, s 266.
45. *A Anderberg*, "Och himmelen kom från Visby", s 35f.
46. *H Strelow*, a a. — Betr *Christen Skriver* se not 196.
47. *A Anderberg*, a a, s 38.
48. VD I, fig 243.
49. VD I, fig 115 och fig 155.
50. Borgmästaren torde här ha fungerat som förmedlare av betalningen till den, som utfört arbetet.
51. *Christian Fedder*, snickarålderman, f 1667, d i Visby 1724.
52. *Jacob Ahlgren*, timmerman, f i Hogrän 1691 eller 1693, d i Visby 1775.
53. *Thomas Engström*, snickarmästare, f i Endre 1696, d i Visby 1760.
54. *Olof Friberg*, timmerman, f i Fole omkring 1730, d i Visby 1795.
55. *Olof Westberg*, snickarmästare, f i Visby 1707, d i Visby 1775.
56. *Eric Lodström*, målare, hantlangare vid artilleribataljonen i Visby, d i Hall 1779.
57. *Johan Dunderhake*, snickare, hantlangare vid artilleribataljonen i Visby, f i Visby 1696, d i Visby 1760. — *Lundmark*, s 22.
58. *Jochim Störling (Sterling)*, snickarmästare, borgare i Visby 1651, d i Visby 1692. — *R Steffen*, Gotländska kyrksnickare under 1600-talet, s 63f.
59. *E Lagerlöf*, Skriftestolar i gotländska kyrkor, s 47f.
60. *Gust(af) Petterson*, arkitekt, f i Visby 1855, d i Lidingö 1933.
61. *Erik Fant*, arkitekt, f i Stockholm 1889, d 1955.
62. *H Strelow*, Cronica, s 205.
63. *R Steffen (utg)*, Bilefelds inv för Vårfrukyrkan 1585, s 47.
64. *J Wallin*, Analecta III, s 171, 172, 175, 177. — *Kinberg*, Gotländska slægter, s 272, och efter honom *Lagerlöf-Stolt*, Lau kyrka, s 628 o 647, uppger att orgeln byggts av *David Herlicius* från Stralsund år 1600. Uppgiften är sannolikt felaktig. Herlicius föddes enl *Nyberg*, Gotländsk släktbok, s 256, mellan 1595 och 1598 och överflyttade till Visby först på 1620-talet, där han blev organist vid Mariakyrkan. Han dog 1638.
65. *P A Sæve*, Orgor i Wisby. Gotländska samlingar, nr 341. — Besiktn 1701.
66. Räk 1715.
67. Enl uppgift i *Hülphers* orgelmanuskript meddelat av konsistorienotarien *Gustaf Laurin* efter beskrivning av *Romin*. — *B Wester*, Visby domkyrkas orgel från 1600 till närvarande tid, s 24. Dispositionen återgiven efter originalhandlingen i *Hülphers'* orgelverksmanuskript i stiftsbiblioteket i Västerås Stadsbibliotek.
68. Uppgifter i Kyrkorådets prot 1785. — *Jonas Ekengren*, f 1736 i Närke, d 1793 i Stockholm, från 1766 verksam som orgelbyggare och som sådan den mest anlitade i ärkestiftet under senare delen av 1700-talet. — *Erici*, Orgelinventarium.
69. *J G Klingwall*, Fornlemningar i Wisby.
70. *Lundmark*, s 37f. Även öververkets väderlåda bevarad på vinden.
71. Kyrkorådets prot 1836. — Orgelbyggare *Sven Peter Petersson*, f 1799 i Mörlunda, verksam på Gotland från 1836 till sin död 1852. — *L-M Holmbäck*, Lärbro-Bro-Ala, s 58f.
72. *Lars Ehinger*, "mekanikus", f i Visby 1791, d i Slite 1861. — *Nyberg*, s 143.
73. *B Wester*, a a, s 26.
74. *B Wester*, a a, s 26.
75. *E Lagerlöf-B Stolt*, Lau kyrka, s 628.
76. *B Wester*, a a, s 32f.
77. Uppgifterna lämnade av domkyrkoorganisten *Ola Höglund*, Visby. g = stämna från 1892.
78. *Gabriel Henschen*, tullförvaltare i Visby och Karlshamn, f i Stockholm 1675, d i Karlshamn 1744. G 1708 m *Helena Maria Söderhielm* från Stora Vede i Follingbo. — *S Söderhielm*, Ätten Söderhielm, s 78.
79. *Olof Blomberg*, snickare, ålderman i snickarämbetet, f i Silte 1740, d i Visby 1814. Före 1768 hette han *Siltlöf*, ibland *Siltgren*. — *G Svahnström*, Visby under 1000 år, s 194.
80. *O Reutersvärd*, Paradisets källa och de gotländska "paradisfontarna", s 74.
81. Enligt räk inköpt hos *Nils Abraham Santesson*, tenngjutarmästare i Stockholm 1839—1875. — *Bruzelli*, s 93.
82. Överintendent *Kersti Holmquist*, Stockholm, har granskat kyrkans nattvardssilver och kompletterat beskrivningarna.
83. *Henrik Funck d ä*, mästare i Visby 1694—1719. — SS s 595. — *Henrik Funck d y*, mästare i Visby 1716—1729. — SS s 596.
84. *Quist Falkengren*, mästare i Visby 1760—1782. — SS s 596.
85. *Henrich (Hindrich) Schmidt (Smitt)*, en betydande affärsman på Gotland under slutet av 1600-talet, rådman, f i Visby 1632, d i Visby 1696. G 1. m *Maria Danielsdotter Holm*, 2. m *Ingrid Nilsdotter Gardea*, f i Garda 1638, d i Visby 1719. Gravsten nr 36 i *Hamner*. — *R Steffen*, En kärlekshistoria i Visby år 1666 och släkten Lijlöff Schmidt, s 51, där dock släkttavlan s 54 har kunnat korrigeras och kompletteras. — Se även sid 104 och not 223 samt Halla kyrka i SvK, Gotland, Band IV, s 271, 275 279.

86. *Lorenz Detberg (Ditberg, Detbarn)*, mästare i Lübeck 1667—1694. — *Johs Warncke*, Die Edelschmiedekunst in Lübeck und ihre Meister. S 244f.
87. Översättning av fil kand Svante Nyberg.
88. *Ludvig XIII*, konung av Frankrike 1601—1643.
89. *Gustav Börgesson*, köpman, byggnadsinspektör, rådman, f i Visby 1701, d i Visby 1760. G 1724 m *Barbara Maria Toftten (Toftenius)*, f i Grötlingbo 1706, d i Visby 1770. — *Kinberg*, s 92f.
90. *Gabriel Timotheus Lütkekan*, f i Stockholm 1723, d i Visby 1795, superintendent — från 1772 biskop — i Visby stift och kyrkoherde i Visby 1758—1795, under 1788 vice landshövding. Deltog i alla riksdagar 1760—1792. — *Lemke*, s 52f.
91. *Tomas Törner*, stadskapellan, kyrkoherde i Sjonhem, f i Visby 1734, d i Visby 1783. — *Lemke*, s 74f.
92. *Andreas (Anders) Wiman*, landskamrerare, f i Vimmerby 1729, d i Visby 1801. Gravsten nr 10 i *Hamner*.
93. *Lars Fähræus*, köpman, rådman, f på Färö 1717, d i Visby 1786. G 1770 2. m *Barbara Elisabeth Torsman*, f i Eskilstuna 1736, d i Visby 1797. — *Nyberg*, s 203.
94. *Hans Westöö*, köpman, rådman, f i Hall 1712, d i Visby 1778. — *Nyberg*, s 641.
95. Sjönödslöfte, utfästelse om en gåva till en kyrka, ofta ett votivskepp, när vederbörande befann sig i sjönöd.
96. *Hans Detlofsson Lybeck*, mästare i Visby 1651—1687. — SS s 594.
97. *Petter Michelsson Schultz*, mästare i Visby 1686—1701. — SS s 595.
98. *Johan Lindbom*, mästare i Visby 1784—1803. — SS s 597.
99. *Jöns Stadsberg*, bagare, kämnär, f i Visby 1715, d i Visby 1777. G 1768 m *Abigael Riper*, f i Fleringe 1728, d i Visby 1796.
100. *Jonas Thomasson Ronander*, f i Visby 1717, mästare i Stockholm 1749—1781, d i Stockholm 1781. — SS s 116.
101. *Hans Detlofsson Lybeck*, se not 96.
102. *Arnold Karlström*, Spånga, silversmed, målare, f i Tierp 1901, verksam som silversmed 1923—1966, d 1985.
103. *Melchior Leffler*, tenngjutare i Visby, mästare 1745—1791. — *Bruzelli*, s 396f.
104. *Ahrent Benicke*, skomakarmästare, d i Visby 1733.
105. Flera likadana finns i andra gotländska kyrkor.
106. *Carl Johan Häggström*, guldsmed, f 1839 i Västervik, d 1894 i Visby. Kronan tillverkad hos *C J Häggströms Guldsmeds AB*, Visby, av verkmästare *Gustaf Sjöberg*, f i Alva 1876, d i Visby 1932.
107. Beträffande ordet "NXNION" har docent *Sven-Erik Pernler* meddelat, att det är en missförstådd form av det grekiska "λυχνιον", en poetisk diminutivform av "λυχνος" (latin lychnus) och bör översättas med "liten lampa" el dyl.
108. *Clas Wichman (Wickman)*, gelbgjutare, f i Alva 1719, d i Visby 1781.
109. *Hans Burmeister*, "överköpman", rådman, f i Lübeck 1620, d i Visby 1681. G 1654 m *Karin Jons (Jens) dotter Lund*, d i Visby 1700. — *G Svahnström*, Burmeisterska huset.
110. *Johanna Fredrika Burmeister-Brobäck* var sonsons son-dotter till *Hans Burmeister*. F i Visby 1774, g 1804 m tullförvaltaren *Johan Brobäck*, d i Visby 1851. — *Nyberg*, s 87.
111. *Petrus Stiernman (Stjernerman)*, superintendent (biskop) i Visby stift och kyrkoherde i Visby 1685—1692, f i Uppsala 1642, d i Visby 1692. G m *Ursula Jonsdotter*, änka efter kyrkoherden i Riddarholmen och Bromma *M Blockius*. Gravsten nr 12 i *Hamner*. — *Lemke*, s 43f.
112. Ang familjen *Schmidt (Smitt)*, se noterna 85 och 223.
113. *Lorentz Lange d ä*, köpman, rådman, vice borgmästare, f i Gärdås, Skåne, 1659, d i Visby 1734. G 1690 m *Brita Strachoun*, f 1672, d i Visby 1736. — *Nyberg*, s 388.
114. *Nils Börgesson*, rådman, f 1668, d i Visby 1740. G 1. m *Margareta Kristiansdotter*, d 1698, 2. 1700 m *Catharina Jöransdotter Edzla (Edzle)*, f i Stockholm 1657, d i Visby 1732. *Kinberg*, s 92. — I Domkapitlets protokoll 10 nov 1742 finns en räkning, enligt vilken kronan tillverkats av *Johan Fahlsten*, klock- och gelbgjutare, verksam i Stockholm 1740-60, f i Falun 1706, d i Stockholm 1767.
115. Beteckning använd av *Dahlströms Metallgjuteri Eftr Hb*, Visby, som restaurerat samtliga ljuskronor och ljusarmar 1984—85.
116. *Anders Mellin*, skeppare, bryggarålderman, f i Närke 1717, d i Visby 1766. G 1750 m *Anna Magdalena Hålst (Holst)*, f i Visby 1727, d i Visby 1804. Gravsten nr 109 i *Hamner*.
117. *Johan Lythberg*, köpman, f i Visby 1720, d i Visby 1783. G 1745 m *Anna Broander*, f i När 1724, d i Visby 1800. Om "rike Lythberg" se *P A Säv*e Gotländska skrifter I, nytryck, s 134.
118. *Johan Kullberg*, gelbgjutare och gördelmakare, f i Kviinge, Skåne, 1800, d i Visby 1876.
119. *R Steffen*, Köpmansgillet i Visby 1694—1944, s 79.
120. *Hj Eklund*, gelbgjutare och gördelmakare, f i Visby 1864, d i Visby 1911.
121. *Kjell Wiman*, bryggeridisponent, konsul, f i Barlingbo 1906, g 1940 m *Marie-Charlotte Gerde*, f 1914.
122. *Berendt Henriksson Möller (Müller, Molander)*, mästare i Stockholm 1682—1725. — SS s 80. — Överintendent *Kersti Holmquist*, Stockholm, har granskat de äldre ljusstakarna och kompletterat beskrivningarna.
123. *Berendt Möllers* kvitto på de mottagna föremålen finns i Domkyrkans räk 1692—1705, LId:1.
124. *B Press*, Gamla ting berättar. Gotlänningen 1970-04-11.
125. *Gustav Adolf von der Osten genandt Sacken*, landshövding på Gotland 1689—1708, f på Korrsäter i V Husby socken, Östergötland, 1636, d på Lagerlunda i Kärna socken, Östergötland, 1716. G 1666 m *Maria Suart (Swart)*, f i Åbo 1647, d i Visby 1701.

126. *Olov Barve*, f i Stockholm 1930, och *Ibe Dahlquist*, född i Stockholm 1924, silversmeder i Visby med firma Silver-smederna.
127. "Juntan", en 1899 tillkommen sammanslutning av damer med målsättning att idka välgörenhet.
128. Visby slottskyrkas inventarium år 1679. G Arkiv 1931, s 78f.
129. *Pehr August Hellgren*, gelbgjutare, fabrikör, f 1845, d i Visby 1899.
130. *Carl Gustaf Malmborg*, tenngjutare i Stockholm, mästare 1767—1806. — *Bruzelli*, s 105.
131. En ljusstake liknande nr 1 och 2 finns bl a i Källa gamla kyrka (SvK, Öland I:4, s 366, fig 258, och not 77).
132. G Arkiv 1931, s 78f.
133. *A Branting—A Lindblom*, Medeltida vävnader och broderier i Sverige I, s 132.
134. "Biskopskåpa", korkåpa tillhörande biskopsämbetet och avsedd uteslutande för biskopen.
135. Till samtliga biskopar inköptes liknande kåpor och alla är bevarade. — *K Svahnström*, Biskop Kammeckers kröningskåpa, s 28. — SvK, Växjö Domkyrka, Sm IV:1, s 204, fig 178, 179. — *O Bexell*, Har Kalmar en "riktig" domkyrka? fig s 61.
136. Hjälp med materialbestämning av alla textilier utom nr 1 och 2 och de, som tillkommit i samband med domkyrkans restaurering 1979—1985, har lämnats av f hemslöjdschefen *Ella Skoglund*, Visby.
137. I Palermo inköptes ytterligare en korkåpa av samma typ, två mässhakar, två kalkkläden och två bursor, av andra givare skänkta till Alskogs kyrka (korkåpa, mässhake, kalkduk och bursa, SvK, Gotland, Alskogs kyrka s 225) och Roma kyrka (mässhake, kalkduk och bursa).
138. *Monica Bertilsson*, textilkonstnär, f i Lerum, Västergötland, 1928, 1986 bosatt i Vara, Västergötland, tidigare knuten till Gotlands läns hemslöjdsförening.
139. *Åsa Beijer*, textilkonstnär med egen textilverkstad i Roma, Romakloster, Gotland, f i Stockholm 1948. Åsa Beijer har själv lämnat beskrivning på de textilier hon levererat till kyrkan.
140. *Esther Boussard*, f *Schauman*, textilkonstnär, f i Ystad 1880, d i Stockholm 1970.
141. *Sofia Widén*, textilkonstnär, f i Nyköping 1900, d i Hytting, Stora Tuna, Dalarna, 1961.
142. *Olof Herrlin*, biskop i Visby stift och kyrkoherde i Visby 1962—1980, f i Lund 1914.
143. *Johan Friedrich Strodman*, köpman, f i Lübeck 1707, d i Lübeck 1746. Jfr not 192.
144. "Gull moire", moaré, tyg med vattrad yta. Den teknik, som här använts, torde dock vara lustrering "som bestod i att tyget ifråga — ofta taft och liknande tunna sidenkvaliteter — impregnerades med ett ämne, som förhöjde glansen (lystern) men som tyvärr gjorde det skört". — *A Geijer*, Ur textilkonstens historia, s 184.
145. Rådman *Lars Fähræus*, se not 93.
146. Handlanden *Johan Lythberg*, se not 117.
147. *K Svahnström*, Svart skrud, s 6.
148. *Elin Pettersson*, textilkonstnär, f i Stockholm 1892, d 1979.
149. *Margareta Smutterberg*, vävlärare, textilkonstnär, f 1913, innehavare av *Cedergren & Eriksson* Tapisseriaffär, Visby, sedan 1968. Fru Smutterberg har lämnat upplysningar rörande vissa textilier.
150. GA 1976-03-27. GA 1977-09-02.
151. *Ulla Melin*, ordförande i Gotlands läns hemslöjdsförening 1950—1966, f i Stockholm 1893, d i Visby 1978.
152. *Kerstin Butler*, textilkonstnär, f 1923, verksam i Kalmar, har anlitats av Gotlands läns hemslöjdsförening.
153. *Gustava Meukow*, teckningslärarinna, textilkonstnär, f i Visby 1866, d i Visby 1936.
154. *Anna Meukow*, lärarinna, f i Visby 1868, d i Visby 1946.
155. *Edit Rundqvist*, slöjdlärarinna, f i Visby 1883, d i Visby 1943.
156. *Mia Enström*, textilkonstnär, f i Stockholm 1943, verksam i Visby.
157. Enligt räk utbetalades en ersättning "Till en Styrman som frambar Capitain Gustaf Stakes present till kyrkan af en Altardyna och et kläde". Kyrkan bekostade själv "En låda at förvara förenämde Saker uti".
158. *Märta Gahn*, textilkonstnär, f i Fellingsbro 1891, d 1973.
159. *Greta Olde Holmberg (Mörk)*, textilkonstnär, f i Göteborg 1912.
160. Om gåvan, se not 157.
161. *A M Franzén*, Angående dateringen av en broderad dyna från Stånga kyrka, Gotland, s 192f, och däri citerad litteratur.
162. *Ruth Hejdenberg*, slöjdlärarinna, f i Visby 1895, d i Visby 1952.
163. *Dika (Fredrika) Åkerman*, konstslöjdlärarinna, f i Visby 1863, d i Visby 1955.
164. *Gertrud Rodhe*, landshövdingenska på Gotland 1927—1938, ordförande i Gotlands läns hemslöjdsförening under samma tid.
165. *Elsa Gullberg*, textilkonstnär, f i Malmö 1886, d i Vaxholm 1984.
166. *Anna Maria Hoke*, textilkonstnär, f i Filipstad 1911, 1986 bosatt i Kalmar, tidigare knuten till Gotlands läns hemslöjdsförening.
167. Med "husarma" avsågs människor, som levde på eller under existensminimum utan att dock gå omkring och tigga eller vara intagna på försörjningsinrättning.
168. Enligt muntligt meddelande av f kyrkvärden *L G W Löfqvist*, Visby.
169. *Christoffer Diderich Frigel*, kronobefallningsman, f 1688, d i Visby 1748. G 1711 m *Sigrid Hansdotter Stake*, f 1687, d i Visby 1743.
170. Rådman *Lars Fähræus*, se not 93.
171. Guldsmed *Johan Lindbom*, se not 98.
172. *C J Häggströms* Guldsmeds AB, Visby.
173. Textilkonstnär *Margareta Smutterberg*, se not 149.
174. *Mathias Lythberg*, köpman, f i Visby 1727, d i Visby 1792.
175. Sannolikt tunnbindaremästare *Jacob Klintberg*, d i Visby 1775.
176. *H Kjellin*, Ornerade mässingsfat och deras inskrifter.

177. *C A Hallonberg*, kopparslagare i Visby, f 1856, d 1933.
178. *N Boman*, vagnmakare, bryggare, f i Visby 1802, d i Visby 1841.
179. Instruktionen utfärdad av magistraten den 3 dec 1653. *Ecklesiastika och Rådsturättsakter 1653—1726*, ViLA Fla:2. Den upprepades senare med smärre förändringar. — *A Anderberg*, *Från Haqvin Spegels kyrkoherdeår i Visby*, s 37f.
180. *G Svahnström*, Riddare med rödgul vimpel, s 51, not 18.
181. *R Steffen*, Stenhuggarverket på Gotland och dess utövare under 1600-talet.
182. *D Vase*, Swertings porträtt i Fornsalen! GA 1984-07-13. — *Dens*, Minnestavla över Herman Swerting. GA 1984-09-01. — *Dens*, Herman Swerting — hans minnestavla och hans släkt samt en hypotes om orsakerna till avrättningarna 1342, s 127.
183. Betr Köpmankoret se VD I, s 164.
184. Gravsten nr 22 i *Hamner*.
185. *G Svahnström*, Riddare med rödgul vimpel, s 48.
186. Gravsten nr 1 i *Hamner*.
187. Båda dog 1549 och har två gravstenar. *Hamner* nr 4 och 11.
188. *Katarina Rosenkrantz'* mor var född *Skram* och hennes farmor *Rønnow*.
189. *Jöns Wulf*, "amiralitetsmålare", kom från Karlskrona till Visby 1721, d i Visby 1732.
190. Konstnären *Jöns Wulf*, se not 189.
191. Gravsten nr 16 i *Hamner*. — *A Adolffson* och *R Fordal*, *Sjökatastrofen vid Visby den 28 juli 1566*, s 19.
192. *Friedrich Johan Strodman*, skräddare, köpman, f i Lübeck 1664, d i Lübeck 1746. Han hade handelsförbindelser med Visby. Hans son, Johan Friedrich, gifte sig 1737 med *Elisabeth Bulmering*, dotter till borgmästare *Anton Bulmering* i Visby. Jfr not 143. — Universitetsassistent *Robert Bohn*, Kiel, tackas för dessa uppgifter ur Lübecks stadsarkiv.
193. *H Spegel*, Rudera, s 243.
194. *Jost Delaval*, målare, frimästare i Lübeck 1561 till sin död 1585. — *K* och *G Svahnström*, *Gätan Tinnapfel-epitafiet löst*. GA 1984-11-6. — *G Svahnström*, *Tinnapfel-epitafiets mästare*. GArkiv 1986.
195. *H Spegel*, Rudera, s 236.
196. *Christen Schriver (Skriver)*, enligt gravsten nr 248 i *Hamner* borgmästare i Visby i 28 år, d 1570(?). Enligt *Strelows* krönika, s 266, förärade länsmannen *Eiler Hardenberg* och *Schrifer* 1544 kyrkan en predikstolshimmel, nu i Fide kyrka. Jfr dock s 37.
197. *Ingeborg Tidemand*, dotter till *Georg Tidemand*, d i Visby 1577, g m *Emmicke Kaas*, länsman på Gotland 1576—1584. — *E Heggren*, *Länsherran på Gotland*, s 33.
198. Prosten *Ebbe Klint*, Klintehamn, har fäst förf:s uppmärksamhet på följande: Mose gjorde enligt 4 Mos 21:8—9 en orm av koppar och satte upp den på en stång; när sedan någon hade blivit stungen av en orm, såg han upp på kopparormen och blev vid liv. "... Jesus talar (i Joh ev 3:14) om kopparormen såsom en bild av sin korsfästelse. Liksom avsikten med kopparormens upphöjelse var att var och en som blivit sårad till döds skulle se den och genom trons blick på den bliva helbrägdagjord, så är Guds avsikt med Människosonens upphöjelse, att envar skall kunna se den korsfäste och genom tro på honom få evigt liv". (*Saarisalo-Hedegård* i *Biblisk Uppslagsbok*).
199. Anvapnen har bestämts av örlogskapten *Veljo Pärli*, Visby, samt av fil dr *Jan Raneke*, Lomma.
200. Se t ex *Matteus* 9:18. — *Lundmark*, s 58.
201. *Jacob Andersen*, d 1612. Gravsten nr 148 i *Hamner*. — *Lundmark*, s 54.
202. *Lauritz Nielsön*, generalprost över Gotland, f i Helsingborg (?) 1550, d i Visby 1613. — *Lemke*, s 25, 97. — *Lundmark*, s 55. — *J Wallin*, *Gothländska Samlingar* I, s 171.
203. *Jens Andersøn*, stadskaplan i Visby 1603—15, f i Melby på Själland 1567, d i Visby 1615. G m *Karren Soffrensdotter*, d 1633, som var g 2. (?) m *Melcher Broder*, gravsten nr 132 i *Hamner*. — *Lemke*, s 70.
204. *Anne Reggelsdaater*, f i Malmö 1592, g i Malmö 1609 m slottsskrivaren på Visborgs slott *Jens Baertelsøn*, d i Visby 1620. Om *Jens Baertelsøn* och Annes bror *Jørgen* se *H Bender*, *Förre slottsskrivaren på Visborg Daniel Jensens bo*, s 50. — *Lundmark*, s 56.
205. Endast *Daniel Corvinus*, d 1622, är bekant genom en gravsten, nr 280 i *Hamner*. — *Lundmark*, s 57.
206. *Hans Türitz (Turitz)*, f i Salzwedel norr om Magdeburg, d i Visby 1629. Borgmästare i Visby. *Strelow* uppger i sin krönika, s 284, att han 1586 var kyrkvård i Mariakyrkan, en from och gudfruktig man, som inlade stora förtjänster om kyrkan. *Wallin* återger en fantastisk historia om Turitz, som ursprungligen skulle ha kommit till Visby som skomakare (Gothländska Samlingar I, s 234). G 1. m *Lydtpaarde Lauritzdater*, f i Visby, d där 1628. 2. m *Anne Pedersdaater*, d i Visby 1631. Jfr not 207.
207. *Niels Jacobsen*, f i Köpenhamn 1576, d i Visby 1628. Stadskaplan i Visby, slottspräst. (*Lemke*, s 71). G m *Anne Pedersdaater*, d i Visby 1631. Hon var en kort tid gift i ett andra äktenskap med borgmästaren *Hans Türitz*. Jfr not 206. Jfr gravsten nr 17 i *Hamner*.
208. *Niels Hansøn*, ridfogde (förvaltare), d 1635. Gravsten nr 146 i *Hamner*.
209. *Jørgen Anchers*, tingskrivare i Hejde setting. — *R Björkegren*, *Epitafier*, s 11.
210. *R Steffen*, Stenhuggarverket, 1938, s 22.
211. *Johan Niclas Weller*, målare, f i Vall 1723, d i Visby 1785.
212. *Niels Matzön*, landsdomare, kalkbruksägare, d omkr 1670. — *R Steffen*, *Personer och händelser*.
213. Fragment av sandstensfigurer på kyrkvinden kan ha tillhört detta epitafium.

214. Stenhuggaren *Elias Meisen*, se not 210.
215. *Johan Höpner (Hoppener, Höppener)*, köpman, f i Witenberg 1606, d i Visby 1646. G 1630 m *Mette Rasmusdotter*, d i Visby 1673, i hennes första gifte. Hon var 2. g m handlanden och byggnadsinspektoren *Paul Hintz(e)*, f i Lübeck, d i Visby 1659, och 3. 1661 m rådmannen *Oluf Jensen*, begr i Visby 1687. Gravstenarna nr 53 och 71 i *Hamner*. — *R Steffen*, Personer och händelser.
216. *R Steffen*, Stenhuggarverket.
217. *Niels Pedersen Tidsted*, stadskaplan 1628, d i Visby 1642. *Jacob Munck*, stadskaplan 1642, d i Visby 1656 (*Lars Bachers* almanacksant, ViLA). *Elisabeth Jacobsdotter Brue (Björkegren och Gadd* har ”Bruz”), d i Visby 1679, g 1. m *Tidsted*, 2. m *Munck*. — *Lemke*, s 71. — *R Björkegren*, Epitafier, s 13. Uppgiften om de målade porträtten är dock felaktig.
218. *J Wallin* har förväxlat epitafiet med nr 20.
219. *R Steffen*, Stenhuggarverket.
220. *Hans Olluffsen*, borgmästare 1641, d 1649. — *R Steffen*, Personer och händelser, s 66.
221. *R Steffen*, Stenhuggarverket.
222. *Adam Helms*, ”correspondens-commissarie”, f i Holstein 1641, kom vid okänd tidpunkt till Gotland som köpman, d i Visby 1714. Gravsten nr 72 i *Hamner*. — *R Steffen*, Köpmansgillet i Visby, s 17.
223. *R Björkegren*, Epitafier, s 16. Uppgiften att *Hindrich Smitt* varit g m både *Ingrid* och *Judith Gardea* är felaktig. — *G Svahnström*, Jesu gravläggning — ett bortglömt 300-årigt konstverk från domkyrkan. GA 1984-12-03. Mitt-tavlan och porträtten attribueras där till *Abraham Beck*, verksam på Gotland kring sekelskiftet 1700. — Se även not 85 och sid 104.
224. *Lundmark*, s 54.
225. *Hallgren*, s 72.
226. Enligt *R Steffen*, Skråordning för snickareämbetet i Visby från år 1597, bildades snickareämbetet först detta år.
227. Dagens Nyheter 1913-08-06. — *S Hidal*, K H Gez von Schéele, s 70.
228. *Bertil Nyström*, skulptör, f i Slite 1900.
229. *Christian Fedder*, snickare, se not 51.
230. *Brostrup Giedde*, d 1614, länsherre 1608-1614.
231. *Johan Anders Klinkmann*, tysk bildhuggare, se not 18.
232. Enligt Köpmansgillet's handlingar i ViLA fick *Losby* (se VD I, not 197) 1742 betalt ”för första ritningen” till likbår. 1743 betalades ”bilthuggaren” och snickaren *Westberg*, som hjälpte bildhuggaren med bårens sammansättning.
233. Utredning rörande användning av likvagnar fr o m 1930-talet av kyrkogårdsföreståndare *Sixten Frank* 1971-03-30 för Gotlands fornsals likvagnsinventering. GF.
234. *J Wallin*, *Analecta* I, s 952f. — Inv 1680.
235. *G Svahnström*, *Frantz Bildes* harnesk, s 90.
236. Värjorna har undersökts och beskrivits av överste *Tore Deutgen*, *Saltsjöbaden*, 1971—1972. Katalogkort i GF.
237. *Johan Lindbom*, mästare i Visby 1784—1805. — SS s 597.
238. *Alexander Magnus Lundström*, guldsmed, f i Mönsterås 1772, d i Visby 1851. Stämplade i Visby 1803—1850. — SS s 597f.
239. *Christian Fedder*, snickare, se not 51.
240. Kungl Husgerådskammaren har på förf:s begäran bedrivit forskningar i Bernadotteska familjearkivet, vilka dock varit resultatlösa.
241. Nationalmusei målningssamling. Utländska konstnärers arbeten. Stockholm 1941. — *K Wählin*, Ett verk av *Mattias Stoomer* i Nationalmuseum, s. 140ff.
242. *K H Gez von Schéele*, biskop i Visby stift och kyrkoherde i Visby 1885—1920, f i Stockholm 1838, d i Uppsala 1920.
243. *F G Axelson Morén*, porträttmålare, f i Stockholm 1854, utvandrade till USA 1882, d i Brooklyn, NY, USA, 1943. — *Svenskt Konstnärslexikon*.
244. Nationalmuseets arkiv, Köpenhamn, i mapp med påskrift ”Østergotlandske Monumenter”.
245. *Petter Holm*, tapetmålare från Kalmar, f 1739, verksam i Visby från 1767, flyttar till Stockholm omkr 1775.
246. Betr försvunna tavlor se även s 30.
247. *Gregorius Christiani*, kyrkoherde i Fardhem, riksdagsman, medlem av domkapitlet 1680—1695. F i Öja 1625, d 1708. — *Lemke*, s 326f.
248. *Henkel, A-Schöne, A, Emblemata*, spalt 820 f.
249. *Johannes Israelis Canutius*, kyrkoherde i Vamlingbo, prost över södra tredingen, riksdagsfullmäktig, medlem av domkapitlet fram till 1695. F i Karlstad 1635, d i Vamlingbo 1702. — *Lemke*, s 380f och 426f.
250. Lexikon christlicher Kunst, art ”Storch”.
251. *Nils Christensson Stenman*, halvbror till ovannämnde *Gregorius Christiani*, kyrkoherde i Hablingbo, medlem av domkapitlet 1684—1705, begärde 1695 befrielse från ”consistorial-besvären”, vilket dock ej beviljades. F i Öja 1648, d i Hablingbo 1708. — *Lemke*, s 392f.
252. *Henkel, A-Schöne, A, Emblemata*, s 297.
253. *Olof Blomberg*, snickare, se not 79.
254. *Lisa Thulin*, f d rektor för Visby nu nedlagda flickskola. F i Ängelholm 1898.
255. *Christian Fedder*, snickare, se not 51.
256. Kvitto i Mariakyrkans brevsamling. Regest i ViLA.
257. *H Strelow*, *Cronica*, s 118. — *B Gullander*, Linné på Gotland, s 17. — *P A Säv*e, ”Jättebenen” och Domedagsfisken. Gotländska samlingar III:373.
258. *B Rosén*, Domedagsfisken 700 år, s 91. — *B Gullander*, a a, s 17f.
259. Uppgifterna om klockorna har till huvudsaklig del hämtats ur *I Rohr*, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder. Se även *L-M Holmbäck*, Visby stifts kyrkklockor I, s 60f.
260. *K H Gezelius von Schéele*, biskop, se not 242.
261. Kyrkorådets prot 1897-07-10.
262. Inv 1830 kollationerat mot foto före nedsmältningen.
263. *Jacob von Hökerstedt*, landshövding på Gotland 1738—1757, f i Hökerstads by, Kuddby sn, Östergötland, 1685, d i Visby 1757.

264. *Georg (Jöran) Wallin*, superintendent i Visby stift och kyrkoherde i Visby 1735—1744, f i Gävle 1686, d i Göteborg 1760.
265. *Abraham Lange*, borgmästare i Visby, f i Visby 1708, d i Visby 1787.
266. *Carl Otto von Segebaden*, landshövding på Gotland 1765—1787, f i Hällestad, Östergötland, 1718, d i Götlanda, Närke, 1795.
267. *Gabriel Timotheus Lütkekan*, biskop, se not 90.
268. *Christian Berg*, bokbindare i Visby, f i Skåne 1718, d i Visby 1794. G 1749 m *Margareta Stadsberg*, f i Visby 1717, d i Visby 1795.
269. Kyrkorådets prot nov 1737. *Samuel Norby*, klensmed, f 1686, d i Visby 1748.
270. Det första kända "seierverket" i Visby gjordes till S:ta Karins torn 1605 av *mäster Hans* från Lübeck. — *H Strelow*, Cronica, s 298.
271. Kyrkorådets prot 1747-05-20. *Lars Fähræus*, se not 93.
272. *L-M Holmbäck*, "Sjungen och spelen till Herrens ära", s 109f.
273. *Algot Anderberg*, biskop i Visby stift och kyrkoherde i Visby 1951—1961, f i Södra Åby, Skåne, 1893, d i Visby 1963.
274. *Malte Wiman*, bankdirektör, f i Barlingbo 1899, d i Visby 1963.
275. *Olof Herrlin*, biskop, se not 142.
276. *Nils Öberg*, komminister i Visby 1931—1963, kontraktsprost, f i Sundsvall 1896, d i Visby 1974.
277. *Sten-Erik Wihlborg*, kyrkoadjunkt och syssloman i Visby 1946—1954, komminister där 1962—1967, f i Trollhättan 1918.
278. *Lars Magnus Holmbäck*, komminister och syssloman i Visby 1973—1976, f i Fjällsjö, Jämtland, 1916, d i Stockholm 1976.
279. Instruktion utfärdad av magistraten den 3 dec 1653. Ecklesiastika och Rådsturätsakter 1653—1726. ViLA FlA:2. — "Kimning" eller "kimning" utfördes genom slag i viss takt med stenar på kyrkklockan. Brukades på stora kyrkliga högtidsaftnar, vid bröllop m m (Gotländsk ordbok).
280. *Anders Lind*, kopparslagare i Visby, f 1691 i Nyköping, d 1746.
281. *Johan Hernell*, målare och bildhuggare, f i Växjö ca 1680, d i Vänge 1759.
282. *Abraham Lindholm*, kopparslagare i Visby, f 1727 i Roslagen, d 1786 i Visby.
283. Kapitlet om restaureringen har granskats och kompletterats av arkitekt *Jerk Alton*, som också ställt relationsritningen fig 192 till förfogande.
284. Rapporter av *Ragnar Engeström*, *Tomas Jacobson*, *Eric Swanström* och *Jan A:son Utas* i ATA.
285. Målningar i valven omtalas i samband med en renovering av kyrkan 1765, då de kalkades över (VD I, s 178). Nya målningar utfördes samma år av stadsmålaren *Magnus Möller*, bl a fyra änglar i ett av korvalven, rosor i mitten på 13 andra valv, "cirat målning" på korväggen ovanför altaret samt ett antal gardiner kring predikstol och epitafier (räk). Se not 17.

Bilaga 1

Svenskt Diplomatarium 1154. 1409 d. 8 Sept. Visby

Biskop Knut i Linköping utlovar avlat åt dem, som vörda och tillbedja den bild han (i Visby) invigt. Orig. på perg. i Visby domkyrko-arkiv, deponerat i Riksarkivet. Översättning av fil kand Svante Nyberg.

Kanutus, genom Guds nåd biskop i Linköping, hälsar alla kristtrogna, som kommer att se eller höra detta brev, evärdligen i Herren.

Vi tillkännagiver genom detta brev, att vi i Herrens år 1409 på den heliga jungfru Marias födelsedag invigde en bild, som är framställd och skapad till den ärorika jungfrun och gudsmoern Marias minne, vilken i sina armar vördnadsfullt bär en Kristusfigur, sin korsfäste son. Då vi önskar, att denna bild tillbedes med vederbörliga hedersbetygelser, beviljar vi i förlitande på den allsmåttige Gudens och hans heliga apostlar Petrus' och Paulus' bemyndigande barmhärtigt i Herren 40 dagars avlat i den ålagda botgöringen åt alla och envar, som efter uppriktig ånger och bekännelse knäböjer framför nämnda bild och av vördnad för denna obefläckade jungfru och gudsmoer Marias sju andliga fröjder sju gånger beder och uttalar änglahälsningen eller andra fromma böner, eller som andaktsfullt ägnar den en mänsklig tjänst genom att frambära ljus el. dyl...

Givet i staden Visby på Gotland år och dag som ovan under vårt sigill, som åsatts och vidhänger detta brev.

Förut tryckt i H Spegel, Skriftelige Bewis hörande til Sw. Kyrckio-Historien s. 133—134.

Bilaga 2

S Maria kyrka i Visby, inventarium 1427 enligt H Strelow, Den Guthilandiske Cronica, 1633, s 202ff.

Aar 1427/ Men huo som hafde hendis Inventarium for Konning Valdemar hende berøfuede.

1. Det store Billede / er aff klar Guld / som hafuer været saa stort / som it / 5 Aars gammel Barn.

6 forgylte Kalcke.

En Monstrantz forgylt.

En Monstrantz den er kostelig / som mand tager frem till Høytiden.

3 smaa Monstrantz.

2 Par Apostle forgylt.

It Par Apostle huide aff Sølf.

It Par forgylt / som mand hafuer Brødit udi / naar mand gaar til krancke Folck.

Myssivende (= mässkläder) 4 Stycker / som gode ere aff Guld

2 Gyldene Stycker / som mand alle dage bruger.

En huid aff Silcke.

En aff det samme.

En Grøn med en Borde paa.

2 huide aff Lerrit (= lärft).

En aff Klæde.

En Blaa.

En Grøn.

En Rød.

4 Choer Kapper.

It stort Sølf forspende forgylt / som hører til Kappen.

2 store forgylte Knappe til samme Kappe.

6 Kiortele / med Sølfsmide paa.

En Palle (= päll, duk) som hør til det store Altere / udaff Sølf forgylt.

It for det hellige Kors med forgylte Smide.

2 WirocksKar (= røkelsekar) udaff Sølf forgylt.

En Evangelium Bog / med Sølf belagt.

2 Sølfkar / der Helligdom (= relik) er udi.

2 Bysser (= ask, kär) aff Elphenbeen / der Helligdom er udi.

En Thinflaske paa 3 Stobe.

3 andre Flasker.

6 Par Apostle aff Thin.

3 aff Sølf er forgylt.

7 Hiønner (= hyende, kudde).

5 Stoelehønder.

2 SølfChroner paa Hellig Kaars Altere.

En SølfChroner / paa S. Bartholomæi Altere /

Paa Vor Frue Billede i Kappellet / ere heftet 12 Bresser (= brosch) oc 3 Spander.

Det Sølf som henger for Billedet / er 27 Stycker / oc 3 store Klocker.

Paa Snoren ere 3 Skib / 5 Fiske aff Sølf / oc 3 andre Stycker.

Paa den 3 Snoer 12 Klocker.

It stort Bagspand er 27 Par forgylt.

Noch 28 par Knappe / 37 forgylt.

Spender til det store Altere 27 Par forgylt.

Andre smaa 58 Par / noch 57 Par / noch 84 Par.

Paa den Feile (= klädsel) / som Bilder har paa Høytids-dage / er 6 store Forspander.

Paa siden er 56 / paa den venstre side 35 stycker.

It forgylt Belte / der hos henger it Jegerhorn / udaff en Hualtand / samme Horn henger i en Sølfkiæde forgylt.

En EnhörningsHorn / med Sølff belagt.
 En Krantz aff fine Perler / med it Billede aff purt
 Guld.
 En sølff Hønne.
 3 store forgylte Chroner.
 6 Hiønder / med store Sølffknappe udi.
 10 andre Hiønder.
 6 smaa Billeder.
 2 Engle med Sølff belagt / Vingerne aff pur Guld.
 6 smaa Billeder aff Sølff.
 En Kistefuld aff Helligdom.
 En Budicke (= ask) aff Sølff / med Helligdom.
 En Monstranz fuld med Helligdom.
 3 Monstrantz fulde aff Helligdom.
 3 andre Kaars (= ask, dosa) aff Sølff.
 It lidet Kaars aff purt Guld / huor udi findes det Træ
 / som Christus er død paa.
 Vor Frue Bild.
 It Engel Billed aff Sølff / forgylt.
 En Missivende med alt sit Redskab.
 Penge 221 Marck / 10 Marck i alleslags Mynt / xj Rose-
 naabel.
 84 Arnoldiske Gylden.
 26 Ungerske Gylden.
 6 Stycker Sølff som kom aff Lybeck.
 En Theen aff Guld.
 En Sølffskaal.
 2 forgylte Chroner / som kom fra Lybeck.

Bilaga 3

Inventarieförteckning 1830. ATA.

Inventering förrättad den 31 December År 1830 i Wisby Domkyrka, i undertecknades närvaro, till följe af 3. § i Kongl. Maj^{ts} nådiga Förordning af d. 17 Apr. 1828 angående forntida minnesmärkens fredande och bevarande samt Ven Consistorii i enlighet dermed utgångne Circulaire af d. 24 Mars detta år.

Om Domkyrkans Byggnadstid och Innanrede.

Vårfru- eller S^{ct} Maria-kyrka, den enda Wisby Stadsförsamling numera begagnar och underhåller, har, enligt de historiska uppgifter man derom äger, allraförst blifvit anlagd År 1190 af tyska handlande, fullbordad 1225, samt d. 6 Aug. samma år, Jungfru Maria till ära, af Biskop Bengt I i Linköping invigd.

Kyrkan är bygd af huggen sten i Gothisk stil, med spetsiga hvalf, som uppbäras af sex höga, massiva pelare, ofvan hvilka 9 alnars höga murar äro uppförda. I dessa murar synes i början varit fenster, hvilka sedermera blif-

vit igenmurade, och nedra taket upphöjdt 2^{ne} alnar emot den med ornamenters utsirade öfra taklisten. — Ingångar till kyrkan äro på 3^{ne} sidor, nemligen norra, vestra och södra, på den sistnämnda igenom ett större och ett mindre så kalladt Capell. Kyrkodörrarne äro å ömse sidor pryddes med slipade marmorelare. Vestra tornmuren, i hvilken uppgång är ifrån 2^{ne} olika sidor, är 70 alnar hög. Derofvanföre är tornet af träd, omgifvet af en altan. I de östra tornen, som äro bygde gent emot hvarandra vid östra ändan af kyrkan, och innehafva nära samma höjd som det vestra, finnes, å ömse sidor om hög-Choret, tvänne hvälfda sakristior, ofvan hvilka äro tvänne hvälfda och lika stora rum, der fordom kyrkans kläder och handlingar varit förvarade. Efter flera gånger undergången förstörelse genom våld, har vestra tornet slutligen fått sitt närvarande utseende år 1746 och de östra åren 1760 och 1761, då äfven öfra delen af gaflen å stora Capellet, hvars portal bidrar till att gifva kyrkan ett högtidligare utseende, uppfördes och täcktes med engelskt bly.

Kyrkans längd, invändigt, utgör 88^{1/2} alnar, hvaraf Hög-Choret, som ligger 2^{1/2} alnar högre än kyrkogolfvet, är 17 alnar; kyrkans största bredd 37^{1/4} alnar, men vid vestra tornmuren endast 35 alnar.

Kyrkan upplyses af 14 stora och höga fenster, af hvilka likväl ett och annat, genom igenmurning nedifrån, blifvit något förkortadt. — Hög Choret är afstängdt ifrån de 2^{ne} öfriga, på sidorna i norr och söder om detsamma belägna Choren, äfvensom ifrån kyrkan genom ett blåmåladt, med sirater ofvantill utstyrdt skrank. Fyra Stolrader finnas, hvaraf två för karlar och två för fruntimmer, med 3^{ne} mellangångar, hvilka afskåras genom tvänne korsgångar, medelst ingångarne från norra och södra sidan; utom särskilda stolar i Choren; dessutom äro tvänne stora fruntimmers-läktare anbragte på norra och södra sidan gent emot hvarandra, en så kallad skeppar-läktare på sidan om orgelläktaren samt en liten läktare öfver funten. Det stora Capellet har i längd 35 ³/₄ alnar samt 12^{1/2} alnar i bredd; det mindre är endast 10 alnar långt och 6 alnar bredt, och bygdes först åren 1768 och -69. År 1695 inreddes en liten del af kyrkan, till venster innanför Stora Capellet, till Consistorii-rum, och invigdes vid prestmötet den 12 Junii samma år. Detta begagnades till år 1778, då den på norra sidan invid kyrkan anlagda Consistorii-byggnaden, som nu mera endast som sakristia begagnas och är 19^{1/2} alnar lång samt 13^{1/2} alnar bred, blef förfärdigad.

Orgelverket, placeradt emellan vestra tornmuren och bygd i gammalmodig stil år 1600, har 3 klavér och 34 stämmor. Öfververket innehåller 10, bröstpositivet, ryggpositivet och pedalverket hvardera 8. Utom en enda

pipa af träd, äro de öfriga af orgelmetall, hvilken är så tunn och mjuk, att många af de större piporna blifvit krökta af deras egen tyngd. De enda obetydliga reparationer detta orgelverk erhållit, voro åren 1764 och 1820, hvarföre det nu mera är mycket förfallet, och flera stämmor obrukbara. (Se härom 2 häft. af Lect. Klingvalls Fornlemningar).

Predikstolen är af ek, med valnöträd fanerad och väl arbetad med många förgyllda prydnader samt skänkt år 1684 af en handlande Johan Wolters. Stället för densamma var enl. Strelows uppgift Pag. 266) till år 1544 öfver funten, då den flyttades till det rum den nu innehar.

Altartaflan, föreställande ett berg, omstråladt af solen, med en engel ur skyn, på sjelfva altaret ett förgylt lamb i kroppsstorlek, hvilande på boken med 7 insegel (enl. Joh Uppenb. 5. kap.) skänktes år 1808 af handlanden Assessor Jacob Dubbe och dess fru, vid hvilket tillfälle den gamla altartaflan, af sten, kostbart huggen samt en gåfva af fordna Landshöfdingen Johan Cederkrantz, nedtogs och ännu som en inventarii-persedel vid kyrkan förvaras.

Dopfunten, nedanför Choret, på en 2^{ne} trappor från golfvet upphöjd fotställning, är af rödspråklig marmor, invändigt kopparbeslagen, utvändigt med ett kopparband försedd.

Kyrkogolfvet utgöres af grafstenar, liggande till en stor del inunder sjelfva stolraderna, hvadan inscriptionerna derå för närvarande icke äro åtkomliga, och på dem, som ligga i dagen, äro de fleste äldre inskrifterna så utnötta eller bristfälliga, att de nu mera svårligen kunna utredas. Förmedelst grafstenarnas ojämna läge, nödgades man äfven för några år sedan brädbelägga vestra delen af storgången, och dölja den för fornforskaren, hvilket förhållande snart äfven blir nödvändigt med de öfriga gångarna, så vida man icke skall blottställas för äfventyr.

Bildhuggeri arbeten, Målningar, Inskrifter, Epitaphier, Likstenar, Grafvårdar och Gamla bilder.

Bildhuggeri arbeten finnas förnämligast anbragte på predikstolen, Likbårarne, Epitaphierna och grafstenarna, föreställande mer och mindre välgjorda änglahufuden, eller heliga bilder i upprätt eller sittande ställning med hvarjehanda attributer, och på en och annan grafsten den aflidne i upphöjdt arbete. De fleste målningar äro med epitaphierne förenade.

Väggfasta Grafvårdar af sten, med bildhuggeriarbeten, målningar och inskrifter äro tillsammans sex, tre på norra och tre på södra sidan om altaret, neml.

A) En välarbetad grafvård i hög-Choret, till höger om altaret, af sandsten, föreställande den aflidna, knä-

böjande inför Frälsaren på korset, med syndens sinnbild ofvanföre, samt på motsatta sidan en af lärjungarne; dessutom den aflidnas famill-vapen, tillika med dödens attributer, allt i upphöjdt arbete och med följande inscription:

15 Epitaphium 87
Generosæ ac piæ matronæ Ingeburgidis Clariss. Georgii Tide-manni filiæ nobiliss. viro Emmichio Kaase matrimonio olim jun̄ tæ, quæ anno Sal. 1577 die 1° Jul. obiit.

Nobilis hic clari Tidemanni nata quiescit,
Quæ fuit Emmichio chara marita viro.
Mente Deum pura coluit venerata maritum
Exemplum studuit conjugis esse bonæ
Non virtute minus quā nobilitate probata
Unde ipsum vitæ candida fama manet.
Quinq suo vixit cum conjuge dulciter annos
Candidus amborum lite carebat amor.
Facta quater genitrix partus conjuncta dolore.
Postremi, ut quondam Rachela, desperiit.
Ossa quieta cubant secreta dulciter urna
Mens sola Christi cessit in astra fide.

B) En grafvård, likaledes af sandsten, med åtskilliga uthuggna änglaansigten, och med böcker försedda apostlabilder samt den aflidnas famill afmålad midt på taflan, har följande inscription, ofvantill:

1644 den 26 Martii døde Erlig, dydig och Gudfrugtig Quinde Karen Lauritzdotter, och ligger her neden foreje med en aff hendis søner ved Naffn Holger Nelzson begravven. Hvis sjele Gud hafr. Oc i same aar nerunder

Haffr fornem Niels Matzon Lantzdom. Offr Gulland Till Gudsz Ere, Kirkens zirat oc for hans salig hustru till en ihukommelse ladet bekoste.

C) En D^o snedt emot predikstolsdörrn, hvarpå frälsarens korsfästelse står afmålad, samt 2^{ne} lärjungar och 4 serafhufuden på sidorna uthuggna i sten med följande inskrift:

Anno 1635 den 18 Decemb. Holger Rosenkrantz till døde Erlig oc Welforstandig Mand Niels Hanson Fröllinge hans Fuldmectige fordu den erlig oc Welby. Ridefoget Thil Wisborgs slot och ligger her nedenmand fore begravfn.

derunder läses:

A^o 1641 lod Jörgen Anchers och hans kiere Hustru Magdalena Jurgens Dotter denne Taufle opsette och

Bekoste, Gud thil aere, kiercken till Beprydelse oc S. Niels Hanson til Ihukomelse.

D) Ett Epitaphium af sten, i södra Choret, väl förgylt, föreställande den aflidnes slägt, med 2^{ne} Apostlar med uppslagna böcker på sidorna, och ofvanöfver dem 2^{ne} andra bilder, hållande i händren dödskepp och meniskoben, med en medaillon emellan sig, tecknad med orden : memento mori, samt öfverst en bevingad dödskepp med timglas, allt väl huggit och arbetadt; der nedanför följande inscription:

Anno 1657 liessen S. Bürgermeister Hans Oluffsens Seine Erben dieses Epitaphium bekosten, Gott zu Ehre der kirchen zirat. und dem S. man zum gedechtnis.

E) Ett D^o äfven i södra Choret, af sten, föreställande en drake med en ofvanför stående, med svärd beväpnad, man, troligen Michael; der nedanför 3^{ne} af släkten, samt en pelikan med trenne ungar målade, och följande inskrift:

Deo Gloriæ
Coetui Sacra
Honori

Viro Vener: D^o Nic. Pet. Tidstadio, ejusq. defunct. prol. memoriæ Conjugiv. Pientiss^æ Elisabeth Bruë quæ ætat: obiit A^o 16 die et Familiæ Munchiac: ex illa suscept. sac. hoc Hieroglypt. saxeum in amoris indicium, apponendum et adorn. curavit, Dⁿ Jac. Münch: Summist. Wisbuens; qui exantlat: laborib. occubuit A^o 16 die ætat. Benedict. animab. benedicat Amen.

nedanför står följ. vers:

O miserum mortale genus quid debuit ultra
Pro te, Proq tua, Deus, attentare salutem.

F) Det sjette sten-Epitaphium, äfven föreställande en sörjande famill, 11 till antalet, utom 2^{ne} barn i linda, alla i målning framställda, och ofvanöfver, utom åtskilliga änglahufuden, som det tyckes, tron, hoppet och kärleken personifierade och afbildade, finnes nedanför södra Choret, hvar på endast följande ord kunna läsas:

Aⁿo 1646 den 1 Maji ist sehlich in Gott Entschlaffen
Der Erbare und wollgeachte Johan Höpner, ū liget hier niden unter begraben Gott gebe Ihnen mit allen gleubigen eine Frö----- seines alters 39 Jahre 6 Mō.

nedanför:

Anno 1653 lies der ErBahre und wollgeachte Pauell Hintz mit seiner lieben haussfrauen Mette Hintzes dieses Epitaphium auffsetzen, und Bekosten, Gott zu Ehren, der Kirchen zirat und S. Johan Höpner zum Gedechtniis.

G) Ett i Stora Capellet, i Gottländsk marmor ristadt Epitaphium, torde ännu böra tillföras, af följande innehåll:

Under Denna Sten Hvila I lifstiden Öfver Inspectorns vid Wisby Stora Sjö-Tul Herr JOHAN NICLAS CAMITZ trötta ben SIÄLEN SKÅDAR GUD SÅSOM HAN ÄR DEN ANDELÖSA LEKAMEN WÄNTAR LIF PÅ UPSTÄNDELSENS DAG EN SANN ÄRA DÖR ALDRIG HON TÅL INTET SMICKER DERFÖRE ÄR DET SANNING UTAN BERÖM AT VÅR AFSOMNADE WÄN WAR EN GOD CHRISTEN EN HEDERS MAN EN HULD FADER EN MENNISKO WÄN EN REDLIG MEDBORGARE HAN HADE INGEN ANNAN OWÄN ÄN AFWUNDEN DYGDENS ARGASTE FIENDE DOCK KUNDE DEN ICKE TILLSKYNDA WANHÄFD CAMITZ FÖDDES I WESTMANLAND ÅR MDCLXXXV WARDT WÅL GIFTER DEN XXIX MARTII MDCCXX MED WÅLBORNA ELISABETH STJERNSTOLPE SOM AFSOMNADE I WISBY DEN XI FEBR. MDCCCL DOG DEN IV FEBR. MDCCCLXIII I WISBY WANDRINGSMAN LÅT OSS FÖLJA HONOM RISTAT TILL EWÄRDELIG WÄNSKAPS ÅMINNELSE AF GABRIEL TIMOTEUS LÜTKEMAN UPSATT AF GUSTAF CAMITZ ÅR 1763.

Epitaphier af träd jemte målningar och inskrifter: 1° En Tafla i Hög Choret, till höger om altaret, föreställande ett stormande och upprördt haf och några redlösa skepp, en del af staden Wisby och den förolyckade Borgmästaren Tinnappel med hopknäpta händer inför Frälsaren på korset, med följande inskrift:

Also hat Gott die Welt geliebt, dass er seinen angebornen Sohn gab, auf dass alle die an Ihn glauben, nicht verlohren werden, sondern das ewige leben haben Joh. 3.

Anno 1566 den 27 Julii Ist Ihro Magnificenc der Herr Admiral und Bürgermeister vonn Lübeck Bartolomeus Tinnappel allhier unter Wisby gestrandet und lieget hieselbst Im Chor begraben; zu dessen Ehrenbedächtnitz diese Taffel aufgerichtet.

nederst står:

Renoviret von Fredrich Strodman von Lübeck
Anno 1726, vergoldt A^o 1734.

2. Dernäst en tafla, förest. Frälsaren på korset på ena, ormen i paradiset på andra sidan, samt den aflidnes anhöriga med påskrift:

Ad viatorem

Mortuus est Christus quid tristis funera defles?
Agnus is a dira morte redemit oves
Surrexit Dominus pro nobis prælicet ipse
Non perit in terris qui bene vixit obet.
Judex a dextris venturus ab ætere claro
Ut donet pueris coelica regno suis.

Anno MDCXIII den 4 Augusti døde hederlig och Wel-
lerd Mand Herr Lauritz Nielsson helsingb. Sogne. prest

här i Wisby och prost offwer Gulland, och ligger her neden begraffwen, förwentendis en aerefuld uppstandelse paa den yderste dag.
hans gandske alder 63.

Hans symbolum: Crucifixus Gubernator fortunæ meæ.

3. En liten tafla på venstra sidan om altaret, föreställande Carin Rosenkrantz och Metta Hardenberg, hvilka båda äro i Choret begrafna, med påskrift:

Hir. Licht. Begrawen. Selliger. F Frwe. Katrine. Rosenkrans. unde. Selliger. I. Mette Hardenberch D^r renoverat anno 1727.

4. En tafla af träd i Norra Choret bredevid Chordörren, föreställande Lazari uppväckelse, med denna påskrift:

Ad vocem Domini tenebrosam Lazarus urnam linquit
ovans turba gaudia habenti nova: haud secus omnis
homo rupta tellure resurget.

Forte rogas mihi qualis & ortus & usus

Et finis fuerit Nicoleo Jacobo:

Hafnia me genuit studiisq; instruxit honestis

Atq; hinc excellens stirpe decorus eram.

Visbua me rapuit, vigilans ut ruris & arcis

Et pastor fueram civis honeste tuus

Longus vita labor, dolor ingens fabula inanis

Tota fuit: requiem vita futura dabit.

Natus Anno 1576 mortuus 1628 die 8 Martii.

Anno 1631 den 6 Martii

døde erlig oc gudfrøgtige Quinde

Anne Peders Daater

oc ligger her i Kircken

begravnen hos tvende Hendis

salige mender Niels Jacobsen

oc Hans Turidtz fordom

Borgemester Her i Staden. Gud

gifve denom med alle tro christar

en erefuld oc gledelige Opstandelse.

5. Ett Epitaphium af D^o, på samma ställe, föreställande frälsarens begrafning med troligen, den dödes famill på 4 å sidorna vidhäftade små ovala taflor. Sculpturen, af den bättre, förest. Frälsaren öfverst med korset i handen, dödens attributer samt åtskilliga af sorg betagna ansigten.

Öfverst läses:

I æren döde och Edert liif är fördolt med Christo i
Gudi, men när edert liif Christus uppenbarat varder,
Tå varden och I uppenbarade med honom i herligheten.
Coloss. 3.3.

nedanföre:

Till Guds æhra

Kyrkans prydnadt och sal. H^r Rådmanen Hindrich

Smittz välförtjente åminnelse är detta Epitaphium be-
kostadt af den s. mannens efterlevande Ænka H.
Ingri Nils Dätter Gardea och Sonen Lylof Hendrick-
son Smitt Anno 1697.

6. En tafla vid Sakristi-dörren, föreställande frälsaren på korset, tillbedd af de 2^{ne} afledna, med följande påskrift:

Her nedefore ligger begraffven Erlige oc velacte
mand Hans Turitz fordom Borgemester her i Wisby
barneföd till Saltwedel af erlige oc Gudfryctige for-
ældre oc döde her udi Wisby: den 16 Juni Año 1629
Gud giffve hanum med alle Guds børn en erfuld oc
gledelig opstandelse paa den yderste dag.

Her nedefore ligger begraffven erlige oc Gudfryctige
Quinde Lydtgaarde Lauritz dater Erlige oc welact.
mand Hans Lauritz Hustru. Hon var barneföd her i
Wisby aff erlige Forelder hendis fader Lauritz Kanget-
ter oc hendis Moder Anne Kannegetters Dr Døde hun
29 Aprilis Anno 1628 her udi Wisby Gud giffve med
alle Guds børn En errefuld oc gledelig Opstandelse paa
den yderste Dome dag Gud hendis sjell bevare.

7. På pelaren vid Biskopsbänken och uppgången till
Choret en liten tafla, hvarpå läses: Öfverst: Anno 1621,
derunder:

HER. NEDEN. FORRE. LIGGER. BEGRAFVEN. AERLIG. GUD-
FRUCHTIG. OCH. NU. SALIG. QUINDE. ANNE. REGGELS.
DAATER. BARNFÖDT. UDI. MALMOË. DEN 29 DAG. UDI.
AUGUSTI. MAANET. ANNO. 1592. HENDIS. BRØLOPS. HØY-
TIDT. STOD. Ý. MALMOË. MED. ÆRLIG. OCH. VELACHT.
MAND. JENS. BAERTELSØN. DEN. TID. SLODTSSCHRIFVER.
PAA. VISBORIG. SLOT. DEN 16 JULII 1609. OCH. HAENSOF.
DEN. SALIG. QUINDE. I. HERREN. HER. UDI. WISBYE. DEN. 18
OCTOBRIS. OCH. BLEF. BEGRAFVIN. DEN 20 OCTO: I THEDETE.
AAR 1620. UDI. HENDIS. ALDERS. FREMDRAG. 28. PAA. DET.
NIENDE. GUD. GIFVE. HINDE. MED. ALLE. TROECHRISTNE.
EN. AEREFULD OCH. GLAEDELIG. OPSTANDELSE. PAA.
DOMMEDAG.

Nederst:

Psalm. 31. JEG. BEFALLER. MIN. AAND. I. DEN. HAAND. DU.
FRELSTE. MIG. HERRE. DU TROFASTE. GUD. —

8. På samma pelare ett Epitaphium, föreställande
Frälsarens dop af Johannes, med Gud öfverst, omgifven
af 12 änglar, derunder, dufvan m.m., allt måladt, och af
följande innehåll:

Öfverst: Basil. de fructu Bapt.

In baptismo homo renovatur sed non conflatur
Refingitur nec conteritur curatur nec dolorem sentit.
Ex servitute peccati in libertatem restituitur
Angelorum censors ac civis efficitur
Hæres coelestium bonorum constituitur.

Nedanföre:

Anno 1615 den 23 Martii döde hederlige och vellerde mand Her Jens Andersøn barneföd i Melby i Seland, Effter hand her i Worfrue Kierke haffver varit med-tjener i Guds ord i tolf aar och ligger her nedenföre begraffvit forventendis med alle Guds børn en glaedelig oc ærefuld opstandelse till det eviga lifff. Hans alder var 48. —

På sidan bredvid läses: Anno 1633 den 13 October er erlige och Gudfructielige Quinde Karren Sornsf. Dotter salig udi Heren hensoffet.

Ad Lectorem

Ultima mors rerum finis rapit illa potentes
Corripit et miseros tollit juvenesq. senesq.
Ater si fueris morti sis gratior atræ
Candidus es mortis transit nigredine candor
Sors eadem cunctis memores vos vivite mortis.

9) På samma pelare, åt södra sidan, en groft målad tafla med Frälsaren på korset, Jerusalem bakom, och följande påskrift:

Anno Domini 1585 den 6 Juni starff de ersame man Peter Pamer des Snider amtes alderman gewesen st. mit samt siner Kinderender? sein: Godt gnedigh. si Anno 1630 lod Peder Mason denne tafla renovire.

10) På andra pelaren dernäst, åt manssidan, mot predikstolen, en tafla föreställande Christi uppståndelse med följande inscription och elegi af Superintendenten Bildfeld.

Epitaphium reverendi ac clarissimi vire D. Christjerni Scribæ Wisbuensium Gothicæ insulæ olim proconsulis qui A° 1576 salutis recuperatæ 16 Cal. Jun. in Domino e vita discessit.

Conditur hoc tumulo Christjernus origine Cimber
Pectore vir constans et pietate gravis
Cui sincera fuit probitas ante omnia curæ
Inq ministerium non simulatus amor
Per sex lustra fere consul pariterq senator
Wisbucolis sancte præfuit ipse pater
Acer erat scelerum vindex et cultor honesti
Juraq reddebat civibus æqua suis
Doctus et is doctos templiq scholæq ministros
Munificæ juvit sedulitate manus
Mitis opem cunctis lætanti corde ferebat
Paupertas pressit quos inimica male
Exiit e vita placida sine murmure vultu
In vera veri religione Dei
Quinq fere vitæ cum fato interciperetur
Jam ter finierat lustra quieta senex
Ipsum deflevit respublica morte salutem
Flevit et ereptum Diva camæna virum

Ossa quidem tellus premit ast sublime trophæum
Spiritus æterna sede receptus agit.

D. B. Amico et Mæcenati

11) På pelaren dernäst, åt manfolkssidan, ett epitaphium föreställande Christi uppståndelse, och af innehåll:

Öfverst:

1598

O Herr Jhesu Christ gestorben bist
Am Chreuszes stam Du Gottes lam
Deine wunden Rett in aller noht
Dein theures blut kompt mir zu gutt
Dein Leiden und sterben macht mich
zum erben in deinen
reich dir
angeliben allegleich

Amen

Nedanföre:

Anno domini 1593 den 6 Septembris des morgens umb Tegers ? 6 ist der erbare und vornehme Simonis Streilaw in Gott sehligen vorschiden und leitt all hir begraben. Gott wolle Im eine fröhliche auffersteun vorleihen. Amen.

12) En tafla under orgelläktaren förest. Christi himmelsfärd med följande verser:

Christus ist ghen himmel gefahren
Mit grossen triumph und engelscharen
Und zu seines Vaters rechtern sich gesetzt
da ist er all seines leides ergetzt
Er hat uns da die stelle bereitt
Da wir solen bleiben zu ewigkeit.

Im sechszeihen hundersten und zwelfften Jahr
Am neunzehenden monadstag Maijes war
Da Jacob Andersen aus Schottlandt
Ein bürger zu Wisbui auff Gotthlandt
Ist im waren glauben sanftiglich
Gott wolle mit den auserwelten Ihm geben
die himmelsche freude im ewigen Leben.

13) En tafla på predikstolspelaren, föreställande Frälsarens dop af Johannes, hvarpå följande förekommer:

Heilig: Heilig: Heilig: ist.Got.der.Herre.Zebaoth.
Math. am.17. Dis. ist. mein. lieber. Soen. an. welchem.
ich. Wolgefallen.hab. Den solt. Ir. hören. Hoch. gelobet.
Sei. Gott. und. sein.Heiliger.name.ewigleich. Hoch.
gelobet.sei.Gott.und.seine.heiliger.nahme.ewigleich.
Esaias. 25. Der.Herre.Zebaoth.wird.den.tod.verschlingen.
ewiglich.und.der. Herr.wirt.die.threnen.Von. allen.
angesichten.abwischen.und.wirt.die.Smach.Seines.
Volks.aufheben.in.allen landen.

Meine.Seel.erhebet.den.Herren.und.mein.geist.frewet.
sich.Gottes.meines.Heilands.Dan.er.hat.die.niedercheit.

seiner.Sunderinnen.angesehn.und.gros.ding.an.mir.
gethan.der.Du.mechtig.ist.und.des.namen.heilig.ist.er.
ubet.gewalt.mit.seine.arme.und.zerstrewet.die.da.
hogferdig.sein.in.ires.hertzen.sinne.erstoset.die.
gewaltigen.vom.stule.und.erhebt.die.niedrigen.die
hungrigen.fulltet.er.mit.gutem.und.lasset.die.reichen.
leddig.

Jesu.mit.deinem.blut.bin.ich.erlost.des.tröst.ich.mich.
von.hertzen.trag.du.gedult.im.leiden.dein.ich.will.
lindern.deine.Schmerzen.bist.du.from.und.gebrukest.
bezeit.die.heiligen.sacramente.all.deiner.Sunde.und.
missethat.will.ich.nicht.mer.gedencken.bist.tu.verlassen.
von.jederman.verlassen.auf.dieser.erden.ich.will.am.
deiner.seiten.staen.dein.trost.und.zuversicht.werden.

Jochem. Widt. Daniel Corvinus
Michel Scheppe
1622.

14) En större tafla på pelaren emot predikstolen, föreställande Konung Salomo på sin thron; derinunder läses följande:

Salomon i Jerusalem en Konge saa from
afsiger en retferdige sententz och dom,
hvilket han sönderlig gjorde af Guds naade
imellen disse Quinder baade (Wish.B.9.3)

wer kan es machen berichte mir das
es iderman zu dinck is fri.

15) En Dito i det så kallade köpmans Choret, väl målrad, föreställande Frälsarens uppståndelse, jemte Engelen från himelen och romerska vakten; hvarpå läses ofvantill: Zu Gottes Ehr Kirchen Zier derunder: Adam Helms 1689.

16, 17) Tvänne runda taflor i norra Sakristian, med följande inscriptioner, på den ena, föreställande Tottiska vapnet:

Anno Dⁿⁱ 1464 des sondages vor Mathei, is gestorven gestrengte Ritter Her Olof Axelson, Hövitzman upe Wisborch und Gotlant. De selven Jaar, sondack nha alle heiligen starff sein Broder H. Philippus Axelson Ritter hir begravnen. Got si em gnedig.

På den andra: A^o Dⁿⁱ 1537 is in Godt den Herren verschedin de gestrengte, erenvaste H. Henrich Rosencrantz. Ritter to Björneby unde Hovitzman upp Gotlandt. -- (Denna äfven försedd med ett vapn).

Uti Stora Sakerstian finnas åtta Porträtter efter Superintendenten och Biskopar på Gottland, hvilka likväl icke alle här aflidit.

1: Af Superintendenten Endislöf, med påskrift i öfra kanten. M.H.N.S. Ætatis 45 — 1649. samt på baksidan: Magister Johannes Endislovius, Superint. Goth.

2. Af Superintend. H. Spegel, med påskrift: ætatis

suæ 35. die 15 Aprilis 1679. — (Feck transport till Scara 1685, dog som ärkebiskop).

3. Af Superintendenten Doct. Esberg, med påskrift på baksidan: Professor et S^a S^{ae} Theol. Doctor Johannes Esberg, Superintendent Gothlandiæ Natus d. 11 Apr: MDCLXX Aetat. XXXIII delinctus, Denatus d. 17 Apr. A^o MDCCXXXIV.

4. Georg Wallin Th. D. & Superintend. Gothl. A. Aet. LVI. Wisby A^o Dⁿⁱ 1741. — (Feck sedermera transport till Götheborg).

5. Biskop Lütkemans, med påskrift å baksidan: Gabriel Timotheus Lütkekan, Biskop öfver Gothlands stift uti 37 år; Theol. Doctor och Ledamot af Kongl. Nordstjerne Orden. Född d. 6 Apr. 1720. Död den 20 Apr. 1795.

6. Biskop Muhrbecks, pastellmålning med glas utom. — Han dog innan han kom hit till landet.

De 2^{ne} öfrige förmodas föreställa Superintendenterna Kolmodin och Kamecker.

Flera porträttmålningar finnas icke, men väl en och annan tafla med samma scener ur bibliska historien, som de redan uppräknade, hvilka åtminstone icke eftergifva de fleste af de förra, hvad bristen på skönhet och smaklösheten i framställningen beträffar, och torde således här gerna kunna saknas, heldst inga inscriptioner å dem finnas, eller de som finnas, nu mera icke kunna utredas: — äfvensom en och annan målning finnes anbragt t.ex. å pelaren mot predikstolen, der frälsaren på ett ställe föreställes bedjande i örtagården, på ett annan hudflängas; det sednare, om icke just vederstyggeligt, åtminstone fullkomligt svarande emot sitt ändamål att väcka fasa; — vid dopfunten bibliska allusioner på döpelsen; på orgelläktaren, utom åtskilliga andra målningar, 10 mansfigurer i dvärgstorlek, hvilka oagadt deras bifogade namn, man icke har sig bekant, hvem de skola föreställa; samt slutligen i chorhvalvet åtskilliga basunande änglar, saknande allt konstvärde.

Insriptioner på Likstenar.

1° Uti hög-Choret på den så kallade Biskops-grafven, norr om altaret, läses följande grafskrift öfver Superintendenten Stjernman:

Textus Funebris

Jos.1.v.2.

Mosche.Servus.meus.mortuus.
est.

Heu! vixit.Petrus.dictus.cognomine Stjernman.

Upsala.quem.genuit.Sanguine.conspicuis.

Quem.recte.eductum.Musæ.fecere.Magistrum.

Upsalicæ.ut.Rheni.viderat.omne.solum.

Regius.hinc.verbi.divini.Præco.fidelis.

Tempore. Bellorum. Quem. Hafnia. captum. habuit.
 Hinc. vero. reduce. Pastorem. Præpositumque.
 Præclare. meritum. Torstuna. nacta. fuit.
 Ei. tunc. tori. consors. erat. Ursula. Jannis.
 Matrona. insignis. splendida. conspicua.
 Ipsum. quæ. fecit. formosa. prole. parentem.
 Hæc. quanquam. Primo. flore. cadens. obiit.
 Denique. Episcopum. eum. tandem. Gothlandia. cepit.
 Atque. habuit. fructu. non. sine. multiplici.
 Est. in. coelitibus. jam. terque. quaterque. Beatus.
 Et. certe. fulget. ceu. nova. stella. Poli.
 Ast. hoc. sub. saxo. nunc. illius. ossa. quiescunt.
 Pulchre. illata. suo. funet. ? eo. tumulo.
 Israel. heic. una. recubat. Lindelius. infans.
 Qui. placide. moriens. vix. quadrimestris. erat.
 Dan. 12. v. 3.

Erudientes. splendebunt. quasi. splendore. expansi.
 & justificantes. multos. ut. stellæ. in. sempiterna. secula.
 2° På södra sidan om altaret, en stor, skön sten, med följande inscription:

Deo. Opt. Max. Servatori.
 Quod terra terra, Deus. Deus, dedit. abstulit.
 sed. requiesco. in. spem. resurrectionis & vitam. futuri.
 seculi.

Christophorus Hvitfeld de Beritzgard, quondam regius Consiliarius, Præses & Capitaneus, terræ Gothlandiæ, nunc pulvis & umbra, obiit A° MDLIX inter noctem martis & mercurii, quæ præcessit Martini festum.

3. Framför altaret en grafsten med den döde i basrelief och följande inskrift:

Anno 1607 Den 16 Octobris döde erlig oc welbyrdig mand Hermand Juel till AAborg på Wisborgs slot, efter at hand her paa landet hafde weret Lensmand paa tretende aar oc blef begrafwen den 30 Octob. Gud gifve hannom en ehrfuld oc glædelig opstandelse.

4. En stor sten derbrevid, utan inscription, men merkelig för sitt bildhuggeri-arbete, föreställande i basrelief en i harnesk och hjälm rustad Riddare, troligen Henric Rosencrantz, som var Guvernör på landet, dog här 1537, samt blifvit i Choret begrafven.

5. Jemte den förra, en mindre sten med 2^{ne} äfven i upphöjdt arbete väl framställda quinspersoner och följande omskrift:

Vebördig Quinde fru Karin Rosenkrantz och Jungfru Mette Hardenbergs dotter, dödde A° 1549 (Se N° 3 bland Träd-Epitaphierne).

6. Ofvanför den förra in emot altaret, en liten sten med följande inskrift:

Cum corruptibile hoc induerit in corruptibilitatem et mortale hoc induerit in mortalitatem, tunc fiet sermo

qui scriptus est, ab sorta est mors in victoriam, ubi tuus mors aculeus, ubi tua inferne victoria?

7. Dernäst en grafsten, af Ölandsflis, hvarpå finnes lemmingar efter ett slott, troligen Wisborgs, och har (enl. Superint. Spegels uppgift i dess Rudera Gothlandica) förut haft denna inskrift:

Här under hvilar Erlig och Welbördig Henrick Hög som dödde här på Wisborgs slott d. 9 Junij A° 1628, der hans K. Fader Erlig ock Welbördig Mand Jöns hög till Lang hafde fornefnede Slott i forlän. Gud gifve etc.

Men har nu följande:

Kongl. Räntmästaren Anders Wiman född 1729 död 1801. Gift 1° med M, C, Rosenwall död 1793, 2° med Hel. Molander död 1812.
 Commemoratio mortis
 optima philosophia.

8. Dernäst invid norra Sakersti-dörren en liten sten med följande grafskrift:

Hoc ego præclaro Bildorum stemmate nata,
 Elisabeth duro sum tumulata loco
 Abluta fæda primævi sorde parentis
 Prima dies vitam quam dedit ipsa tulit
 Quod mihi nascenti fatalis parca negavit
 Aeterna Christus sede rependit idem
 Christus amat pueros, pueris patet æter et ipse
 Me placidis ulnis gestit habere suis
 Quæ verbis læti miscerent læta parentes
 Oscula, jam Christus dat repetita mihi.

9. Nedanföör hög-Choret en större sten med följande påskrift:

H' Bartholomeus Tinappel
 unde sine Erven.

10. Dernäst en grafsten, med munkstil utomkring, hvaraf endast följande finnes quar:

In feria tertia post festum S. Martini Dominus Johannes
 Reklun cujus anima requiescat in pace.

Midt på stenen läser man:

Anno 1627 den 10 Marti döde Weller. Mand H: Niels Jacobsen föd i Kiøbenhafn. Hwes siel Gud hafver til det evige lifs opstandelse. Amen.

11. Längre ned ått uppgången till Choret Superintendenten Strelows grafsten, med så lydande grafskrift, hvaraf likväl en stor del nu mera är oläslig:

Fatum nunc hominum vere mirabere, Lector,
 Ac stupeas sortem, quæ manet ultima rerum,
 Hæc si devote legeris, quæ scripta sequuntur.
 Mista senum ac juvenum densantur funere, nulli
 Lurida mors parcit, miseris rapit atque potentes.
 Mortuus est doctus, probus omnibus atque benignus,

Quemque virum genuit nobis Gothlandia magnum.
Ipsius heic nomen scripti premondia lustrant.
Ecclesiae hic Christi Præsul bis quinque per annos,
Et fuerat magna tum dexteritate Sacerdos,
Sorte supernorum fruitur nunc, hisce relictis.
Cum Domino placeat, sic nosque sequamur ovantes.

Omskriften på stenen lyder sålunda:

Epitaphium Ven. Dni M. Joh. Nicol. Strelow. Gothland. olim Superintend. Vigilant. Denat. die. 27 Febr. Anno 1656. quod relicta ipsius Vidua Mar. Dan. f. Holm. parandum curavit Anno 1657.

12. På en sten i norra Choret läses följande grafskrifter, med munkstil utomkring:

Hic requiescit Dominus Johannes de Grüten, qui obit A^o

Dni 1314 in die Apostolorum Simon & Judæ.

Innanföre:

A^o Dni 1464 Sexto idus februari obit Botolphus Maxarfve, cujus anima in pace requiescat.

13. På en stor sten i Södra Choret:

A^o Dni 1464 obdormit generosus miles Dominus Olavus Arcis et terræ capitaneus. Eodem anno Dominica exaudi Dominus Philippus interfectus est nobilis miles, orate Deum pro eis. — På stenen äro inristade 2^{ne} cuirassierer, hållande Tottarnas vapen (se N° 16 bland målning.)

14. I Norra Choret på en större sten följande långa grafskrift:

Sub hoc marmore

in sancta societate placide quiescunt celebre par
Conjugum et laudabile par sororum, par duplex
in numero impari, pari tamen sorte et morte

Henricus Schmidt

insignis olim civis, mercator et Senator civitatis
Wisbuensis de publico egregie meritis ob candorem,
Prudentiam, justitiam, dexteritatem omnibus charus
Jam eheu desideratus obiit die 24 April: anni
Christi 1696 Aetatis 64

Ingrida Nicolaidis Gardæa

ortu, virtute, pietate lectissima matrona,

Nullius genetrix prolis, sed plurium nutrix

Non partu, sed beneficiis vere mater jam rogi

Ut antea tori socia denata anno Christi

Ætatis 81 die 7 Maji 1719

Juditta Nicolaidis Gardea

honestissima olim matrona, pietate patie-

ntia, constantia rara et clara, et quia

alterius soror, alterius affinis, heic gaudet

Societate communis dormitorii, mortua

die 30 Aug. Anni Christi 1604. Ætatis 50
O Trifolium sanctum et memorabile
Nunquam vel luce discolor, vel cruce decolor
Concordia conjunxit, amor æquavit, fortuna
ornavit, mors separavit, urna sociavit, coelum
beavit. Vixerunt exemplo, obierunt documento
egredientur monumento, ubi jam in mora
horam venturi exspectant domini vale Lector.

et cave ne sis

sortis prodigus

vel mortis securus

Divino rore resurgent.

15. En sten utanför stora sakersti-dörren innehåller följande 4 inskrifter:

a) Omskriften med munkstil: Anno Dni MCCCCLXXV
in: Die: Sci:Egidii:obiit:Didric:Essinc:orate:Deo:
Amen.

b) Inuti: Anno Domini 1600 den 7 dag Martii døde ærlige Wis- och Welagt. Mand Niels Madtsen fordom Borgemæster wdi Wisby. Gud gifve hannem een gledelig opstandelse paa den yderste dommedag. Amen.

c) Dernäst: Anders Melin 1765

Martin Benik

Si Deus pro nobis quis contra nos

d) Nederst: Anno 1647 den 24 Septemb. hensof udi Herren erlig oc gudfryctig quinde Birgitta Niels Dotter Gud vaere hendis siel naadig. Amen.

16. En annan framför predikstols-dörren har följande inscriptioner:

a) Omskriften med munkstil: A^{no} Dni: MCCCCL in Die Egidii nbris?obiit:Botwi:uxor:de:Thonari:orate pro ea.

b) På sjelfva stenen: Anno 1641 den 6 Januarii døde erlig oc welact. mand Lauritz Jensen som daa wdi Welb. Holger Rosenkrantz til Fröling Hans tid der hans Welb. hafde Gulland i forlening tjente för Slotzfougit oc Ridefouget udi middeltreding oc nu liger her begrawen under denne sten. Gud unde hannem med alle trochristne paa dommedag en gledelig opstandelse.

c) derunder:

Här Hvilar sina been

Under thenna sten

Herr Olof Fåhrens

Handelsman

from redelig hvar och han

Hans kropp förläne himmelen

frögd uthi upståndelsen född

den 5 Januarii 1680 dödde Den 6 Maji 1728

17. Vid ingången uti Stora Capellet läser man på en grafsten följande munkstils-inscription:

Anno Dni MCCCXVII VIII Die Post S^{ci} Jacobi obiit
Magn. Simo de Rostock. venerat. orate pro eo.

18. Utanföör dörren till nämnde Capell, på kyrkogården, finnes en ovanligt stor sten, utan inscription, ämnad (enl. Spegels uppgift) till grafsten åt Konung Albreckts son, Hertig Eric, som dog i Klinte och begrafvs först i S^{ct} Johannis Kyrka, men fördes sedan derifrån till Stora Capellet i Maria, hvarest nämnde sten skulle läggas öfver honom, men kunde, för sin storlek — dess längd är 6 aln: 8 t.; bredden 4 aln: 19 t. — icke införas genom Capelldörren, hvadan den blef lagd utanföore; och begrafvos derunder sedermera de med danska flottan år 1566 förolyckade adelsmän: Anders Friis, Peder Nielson, Niels Madson, Christen Skel, Søfren Munck, Knud Refventow.

19. En grafsten, ett stycke derifrån, med munkstil, tyckes innehålla denna inskrift:

Ano Dni MCCCXIII Iuvinia Nativitatis Dni obiit
Hadew uxor Tidora Hovedes orate pro ea.

20. En annan, längre åt norr, med ett svärd midt på stenen, omgifvet af en cirkel, inom hvilken följande munkstils-inscription förekommer: Hic jacet Conradus gladiator.

21. En större sten, bortåt lilla Capellet, har denna inskrift:

Anno 1630 den 16 Julij starf de erbare Man
Kapten Hans Fleming mit siner Fruwe
Anne Jurgen Fagers dochter
beide in Schottland geboren der selen Got gnedig si.

22. På en annan, längre åt söder läses:
Anno Dni 1582 starf de ersame Hans Kruse.

23. En grafsten, vid sydvestra kyrkomuren, hafvande förut legat inne i kyrkan vid den så kallade bruddörren, öfver Superintendenten Bilfelds graf, förtjenar ännu att nämnas; och finnes derå följande grafskrift:

Epitaphium M. Dav. Bilfeld, olim
Superintend. vigilantiss.

Heic pia membra cubant docti Davidis, origo
Cujus de Bilfeld nomina stirpe tulit.
Præsulis officium dumtaxat quinque per annos
Sustinuit, magna non sine laude, pii
Visbua pandentem Divini mystica verbi
Suspiciens, digno laudis honore colit.
Flagitiis terror, scortis & furibus acris,
Mentibus at pavidis dulce levamen erat.
Vir Phoebo charus, virtuti carior uni:
Sed magis ætherio charus & ipsi Deo

Si quatuor numeres lustra & bis quinque Decembres,
Aetatis tibi dant tempora plena suæ.

An. Dn. 1596. 27. Decemb.
Virtute crucis christi floremus

De öfriga, å kyrkogården befintliga, grafstenar äro dels oläsliga och bristfälliga, dels höra de till nyare tider, äfvensom grafvårdarne, och äro af så trivialt innehåll, att de icke här kunna få ett rum.

Öfriga kyrkans, med och utan inskrifter försedda, tillhörigheter, såsom Ljuskronor: deraf äger kyrkan nio, hvaraf 2^{ne} hänga i Stora Capellet, alla af messing och väl arbetade. Med undantag af den som hänger längst opp åt Choret, på stora gången, troligen gjord på kyrkans bekostnad, äro alla skänkta till kyrkan.

1° den i Stora Choret, af Superintendenten Stjernman och har följande inscription: M. Petrus Stjernman

H. Ursula Jönsdotter
1692.

2° på den i norra choret läses följande:

H. Henrich Schmidt
Ingri Nils Dotter Schmidt.
A^o 1696.

3. Den andra ljuskronan på Stora gången har följande inskrift:

Guds hus till prydnad och salige Rådman Nils Börge-
son och dess salig hustru Cath. Jöransdotter Etzla till
efterminne af deras arfvingar förärad Åhr 1741. —

4. På Ljuskronan under orgelläktaren förekommer denna inskrift:

Henricus Falck
olim Senator Wisbuensis natus Trelleburgi
Scanorum A^o 1608 d. 24 Junii, denatus A^o 1679 de 15
Julii hic infra sepultus hoc $\lambda\upsilon\chi\nu\iota\omicron\nu$ sacro destinavit

5. på Ljuskronan åt norra ingången denna:

Lorents Lange senior
Britha Strachoun
A^o 1734

6. Ljuskronan vid Sakristian har denna inskrift:

Guds hus och Wisby Kyrka till prydnad
samt

Bryggare Äldermannen Anders Mellin
som i Herranom afled d. 14 Apr. 1766 till efterminne
förärad af dess quarlättna Äncka Anna Magdalena Hålst
Anno 1767.

7. På den åt östra sidan i Stora Capellet befintliga ljuskronan, hvars armar äro af träd, förgyllda, förekommer följande:

ANNO DNI 1681 den 6 Januarij nedhlagdes här neder
under uthi jorden i sitt hvilorum ford^m Ehrborn ock

wälwyse nu hoos Gudh sal^e H^r Hans BURMESTER Råd^m här i Wijsby, född uthi Lübeck A^o 1620 den 12 qbris, till hwilckens chris ähligg åminnelse så och kyrkionas beprydnat hans högsörgiande Effterlefwerska hustr Karina Jöns Dätter thenna Liusskronan låtit ophänga.

8. På den åt vestra sidan i samma Capell, med endast 4 öfrigblifna ljusarmar, läser man:

Johan Lythberg
Anna Lythberg
A^o 1783

Ljusarmar: — 2^{ne} dubbla, 5 enkla, äfven af messing, placerade på särskilda ställen i kyrkan; en i köpmanschoret, med denna inskrift: Dissen arm geven de Kopleude; en på pelarn vid borgarestolarna med dessa ord: der schomaker arm. —

Ljusstakar: — 1 par större af messing; 2^{ne} par massiva malmstakar; 2^{ne} par af silfver (se kyrkosilfret) 8 par af ten. —

Dessutom finnes: 3^{ne} Mässings-bäcken, hvaraf ett föreställer Adam och Eva med förbudna trädet, skänkt af Jacob Klintberg 1775; ett annat, några druffklasar; 2^{ne} håfvar med förgyllda messingsbeslag, 2^{ne} D^o med silfverbeslag (se kyrkosilfret), samt, utom andra numrar, 116 stycken af messing, förgyllda, till begagnande å 3^{ne} välgjorda och förgyllda nummer-taflor. —

Kyrkosilfret: bestående (enl. Lect. Klingwalls uppgift i 2^{dra} häft: af Fornl:) af 1° en kanna om 115 lod, inuti förgylld och skänkt 1742 af Rådmanen Gustaf Börjeson; 2° En dito om 82 lod, hel förgylld och skänkt den 16 Julii 1777 af Bakaren Jöns Stadsberg; 3° En Dito, om 115 lod, gjord på kyrkans bekostnad år 1774 af Quist Falkengren. Ofvanpå locket står, i massivt silfver, lammet med segerfanan och omskrift: salige äro de, som kallade äro till lamsens bröllop, Ap. 19:9. 4° En kalk med patén om 85 lod, skänkt 1696 af Handlanden Henrik Smith; 5° En Dito med patén, om 59½ lod; 6° En dito med patén om 28 lod; 7° En oblatask med lock, om 13 lod; 8° En dito om 8 lod; 9° En sked om 2¼ lod, hel förgylld; 10° Ett par stora ljusstakar, drifvet arbete, om 114 lod, gjorde i Stockholm 1695 af B. Möller; 12^s Ett timglas på predikstolen, med Kongl. Krona öfverst på 4 sidor af stolpen samt Carl 12^s namn-skiffer nerunder, likaledes på 4 sidor, uppehållit af lejon, väger 94 lod, skänkt år 1718 af Rådmanen Thomas Schlau och dess hustru Marg. Norby; Beslaget på 2^{ne} håfvor, vägande tillsammans 20 lod. På den ena håfven är å en silfverplåt Domkyrkan grafverad, med påskrift: Kyrkans håw och init. bokstäf: C:D:F:, H:D:S:, på den andra: stordörren till Kyrkan med en tiggare och inskrift: Kyrkans fattigas håw samt init: bokstäf: D:T:S:, H:D:S. jemte uppgift af

vigten, neml. 20 lod, hvarifrån likväl de nu mera borttagna silfverklockorna torde böra frändragas.

Klockor: — Uti vestra tornet finnes, utom ett slagur, trenne stora och välljudande klockor, alla med inskrifter; på storklockan följande:

När fyrti fyra skrefs näst efter sjuton hundra
Fick Elden lof af Gud at vestra Tornet plundra.
Min gamla nakna kropp blef der ock Eldens rof.
Jag ringde för mitt liik och sjelfver mig begrof.
Men togs straxt up igen och bars ur badet neder
Och fick på detta rum min förra tjenst och heder,
Sen jag på nytt gått in i Eldens heta famn,
Som skapade mig om med denna vackra hamn,
Då J. von Hökerstedt var högsta man å Landet
Och Doctor G. Wallin stod främst för Kyrko-ståndet
Samt Abram Lange var då Stadens Styresman
De namnen gömmer jag så länge som jag kan.

Vid brädden af klockan står: Guten af Kongel. Styckgutare Gerh. Meyer i Stockholm 1745.

Den så kallade Mellan-klockan har denna påskrift:
Igne Consumta
D. VII Augusti MDCCXLIV
Reficta Holmiæ a Fusore Regio
Gerh. Meyer D. XII October MDCCXLV

Den tredje klockan, gjuten i Stockholm 1783 af Gerh. Meyer har följande påskrift:

Under Konung Gustaf III^s regering, då Gen. Lieut. Högv. Carl O. v. Segebaden var Länets höfdinge, Doct. Högv. Herr Gab. Tim. Lütke man Stiftets Bishop, blef denna klocka Gudi til ära skänkt till Wisby Domkyrka af Bokbindaren i Wisby, Christian Berg och dess hustru Marg. Berg, född Stadsberg.

Uti Stora Capellet finnes en bigtstol med denna påskrift: Anno 1658 hat M. Jochim Storlinck tischler uñ Bürger in Wisby mit seiner lieben hauszfrauen, Margarete Storlincks diesen Beichtstuhl zur Kirchen forehret, Gott zu Ehren, sich und den seinigen zum gedechtniis.

Till venster innanför nämnde Capell finnes på fönstret uti gamla Consistorii-rummet 3^{ne} målningar med svart tusch; neml. En föreställande en uppräckt arm med en quist i handen; nedanföre likaledes en arm, hållande en vattnkanna öfver en blomsterkruka, och ofvan öfver orden: ferendum & sperandum: nederst: H Nicolaus Stenman Past. In Hablingbo 1695. den 2^{dra} föreställer 2^{ne} storkar, den ene öfver den andra, hvardera med en orm i näbben, och emellan dem orden: Pietas conselsa lucratu, samt nederst: H: Johannes Canutius. Past. in Wamblingbo 1695; den 3^{dje}: öfverst 2^{ne} tranhalsar?, nedanföre en trana, hållande ena benet på ett klot i

vädret, ofvanför den orden: *vigilamus & oramus*, och nederst: *H. Gregorius Christiani. Past. in Fardum 1695.*

Gamla bilder: — Uti nyssnämnda gaml. Consist.rum finnes

- 1° S^{ct} Jöran till häst, begge i kroppsstorlek; förmodas af Biskop Wallin (i dess Gottl. Samlingar 1. Del. p. 273) hafva kommit från Wisborgs Slots-kyrka;
- 2° Frälsarens bild, af träd, omgifven af en till hälften förstörd gloria, fordom stående inuti en konstigt arbetad hög spira, hvarefter ännu finnes lemningar.
- 3° På sidan om södra fruntimmers Läktaren, på muren, äfvenledes en bild, föreställande S^{ct} Jöran.
- 4° En Mariabild, af hvit allabast, på norra Sakristihalfvet, väl arbetad, hållande ett timglas i högra handen, och tyckes äfven ha hållit något i den venstra. Denna bild, som är 1 aln 16 t. hög, 6 t. i diameter på ett håll, 11 t. på andra, gafs tillika med en hög spira, hvarefter ännu läres finnas lemningar, till åminnelse efter den aflidne hertig Eric.
- 5° På hvalfvet öfver vestra tornet: ett massivt stenlejon, omkring 2½ aln. långt, begagnadt på kyrkan till takränna. —
- 6° En annan dylik ränna, föreställande Simson, som bryter opp gapet på ett lejon, finnes på samma ställe: dessutom 2^{ne} på kyrkans nordvestra och södra hörn, under olika odjursskepnader, ännu i brukbart stånd.

Skrudar, Klenoder, Böcker, vapn, Rustningar m.m.

Kyrkoskruden består af 5 messhakar, hvaraf 2^{ne} röda och 2^{ne} svarta af sammet, samt 1 gul af guldtyg; 3^{ne} messskjortor. — Dessutom finnes 5 pulpetkläden, hvaraf 2^{ne} röda, 2^{ne} svarta samt 1 gult af förutnämnde tyg, erforderliga altarkläden m.m.

Ett stycke af en gammal chor-kåpa, utsirad med några dussin ägta perlor, stora som knappålshufvuden, förvaras uti en kista i sakerstian söder om altaret. —

De äldsta skrifna handlingar, kyrkan äger, bestå uti en samling af permebref, hvilka för några år sedan, på skedd requisition, insändes till Herr Professor Liljegren i Stockholm, och ännu icke återkommit.

Af öfriga handlingar och böcker i och för embetsförvaltningen märkes: kyrkoboken öfver födde, vigde och döde, som går ifrån år 1661 till närvarande tid; den äldste Förhörsvok af 1709; quinquennii-tabeller från 1775.

Kyrkans egentliga bokförråd inskränker sig till följande:

1. Erasmi Schmidii Versis novi Testamenti etc. itemq. auctoris orationes de Sibyllis, multum hactenus desideratæ;
2. Testamenti veteris Biblia sacra, sive Libri Canonici

prisæ Judæorum ecclesiæ a Deo traditæ etc. — illustrati ab Immanuele Tremellio & Francisco Junio. —

3. Carl XI^s Bibel, hvaraf 2^{dra} Del. af Gamla Testament. saknas.
4. Wilskmans Ecclesiast: verk
5. Sammandrag af de Kgl. Förordning. och Placater, som årlig. böra i Kyrkorna uppläsas.
6. Samling af Författningar och Stadgar, hvilka ändra eller förklara Kyrko-lagen, af år 1813; dessutom en mängd Kongl. Förordningar m.m.

Vapn och Rustningar: — Af vapn finnes 4 värjor, med sina florbhängda baljor, på Kyrkans pelare och muren i norra choret. På den ena värjan å pelaren emot predikstolen föreställes, på ena sidan, öfverst, en fogel, derunder läses: *vinciria aut moria Anno 1659*; dernäst synes en med musköt och värja beväpnad militär samt nerunder orden: *regere sein Zurn och summa Est carentia?* — på andra sidan finnes, öfverst, en fogel, derunder orden: *Paris E'rotanres*, dernedanför åter en med kongl. mantel, hjälm och 2^{ne} svärd försedd mansperson, samt dernäst orden: *Seidius pron obis quis contra nos*; arbetet för öfrigt temmelig välgjordt, men illa emot latinerna.

Värjan vid norra chordörren är 2 tum bred vid värjfastet, samt har derifrån till spetsen en längd af 1¾ aln.

Ett Harnesk, af jernbleck, att knäppas om halsen, hänger på samma ställe. Det består af 2^{ne} större plåtar, en åt bröstet och en åt ryggen, hvarvid, med 6 bleckband, varit fastnitade sjelfva arbetäckningarne, hvardera bestående af 6 delar, fästade nedanför och utmed hvarandra genom 6 underliggande läderremmar. En quarsittande sölja vid ena kanten af nedersta plåten på venstra arbetäckningen, samt en smal öppning i den motsvarande, visar, att harnesket, som för öfrigt är ämnadt, att endast betäcka framsidan af öfverarmarne, genom remmar sålunda fästats vid nämnde del af kroppen. Höjden på plåtarna åt bröstet och ryggen är ungefärligen densamma, omkring 6 tum, men bredden på den sednare 13 t. — Enligt Strelows uppgift (pag. 274) har nu beskrefna harnesk, som har ungefär följande utseende, tillhört Frantz Bilde, Under-amiral på danska flottan och skjuten af svenskarne år 1566 samt begravnen i Maria kyrka. Til äfventyrs har den bredvid hängande värjan äfven tillhört honom.

De så kallade Jätte-benen, 5 till antalet, uppställda på en afsatts af en utaf kyrkans pelare, ha af v. Linné i dess Gottländska Resa (pag. 165) blifvit förklarade för verkliga hvalfiskben. Det största benet, en ryggknota, har på ett håll 11 tum i diameter, på det motsatta 13 t. — Längden är ungefär densamma som diametern. De öfriga äro tunna; det längsta omkring 18 tum. Hvilken del af kroppen de tillhört, är nu mera svårt att bestämma.

Sluteligen bör äfven nämnas något om den betydelsefulla Fisken, hvaraf ännu finnes quar nedra delen 1 aln lång, hängande på muren i Stora Capellet. Strelow säger om den i sin Chrönika (pag. 344) „Aar 1282 den 28 Feb. bleff en Fisk fangen i hofvedet liig en Løwe, oc bleff op-hengd i Vor Frue Kircke, som henger endnu paa denne dag, hvilcken som skreg oc gred lige som it menniske, at alle som det hørde, forundrede sig, hvilket betyde den store Uenighet som siden sig tildrog”. (Auctor har afseende på striden emellan Wisby borgare och allmogen, som utbröt 1288). Spegel (i sina Rudera Gothl.) följande Bertii uppgift skrifver om nämnde fisk sålunda. „A^o 1282 (men Bertius skrifver 1289) är en stor och säl-synt fisk fången utanför Wisby, i hvilkens lif är funnit it spätt lefvandes barn, som gret och skrante, samma fisk

blef uphengd i Mariæ kyrckia, ock utaf honom synes ännu it stycke lembnat.” — Linné i sin Gottl. Resa (p. 125) beskrefver ofvannämnde fisk på följande sätt: „Fisken, som i samma kyrka hängde öfver Görans bild, var en piscis malacopterygius, cauda bifurca, pinnis dorsi duabus, ani unica, cum altera intra hanc & caudam e regione posterioris pinnæ dorsalis;” och säger vidare: „enfaldiga hopen sade, det om denna fisk vore spädt, at då han blir förtärd, skal domen komma; måste altså intet vara långt igen”.

Att sålunda blifvit inventerad och befunnit intyga
År och dag, som förr skrifvit står

C Enequist	C Bergman	Joh. Ehinger	Johan Enequist
Stadscapellan	Kyrko Råd	Kyrkoråd	Consist.Ombud.

Bilaga 4

REGISTER ÖVER NAMN PÅ GRAVSTENAR

Som uppslagsord i registret över medeltida namn anføres såväl personnamn som släkt-, ort- och yrkesnamn. Kapitalstil användes för medeltidsnamn lästa från stenen, vanlig stil för medeltidsnamn blott kända enligt litteraturen. I registret över namn från nyare tiden användes i regel blott släktnamnet som uppslagsord.

Alla namns ortografi är i överensstämmelse med inhuggningarna på stenarna, förutom i de fall där latinisering av namn från nyare tiden förekommit.

Siffrorna hänvisar till gravstensnummer (se fig 202). Registret hämtat ur J W Hamner, Gotlands gravstenar I.

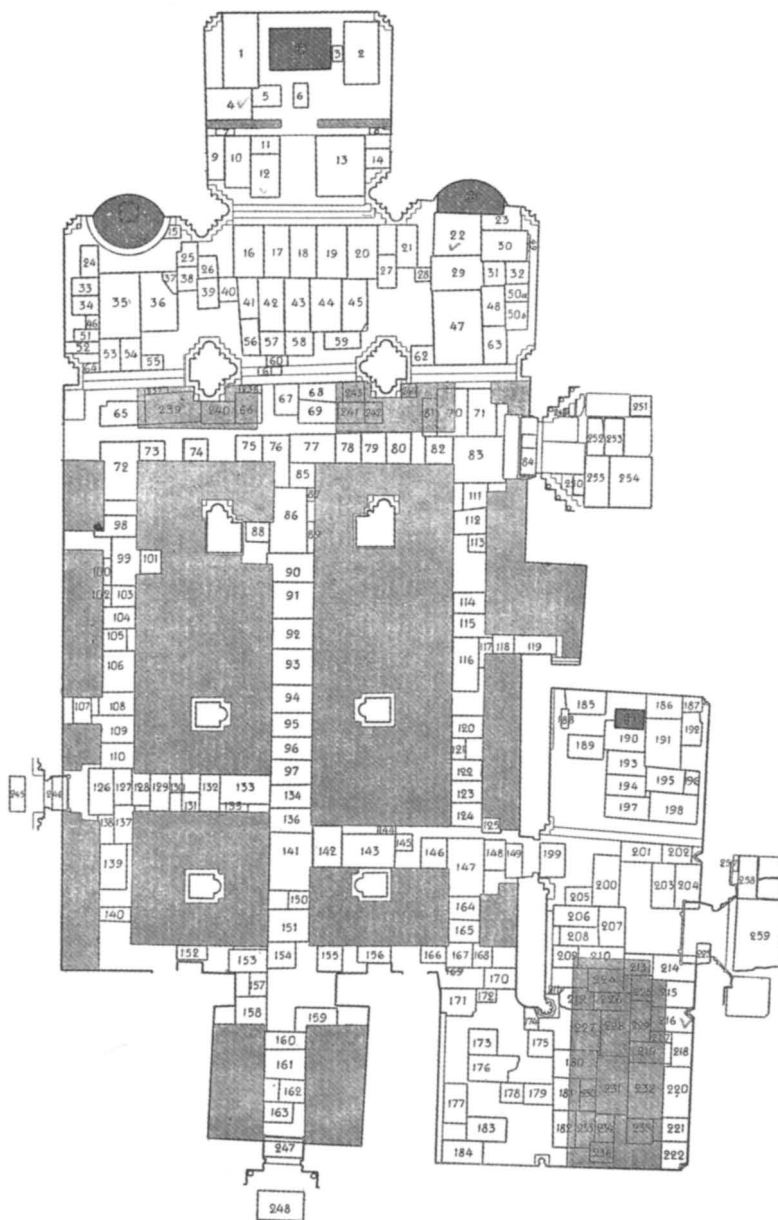

Fig 202. Plan över gravstenarna i kyrkgolvet.
Efter J W Hamner.

Plan über die Grabsteine im Kirchenraum.

I. Medeltidsnamn. 1290—1525.

- ALBERTUS DE LOCHEM 280
ALBERTUS TASCHEMAKER 281
Albertus Tate 405
Arnold 402
ARNOLDUS CARNIFEX 271
Arnoldus de Grute 383
Arnoldus Stolte 380
ASCHEHORN, JOHANNES 148
DE ATENDERN, ECBEERTUS 182
- BEATA KUNTZE 86
BECKER, NICOLAUS RODE 278
BELTER, STEPHAN 70
BERNHARDUS DE SCHENING 98
BOLTE, CLAWES 302
BOTULPHUS MOPSERUE 35
BOTVI (UXOR) THONARI 99
BREDE —, CONRADUS 175
BRIGIDA 301
- CARINA 301
CARNIFEX, ARNOLDUS 271
CECILIA (UXOR) ALBERTI DE LOCHEM 280
CLARA 301
CLAWES BOLTE 302
CLEIS, NYELOP 72
Colmesten, Everhardus 379
COLNERUS, VOLMAR 19
CONRADUS BREDE — 175
CONRADUS GLADIATOR 284
CRISTINA SILKENTOP 97
- ECBERTUS DE ATENDERN 182
ELIZABET STOLTEBERG 180
ELSEBE GRADEN 47
ENGELBERTUS DE LENNEPE 90
Eva de Homborg 395
EVERT JUGHE 303
Everhardus Colmesten 379
EVERHARDUS SARF 182
- Fokke, Judette 410
- GARDRUDIS 205
GERDRUDIS 275
GERHARDUS POPPO 86
GERHARDUS WESTUELINC 241
GERTRUDIS RODENBERG 224
GHERERDUS HOGHELOU 277
GISELTBUDIS MYDDEPENNING 297
GLADIATOR, CONRADUS 284
GLODERVELDIS, SWENNERE 86
GODEKINUS VRYNDENBERG 171
- GRADE, HANS 47
GRADE, JOHANNES 28
GRADEN, ELSEBE 47
GREVESMOLE, HENRICUS 84
de Grute, Arnoldus 383
DE GRUTEN, JOHANNES 35
GUTHA (UXOR) JOON SWART 177
- HANNUS RO(RA)O (?) 48
HANS GRADE 47
HAZEKE (UXOR) HENRICI 272
HEDDINC, HERMANNUS 273
HENRICUS GREVESMOLE 84
Henricus Johannes 401
HENRICUS DE PLESCOWE 68
HENRICUS TALINGHE 272
HERBORGH UNDES 300
HERMAN VUNT 232
HERMANNUS HEDDINC 273
HINRICUS LONGUS 276
Hinricus Pistor 378
HINRICUS SESSINC 109
HINRICUS VELINCH (?) 91
HINRICUS WESTFALIE 261
de Homborg, Eva 395
HOGHELOU, GHERERDUS 277
HOVED, TIDERE 197
HYNA, JOHANNES 90
HYNRIK ROTTDKERMAN 108
- Jacobus 407
Johana 396
JOHANNES 158
JOHANNES 241
JOHANNES ASCHEHORN 148
JOHANNES GRADE 28
JOHANNES DE GRUTEN 35
Johannes, Henricus 401
JOHANNES HYNA 90
Johannes, Olavs 383
JOHANNES PRUCE 83
JOHANNES REBERCH 20
JOHANNES REKELLEN 17
JOHANNES SCUTTE 91
Johannes Zost 385
JOON SWART 177
Judette Fokke 410
JUGHE, EVERT 303
- KUNNE MUNTER 83
KUNTZE, BEATA 86
KREGESHO (?) 298
- LEMAN, TOTKE 287
- VAN LENNEPE, TIDEMANNUS 126
DE LENNEPE, ENGELBERTUS 90
DE LOCHEM, ALBERTUS 280
LONGUS, HENRICUS 276
Lubetus 399
DE LØUENE, MARTINUS 70
- MARGARETA (UXOR) HENR. DE PLESCOWE 63
Margareta (uxor) Nicolai 391
MARTINUS DE LØUENE 70
MOPSERUE, BOTULPHUS 35
MVNDE, PEDAR 262
MUNTER KUNNE 83
Myddepennig, Giseltbudis 297
- Nevelinch = Velinch 91
NICHOLAUS PISTOR 115
Nicholaus Sutor 390
Nicolaus 389
Nicolaus 391
NICOLAUS RODE BECHER 278
NYELOP, CLEIS 72
- OLAUS AXELSON TOTT 22
Olavus Johannes 383
DE OSENBRUGHE, VOLMAR 381
Owinus 392
- PEDAR MVNDE 262
Petrus de Tremonia 403
PHILIPPUS AXELSON TOTT 22
Pistor, Hinricus 378
PISTOR, NICHOLAUS 115
DE PLESCOWE, HENRICUS 68
POPPO, GERHARDUS 86
PRUCE, JOHANNES 83
- RAGNA (UXOR) YWANI 286
REBERCH, JOHANNES 20
REKELLEN, JOHANNES 17
REX, RUTGHERUS 180
Rode 397
RODE BECKER, NICOLAUS 278
RODENBERG, GERTRUDIS 224
RO(RA)O (?), HANNVS 48
DE ROSTOCHE, SIMON 204
ROTTDKERMAN, HYNRIK 108
RUTGHERUS REX 180
- SARF, EVERHARDUS 182
DE SCHENING, BERNHARDUS 98
DE SCENNINGE, TIDEMANNUS 274
SCUTTE, JOHANNES 91
SESSINC, HINRICUS 100

SILKENTOP, CRISTINA 97
 SIMON DE ROSTOCHE 204
 STEPHAN BELTER 70
 Stolte, Arnoldus 380
 STOLTEBERG, ELIZABET 180
 Sutor, Nicholaus 390
 SWART, JOON 177
 SVARTE, WYNANDUS 26
 SWENNERE GLODERVELDIS 86
 SYRRIGVN 142

 TALINGHE, HENRICUS 272
 TASCHEMAKER, ALBERTUS 281
 Tate, Albertus 405
 THONAR 99
 THOROE (?) 285

TIDEMANNUS VAN LENEPE 126
 TIDEMANNUS DE SCENNIGE 274
 TIDERE HOVED 197
 TOTKE LEMAN 287
 TOTT, OLAUS AXELSON 22
 TOTT, PHILIPPUS AXELSON 22
 de Tremonia, Petrus 403

 UNDES, HERBORGH 300
 DE WAMPE 263

 WESTFALIE, HINRICUS 261
 WESTUELINC, GERHARDUS 241
 VELINCH (?), HINRICUS 91
 Vendeck, Winus 392

DE WEZE, WINRICI 167
 WINANDUS 75
 Winre 239
 WINRICI DE WEZE 167
 Winus Vendeck 392
 Vlttat (?), Olof 296
 VOLMAR COLNERUS 19
 VOLMAR DE OSENBRUGHE 381
 VRYNDENBERG, GODEKINUS 171
 VUNT, HERMAN 232
 WYNANDUS SVARTE 26

 YWAN 286

 Zost, Johannes 385

II. Nyare tidens namn. 1525—1827.

Agstinesen, Bertemegs 108
 Andersdatter, Anne 44
 Andersen, Jacob 148
 Anderson, Anders 328
 Arendtson Holdthusen, Hindric 129
 Asmusdøchter, Dorotea 97

 Badstu, Jacob 297
 Badstu, Karen 297
 Bager (?) 338
 Bagge 140
 Bang, Jöns 214
 Bang, Otto 214
 Bark, Boel Jacobsdatter 294
 Bark, Johan Lauritson 294
 Barki, Lauris 322
 Becher, Hans 184
 Becker, Petterson 142
 Belinck 140
 Bendtsdøtter, Sisele 158
 Benik, Martin 109
 Berendtsøn, Hans 334
 Berg 211
 Betzel, Anders 79
 Bidefe—, Marcus 351
 Bilde, Elisabeth 9
 Bilefeld, David Johannes 151
 Both, Oluf 153
 Broch, Matthias 288
 Brocman, Jacob 281
 Broder, Melcher 132 o. 332
 Broleger, Jens 101

Brun, M. 61 o. 312
 Brygger, Johan 88
 Brügger, Christopher 44
 Bulmering, Anton 231
 Bulmering, Elisabeth 231
 Buntmager, Oluf 149
 Burman, Hinrik 224

 Calander, Olof 322
 Christianson, Christian 77
 Claessøn, Oluf 20
 Clasøn, Clas 37
 Clasøn, Hans 37
 Clausen, Rasmus 95
 Corvinus, Daniel 280

 Davidson, Per 119
 Dedekind, Johan 130
 Detthen, Hinrich 88 o. 356
 Dirichsøn, Adam 312
 Duisinck, Hans 65

 Egger, Clas 23
 Enequist, Olof 277
 Enre (?), Niels 348
 Eskildson, Oluf 337
 Evertdøter, Karen 317
 Evertdøter, Maren 317

 Facht, Johan 93
 Fager, Jurgen 323
 Falck, Hindrich Hindrichson 97

Fedder, Abraham 275
 Fedder, Karsten 74
 Fe(d)erow(?), Marhite 262
 Felderman, Arendt 32
 Felderman, Rasmus 219
 Fe(s)erow (?) 262
 Fleming, Anne 323
 Fleming, Hans 323
 Fähræus, Olof 99

 Gelling Hauson, Frederick 134
 Gerle, Johan Michael 314
 Giedda, Lars 381
 Glasnager, Peder 203
 Glychfelt, Martin 329
 Grasten, Jørgen Jørgensøn 333
 Grasten, Olluf 333
 Gribnits, Hans 258
 Grønskov, Kiurstine 92
 Gyng, Nils Jensen 55

 Haagd (?), Hans 248
 Hansdaatter, Karen 334
 Hansdatter 90
 Hansdaatter, Anne 114
 Hansdatter, Dørrte 318
 Hansdøter, Katarina 77
 Hansdøtter, Margrete 20
 Hansen, Claus 139
 Hansen, Niels 146
 Hanson Ausbarch, Jørgen 39
 Hanson Flor, Jacob 261

- Hansson Luning, Thomas 345
 Hansten, Samuel 35
 Hardenberg, Mette 4 o. 11
 Harmandson, Bartolomeus 104
 Harmensen, Henrick 253
 Harnisk, Axel 5
 Heiden, fan der, Butvid 204
 Heidenberg 274
 Heisch, Peter 202
 Helling, Hans I. 124
 Helling, Jacob H. 31
 Helms, Adam 72
 Hemmert, van, Dirich 97
 Hemmungs, Jacob 153
 Hendericks-datter, Anne 112
 Hendrichsen 176
 Henff, Chatrina 381
 Henff, Micael 381
 Herlicius, David Eliasson 120
 Hermansdotter, Kiersten 303
 Hermanson, Jurgén 92
 Hindrichson Falck, Hindrich 97
 Hintze, Pavel 53 o. 71
 Holdthusen, Hindric Arendtsøn 129
 Holm, Maria Danielsdotter 42
 Holst, Anne 317
 Holst, Johan 317
 Holst, Chris(tian) 81
 Holst(ius), Nicolaus 21
 Hoppener, Johan 71
 Husmansk, Else 179
 Hvisin—, Dirich 66
 Hvitfeld, Christoffer 13
 Höeg, Henrich 10
 Höeg, Jens 10
 Högsten, Tomas 318
 Høijer, Caspar 224
 Høyer, Anne 180
 Høyer, Hans 180
 Høyer, Härbert 180
 Høyer, Johan 316
 Høyer, Marten 180
 Höök, Anna Christina 266
 Höök, Hans Petter 266
- Ibsdatter, Dorthé 139
 Ihre, Hans 262
 Ihre, Nils 30
 Ihre, Niels 319
 Ioste, Micel 184
- Jacobsdatter Bark, Boel 294
 Jacobsdotter, Barbara 73
 Jacobsd(otter), Jehanne 322
 Jacobsen, Niells 17
 Jacobsen, Per 335
- Jacobson, Peder 185
 Jacobsøn, Jacob 206
 Jacobsøn, Jacob 210
 Jackopson, H. 131
 Jensdaater, Catarina 138
 Jensen, Lauritz 99 o. 308
 Jensen Gyng, Niels 55
 Jensen, Oluf 71
 Jensen, Niels 110
 Jochimsdøter, Maria 303
 Juel, Hermand 2
 Jurgensen, Jørgen 330
 Jönsson, Michael 47
 Jørgensdatter, Anne 337
 Jørgensen, Ifver 318
 Jørgensen, Jørgen 24
- Kahl, Johan Hindrich 204 o. 215
 Kaldorf, Bernt 41
 Kaneguter, Oluf 158
 Karstensøn, Peder 94
 Kasck, Angella 141
 Keller (?), Hans Matthisen 298
 Kellström, Lars 313
 Kinlock, Cathrina 143
 Kinlock, Jacob 143
 Klinker, Tome 185
 Knade, J. 44
 Knappe, Maria Elisabeth 45
 Knudtsdatter, Anna 110
 Knudtsøn, Rasmus 69
 Kore(s), Gabriel 200
 Koresdatter, Karen 200
 Kortés, Karen 336
 Kramer, Johan 228
 Kraus, Thordie 27
 Krumacker, Hans 240
 Krumacker, Katrine 240
 Krus, Jören 27
 Kruse, Hans 310
 Kulenkamps, Anne 175
 Köler, Elisabeth 231
 Köller (?), Hans Matthisen 298
- Lang, Adolph 45
 Larensdatter, Miaine 204
 Larsen, Oluf 210
 Larson, Batel 301
 Larson, Bengt 344
 Lind, Søren Jensen 65
 Lindberg, Berent Peterson 200
 Lindberg, Petrus 18
 Lindbom, Nils 201 o. 351
 Lindelius, Israel 12
 Linden, Hans 367
 Lindström, Jacob 264
- Lund, Jens Olufson 191
 Lundberg, Márten 210
 Lybeck, Detlof 113
 Luning, Thomas Hansson 345
 Lynihusen, Dinnis 149
 Lütteman, Johan 190
 Löck, Nicolaus 303
- Madtsen, Niels 109
 Martensdatter, Anne 277
 Martenson, Oluf 305
 Marthenson, Thomas 175
 Masseko, Anna 344
 Masseko, Jochim 344
 Matthisdøter, Catharina 46
 Matthisen Køller(?), Hans 298
 Mauricius (M:s döttrar) 106
 Maszkau, Dahn 93
 Mellin, Anders 109
 Michels (datter), Dorothea 219
 Michelsen, Jens 214
 Molander, Helena 10
 Morin, Catharina Elisabet 210
 Mortensen, Mickel 41
 Månson, Maria 364
 Mártenson, Jöran 364
 Möller, Christian 330
- Nelson, Elsebe Qvist 161
 Nelssen, Mattes 284
 Nielsdatter, Maren 218
 Nielsdatter, Pernille 210
 Nielsdøter, Mallene 21
 Nielsen, Christen 208
 Nielsen, Madz 177
 Nielsen, Niels 32
 Nielsen, Peder 208
 Nielsen, Trols 32
 Nielsøn, Rasmus 303
 Nilsen, Jens 56 o. 309
 Norby, Petrus Bartholi (= Berthelson) 104
 Norby, Margareta Bendichtstochter 183
 Närby, Pável 311
 Närby, Samuel 297
- Oelsen, Rasmus 170
 Olsen, Jacob 15
 Olufsdatter, Berte 203
 Olufsen, Hans 91
 Olufson, Márten 44
 Olufsson, Jens 191
- Pavilsdatter, Ingebor 94
 Pedersdatter, Karen 94
 Pedersdatter, Maren 216
 Pedersdøter, Maren 194

- Pedersen, Hendric 176
 Pedersen, Jacop 112
 Pederson, Sven 176
 Persen, Greis 197
 Person, Lars 60
 Pettersen, Nils 112
 Piper, Elisebet 413
 Piper, Hans 413
 Pofvelsdatter, Mallene 176
 Polman, Jochim 228
 Prys, Jörgen 78
 Priesman, Adrian 207
 Priesman, Peter 207

 Qvist Nelson, Elsebe 161

 Ram, Barber 3
 Ram, Fredrik 3
 Ram, Hans 3
 Rasmusdatter, Kiersten 303
 Rasmusdatter, Margrete 324
 Rasmusen, Sørren 214
 Rasmussøn, Jens 303
 Reink, Hindrich 414
 Reese, Cesel 147
 Reese, Hans 147
 Riper, David 334
 Rits, Hindrick 92
 Roding, Petter 309
 Romin, Peter 263 o. 365
 Rosenkrantz, Henrik 1
 Rosenkrantz Hardenberg, Katarina 4 o. 11
 Rosenwall, M. C. 10

 Sadelmacher, Jurgen 54
 Schacht, Harman 160
 Schacht, Henrich 141
 Schacht, Sitsele 141
 Scheel, Hans 91
 Schlau, Margareta 47
 Schlow, Berent 339

 Schlow, Thomes 340
 Schmidt, Christian Christianson 365
 Schmidt, Henrick 36
 Smidt, Ingrid Nilsdotter 36
 Smidt, Judit Nilsdotter 36
 Schmidt, Ludolph Henricsson 145
 Schmitterlöw, Chatarina 332
 Schmitterlöw, Jörgen 332
 Schonfelts, Casper 224
 Schonfelts, Elisabeth 224
 Schonfelts, Maria 224
 Schonfelts, Marten 224
 Schoug, Botla 322
 Schoug, Christian 322
 Schriver (?), Christe 248
 Schvardt, Georg 23
 Sifredsen, Lauridtz 325
 Sigfredsen, Anne 222
 Sigfredsen, Lauridtz 222
 Simensen, Jens 347
 Sivers, Berent 186
 Siöberg, Catharina 93
 Skabo, Jens 319
 Skabo, Magdalene 319
 Staal, Hans 290
 Stadsberg, Christian 224
 Steffensdatter, Lisabedt 304
 Stenberg, B. I. 269
 Stengard, Morits 324
 Sternberg, Clas 343
 Stiernman, Petrus 12
 Strelo, Madz Nielsen 177
 Strelov, Hans 206
 Strelow, Johannes Nicolaus 42
 Strelow 164
 Stridz, Barbara 111
 Stridz, Harmen 84
 Stridz, Jacob 244
 Stridz, Olle 84
 Svartzman, Kasten 204
 Swenson, Petrus 18

 Swertefeger, Jurgen 324
 Säve, Anne Gardrud 91
 Søvverinsen, Willadtz 43
 Sørensdochter, Karren 132

 Tede, Folke(r) 200
 Thewesdaater, Maren 220
 Tinappel, Bartelmeus 16
 Tomis, Margrete 126
 Tompte, Anders 123
 Trolsen 172
 Trost, Hans 179
 Tunder, Claas 352
 Törne, Magnus 310 o. 316

 Wal, Andres 63
 Wal, Stheffen 63
 Walle, Andreas 63
 Walle, Margreta 63
 Weck, Bartel 50
 Wedeman, A. M. 44
 Wedeman, Nils 44
 Vedderman, Jacob 39
 Wenhafen 346
 Westfaal, Ævert 326
 Westfaal, Karen 326
 Westöö, Hans Pettersen 254
 Westöö, Magdalena 254
 Wiberg, Jochimen 276
 Wielatzen, Sofren 331
 Wigman, N 220
 Wilbechz, Anne 229
 Wilsbeck, Catrina 95
 Wiman, Anders 10
 Wittberg, Christian 94
 Witthoff, Sven 268
 Wlfelt, Cristoffer 214
 Wüs, Chatrina 192
 Wüs, Rasmus 192

Bilaga 5

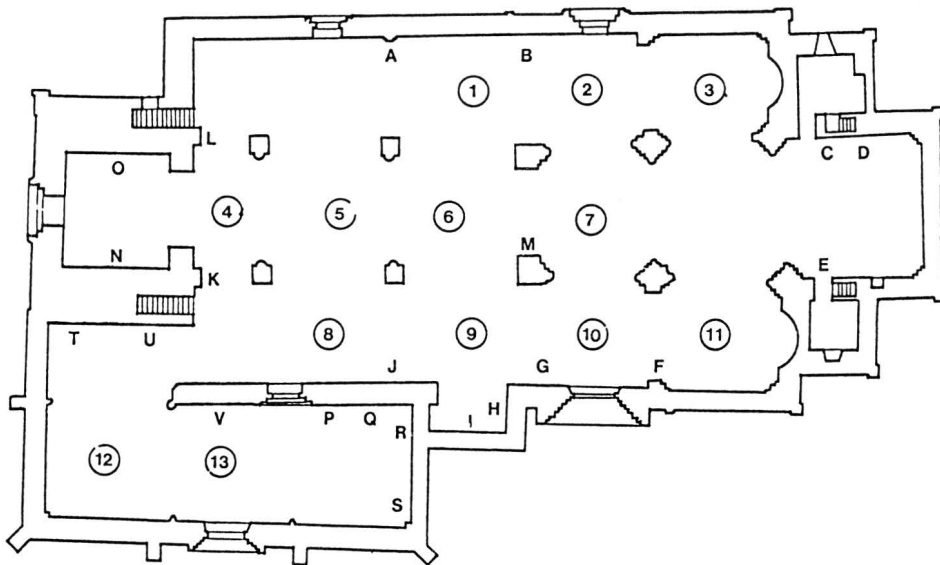

Fig 203. Plan visande placeringen 1986 av epitafier, minnestavlor och ljuskronor.

A—V. Epitafier och minnestavlor. Det första årtalet anger dödsåret, årtalet inom parentes året för epitafiets tillkomst.

- A. Borgmästaren Hans Olluffsen. 1649 (1657)
- B. Ridfogden Niels Hansøn. 1635 (1641)
- C. Borgmästaren Bartholomeus Tinnapfel. 1566 (1575)
- D. Länsmannen Emmicke Kaas hustru Ingeborg Tide-
mand. 1577 (1582)
- E. Länsmannen Eiler Hardenbergs hustru Katarina Ro-
senkrantz och dotter Mette. 1549
- F. Stadskaplanen Niels Tidsted. 1642 (1654?)
- G. Handelsmannen Johan Höpner. 1646 (1653)
- H. Hansakatastrofens offer. 1944 (1950)
- I. Borgmästaren Herman Swerting. 1342 (1350-talet).
Kopia
- J. Landsdomaren Niels Matzöns hustru Karen Lauritz-
dotter. 1644
- K. Okänd. Föreställande Jairi dotters uppväckande.
(Omr 1600)
- L. Slottsskrivaren Jens Baertelsøns hustru Anne Reg-
gelsdaater. 1621
- M. Superintendenten Haqvin Spegel. 1714 (1945)
- N. Anne Olluffsdatter och Pouell Lauritssønn. 1604,
1607

- O. Okänd. Föreställande Salomos dom 1593 (?)
- P. Tullöverinspektören J N Camitz. 1763 (1763)
- Q. Hertig Erik av Mecklenburg. 1397 (1913)
- R. Länsmännen Olof och Filip Axelsson Tott. 1464
(1530-talet)
- S. Länsmannen Henrik Rosenkrantz. 1537
- T. Simon Strelow. 1593 (1598?)
- U. Borgmästaren Hans Turitz. 1629
- V. Pastor Niels Jacobsen. 1628

1—13. Ljuskronor. Årtalet anger vilket år kronan skänktes till kyrkan.

- 1. Konsuln och fru Kjell Wiman. 1985
- 2. Stadsmissionens sångförening. 1893
- 3. Rådmanen Henrik Falck. 1679
- 4. Rådmanen Hindrich Schmidts änka. 1696
- 5. Bryggaråldermannen Anders Mellins änka. 1767
- 6. Okänd givare. Slutet av 1500-talet
- 7. Biskop Stiernmans änka. 1692
- 8. Rådmanen Nils Börjesons arvingar. 1742
- 9. Handelssocieteten. 1831
- 10. Borgmästaren Lorenz Langes arvingar. 1736
- 11. Rådmanen Hans Burmeisters änka. 1681
- 12. Inköpt 1898
- 13. Handelsmannen och fru Lythberg. 1783

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

ATA: inventarium 1830; fotografier.

KB: *J Wallin*, *Analecta Gothlandensia I-III*.

Nordiska museets arkiv: foto av altarring från 1939 i Liciums arkiv.

Kalmar

J Wallin, *Analecta Gothlandensia IV*.

Köpenhamn

Nationalmuseet: *S Abildgaard*, "Østergothlandske Monumenter", teckningar och akvareller.

Uppsala

Uppsala universitetsbibliotek: *P A Sève*, *Gotländska samlingar 1—4*, (R 623:1—4).

Visby

Gotlands fornsal: accessionskataloger; fotografier; Likvagnsutredningen (däri *S Francks* utredning rörande Domkyrkans likvagnar 1971-03-30); *E Lundmarks* förarbeten till hans bok *Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands fornsal*.

Visby domkyrkas arkiv: Specialräkenskaper 1893—1926 (Lib:5—7); Kyrkokassans verifikationer 1896—1926 (ingår i Huvudräkenskaper LIa:20—23); Inventarie- och arkivförteckningar 1924—1977 (NIII:6—11 — i nr 9 D Gadds inventarieförteckning 1950); ritningar till inventarier.

ViLA: *L Bachers* almanacksanteckningar 1656—1657; — Grötlingbo församling: sockenstämmoprotokoll 1680—1740 (KI:1); — Köpmansgilletts arkiv: Handlingar 1693—1882; — Länssty-

relsens arkiv: Landskansliets ankomna brev 1682—1683 (DI:9—10); — Mariakyrkans brevsamling; — Visby domkaptels arkiv: Protokoll 1740—1745 (AIa:14), 1882—1886 (AIa:41), 1891—1897 (AIa:43—44); Handlingar ang Domkyrkans restaurering 1883—1892 (FXVII:1); Visby domkyrka allmänna medel 1883—1908 (GII:3); Övriga handlingar, *D Bilefelds* inv 1585 (H:1); — Visby församlings arkiv: Husförhörlängder 1709—1896 (AI:1—67); Födelse- och dopböcker 1661—1894 (C:1—17); Lysnings- och vigselböcker 1678—1814 (ingår i Födelse- och dopböcker C:1—8); Död- och begravningsböcker 1661—1879 (ingår i Födelse- och dopböcker C:1—16a), 1880—1894 (FI:1); Kyrkorådets protokoll 1708—1900 (KIIa:1—6); Kyrkorådets handlingar 1732—1884 (KIIb:1—11); Huvudräkenskaper 1599—1895 (LIa:1—19); Specialräkenskaper 1689—1800 (ingår i Huvudräkenskaper LIa:3—12), 1772—1874 (Lib:1—4), 1875—1892 (ingår i Huvudräkenskaper LIa:14—18); Kyrkokassans verifikationer 1692—1874 (LIId:1—15), 1875—1895 (ingår i Huvudräkenskaper LIa:14—19); Inventarie- och arkivförteckningar 1680—1933 (NIII:1—4); Övriga handlingar 1681—1882 (PI:1); — Visby stads arkiv: Rådhusrättens protokoll 1652 (ingår i Svea hovrätts arkiv i RA, film A 46 i ViLA); Rådhusrättens akter 1653—1726 (FIa:2); — Visby tullkammare (Stora Sjötullen): Inkommande journaler 1696—1700 (GII:14).

Västerås

Stiftsbiblioteket i Västerås Stadsbibliotek: *A A:son Hülphers* Orgelmanuskript.

Växjö

Länsbiblioteket: *Haqvin Spegels* manuskript *Rudera Gothlandica*, Bok III, ang Tinnapfels epitafium.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Adolfsson, A — *Fordal, R*, Sjökatastrofen vid Visby den 28 juli 1566. GArkiv 1966.

Ambrosiani, S, Gotländska kyrkoinventarier. Sthlm 1912.

Anderberg, A, Från Haqvin Spegels kyrkoherdeår i Visby.

Hälsning från De hundra kyrkornas ö 1959. — *Densamme*, "Och himmelen kom från Visby". En gammal predikstols öden. Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1957.

Andersson, A, Medieval wooden sculpture in Sweden. Vol III. Romanesque and gothic sculpture. Uppsala 1966.

Bender, H, Förre slottsskrivaren på Visborg Daniel Jensens bo. GArkiv 1970.

Bexell, O, Har Kalmar en "riktig" domkyrka? Kalmar län 1985. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård.

Björkegren, R, Epitafier och andra gravmonument i Visby domkyrka. Visby 1925.

Boström, R, Källa kyrkor. Sveriges Kyrkor. Vol 128. Uppsala 1969.

Branting, A — *Lindblom, A*, Medeltida vävnader och broderier i Sverige I-II. Sthlm 1928—29.

Bruzelli, B, Tenngjutare i Sverige under kontrolltiden 1754—1912. Sthlm 1967.

- Erici, E*, Inventarium över bevarade äldre kyrkoglar i Sverige. Sthlm 1965.
- Franzén, A M*, Angående dateringen av en broderad dyna från Stånga kyrka, Gotland. Fv 1969.
- Geijer, A*, Ur textilkonstens historia. Lund 1972.
- Gotländsk ordbok I-II*. Uppsala 1918—1945.
- Gullander, B*, Linné på Gotland. Sthlm 1971.
- Gustafsson, E — Ullén, M*, Växjö Domkyrka. Sveriges Kyrkor. Vol 136. Uppsala 1970.
- Haastrup, U*, Kristi himmelfartsspil i Visby. Fv 1973.
- Hallgren, C J*, Gotländska släkter I. Visby 1926.
- Hamner, J W*, Visby domkyrkas gravstenar. Gotlands gravstenar I. Sthlm 1933.
- Hellgren, E*, Länsgherrar på Gotland. Danska tiden 1449—1645. Visby 1948.
- Henkel, A — Schöne, A*, Emblemata. Stuttgart 1967.
- Hidal, S, K H* Gez von Schéele, prelat, pilgrim, politiker. Nyköping 1977.
- Holmbäck, L M*, Lärbro-Bro-Ala. Något ur Visby stifts orgelhistoria. Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1955. — *Densamme*, "Sjungen och spelen till Herrens ära". De hundra kyrkornas ö 1961. — *Densamme*, Visby stifts kyrkklockor I. Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1957.
- Hülphers, A A:son*, Historisk Afhandling om Musik och Instrumenter särdeles om Orgwerks Inrättningen i Allmänhet jemte Kort Beskrivning över Orgwerken i Swerige. Westerås 1773.
- Jensen, Chr A*, Danske adelige gravsten. Köpenhamn 1951.
- Kinberg, A*, Gotländska släkter. Visby 1889—1897.
- Kjellin, H*, Ornerade mässingsfat och deras inskrifter. Studier utgivna med anledning av kyrkliga utställningen i Malmö 1914. Lund 1921.
- Klingwall, J G*, Fornlemningar i Wisby. H I-II. Sthlm 1823—1824.
- Korsman, M*, Undersökning rörande polykromin på träskulpturen S:t Göran till häst i Gotlands fornsal i Visby. GArkiv 1973.
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Malmö 1956—1978.
- Lagerlöf, E*, Skriftestolar i gotländska kyrkor. De hundra kyrkornas ö 1970.
- Lagerlöf, E — Stolt, B*, Lau kyrka. Sveriges Kyrkor. Vol 165. Uppsala 1975.
- Lemke, O W*, Visby stifts herdaminne. Örebro 1868. Lexikon christlicher Kunst. Freiburg i B 1980.
- Lindström, G*, Anteckningar om Gotlands medeltid. I-II. Sthlm 1892—1895.
- Lundmark, E*, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands fornsal. Sthlm 1925.
- Medieval wooden sculpture III. Se *Andersson, A*. Nationalmusei målningssamling. Utländska konstnärers arbeten. Sthlm 1941.
- Nyberg, E*, Gotländsk släktbok. Ekenäs 1938.
- Press, B*, Silverskatten i Sancta Maria. Några bilder och anteckningar om Visby Domkyrka. Gävle 1963.
- Raneke, J*, Bergshammarvapenboken — En medeltidsheraldisk studie. Lund 1975.
- Reutersvärd, O*, Paradisets källa och de gotländska "paradisfuntarna". Borås 1967.
- Rohr, I*, Gotlands kyrkklockor och ringnings seder. Varberg 1985.
- Roosval, J*, Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal. Sthlm 1925. — *Densamme*, Sancta Barbara från Visby domkyrka. Gotlands fornvänners årsberättelser 1912—1921. Visby 1923. — *Densamme*, Ur nyare tidens gotländska kyrkokonst. Boken om Gotland II. Sthlm 1945.
- Roosval, J — Upmark, G — Branting, A*, S Nikolai eller Storkyrkan i Stockholm III. Inredning och lösa inventarier. Sveriges Kyrkor. Stockholms kyrkor. Band I, h 3. Sthlm 1927.
- Rosén, B*, Domedagsfisken 700 år. GArkiv 1982.
- Saarisalo, A — Hedegård, D*, Biblisk Uppslagsbok. Sthlm 1978.
- Schlie, Fr*, Die Kunst- und Geschichtsdenkmäler des Grossherzogtums Mecklenburg-Schwerin I-V. Schwerin 1896ff.
- Spegel, H*, Rudera Gothlandica. Utg av *O V Wennersten*. Visby 1901. *Densamme*, Skriftelige Bewis hörande til Sw. Kyrckio — Historien. Linköping 1707, 08.
- Steffen, R*, En kärlekshistoria i Visby år 1666 och släkten Lijloff Schmidt. GArkiv 1932. — *Densamme*, David Bilefelds inventarium... 1585. Länsarkivets aktpublikationer IV. Handlingar rörande Visby domkyrka, dess jordar och inventarier 1—2. GArkiv 1933. — *Densamme*, Gotländska kyrksnickare under 1600-talet. 1. Jochim Sterling. Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1941. — *Densamme*, Köpmansgillet i Visby 1694—1944. Lund 1944. — *Densamme*, Personer och händelser i den gotländska kalkindustriens historia. Visby 1940. — *Densamme*, Skråordning för snickareämbetet i Visby från år 1597. Gotlandica till Nils Lithberg den 3 aug 1933. Sthlm 1933. — *Densamme*, Stenhuggarverket på Gotland och dess utöware under 1600-talet. GArkiv 1935—1943.
- Stolt, B*, Gotlandskyrkornas altaren. De hundra kyrkornas ö 1979. — *Densamme*, Kyrklig skrud enligt svensk tradition. Sthlm 1964.
- Strelow, Hans Nielsøn*, Cronica Guthilandorum. Köpenhamn 1633.
- Svahnström, G*, Burmeisterska huset. Ett köpmanshus från 1600-talets Visby. Sthlm 1942. — *Densamme*, Frantz Bildes harnesk. Ett minne från det nordiska sjuårskrigets dagar. GArkiv 1979. — *Densamme*, Riddare med rödgul vimpel. GArkiv 1978. — *Densamme*, Tabernakel från Visby domkyrka. Arkitekturstudier tilegnade Hans Henrik Engqvist. Köpenhamn 1979. — *Densamme*, Tinnapfelepitafiets mästare. GArkiv 1986. — *Densamme*, Visby Domkyrka. Kyrkobyggnaden. Sveriges Kyrkor. Vol 175. Uppsala 1978. — *Densamme*, Visby Mariakyrkas medeltida konstskatter. De hundra kyrkornas ö 1978. — *Densamme*, Visby under tusen år. Värnamo 1984.
- Svahnström, K*, Biskop Kammeckers kröningskåpa. De hundra kyrkornas ö 1981. — *Densamme*, Svart skrud. Sancta Maria Kyrkblad. Påsken 1985.

Svenskt konstnärslexikon I-V. Malmö 1952—1967.
 Svenskt silversmide 1520—1850. Guld- och silverstämplar. Av
E Andren, B Hellner, C Hernmarck och K Holmquist. Sthlm
 1963.
 Sveriges Kyrkor. Gotland I —. 1914—.
Säve, P A, Gotländska skrifter I. Jönköping 1978 (nytryck).
Söderhielm, S, Ätten Söderhielm. Del I. Falun 1961.
Tångeberg, P, Mittelalterliche Holzsulpturen und Altarschreine
 in Schweden. Studien zu Form, Material und Technik. Sthlm
 1986.

Wallin, J, Gothländska samlingar. Första delen. Sthlm 1747.
Warncke, J, Die Edelschmiedekunst in Lübeck und ihre Meister.
 Lübeck 1927.
Wase, D, Herman Swerting — hans minnestavla och hans släkt
 samt en hypotes om orsakerna till avrättningarna 1342.
 GArkiv 1985.
Wester, B, Visby domkyrkas orgel från 1600 till närvarande tid.
 Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1952.
Wählin, K, Ett verk av Mattias Stoomer i Nationalmuseum.
 Nationalmusei årsbok 1925.

Förkortningar

ATA Antikvariskt Topografiska Arkivet, Stockholm
 dep deposition
 Fv Fornvännen, tidskrift för svensk antikvarisk forskning, Stockholm
 GA Gotlands Allehanda
 GArkiv Gotländskt Arkiv. Meddelanden från Föreningen
 Gotlands Fornvänner, Visby
 GF Gotlands fornsal, Visby
 GG I Gotlands Gravstenar I. Visby Domkyrkas Gravstenar av J W Hamner
 Go Gotlänningen
 inv inventarieförteckning
 Inv 1830 en på grund av en kgl förordning 1828-04-17 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar

inv nr inventarienummer
 KB Kungliga Biblioteket, Stockholm
 kr prot kyrkorådsprotokoll
 RA Riksarkivet, Stockholm
 räk räkenskaper
 SS Svenskt silversmide 1520—1850
 SvK Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. 1912—
 UUB Uppsala universitetsbibliotek
 VD I Visby Domkyrka. Kyrkobyggnaden. Volym 175 av Sveriges Kyrkor. Av G Svahnström
 ViLA Visby landsarkiv

Zusammenfassung

Altarschmuck

Der älteste bekannte Altaraufsatz war ein geschnitzter und gemalter Altarschrein mit der Krönung Mariae im Corpus und der Kindheitsgeschichte Jesu auf den gemalten Feldern, eine norddeutsche Arbeit vom Anfang des 16. Jahrhunderts (Abb. 8). Er wurde 1684 an die Kirche von Källunge verkauft, wo er heute noch den Hochaltar schmückt. Zwei Jahre früher war er durch einen grossen, aus südgötländischem Sandstein gehauenen und bemalten Altar ersetzt worden, dessen Hauptmotiv die Austreibung aus dem Paradies war. Dieser steht jetzt auf einem Seitenaltar des südlichen Seitenschiffs (Abb. 9). 1808 hatte man ihn vom Hochaltar entfernt und ihn durch einen umfassenden Altarschmuck ersetzt, der "einen von der Sonne umstrahlten Berg mit einem Engel aus den Wolken und auf dem Altar selbst ein vergoldetes Lamm in natürlicher Grösse auf dem Buch mit den sieben Siegeln ruhend" zeigte. Erstellte von dem Hofbildhauer Ernst Philip Thoman aus Stockholm, war er eine Stiftung des Kaufmanns Jacob Dubbe und seiner Frau. Teile desselben werden auf dem Dachboden der Kirche verwahrt (Abb. 12—14). Der heutige, neugotische Altaraufsatz mit der Anbetung der Könige als Zentralmotiv ist nach dem Entwurf des Architekten und Künstlers Axel Herman Hägg hergestellt und wurde 1905 aufgestellt (Abb. 5—6).

Mittelalterliche Skulpturen und Einrichtungsgegenstände

Folgende mittelalterliche Skulpturen sind erhalten:

1. Thronende Madonna mit dem Kind, Eichenholz, die Farbe ist fast ganz verschwunden, ausgeführt im zweiten Viertel des 13. Jahrhunderts von einem Meister mit sächsischer Schulung (Abb. 20—21). Heute in Gotlands Historischem Museum (Gotlands fornsal).

2. Der auferstandene Christus, Eiche, mit teilweise gut erhaltener Farbe, in natürlicher Grösse, drittes Viertel des 13. Jahrhunderts, einem Künstler zugeschrieben, der dem Meister des berühmten Kruzifix' in Öja nahesteht (Abb. 17—19).

3. St. Barbara, aus weissem Marmor, stehend mit einem Kestel in der Hand, in der Gegend von Köln um 1360 hergestellt (Abb. 22). Heute in Gotlands fornsal.

4. Kruzifix, aus Eiche, mit Spuren von Farbe. Christus steht frontal auf einem Fussbrett vor dem Kreuz, gekleidet in eine fusslange Tunika und mit Schuhen, "Volto-Santoty". 15. Jahrhundert (Abb. 16). Heute in Gotlands fornsal.

5. Reiterstandbild, Eiche, mit abgeblätterter Farbe aus zwei verschiedenen Perioden, gewöhnlich gedeutet als hl. Georg, oder auch als Grabmonument des Lehnsherrn Ivar Axelsson Tott. Um 1480 (Abb. 23—24). Der Reiter stand 1652 in der Grossen Kapelle, wohin man ihn wahrscheinlich nach der Reformation aus der St. Hanskirche gebracht hatte. Heute in Gotlands fornsal.

Ältere Quellen nennen Skulpturen, die seitdem spurlos verschwunden sind: eine stehende Maria und ein stehender Jo-

hannes aus einer Kalvariengruppe, eine Pietà (?), eine stehende Maria mit dem Jesuskind, St. Henrik, St. Georg, ein sitzender alter Mann. Mehrere Quellen erwähnen bemalte Bleitafeln, vier davon mit Heiligenbildern, eine mit dem Wappen der Totts (Abb. 25), sowie eine Holztafel mit dem Bild eines Ritters im Harnisch (Ivar Axelsson Tott ?, Abb. 26). Sie können irgendwie zu dem Reiterstandbild gehört haben.

Kanzeln

1548 schenkte der Lehnsherr Eiler Hardenberg zusammen mit seiner Gattin Katarina Rosenkrantz der Kirche eine Kanzel (Abb. 31). Der sechsseitige Korb war von einfachem architektonischem Aufbau und trug gemalte Profilportraits in Flachrelief von Philipp Melanchthon, Martin Luther, Karl V. und Friedrich I. Eine Seite zeigte das dänische Reichswappen. 1684 erhielt die Kirche die heutige Kanzel als Stiftung des Ratsherrn Johan Wolters und seiner Frau Catharina. Die alte Kanzel kaufte die Kirche von Grötlingbo 1699, wo sie heute noch verwendet wird. Der zugehörige Kanzeldeckel, der "Himmel", kam jedoch in die Annexkirche von Fide und ist noch erhalten (Abb. 32). Die Wolter'sche Kanzel ist eine gute Arbeit in schleswig-holsteinischem Barock, wahrscheinlich aus Lübeck, der Geburtsstadt Wolters, importiert. Der Korb hat kräftig artikulierte Spiegel auf den Seitenflächen, stark hervortretende Leisten, kleine Säulen an den Ecken, vergoldete Blumen- und Knorpelornamente, Engelköpfe u.a. Der Schalldeckel im gleichen Stil ist von einer Siegesgöttin bekrönt. Die Kanzel ist aus Eichenholz und hat Walnussfurnier. Auf der Kanzel steht ein Stundenglas aus Silber und Messing aus dem Jahre 1718 (Abb. 30).

Gestühl und Empore

Das Gestühl wurde grösstenteils bei der Restaurierung von 1979 bis 1985 erneuert (Abb. 34). Türen, Giebel und Fronten sind von 1945, aus gebeiztem Walnussholz in Formen, die von der Kanzel entliehen sind. Von älterem Gestühl sind nur noch unbedeutende Reste vorhanden (Abb. 35). Eine Sonderstellung nimmt ein sog. Beichtstuhl ein, den der Tischler Joachim Störlick und seine Frau 1658 geschenkt haben (Abb. 37). Die persönliche Beichte war um die Mitte des 17. Jahrhunderts auf Gotland noch üblich: man bekannte vor dem Gang zum Abendmahl seine eventuellen Sünden beim Pfarrer, der dabei im Beichtstuhl sass. — Die Westempore entspricht im Aussehen dem Gestühl.

Orgeln und Nummerntafeln

Die Orgel befindet sich auf einer Empore in der Nordwestecke des Langhauses. Die Fassade hat der Architekt Gust Petterson 1891 in neugotischem Stil entworfen (Abb. 43). Das Werk mit 70 Stimmen und ca. 6000 Pfeifen wurde 1946—48 gebaut und 1983—86 gründlich renoviert. Bei der Einrichtung der grossen Kapelle zu einem separaten Gottesdienstraum wurde eine klei-

nere Orgel mit neun Stimmen, gezeichnet von dem Architekten Jerk Alton, angeschafft (Abb. 44).

Teile des Rückpositivs einer im Jahre 1600 gebauten Orgel (Abb. 40–41) werden auf dem Dachboden der Kirche verwahrt. Einige Pfeifen dieser Orgel hat man zu einer 1837 gebauten Orgel verwendet (Abb. 42), die später an die Kirche von Lau verkauft wurde. — Drei der Nummerntafeln in der Kirche entstanden 1716 als Donation des Zollverwalters Gabriel Henschen (Abb. 45). Sie haben geschnitzte und vergoldete Rahmen mit Akanthus, Engelköpfen und Girlanden, sowie einer Inschriftenkartusche, die von Palmenblättern umgeben ist. Alle drei wurden 1831 verlängert. Von den übrigen Nummerntafeln dürfte eine mit vergoldetem Perlstabrahmen mit einer der beiden Tafeln identisch sein, die Olof Blomberg 1797 ausführte.

Taufstein

Die Schale des Taufsteins aus fossilreichem rotem Kalkstein („Hoburgsmarmor“) ist vierpassförmig mit konvexen, oben abgerundeten Feldern rundherum. Schaft und Fuss sind aus grauem Kalkstein (Abb. 46). Die Schale ist innen mit Kupfer ausgeschlagen. Der Taufstein gehört zu den sog. Muschel-schalen- oder Paradiestaufsteinen, die im 13. und 14. Jahrhundert in grosser Zahl von Gotland in die Länder um die Ostsee exportiert worden. Von den auf der Insel verbliebenen Taufsteinen ist der in Visby der stattlichste (Höhe 117 cm, Durchmesser 110 cm). Er ist um 1240 entstanden. Der älteste bekannte Aufstellungsplatz des Taufsteins, um 1630, befand sich unter einer kleinen Empore, dem Rest eines mittelalterlichen Lettners unter dem Triumphbogen (VD I, S. 132, Abb. 174a). 1831 erhielt er seinen heutigen Platz in der nordöstlichen Absidiole. — Die übrigen Taufgeräte stammen vom Ende des 19. Jahrhunderts und aus dem 20. Jahrhundert (Abb. 47–48).

Abendmahlsgefässe

Von den vielen Kostbarkeiten in Edelmetall, die ein Inventar von 1427 (Beilage 2) aufzählt, u.a. sechs vergoldete Kelche, ist nichts erhalten. Heute besitzt die Kirche zwei teilweise vergoldete Silberkelche, von denen der eine (Abb. 49) in einem Inventar von 1680 vorkommt, der aber offenbar 1717 von Henrik Funck d.Ä. oder d.J. vollständig umgearbeitet wurde. Er hat einen achtpassförmigen Fuss, birnenförmigen Knoten und eine glatte Schale. Zu diesem Kelch gehört eine Patene, auf deren Spiegel das Lamm mit der Kreuzfahne dargestellt ist. Der andere Kelch (Abb. 50) hat reichere Formen, mit einem gegossenen Kruzifix am Fuss, vier Frauenköpfen am Knoten und einem Perlstab am Schalenrand. Die Stempel besagen, dass der Kelch in Lübeck von Lorenz Detberg geschmiedet ist und teilweise von Quist Falkengren 1760 geändert wurde. Nach einer Inschrift auf der Unterseite schenkten Henrich Schmidt und seine Frau Ingrid Nilsdotter der Kirche den Kelch im Jahre 1696. Die dazugehörige Patene ist mit eingravierten Kreuzen in kreisförmigen Rahmen auf dem Spiegel und am Rande verziert.

Weinkannen aus Silber: 1. Zylinderförmige Kanne, teilweise vergoldet, mit gravierten Portraits von Gustav II. Adolf und Ludvig XIII. von Frankreich, mit der Hochzeit von Kana,

Kampfszenen und männlichen Figuren in Trachten des 17. Jahrhunderts (Abb. 51). Stempel auf der Unterseite 1672 HB. Wahrscheinlich in Deutschland hergestellt, Geschenk des Rats-herrn Gustaf Börjeson 1742. — 2. Zylinderförmige, teilweise vergoldete Kanne (Abb. 52). Auf der glatten Wandung sind Gustav III. und ein Blätterkranz eingraviert. Auf dem Deckel das Lamm mit der Kreuzfahne in Gusstechnik, mit gravierter Inschrift und der Jahreszahl 1774. — 3. Balusterförmige Kanne, vergoldet, mit reichem Rokokodekor (Abb. 53). Nach der Inschrift 1777 von Jöns und Abigael Stadsberg geschenkt und im gleichen Jahr von J. Ronander in Stockholm angefertigt.

Oblatenkästchen aus Silber (Abb. 54), auf dem Deckel ist ein Kruzifix, an der Seite IHS eingraviert. Aus dem 17. Jahrhundert, aber mehrfach verändert und ausgebessert.

Abendmahlsgerät für den Krankenbesuch (Abb. 55), bestehend aus Kelch, Patene und Oblatenkästchen aus Silber, Weinflasche aus Glas, in einem Holzschrein verwahrt. Das Oblatenkästchen ist mit Engelsköpfen und Früchten auf dem Deckel und Blumen an den Seiten graviert. Von der Mitte des 17. Jahrhunderts. Kelch und Patene sind 1786 von Johan Lindbom geändert worden.

Weinlöffel aus Silber (Abb. 57) von Henrik Funck d.Ä. oder d.J. 1717 gearbeitet.

Weinbehälter aus Zinn (Abb. 58) zum Abendmahlsgerät bei Krankenbesuch. Von Melchior Leffler 1795 in dreiviertelzylindrischer Form hergestellt.

Brautkronen

Die drei Brautkronen der Kirche stammen alle aus diesem Jahrhundert. Die älteste (Abb. 61) wurde 1925 gestiftet. Sie besteht aus reinem Gold und ist mit verschiedenen Edelsteinen verziert. C.J. Häggström in Visby hat sie nach dem Vorbild der Krone der romanischen Madonna von Viklau gestaltet. Nachkommen dieses Goldschmieds stifteten 1984 eine im Ausland hergestellte Krone aus Silber und Bergkristall (Abb. 63). Die dritte Krone (Abb. 62) ist aus Silber, 1985 gestiftet von Anna und Eric Häglund zusammen mit einem Halsschmuck und Ohrhängern, alle von Eric Häglund ausgeführt.

Beleuchtungskörper

Aus dem Mittelalter stammen ein Paar niedrige Leuchter aus Kalkstein mit einem Hauszeichen bzw. Ringkreuz und Spuren von roter und grüner Farbe (Abb. 88). Zwei Messingleuchter (Abb. 78) stehen im Inventar von 1585, sie haben spätmittelalterliche Form. Ein weiteres Paar aus Messing (Abb. 79) dürfte 1679 aus der Schlosskirche von Visborg gekommen sein. Aus dem 17. oder 18. Jahrhundert stammen ein Paar Leuchter aus Messingblech mit gepunztem und getriebenem Dekor (Abb. 80). Zwei Paar Silberleuchter mit getriebenem und ziseliertem Dekor aus Blüten und Blättern sind würdige Vertreter einer hochstehenden Silberschmiedekunst des Barocks. Das eine Paar ist von Berendt Henriksson Möller 1695 in Stockholm ausgeführt (Abb. 75), das andere (Abb. 76) von einem unbekanntem Meister CB wurde 1701 vom Landeshauptmann Gustav Adolf von der Osten genandt Sacken gestiftet. Ausser den hier genannten

Leuchtern besitzt die Kirche eine grosse Anzahl aus verschiedenem Material aus späterer Zeit.

Die Allgemeinbeleuchtung bestand in älterer Zeit hauptsächlich aus Messingwandleuchtern mit einem oder mehreren Armen. Aus dem 17. und 18. Jahrhundert sind mehrere solche erhalten. Von besonderem Interesse sind zwei Armleuchter von etwa 1600 mit angehängten Schildern die sie als Geschenk der Kaufleute, bzw. Schuhmacher kennzeichnen (Abb. 71—73).

Der älteste erhaltene Kronleuchter (Abb. 64) lässt sich durch die bekrönende Figur, einen Mann in Renaissancekleidung, auf die Zeit um 1600 datieren. In den letzten Jahrzehnten des 17. Jahrhunderts und in der Folgezeit kamen mehrere Kronleuchter, alle aus Messing, hinzu. Trotz der sehr verschiedenen Herstellungsjahre machen sie einen einheitlichen Eindruck. Die Mehrzahl der Kronen trägt Inschriften, die besagen, dass sie zur Erinnerung an einen verstorbenen Verwandten geschenkt wurden. In der Regel waren sie dann in der Nähe des Grabes angebracht.

Elektrische Beleuchtung erhielt die Kirche 1905, heute sind sämtliche Kronen ausser dem ältesten Kronleuchter für Elektrizität eingerichtet.

Textilien

Die Kirche besitzt sechs Chormäntel und zwanzig Kaseln. Von den Chormänteln stammt einer aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts, einer von 1751 und die übrigen aus dem zwanzigsten Jahrhundert. Der mittelalterliche Chormantel (Abb. 92) besteht aus ursprünglich rotem Seidensamt in Granatapfelmuster aus Italien mit Besatz in Figurenstickerei, Rückenschild und Knöpfklappe. Die Stickereien sind wahrscheinlich in Deutschland ausgeführt. Er befindet sich jetzt in Gotlands fornsal. Der Chormantel von 1751 (Abb. 93) ist ein Bischofsmantel mit Besatz und Rückenschild, in Paris für Geldmittel aus dem ganzen Stift eingekauft und erstmals getragen bei der Krönung von Adolf Fredrik und Lovisa Ulrika. Brokad mit einem Muster aus grossen, symmetrisch angeordneten Urnen mit Blumen, Früchten usw. in violett, rosarot, blau, Silber und Gold auf kleingemustertem weissen Grund. Zu diesem Mantel gehört eine Mitra aus Silberstoff mit Dekor aus Gold- und Silberbändern und roter Seidenchenille. Vorn und hinten ein Kreuz in rot und Gold. Nackenbänder mit Gold- und Silberfransen. Anfang des 19. Jahrhunderts.

Von den Kaseln stammen vier aus dem 18. Jahrhundert, die beiden ältesten (Abb. 96—97) von 1734 und 1772 sind in Gotlands fornsal deponiert. Drei Kaseln sind aus dem 19. Jahrhundert und die übrigen aus dem 20. Jahrhundert. Die übrigen Textilien sind überwiegend in unserem Jahrhundert beschafft worden. Nur ein paar Kelchtücher sind älter, das älteste von 1791 ist aus Stoff von einem Kleid. Von etwa 1800 gibt es ein Kelchtuch aus ursprünglich weisser Seide mit gesticktem Kreuz und Dornenkrone, sowie mit Getreideähren und Blumen- und Blätterranken (Abb. 104). Aus demselben Kleiderstoff wie das genannte Kelchtuch besteht ein Buchkissen mit Stickerei in blauer, grüner und weisser Seide und mit Goldfäden (Abb. 106). Das älteste Kanzeltuch ist aus rotem Samt mit Applika-

tionsstickerei in Form einer weissen Taube vor blauem Hintergrund (Abb. 105). Späteres 19. Jahrhundert.

Kollektengeräte

Laut Beschluss des Kirchenrats 1711 sollte die Kirche Kollekten in vier Klingelbeuteln sammeln, einer war für die Kirche, einer für die Gemeindefürsorge (Arme, aber keine Bettler), einer für die Schule und einer für die Bettler. Das Hospital, dem früher auch eine Kollekte zugekommen war, meinte man, ausschliessen zu können, später gewährte man sie ihm wieder. Das gesammelte Geld wurde in vier verschiedenen Truhen (Abb. 116—117) in einer der Sakristeien verwahrt. Die Klingelbeutel wurden stark abgenutzt und mussten oft repariert werden. Die Beschläge liessen sich in der Regel weiter gebrauchen, während der Sack oder Beutel erneuert wurde. Von den sechs Klingelbeuteln der Kirche haben vier Beschläge aus dem 18. Jahrhundert. Die ältesten von 1717 sitzen am Schäfte später neu bezogener Beutel mit an dem Beutel festgenähten Silberschilden. Ein Schild, datiert 1772, trägt ein Bild der Kirche und die Aufschrift KYRKANS HÅV (Beutel der Kirche; Abb. 109), der zweite zeigt einen Mann mit Krücken vor einem Kirchenportal und den Text KYRKANS FATIGAS HÅV (Beutel der Gemeindefürsorge; Abb. 110). 1831 schaffte man das Sammeln der Kollekte in Klingelbeuteln ab und nahm diese statt dessen in Becken an den vier Ausgängen auf. Drei Becken fertigte man aus Messingschalen des 16. und 17. Jahrhunderts an, deren Boden mit dem Sündenfall, bzw. mit einer Rose und einer Blumenurne verziert war. Alle sind wahrscheinlich aus Deutschland (sog. Nürnberger Schüsseln, Abb. 112—114). Man versah sie mit verschliessbarem Deckel mit Münzeinwurfslitz. Ein viertes Becken ist 1901 datiert. Zu den Becken schaffte man vier Tische mit achteckiger Platte an (Abb. 115). Um 1950 ging man wieder zu den Klingelbeuteln über.

Epitaphien und Begräbnisgegenstände

Die Kirche besitzt 27 Epitaphien, von denen neunzehn in der Kirche angebracht sind, fünf sind in Gotlands fornsal deponiert und vier im Magazin. Die meisten stammen aus der Zeit von 1575—1700. Sechs bestehen aus Sandstein, einer aus Kalkstein und die übrigen aus Holz. Einzigartig für die Kirche ist der Erinnerungsschild der Swertings von der Mitte des 14. Jahrhunderts (Abb. 119), zu dem es auch anderswo wenig Entsprechungen gibt. Früher im Kaufmannschor, jetzt in Gotlands fornsal. Ungewöhnlich sind auch zwei runde Erinnerungstafeln aus den 1530er Jahren an Schlossherren auf Visborg (Abb. 120—121), die eine für die Brüder Olof und Filip Axelsson Tott, gestorben 1464, die andere für Henrik Rosenkrantz, gestorben 1537. Erinnerungstafeln dieser Art scheinen eine Spezialität Rosenkrantz' gewesen zu sein; es gibt in Dänemark sechs, die alle mit dem Lehnsherrn von Gotland in Verbindung stehen. In dem Doppelporrait von Katarina Rosenkrantz und ihrer Tochter Mette, gestorben 1549, treten uns die Menschenauffassung und das Bildschema der Renaissance entgegen (Abb. 122). Der Meister mit der Signatur M.T.O. ist unbekannt. Einen neuen Typ von Erinnerungstafeln erhielt die Kirche durch das

Epitaphium des Admirals und Bürgermeisters von Lübeck, Bartholomäus Tinnappel, der bei einem Schiffbruch vor Visby umgekommen war. Es wurde 1575, neun Jahre nach seinem Tode, in Lübeck von Jost Delaval ausgeführt (Abb. 123). Das ursprüngliche, architektonisch geformte Epitaphium erhielt wahrscheinlich 1726 einen reich skulptierten, barocken Rahmen. Die Epitaphien des späten 16. und frühen 17. Jahrhunderts haben gewöhnlich ein Mittelbild von Jesu Taufe, Kreuzigung, Auferstehung oder Himmelfahrt, und davor knieend der Verstorbene mit oder ohne Familie (Abb. 123, 124, 126, 129, 132, 133). Zuweilen bestellte man statt dessen eine Inschriftentafel (Abb. 131, 138). In den 1640er Jahren verschwindet die biblische Szene zugunsten einer breiteren Darstellung des Toten und seiner Familie, die unter einem geöffneten Vorhang und einem Strahlenbündel mit dem Namen Jahwes abgebildet werden (Abb. 136, 137, 139).

Das einzige Steinepitaphium vor 1640 ist das der Ingeborg Kaas von 1582 (Abb. 124). Sie war die Gattin des Lehnsherrn Emmicke Kaas. Er hat sicher die Zeichnung zu dem Epitaphium aus Dänemark beschafft, es aber auf Gotland ausführen lassen. Die Holzepitaphien sind mit Ausnahme des Tinnappelschen in Visby geschnitzt und bemalt, aber es hat sich als unmöglich erwiesen, den Namen eines Malers mit einem bestimmten Epitaphium zu verknüpfen. Von 1640 bis etwa 1660 lieferte das sog. Steinmetzwerk (stenhuggarverket) in Burgsvik auf dem südlichen Gotland eine Anzahl von Epitaphien in überreichen Barockformen (Abb. 135—139). Beim heutigen Stand der Forschung lässt sich keins davon mit vollständiger Sicherheit einem bestimmten Meister zuschreiben, obwohl mehrere dem Namen nach bekannt sind. — Nach den 1650er Jahren endet die Tradition, Epitaphien in der Kirche aufzuhängen, so gut wie vollständig. Bezeichnend dafür ist es, dass man gegen Ende des 17. Jahrhunderts ein gewünschtes Epitaphium von Lübeck importieren musste und es von dem Visbyer Meister Abraham Beck malen liess (Abb. 141). Im 18. Jahrhundert kam nur noch ein Epitaphium hinzu, das des Johan Niclas Camitz in der Grossen Kapelle (Abb. 143).

Es gibt Gedenktafeln ohne den Charakter des Epitaphiums: eine für Herzog Erik, den Sohn Albrechts von Mecklenburg, der 1397 auf Gotland gestorben war. Sie ist 1913 zusammen mit seinem Grabstein in der Grossen Kapelle angebracht worden (Abb. 144). Eine für Haqvin Spegel, den Superintendenten des Stiftes Visby 1679—1683 (Abb. 145), und eine für die bei dem Untergang des Dampfschiffes Hansa 1944 Umgekommenen, errichtet 1950 (Abb. 146).

Die mehr als 400 Grabsteine der Kirche hat J.W. Hamner 1933 ausführlich in seinem Buch "Visby domkyrkas gravstenar" (Die Grabsteine des Doms von Visby) beschrieben. Hier behandeln wir nur zwölf von besonderem künstlerischen oder personengeschichtlichen Interesse (Abb. 147—158).

In älterer Zeit trug man den Toten in seinem Sarg auf einer Bahre von seinem Haus zur Kirche. Vier Totenbahren werden auf dem Dachboden der Kirche verwahrt, die älteste ist von 1614 (Abb. 159). Im 18. Jahrhundert schafften die Kaufleute und die Handwerker je eine reich geschnitzte Bahre an (Abb. 160—161). Die der Kaufleute von 1743 hat Johannes Anton

Klinkmann aus Rostock geschnitzt. Im späteren 18. Jahrhundert beschaffte man einen Leichenwagen. Während des 19. Jahrhunderts dürften mindestens zwei Leichenwagen im Gebrauch gewesen sein, die letzten kaufte man 1877 und 1901 (Abb. 162). Sie wurden später verkauft, der grössere von beiden existiert nicht mehr, der kleinere gehört heute der Gemeinde von Källunge.

Im 16. und 17. Jahrhundert kam es vor, dass man in Kirchen und Kapellen Waffen und Rüstungen zur Erinnerung an verstorbene Krieger aufhängte. Im Dom gab es aus dieser Zeit lange einen Harnisch und vier Degen, deren Scheiden mit Trauerfloren geschmückt waren. Der Harnisch, oder eher der Harnischkragen (Abb. 163), hatte dem Vizeadmiral Frantz Bilde gehört, gefallen 1563 in der ersten grossen Seeschlacht des nordischen siebenjährigen Krieges, und in der Marienkirche begraben. Die Degen (drei erhalten, Abb. 164), stammen von der Mitte des 17. Jahrhunderts.

Gemälde

Eine Reihe von spätmittelalterlichen, seit langem verschwundenen Gemälden erwähnten wir bei der Beschreibung der mittelalterlichen Skulptur und Einrichtungsgegenstände. Eine Tafel mit Wappenschildern in drei Reihen (Abb. 168), die 1753 in der Grossen Kapelle hing, ist ebenfalls verschwunden. Ein grosses Ölgemälde mit der Anbetung der Könige schenkte die Prinzessin Eugénie 1864 der Kirche (Abb. 167), vielleicht ist dies eine Kopie nach einem Original von Matthias Stomer (ca. 1600 bis nach 1650).

Farbige Glasfenster

1695 wurde in der Grossen Kapelle ein Raum für das Konsistorium eingerichtet. Dabei wurden in einem Fenster drei Fensterbögen mit Scheiben in Grisaillemalerei eingesetzt. In der Mitte findet sich jeweils ein Schild mit einem symbolischen Motiv, der Name des Donators mit der Jahreszahl der Gabe und Akanthusornamentik (Abb. 169—171). Die Donatoren waren Pfarrer und Mitglieder des Konsistoriums. Die Scheiben jebyt in Gotlands fornslat.

Diese Gabe schliesst sich an eine in grossen Teilen Europas im 16. und 17. Jahrhundert verbreitete Sitte an, bei der Einweihung eines neugebauten Hauses eine Glasfensterscheibe mit einem Bild und mit dem Namen des Gebers zu schenken.

Bei der grossen inneren Restaurierung zu Anfang der 1890er Jahre kaufte man Glasmalereien für die drei Fenster in der Ostwand des Chores von Carl de Bouché in München (Abb. 172). Von der mittelalterlichen Glasmalerei, die es sicher in allen Fenstern gegeben hat, sind nur unbedeutende Fragmente erhalten. Bei der Restaurierung 1979—1985 erhielten sämtliche Masswerkfenster des Kirchenraums farbiges Glas in verschiedenen Mustern und Farben nach dem Vorschlag des Architekten Jerk Alton. Für die Grosse Kapelle werden gegenwärtig nach dem Entwurf des Künstlers Pär Andersson figurale Glasmalereien ausgeführt (Abb. 173).

Die Glocken und das Glockenspiel

Die älteren Glocken der Kirche wurden bei dem Brand des

Westturms 1744 zerstört. Gerhard Meyer in Stockholm goss 1745 eine neue grosse Glocke (Abb. 186), die 1897 wegen eines Schadens eingeschmolzen wurde, als die Firma K.G. Bergholtz in Stockholm die jetzige grosse Glocke goss (Abb. 185). Die von Gerhard Meyer 1745 gegossene mittlere Glocke ist heute noch im Gebrauch (Abb. 187). Das gilt auch von der dritten Glocke des Westturmes, der kleinen Glocke, 1783 von Meyer gegossen, die der Buchbinder Christian Berg und seine Gattin Margareta gestiftet haben (Abb. 188). Im südöstlichen Turm gibt es seit 1960 ein Glockenspiel mit insgesamt 45 Glocken von der Glockengiesserei Bergholtz, gestiftet von der Schwedischen Handelsbank und Gotlands Bank (Abb. 190).

Die Restaurierung der Kirche (Abb. 1—3, 192—195)

Von 1979 bis 1985 wurde die umfassendste Restaurierung der Kirche seit der Jahrhundertwende durchgeführt, unter der Leitung des Architekten Jerk Alton, Kumla. Die Restaurierung erstreckte sich auf den Aussenbau und auf das Innere, aber am Äusseren wurden keine architektonischen Veränderungen vorgenommen. Zu den wichtigeren Arbeiten im Innenraum gehören folgende: 1. Das Erdgeschoss des Westturmes wurde durch eine Glaswand vom eigentlichen Kirchenraum abgetrennt und bildet jetzt einen Vorraum. — 2. In der Südwestecke des Kirchenraums errichtete man eine Wand zur Grossen Kapelle, hauptsächlich aus Glas. Eine kleine Sakristei zur Benutzung bei kirchlichen Verrichtungen in der Kapelle wurde am unteren Teil der Wand eingerichtet. — 3. Eine kleinere Zahl von Bänken, u.a. die früher für den Landeshauptmann und für den Bischof reservierte, wurde im östlichen Teil der Kirche entfernt, die Breite des Mittelganges verringert und das Hauptgestühl bis zum westlichsten Pfeilerpaar verlängert. — 4. Oberhalb der Treppen in der nordöstlichen und der südöstlichen Ecke des Kirchenraums wurden Eisengeländer angebracht. — 5. Für einen neuen Spieltisch zur Orgel hat man das Mittelstück der Empore ausgebaut. — 6. In der Nordwestecke des Kirchenraums ist ein kleineres Stück zum Verwahren von Stühlen u. dgl. abgeteilt. An der Wand dieses Raumes zur Kirche hin gibt es Schaukästen zum Ausstellen von kirchlichen Gegenständen. — 7. Innerhalb des Nordportals und in dem neuen Vorraum sind neue Windfänge hinzugekommen. — 8. Im Zusammenhang mit der Reinigung der Wände und der Ausbesserung von Putz wurden ältere Kalkmalereien um das Fenster über der Tür zur Sakristei freigelegt. Sh. unten. — Die alten Sakristeien in den

Turmkammern beiderseits des Chors wurden restauriert. In der nördlichen, der "Silberkammer", wurde ein älterer Fussboden aus Kalksteinplatten freigelegt. — 10. Auf dem Dachboden deckte man sämtliche Gewölbe mit wärmeisolierenden Platten ab. Über dem Mittelschiff wurde ein Holzfussboden eingelegt, und im östlichen Teil ein Raum für die elektrische Zentrale gebaut. — 11. In der Grossen Kapelle wurde ein Raum für besondere Gottesdienste mit Platz für etwa 100 Personen eingerichtet. Aus Platzgründen liegt der Altar im Westen und die Orgel steht auf dem erhöhten Fussboden im östlichen Teil der Kapelle. Die ganze Einrichtung ist neu, ausgeführt nach Zeichnungen von Jerk Alton. Alle Holzteile sind in blauer oder blaugrüner Farbe bemalt. — 12. Das Sakristeigebäude auf der Nordseite der Kirche konnte innen vollständig umgestaltet werden, nachdem die Kanzlei und die Kirchenbuchführung der Gemeinde in ein anderes Gebäude verlegt worden waren. — 13. Die Konservatoren Carl-Henrik Eliason und Marianne Korsman-Ullman reinigten und konservierten kulturhistorisch wertvolles Inventar. — 14. Betreffs der Umverglasung der Fenster sh oben, s 181.

Antiquarische Beobachtungen

Die Restaurierung gab keine Gelegenheit zu umfassenderen baugeschichtlichen Untersuchungen. Die Beobachtungen, die sich ergaben, bestätigten die Ergebnisse früherer Untersuchungen. Indessen blieb der Fussboden im östlichen Teil der Kirche, der antiquarisch am interessantesten ist, ziemlich unberührt, sodass gewisse Annahmen über Querschiff und Chor der ältesten Kirche weiterhin als hypothetisch zu betrachten sind. Völlig neu war die Entdeckung eines Durchgangs in der Nordmauer des zur Basilika gehörigen Chors zu einem vier bis fünf Stufen niedriger liegenden Raum (einer Sakristei? — Abb. 198). An der Aussenseite der Westmauer der grossen Kapelle konnte eine kleinere Anzahl von Steinmetzzeichen registriert werden (Abb. 199).

Die schon erwähnten Kalkmalereien, die das Fenster über der Tür zur Sakristei umgeben, bestehen aus Bändern mit Vierpässen, die in Kreise eingeschrieben oder ohne Kreise sind, in grau und rot auf gelblichweissem Grund, wahrscheinlich von der Mitte des 14. Jahrhunderts (Abb. 201). — Ausserhalb der Kirche, im Winkel zwischen der Nordseite des Westturms und dem Langhaus traf man auf die Grundmauern eines sekundären Anbaus, der ursprünglich als Ossuarium gedient haben mag (Abb. 200).

Rättelser till Visby Domkyrka. Kyrkobyggnaden. Uppsala 1978

S 5, rad 29 står "län", skall vara "kommun".

S 28, spalt 1, rad 5 står "länsarkitekten Olle Karth", skall vara "arkitekten A Hamrin".

S 48, spalt 2. Översta raden har fallit bort, skall vara "den öster därom liggande långhusdelen och på östtor-".

S 60, fig 62. Bilden spegelvänd.

S 167, spalt 2, fig 228 a-c. Bilden skall vändas ett halvt varv, så att den understa fig kommer överst.

S 178, spalt 2, rad 20—21 nedifrån står "Tinnapfels epitafium", skall vara "Niels Hansøns epitafium".

S 189, rad 19 nedifrån står "1688", skall vara "1684".

S 194, spalt 2, rad 16 nedifrån står "efterväggarna", skall vara "sidoväggarna".

S 200, spalt 2, not 199, första raden står "1719", skall vara "1722".

S 200, spalt 2, not 208, första raden står "1885" skall vara "1855".

Register till Gotland band XI

ORTREGISTER

Av Inga-Lill Persson

Kursiva siffror betecknar avbildning

- Akeback kyrka I:197
 Alskog kyrka I:138. II:152
 Alvastra klosterkyrka (Ög), I:198
 Andernach, Tyskland I:138
 Apeln, Niedersachsen, Tyskland I:134, 137
 Arboga, Bloms Eftr, A P, snickerifirma II:12, 44
 Ardre kyrka I:193
 Bamberg, Tyskland, domen I:138, 199
 Billerbeck, Tyskland I:150
 Bonn, Tyskland
 Landesmuseum I:148
 münstern I:199
 Bourges, Frankrike, katedralen I:73
 Braunweiler, Tyskland I:148
 Bremen, Tyskland I:198
 Liebfrauenkirche I:144, 148, 150
 Brömsebro (Bl), freden I:14, 16
 Burgsvik, stenhuggarverk II:84, 101ff
 Bühren, Westfalen, Tyskland I:141, 198
 Chartres, Frankrike, katedralen I:127
 Coesfeld, Westfalen, Tyskland, S Jakobs kyrka I:127
 Dalhem kyrka I:12, 144, 193, 196
 Dobbartin, Tyskland, klosterkyrka II:149
 Dortmund, Tyskland I:9
 Duvnäs (Sö), gård I:184
 Eberbach, Tyskland, klosterkyrka I:198
 Elsass, Tyskland, kyrkor I:127
 England, Jewett, bildhuggerifirma II:12
 Eskelhem kyrka I:165
 Fide kyrka I:33. II:37
 Fleringe kyrka I:34
 Floda kyrka (Sö) I:193
 Follingbo sn, Jakobsberg I:184. II:129
 Freiburg im Breisgau, Tyskland, münstern I:139, 153, 156f, 163
 Fritslar, Tyskland, domen I:162
 Frötuna kyrka (Up) I:163
 Fårö kyrka I:169
 Gammelgarn kyrka I:199
 Gehrden, Tyskland I:198
 Goslar, Tyskland, Neuwerkskirche I:136, 140
 Grötlingbo kyrka I:14, 166. II:36f
 Hamra kyrka I:196
 Hellvi, prebende, se Lärbro
 Herford, Tyskland, münstern I:144, 146, 148, 150, 152, 199
 Hildesheim, Tyskland I:137
 Hirsau, Tyskland, S Peter och S Paul I:136
 Hogrän pastorat, se Vall
 Holstein, Tyskland, inkomster från gods i I:199
 Häverö kyrka (Up) I:163
 Klinte kyrka II:37
 Klintehamn, Landeskrön, fästning II:27
 Kobern, Tyskland, Mikaelsskapellet I:198
 Koblenz, Tyskland, S Kastor I:138, 198
 Kolbatz, Polen, klostret I:160
 Källa kyrka (Öl) II:152
 Källunge kyrka I:189. II:15, 149
 Köln, Tyskland
 S Andreas I:138, 148, 151
 domen I:151, 155, 157, 164
 S Georg I:137, 140
 Köpenhamn, Nationalmuseum II:30f
 Langenhorst, Tyskland I:141, 143, 144, 146, 148
 Lau kyrka II:43f
 prebende se När
 Legden, Tyskland I:145, 150
 Lemgo, Tyskland, S Nikolaus I:199
 Linköping (Ög), domkyrkan I:115f, 127, 129, 136, 138, 143, 199
 Lippstadt, Tyskland, Marienkirche I:139, 141, 143, 144, 148, 150, 198
 Lochstedt, Tyskland, borgkapellet I:154, 157, 199
 Lucca, Italien, domen II:21
 Lund (Sk)
 domkyrkan I:136, 138, 179
 Mårtenssons Orgelfabrik AB II:45
 Lübeck, Tyskland I:9, 79, 163, 173. II:15, 84, 90, 106, 149
 domkyrkan I:10, 162f
 Marienkirche I:162f, 164, 199
 S Petri I:148
 Lärbro kyrka I:161, 196
 och Hellvi pastorat, prebende I:18f
 Magdeburg, Tyskland, domen I:150ff, 198
 Maria Laach, Tyskland, klosterkyrka I:135, 137, 140, 146, 150, 198
 Marienfeld, Tyskland, klosterkyrkan I:143, 146, 198
 Martebo I:159, 161, 164, 199
 Minden, Tyskland, domen I:199
 Münster, Tyskland
 domkyrkan I:162f
 Ludgerikirche I:139, 141
 Mästerby kyrka I:166
 Mölnlycke (Vg), Magnussons Orgelbyggeri II:46
 Naumburg, Tyskland, domen I:143
 Novgorod, Ryssland
 S Peterhof I:9
 S Peters kyrka I:9
 När kyrka I:165. II:78
 och Lau pastorat, prebende I:18f
 Oberpleis, Tyskland I:135, 138, 143, 148, 198
 Osnabrück, Tyskland
 S Johanneskirche I:199
 Marienkirche I:199
 Oxford, Mich, USA, St Augustin's House, kapell II:70
 Paderborn, Tyskland, domen I:199
 Paulinzella, Tyskland I:137
 Recklinghausen, Tyskland, S Petri I:142, 143f, 145, 150
 Reims, Frankrike, katedralen I:156
 Rhenlandet, Tyskland I:121, 130, 134, 137f, 140f, 143, 152, 168. II:115
 Riala kyrka (Up), I:163
 Riga, Lettland, domkyrkan I:148, 151
 Roma
 klosterkyrka I:144
 kungsgård I:35, 197
 kyrka I:165
 Rosersbergs slott (Up), II:149

- Sachsen, Tyskland I:121, 134, 136f, 140
 Schlesien, Tyskland II:124
 Schleswig-Holstein, Tyskland
 lantgård ägd av Simon och Gregorius
 Swerting I:11
 predikstol II:35
 Schwarzhendorf, Tyskland I:137, 141,
 198
 Sigtuna, Gösta Bergholtz klockgjuteri
 II:139
 Sinzig, Tyskland I:198f
 Skottland, takform I:203
 Slite, J O Johansson, stenhuggeri II:109,
 140
 Soest, Tyskland I:9
 Nicolaikapell I:198
 S Patroklus I:138, 140
 Speyer, Tyskland, domen I:140, 143
 Stettin, Polen, freden i I:12, 14
 Stockholm
 Ambrosius, A, guldsmedsfirma II:133
 Beckman & Co, Johan A, klockgjuteri
 II:137
 Bergholtz & Co, K G, klockgjuteri
 II:135. (Nu i Sigtuna)
 Ekengren, Jonas, orgelbyggeri II:42
 Ersta paramentavdelning II:78
 Libraria II:72, 76
 Licium II:70, 72ff
 Neuman & Vogel, glasmålerifirma I:72f
 Ringströms glasmästeri II:140
 Storkyrkan I:176
 Åkerman & Lund, orgelfirma II:45
 Strasbourg, Frankrike, münstern I:155,
 157
 Stånga kyrka I:161, 166, 199
 Sindre kyrka I:33
 Tingstäde kyrka I:197
 Tofta kyrka I:166
 Torstuna (Vs) II:115
 Trier, Tyskland, domen I:140
 Tullgarns slott (Sö) II:149
 Töreboda (Vg), Westerstrand & Söner
 II:138
 Uppsala (Up)
 domkyrkan I:153f, 156, 157f, 160f,
 164f, 189, 199
 Upsala akademi II:115
 Vall och Hogräns pastorat I:18
 Vamlingbo kyrka I:196
 Varnhem (Vg), klosterkyrkan I:127
 Westfalen, Tyskland, I:35, 121, 127, 134,
 137f, 140f, 143, 152, 168, 198
 Visby
 Biskopsgård I:23, 26—29, 30
 Byggnadsbolaget Arriba II:140
 Cedergren & Eriksson, Tapisseriaffär
 II:152
 S Clemens I:11, 13, 22f, 118f, 124, 131,
 138, 144, 154
 Dahlströms Metallgjuteri II:56
 Drotten I:11, 13, 23, 130f, 154, 163,
 202
 Drottens prästgård I:30
 Elevhem (Sällskapet DBW:s Bell-Lan-
 casterskola) I:23, 31
 Fruntimmersamfundet I:30
 församlingshus I:23, 25
 Gamla Apoteket I:160
 Gamla skolhusets ruin I:40f
 Godtemplarordens hus I:189
 Gotlands militärkommando (Helge-
 andsgården) I:23, 26
 Graham Brothers verkstad I:187
 S Göran I:144, 154
 hamn I:36
 S Hans I:11ff, 22ff, 143, 154, 163.
 II:29f, 32
 prästgård I:20
 Hemteknisk skola (Drottning Desiderias
 arbetsskola f d Virginska huset) I:23,
 30
 hospital I:13, 26
 — kyrkan (Helgeandsk:an) I:18, 26,
 127, 131
 Häggströms Guldsmeds AB, C J, II:55
 Johan Målares hus I:23, 24, 25, 31
 Kalvskinnshuset I:202
 S Karin I:20, 23, 127. II:155
 klockaregård I:20,23
 S Lars I:11, 13, 23, 138, 154, 202
 Lilla kompaniet I:26
 S Mikael I:11, 13, 24
 S Nicolaus I:138, 154, 164, 166
 S Olof I:11, 127, 129, 131, 137, 143
 S Per I:11, 13, 22, 163
 Ryska kyrkan I:23, 31, 154
 Silversmederna II:152
 Skomakarelagshuset I:26
 stadskaplanens/komministerns
 tjänstebostad I:20, 23, 25, 26
 f d Tekniska skolan I:23, 30
 Visborgs slott I:12, 167. II:37, 84, 86,
 101, 110, 112, 115f
 — kyrka I:34. II:27, 56, 66
 Visby hotell I:32
 Visby lärdoms- och apologistkola I:30
 Visby planteringsgille I:36
 Vävboden II:77
 Vreta klosterkyrka (Ög), I:198
 Väskinde-Bro prebendepastorat, inkom-
 ster I:18
 Öja kyrka I:34, 161. II:24
 Östergarns holme, räntan av fisket I:18

PERSONREGISTER (se även bilaga 4)

Av Ingrid Schwanborg

Kursiva siffror betecknar utbildning (g m = gift med; sd = se denna eller denne)

- Abildgaard, Sören*, konstnär I:171, 176.
II:30f, 114f, 124, 126f
- Adolf Fredrik*, konung, kröning II:68
- Ahlberg, Carl*, konsistorienotarie, domkyrkosysselman I:186
- Albrekt av Mecklenburg*, konung II:108, 165
- Ahlgren, Ally*, donation II:74, 77
- Ahlgren, Jacob*, timmerman II:38, 150
- Almgren, Vilhelmina*, Stockholm II:72
- Alton, Jerk*, arkitekt II:46, 66, 70, 128, 140f, 145, 155
- Ambrosius, A*, Stockholm, guldsmedsfirma, se Ortregister
- Anchers, Jørgen*, tingskrivare, g m *Magdalena Jürgensdotter* (sd); II:101, 153, 158
- Anderberg, Algot*, biskop II:138, 155
- Andersen, Jacob* se *Jacob Andersen*
- Andersøn, Jens* se *Jens Andersøn*
- Andersson, Aron*, professor I:121
- Andersson, Pär*, konstnär II:128, 140
- Anjou, Lars Anton*, biskop, Visby I:88, 189; porträtt II:124
- Anne Olufsdatter*, g m *Anders Hinell* (sd); epitafium II:93, 94
- Anne Pedersdaater*, g 1 m *Niels Jacobsen* (sd), g 2 m *Hans Türitz* (sd); II:153; epitafium II:99, 100f, 160
- Anne Reggelsdotter*, g m *Jens Baerteløn* (sd); II:153; epitafium II:84, 96, 97, 160
- Atterdag, Valdemar*, konung I:162
- Baerteløn, Jens* se *Jens Baerteløn*
- Bahr, Peter (Peder)*, organist, domkyrkosysselman I:15, 170
- Bartsch, Johan*, stadsmålare I:25
- Bartsch, Rasmus*, målare I:170
- Barve, Olov*, silversmed II:62f, 66, 133, 145, 152
- Beck, Abraham*, målare II:14, 105, 149, 154
- Beckman & Co*, Johan A, Stockholm se Ortregister
- Beijer, Åsa*, textilkonstnär II:70f, 73f, 152
- Bengt, biskop*, Linköping I:9f, 12, 115, 117, 142, 168, 201. II:157
- Bengtsson, Bertil*, konservator I:195
- Benicke, Ahrent*, skomakaremästare II:54, 151
- Benik, Martin*, gravsten II:164
- Berendtsøn, Hans* se *Hans Berendtsøn*
- Berg, Christian*, bokbindare, g m *Margareta Stadsberg* (sd); II:155; donation II:137, 166
- Bergh, E*, dekorationsmålare I:189
- van dem Berghe, Wylhem*, vapentavla I:30
- Berggrund, Eric*, ingenjör II:140
- Bergholtz & Co*, K G, Stockholm (nu i Sigtuna), klockgjuteri se Ortregister
- Bergholtz, Gösta*, Sigtuna, klockgjuteri se Ortregister
- Bergman, Carl*, glasmästare I:182
- Bergman, C J*, lektor I:114
- Bergman, Hanna*, g m *Theodor Fries* (sd); II:64
- Bertilsson, Monica*, textilkonstnär II:70, 152
- Bertholdus*, kyrkoherde I:11
- Bilde, Elisabeth*, gravsten II:163
- Bilde, Frantz*, underamiral II:122, 167
- Billefeld, David*, superintendent II:91, 161; gravsten II:165
- Birgitta Nielsdotter*, gravsten II:164
- Blockius, M*, kyrkoherde, g m *Ursula Jonsdotter* (sd); II:151
- Blomberg, C M*, II:47
- Blomberg, Olof*, (före 1768 Siltlöf, ibl Siltgren), snickarälderman II:47, 130f, 150
- Bloms Eftr, A P*, Arboga, snickerifirma se Ortregister
- Bollander, Olof*, kyrkoherde II:129f
- Bohman, N*, vagnmakare, bryggare II:82, 153
- Bomgårdh, Jöran*, donation II:78
- Bohn, Robert*, universitetsassistent II:153
- Borelius, Aron*, professor I:121
- Borg, Christian*, kyrkoherde II:129
- Botolphus, Maxarve (Mopserve)*, gravsten II:164
- de Bouché, Carl*, glasmålning I:73. II:126, 128
- Boussard, Esther*, textilkonstnär, II:152; donation II:70, 72f, 76
- Brask, Hans*, biskop, Linköping I:12f
- Broander, Anna*, g m *Johan Lythberg* (sd); II:59, 151; donation II:166
- Broander, Johannes*, kyrkoherde II:129
- Brobäck, Johan*, tullförvaltare, g m *Johanna Fredrika Burmeister* (sd); donation II:58, 151
- Broder, Melcher*, g m *Karren Söffrensdotter* (sd); II:96, 153
- Brodinus, Johannes*, superintendent I:18f
- Brue, Elisabeth Jacobsdotter*, g 1 m *Niels Pedersen Tidsted* (sd), g 2 m *Jacob Munch* (sd); II:154; epitafium II:102, 103, 159
- Brunius, Carl Georg*, professor, arkitekt I:114ff
- Bulmering, Anton*, borgmästare II:153
- Bulmering, Elisabeth*, g m *Johan Friedrich Strodman* (sd); II:153
- Burmeister, Hans*, "överköpman", rådmann, g m *Karin Jons(Jens)dotter* (sd); II:56, 151, 166; donation II:78
- Burmeister, Johanna Fredrika*, g m *Johan Brobäck* (sd); II:151; donation II:58
- Butler, Kerstin*, textilkonstnär II:74, 77, 152
- Byggnadsbolaget Arriba, Visby se Ortregister
- Bäckman, Fredrik*, byggnadsinspektör I:36
- Bäckström, C J*, smed I:55
- Bäckwall, Jacob*, klockare II:50
- Börgesson, Gustav* se *Gustav Börgesson*
- Börgesson, Nils*, se *Nils Börgesson*
- Callmander, R*, glasmålning I:72f
- Caesar, N*, II:133
- Camitz, Gustaf* II:106, 159
- Camitz, Johan Niclas*, tullöverinspektör, g m *Elisabeth Stiernstolpe* (sd); donation II:78; epitafium II:106, 107, 159
- Canutius, Johannes Israelis*, prost, riksdagsfullmäktig II:154; donation II:126f, 166
- Caravaggio*, målare II:124
- Carlberg, J E*, arkitekt I:176
- Cedercrantz, Johan*, landshövding II:149; donation II:14, 158
- Cedergren & Eriksson* Tapisseriaffär, Visby se Ortregister
- Chasseur, C*, handlande I:26
- Chemnitz, Johan Niclas*, stadsbyggmästare I:79, 176f, 200. II:149; gravkor I:41f

- Chemnitz, Sofia Lovisa*, g m *Johannes Andreas Klinkmann* (sd); II:149
- Christiani, Gregorius*, kyrkoherde II:154; donation II:125f, 167
- Clavs Hanssøn*, porträtt II:41
- Clemens VI*, påve I:117, 201
- Clerck, Jacob*, vice rådman I:15
- ”*Conradus gladiator*”, gravsten II:165
- Cornell, Henrik*, professor I:121
- Corvinus, Daniel*, II:153; epitafium II:97, 98, 162
- Cronstedt, Emma* (f *Schmiterlöv*) II:74
- Cruse, Gottskalk*, kyrkoherde I:11
- Dahl, F G A*, arkitekt, professor I:36, 189
- Dahlin, Lia*, väverska II:77
- Dahlquist, Ibe*, silversmed II:62f, 66, 133, 145, 152
- Dahlström, Jacob*, se även *Dahlströms Metallgjuteri*, Ortregister II:62, 64
- Dahlströms Metallgjuteri*, Visby se Ortregister
- Delaval, Jost*, målare II:89, 91, 153
- Detberg (Ditberg, Detbarn), Lorenz*, guldsmedsmästare II:49f, 151
- Ditloffsen Timmerman, Frantz*, se *Frantz Ditloffsen Timmerman*
- Donner, G M*, köpman I:177
- Donner, J N*, köpman I:177
- Dubbe, Anna*, se *Torsman, Anna*
- Dubbe, Jacob*, assessor, överdykerikommissarie, handelsman, g m *Anna Torsman* (sd), I:184. II:60; donation II:18, 20, 158
- Dunderhake, Johan*, snickare II:38f, 150
- Eberstein, Carl Johan*, biskop, porträtt II:124
- Edzle, (Edzla, Etzla), Catarina Jöransdotter*, g m *Nils Börgesson* (sd); II:50, 59, 151, 165
- Een, Carl*, borgmästare I:189. II:20
- van Eghen, Peter*, stenhuggare I:34
- Ehinger, Lars*, ”mekanikus” II:43f, 150
- Eijsbouts, Tuur*, klockgjutare II:139
- Ekengren, Jonas*, orgelbyggare II:42, 150
- Ekerman, Petrus* II:129
- Eklund, Hj*, gelbgjutare, gördelmakare II:60, 151
- Eklöf, Anders*, guldsmed I:200
- Ekman, Carl Eric*, dir, donation II:131
- Eliason, Carl-Henrik*, konservator II:145
- Endislöf, Hans Nilsson*, superintendent, porträtt II:162
- Engström, Thomas*, snickarmästare II:38, 150
- Enström, Mia*, textilkonstnär II:74f, 77, 145, 152
- Erik av Pommern* I:12
- Erik, hertig* II:27; minnestavla II:108, 109, 165, 167
- Ersta Paramentavdelning, Stockholm se Ortregister
- Esberg, Johannes*, superintendent, porträtt II:162
- Eugénie*, prinsessa, donation II:124f
- Fager, Anne*, g m *Hans Fleming* (sd); gravsten II:165
- Fager, Jurgen* II:165
- Falck, Henrik*, rådman, donation II:56, 165
- Falkengren, Quist*, guldsmedsmästare, II:49ff, 150, 166
- Fahlsten, Johan*, klock- och gelbgjutare II:59, 151
- Fant, Erik*, arkitekt I:112, 195. II:38, 109, 150
- Fardelin, Johan*, arbetsförman I:37
- Fedder, Christian*, smed I:176
- Fedder, Christian*, snickarälderman, I:170. II:38, 119, 124, 134, 150
- Felderman, Rasmus Rasmusson*, snickarälderman II:14, 149
- Ferdinand I*, kejsare, porträtt II:37
- Fleming, Hans*, kapten, g m *Anne Fager* (sd); gravsten II:165
- Folie, Hans*, stenhuggare I:54, 65
- Frantz Ditloffsen Timmerman* I:169
- Fredrik I*, konung I:12f
- Fredrik Frans IV*, storhertig II:108
- Friberg, Olof*, timmerman II:38, 150
- Fries, Theodor*, regementsläkare, g m *Hanna Bergman* (sd); II:64
- Frigel, Anna Margareta*, donation II:80
- Frigel, Christoffer Diderich*, kronobefallningsman, g m *Sigrid Hansdotter Stake* (sd); II:152; donation II:79
- Friis, Anders*, gravsten II:165
- Füll, fru* II:41
- Füll, Harmand* II:41
- Funck d y, Henrik*, guldsmedsmästare II:49, 53, 150
- Funck, d ä, Henrik*, guldsmedsmästare II:49, 53, 150
- Fähræus, Lars*, rådman, kyrkoföreståndare, g m *Barbara Elisabeth Torsman* (sd); I:16, 177. II:50, 138, 151; donation II:51, 70 72, 79
- Fähræus, Olof*, handelsman (d 1728), gravsten II:164
- Fähræus, Olof* (1783), handelsman I:16
- Gahn, Märta*, textilkonstnär II:76, 152
- Gardea, Ingrid Nilsson*, g m *Henrich Schmidt* (sd); II:49, 150, 154; donation II:58, 165; epitafium II:104ff, 160; gravsten II:164
- Gardea, Judith Nilsson* II:154, 164; epitafium II:104ff; gravsten II:164
- Gardelin, N*, snickare II:131f
- Gardell, Johan*, rådman, byggnadsinspektör I:176
- Gardell, Martha*, II:72
- Gazelius, Christoffer*, handelsman II:124
- Gerde, Marie-Charlotte*, g m *Kjell Wiman* (sd); II:151; donation II:60, 75, 77
- Gesike Myntemästare*, änkans donation I:20. II:41
- Giedde, Brostrup (Bröstrup)*, länsherre II:154; likbår II:119, 120
- Glad, Moritz Christensen*, superintendent I:14
- Gladiator, Conradus* se ”*Conradus gladiator*”
- Gloderveldis, Sweneke* II:gravsten 117
- Gotlands blomsterfond, donation II:73
- Gotlands Gille, Visby, donation II:128, 140
- Gotlands läns hemslöjdsförening II:70, 74, 76f, 152
- Graham Brothers, Visby se Ortregister
- Grevesmühl, P H*, borgmästare I:46f
- de Grüten, Johannes*, gravsten II:164
- Grönberg, vagnmakare* II:121
- Grönhagen, J D*, landshövding I:35
- Gullberg, Elsa*, textilkonstnär II:77, 152
- Gustav II Adolf*, konung, porträtt II:50f, 123
- Gustav Börgesson*, köpman, rådman, g m *Barbara Maria Tofften* (sd); II:151; donation II:50, 166
- Gustafsson, Martin*, konsistorienotarie I:179, 182, 186
- Gøye, Mogens*, länsherre, donation I:169
- Hageby, Jacob*, kyrkvård I:166
- Hagelund, Jacob*, kyrkvård I:177
- Hallberg, C G*, guldsmed II:133
- Hallonberg, C A*, kopparslagare II:80, 153
- Hallroth, Henry*, donation II:134
- Hamgren, Johan*, murmästare, urmakare I:176, 200
- Hamrin, A*, arkitekt II:183
- Handelssocieteten, Visby, donation II:60
- Hans*, urmakare II:155
- Hans Berendtsøn*, handelsman, g m *Karen Hansdaatter* (sd); gravsten II:119
- Hans Larson*, amiral II:91

- Hans Olufsen*, borgmästare II:154; epitafium II:103, 104, 159
- Hansdaatter, Karen*, se *Karen Hansdaatter*
- Hansøn, Niels* se *Niels Hansøn*
- Hanssøn, Clavs* se *Clavs Hanssøn*
- Hanssøn, Michael* se *Michael Hanssøn*
- Hantverks societeten, Visby, donation II:121
- Hardenberg, Eiler*, läns herre, g m *Katarina Eriksdotter Rosenkrantz* (sd); II:88, 112; donation I:14. II:37, 153
- Hardenberg, Mette*, epitafium II:84, 88, 160; gravsten II:110, 112, 163; porträtt II:84, 88, 160
- Hedgren, Carl Gustaf Amandus*, kyrkoherde II:129
- Hedgren, Elvira*, donation II:129
- Heinersdorff, P G* II:47
- Hejdenberg, Ruth*, slöjd lärarinna II:77, 152
- Hellgren, Ella*, donation II:74
- Hellgren, Pehr August*, gelbgjutare, fabrikör II:63f, 152
- Helms, Adam*, köpman, ”correspondens-commissarie” II:154; epitafium II:103, 104, 162
- Helsing, Johan*, kyrkosyssloman I:179
- Henrik*, biskop, Linköping I:11
- Henrik Lejonet*, hertig av Sachsen I:9
- Henrich Pedersen*, tulltjänsteman, g m *Magdalena* (sd); donation II:56, 62
- Henschen, Gabriel*, tullförvaltare, g m *Helena Maria Söderhielm* (sd); II:150; donation II:47
- Herlicius, David*, organist II:150
- Hernante, Sebastian* II:123
- Hernell, Johan*, målare, träsnidare I:178. II:139, 155
- Herrlin, Olof*, biskop II:70, 139, 152
- Hildebrand, Hans*, riksantikvarie I:116f, 189
- Hinell, Anders*, tulltjänsteman, g m *Anne Olufsdatter* (sd); II:94
- Hintz(e), Paul*, handlande, byggnadsinspektör, g m *Mette Rasmusdotter* (sd); II:102, 154, 159
- Hoffman, Conrad*, orgelbyggare II:41
- von Hohenhausen, Mikael Silvius*, landshövding I:182
- Hoke, Ann-Mari*, textilkonstnär II:77, 152
- Holck*, ätten, vapensköld I:34
- Holger Nielsson*, epitafium II:101, 102, 158
- Holm, Maria Danielsdotter*, g 1 m *Hans Nielsson Strelow* (sd), g 2 m *Henrich Schmidt* (sd); II:116, 150, 164
- Holm, Petter*, tapetmålare II:124, 154
- Holmberg (Mörk), Greta Olde*, textilkonstnär se *Olde Holmberg (Mörk), Greta*
- Holmbäck, Lars Magnus*, domkyrkokomminister, syssloman II:138f, 155
- Holmquist, Kersti*, överintendent II:150f
- Hoved, Hadew*, gravsten II:165
- Hoved, Tidora*, gravsten II:165
- Hvitfeld, Kristofer*, gravsten II:113, 115, 163
- Hålst (Holst), Anna Magdalena*, g m *Anders Mellin* (sd); II:151; donation II:59, 165
- Hårleman, Carl*, arkitekt I:176
- Hägg, Axel Herman*, konstnär I:46f, 49, 52, 54ff, 59, 61, 65, 77, 78, 161, 187f, 189, 190ff, 193f, 201, 207. II:12f, 33; donation I:189
- Hägg, Carl-Magnus*, kantor I:20
- Häggström, Carl Johan*, guldsmed II:55, 80, 151f
- Häggströms Guldsmeds AB, C J, Visby se Ortregister
- Häglund, Anna*, donation II:55
- Häglund, Eric*, donation II:55
- Häll-Stark, Karin*, textilkonstnär, donation II:73
- Höeg, Henrich*, gravsten II:112, 113, 163
- Höeg, Jens*, länsman I:26. II:112, 113, 163; vapensköld I:34
- Höglund, Ola*, domkyrkoorganist II:150
- von Hökerstedt, Jacob*, landshövding I:175f. II:18, 136, 154, 166
- Höpner (Hoppener, Höppener), Johan*, köpman, g m *Mette Rasmusdotter* (sd); II:154; epitafium II:102, 159
- Ingelse, Margareta*, II:134
- Jacob*, prost I:11
- Jacob Andersen* II:153; epitafium II:94, 95, 161f
- Jacobsen, Niels* se *Niels Jacobsen*
- Jacobson, Lola*, donation II:133
- Jens Andersøn*, stadskaplan, g m *Karren Söffrensdotter* (sd); II:153; epitafium II:95f, 161
- Jens Baertelson*, slottsskrivare, g m *Anne Reggelsdotter* (sd); II:97, 153, 160
- Jens Rasmussen*, porträtt II:41
- Jensen, Lauritz* se *Lauritz Jensen*
- Jensen, Oluf*, se *Oluf Jensen*
- Jewett*, England, firma (bildhuggeri) se Ortregister
- Johansson, J O*, Slite, stenhuggarfirma se Ortregister
- Johansson, Rosa*, väverska II:77
- Jonas Mattison*, murmästare I:170
- Jons(Jens)dotter, Karin* se *Karin Jonsdotter*
- Jonsdotter, Ursula*, se *Ursula Jonsdotter*
- Jonsson, Erik*, gelbgjutare II:109
- Juel, Herman*, läns herre II:122; gravsten II:110, 111, 163
- ”Juntan”, välgörenhetsförening II:152; donation II:63
- Jürgensdotter, Magdalena* se *Magdalena Jürgensdotter*
- Jönköpings läns hemslöjdsförening II:75
- Kaas, Emmicke*, länsman, g m *Ingeborg Tidemand* (sd); II:84, 90ff, 153, 158
- Kahl, Abraham*, konsul, rådman I:179
- Kammecker, Martin*, superintendent, porträtt II:162
- Kaneggetters, Anne*, g m *Lauritz Kangetter* (sd); II:99, 160
- Kangetter, Lauritz*, g m *Anne Kaneggetters* (sd); II:99, 160
- Karen Hansdaatter*, g 1 m *David Ripper* (sd), g 2 m *Hans Berendtsøn* (sd); gravsten II:119
- Karen Lauritzdotter*, g m *Niels Matzön* (sd); epitafium II:101, 102, 158
- Karren Söffrensdotter*, g 1 m *Jens Andersøn* (sd), g 2 (?) m *Melcher Broder* (sd); II:153; epitafium II:95f, 161
- Karin Jons(Jens)dotter*, g m *Hans Burmeister* (sd); II:151; donation II:58, 166
- Karl V*, kejsare, porträtt II:37
- Karl XIII*, konung, namnchiffer II:133
- Karl X Gustav*, konung I:15, 18
- Karlström, Arnold*, guldsmed, målare II:53, 151
- Karth, Olle*, länsarkitekt I:28. II:183
- Kihlberg, C A*, arkitekt I:189
- Klevesadel, Hans*, porträtt II:41
- Klingwall, Gustaf*, notarie I:178
- Klingwall, Gustaf*, gravsten I:34
- Klingwall, Jacob Gustaf*, prost, lektor I:34, 114, 184, 186. II:12, 20, 42ff
- Klinkmann, Johannes Andreas*, bildhuggare, g m *Sofia Lovisa Chemnitz* (sd); II:18f, 120f, 149
- Klint, Ebbe*, prost II:153
- Klintberg, Jacob*, tunnbindaremästare, donation II:80, 152, 166
- Klippe, Hans*, kyrkvärd I:166
- Klockare, Per*, se *Per Klockare*
- Knut*, biskop, Linköping I:11, 167, 199. II:21, 156
- Kolmodin, Israel*, superintendent, porträtt II:162

- Korsman-Ullman, Marianne*, konservator II:145, 147
- Kotz, Berit*, väverska II:77
- Kristiansdotter, Margareta* se *Margareta Kristiansdotter*
- Kristina*, drottning I:18, 20, 170
- Kruse, Hans*, gravsten II:165
- Kullberg, Johan*, gelbgjutare, gördel-makare II:60, 151
- Kuntze, Beata*, gravsten II:117
- Köpmansgillet, Visby, donation II:121, 154
- Lg, Aug*, konstnärssignatur, 1800-tal I:32
- Lang, Adam*, stenhuggare II:149
- Lange, Abraham*, borgmästare I:15. II:136, 155, 166
- Lange, Carl Hindrich*, vice borgmästare I:15
- Lange d ä, Lorentz*, köpman, vice borg-mästare, g m *Brita Strachoun* (sd); II:59, 151; donation II:165
- Langlet, Emil Viktor*, arkitekt I:189
- Larson, Hans* se *Hans Larson*
- Larsson Timmerman, Sven* se *Sven Larsson Timmerman*
- Lauritz Jensen*, ridfogde, gravsten II:164
- Lauritz Nielson*, generalprost II:153; epitafium II:84, 95, 96, 159f
- Lauritzdotter, Karen* se *Karen Lauritz-dotter*
- Lauritzdater, Lydtgaarde*, se *Lydtgaarde Lauritzdater*
- Lauritssønn, Pouell* se *Pouell Lauritssønn*
- Leffler, Melchior*, tenngjutare II:54, 64f, 151
- Lestman*, II:63
- Libraria, Stockholm se Ortregister
- Licium, Stockholm se Ortregister
- Liljegren, Johan Gustaf*, riksantikvarie, professor II:167
- Lind, Anders*, kopparslagare II:139, 155
- Lindblom, Andreas*, professor I:121
- Lindbom, Johan*, guldsmedmästare II:51ff, 79, 123, 151
- Lindelius, Israel*, gravsten II:113, 114f, 163
- Lindén*, vagnmakare II:121
- Lindholm, Abraham*, kopparslagare, II:139, 155
- Lindqvist, Lars H*, antikvitetshandlare II:60
- Lindström, Gustaf*, professor I:117
- Lodström, Eric*, målare II:38, 150
- Lodström, Mona*, konstnär II:77f
- Losby, Christian*, arkitekt, byggmästare I:80, 174ff, 200. II:154
- Lovisa Ulrika*, drottning, kröning II:68
- Ludvig XIII*, konung II:151; porträtt II:50f
- Lundberg, A W*, stadsarkitekt I:180, 187
- Lundberg, Erik*, professor I:119ff
- Lundgren, Kurt* II:134
- Lundgren, Tore* II:134
- Lundström, Alexander Magnus*, guldsmed II:124, 154
- Lunick, Hans*, porträtt II:41
- Luther, Martin*, teolog, porträtt I:14. II:36, 37
- Lybeck, Hans Detlofsson*, guldsmeds-mästare II:51, 53, 151
- Lydtsgaard Lauritzdater*, g m *Hans Türtiz* (sd); II:153; epitafium II:98, 99, 160
- Lythberg, Johan*, köpman, g m *Anna Broander* (sd); II:59f, 151; donation II:72, 166
- Lythberg, Mathias*, köpman II:152; donation II:80
- Lütkehan, Gabriel Timotheus*, superintendent, biskop I:14, 19. II:50, 106, 123, 137, 151, 159, 166; porträtt II:162
- Löfqvist, L G W*, möbelsnickare, kyrkvärd II:12, 74, 152
- Magdalena*, g m *Henrich Pedersen* (sd); donation II:56, 62
- Magdalena Jürgensdotter*, g m *Jørgen Anchers* (sd); II:101, 158
- Magnussons orgelbyggeri, Mölnlycke se Ortregister
- Malmborg, Carl Gustaf*, tenngjutare II:64f
- Maren Pedersdater*, gravsten II:119
- Margareta Kristiansdotter*, g m *Nils Börjesson* (sd); II:151
- Martin Seiermakare*, II:138
- Mason, Peder* II:107, 161
- Mathiesen, S J*, borgmästare I:187
- Mattisson, Jonas* se *Jonas Mattisson*
- Madtsen (Madson, Matzön) Niels*, se *Niels Madtsen osv*
- Maxarfve (Mopserve), Botolphus* se *Botolphus Maxarfve*
- Meisen, Elias*, stenhuggare II:101f
- Melancthon, Philipp*, humanist, teolog, porträtt I:14. II:36, 37
- Melin, Hermanna* II:77
- Melin, Oscar* II:77
- Melin, Ulla*, ordf i Gotl läns hemslöjds-förening II:152; donation II:74, 76
- Mellin, Anders*, skeppare, bryggårlder-man, g m *Anna Magdalena Hälst* (sd); II:59, 151, 165; gravsten II:164
- Mette Rasmusdotter*, g 1 m *Johan Höp-ner* (sd), g 2 m *Paul Hintz(e)* (sd), g 3 m *Oluf Jensen* (sd); II:102, 154, 159
- Meukow, Anna*, lärarinna II:74, 129, 152; donation II:74, 77
- Meukow, Gustava*, teckningslärarinna, textilkonstnär II:74, 152
- Meyer, Gerhard*, klockgjutare II:136ff, 166
- Michael Hanssøn*, porträtt II:41
- Michael Jöns*, änkans grav I:178
- Molander, Hel(ena)*, g m *Anders Wiman* (sd); II:113, 163
- Mopserve, Botolphus* se *Botolphus Maxarfve*
- Morén, F G Axelson*, porträttmålare II:124, 154
- MTO*, konstnärssignatur 1549 II:88
- Müller, Karl*, stenhuggare I:54
- Munch, Jacob*, stadskaplan, g m *Elisabeth Jacobsdotter Brue* (sd); II:159; epi-tafium II:102, 103, 159
- Munck, Söffren*, gravsten II:165
- Munter d y, Herman*, rådsherre, dona-tion I:11
- Muhrbeck, Carl Fredrik*, biskop, por-trätt II:162
- Myntemester, Gesike* se *Gesike Mynte-mester*
- Mårtensson, Grethe*, väverska II:77
- Mårtenssons Orgelfabrik AB, Lund se Ortregister
- Möller (Müller, Molander), Berendt Henriksson*, guldsmedmästare II:62, 151, 166
- Möller, Magnus*, stadsmålare I:80, 176, 178. II:18, 149, 155
- Mörk, Greta Olde Holmberg* se *Olde Holmberg (Mörk), Greta*
- Neuman & Vogel, Stockholm, glasmåleri-firma se Ortregister
- Nils Börgesson*, rådman, g 1 m *Margareta Kristiansdotter* (sd), g 2 m *Catharina Jöransdotter Edzle* (sd); II:59, 151, 165
- Niels Hansøn*, ridfogde II:153; epitafium II:100, 101, 159, 183
- Niels Jacobsen*, stadskaplan, slottspräst, g m *Anne Pedersdaater* (sd); II:153; epitafium II:99, 100f, 160; gravsten II:163
- Niels Madson*, gravsten II:165
- Niels Madtsen (Matzen)*, borgmästare, gravsten II:164; porträtt II:41
- Niels Matzön*, landsdomare, kalkbruks-

- ägare, g m *Karen Lauritzdotter* (sd); II:101f, 153, 158
Nielsdotter, Birgitta se *Birgitta Nielsdotter*
Nielsson, Holger se *Holger Nielsson*
Nielson, Lauritz se *Lauritz Nielson*
Nielson, Peder se *Peder Nielson*
Nielson, Quist se *Quist Nielson*
Norby, Margareta Bendichtsdotter, gravsten II:118
Norby, Margareta, g m *Thomas Schlau* (sd); donation II:37, 166
Norby, Samuel, klensmed II:138, 155
Norrby, Sören, hövitsman I:12
Nyberg, Svante, fil kand II:149, 151
Nyström, Bertil, skulptör II:108f, 145
Olde Holmberg (Mörk), Greta, textilkonstnär II:74ff, 152
Olof den heliges brödraskap i Visby stift, donation II:70
Oluf Jensen, rådman g m *Mette Rasmusdotter* (sd); II:154
Olufsdatter, Anne se *Anne Olufsdatter*
Olufsen, Hans se *Hans Olufsen*
Olsson, Erik, konservator II:37
Oskar II, porträtt II:135
Ossian, Sigrid, donation II:74, 77
von der Osten genandt Sacken, Gustav Adolf, landshövding, g m *Maria Suart* (sd); donation II:63, 151
Palladius, Peder, biskop I:13f
Pamer, Peter, snickarälderman, epitafium II:107, 161
Peder Nielson, gravsten II:165
Pedersdaater, Anne se *Anne Pedersdaater*
Pedersdatter, Maren se *Maren Pedersdatter*
Pedersen, Henrich se *Henrich Pedersen*
Per Klockare, klockare I:20
Pernler, Sven-Erik, docent II:151
Persson, Carl se *Sundman, Carl Persson*
Peterejus, Nicolaus, slottspräst II:134
Pettersson, C Wilhelm, artist I:189, 194, II:12
Pettersson, Elin, textilkonstnär II:72f, 152
Pettersson, Gustaf (Gust), arkitekt I:107, 161, 185, 189f, 193f, 200, 205, 207, 209f. II:12, 37f, 40, 44f, 150
Pettersson, Nils, byggmästare I:65, 73, 119
Pettersson, Sven Peter, orgelbyggare II:43, 150
Plescow, Henrik, donation I:11
Poppe, Gerhard, gravsten II:117
Pouell Lauritssønn, epitafium II:93, 94
Pärl, Veljo, örlogskaptan II:153
Quist Nielson, donation II:78
Raneke, Jan, fil dr II:153
Rasmusdotter, Mette se *Mette Rasmusdotter*
Rasmussen, Jens se *Jens Rasmussen*
Reggelsdotter, Anne se *Anne Reggelsdotter*
Refventow, Knud, gravsten II:165
Reinicke, Johan, skeppsbyggmästare I:30, 80, 174ff, 200
Reklen, Johannes, gravsten II:163
Ringströms glasmästeri, Stockholm se Ortregister
Riper, Abigael, g m *Jöns Stadsberg* (sd); II:151; donation II:53
Ripper, David, guldsmed, g m *Karen Hansdaatter* (sd); gravsten II:119
Rodhe, Gertrud, landshövding, ordf i Gotl läns hemslöjdsförening II:77, 152
Romin, Georg, organist II:41
Ronander, Jonas Thomasson, guldsmedsmästare II:52f, 151
Roosval, Johnny, professor I:117f, 121
von Rosen, Erik, greve, donation II:74
Rosenkrantz, Erik Styggesen II:112
Rosenkrantz, Henrik, länsherre I:12, II:30, 115; minnessköld II:84, 86, 87, 88, 162; gravsten II:110, 163
Rosenkrantz, Holger, länsherre II:101, 164; epitafium 158
Rosenkrantz, Katarina Eriksdotter, g m *Eiler Hardenberg* (sd); donation II:37; epitafium II:9, 84, 88, 160; gravsten II:110, 112, 163; porträtt II:9, 84, 88, 160
Rosenwall, M C, g m *Anders Wiman* (sd); II:113, 163
de Rostock, Simon se *Simon de Rostock*
Rundqvist, Edith, slöjdlärlarinna II:74, 152
Sahlsten, Matthias, klockare I:20
Samsonmästaren, stenmästare I:150
Sandström, Anders, grosshandlare, donation II:74, 76
S:t Mikael's arbetskrets, donation II:70, 73, 134
Santesson, Nils Abraham, tenngjutarmästare II:48f, 150
Schabu, Nils, porträtt II:41
Schacht, Hindric, kyrkoherde I:14, 17
von Schéele, K H Gezelius, teol professor I:56, 189, 202, 205. II:132, 154; porträtt II:124, 135
Scheffel, H, konstnär I:17
Schell, W, Tyskland, I:72f
Scheppe, Michel, epitafium II:97,98, 162
Schlau (Slow), Berent, handelsman, g m *Catharina Schlau* (se *Wolters Catharina*); II:35, 37, 150
Schlau, Catharina, se *Wolters, Catharina Schlau, Thomas*, rådman, g m *Margareta Norby* (sd); II:37; donation II:166
Schmidt (Schmitt), Henrich (Hindrich), köpman, rådman, g 1 m *Maria Danielsdotter Holm* (sd); g 2 m *Ingrid Nilsdotter Gardea* (sd); II:49, 58, 150, 154; donation II:165f; epitafium II:104, 105, 106, 160; gravsten II:164
Schmidt (Schmitt), Lylof Hindrichson, epitafium II:104, 105, 106, 160
Scholander, Fredrik Wilhelm, professor, arkitekt I:30, 63, 186
Schrifer (Skriver), Christen, borgmästare, donation I:14. II:37, 153; epitafium II:91, 161
Schultz, Petter, Michelsson, guldsmedsmästare II:51, 151
Schutan, Märten, kyrkvärd I:166
von Segebaden, Carl Otto, landshövding II:137, 155, 166
Segemeir, Meinert, porträtt II:41
Sehestedt, Pável, länsherre I:12
Siltgren (Sittlöf) se *Blomberg, Olof*
Silversmederna, Visby se Ortregister
Simon de Rostock, gravsten II:165
Sjöberg, Gustaf, verkmästare II:151
Sjömanskyrkans syförening, donation II:66
Sjömansvårdens syförening, donation II:73
Sjöswärd, Ulla, tecknare II:135
Skel, Christen, gravsten II:165
Skoglund, Ella, f d hemslöjdschef II:152
Smitterberg, Margareta, vävlärore, textilkonstnär II:80, 152; donation II:73
Spegel, Haqvin, superintendent, Visby I:16, 17, 19, 41, 113. II:27, 149; donation II:78; minnestavla II:108, 109; porträtt II:108, 124, 162
Sprinchorn, Carl, rektor I:36
Stadsberg, Jöns, bagare, kämnär, g m *Abigael Riper* (sd); II:151; donation II:53, 166
Stadsberg, Margareta, g m *Christian Bergh* (sd); II:155; donation II:137, 166
Stadsmissionen, Visby, donation II:63, 134
Stadsmissionens syförening, Visby, donation II:12, 77
Stake, Gustaf, kaptan II:152; donation II:75, 77
Stake, Sigrid Hansdotter, g m *Christoffer*

- Diderich Frigel* (sd); II:152; donation II:79
- Staneke, Hans*, porträtt II:41
- Staphrophski, Olaus Phocas*, superintendent, Visby I:18. II:139
- Stenhammar, Per Ulrik*, arkitekt I:41
- Stenman, Nils Christensson*, kyrkoherde II:154; donation II:126f, 166
- Stiernman (Stjernman), Petrus*, superintendent, g m *Ursula Jonsdotter* (sd); I:16, 19. II:58, 151; donation II:165; gravsten II: 113, 114f, 162
- Stiernstolpe, Elisabeth*, g m *Johan Niclas Camitz* (sd); II:106, 159
- Stomer, Matthias*, målare II:124f
- Strachoun, Brita*, g m *Lorentz Lange* (sd); II:151; donation II:59, 165
- Strelow, Hans Nielsön*, superintendent, g 2 m *Maria Danielsdotter Holm* (sd); I:15, 113; gravsten II:116, 163f
- Strelow, Simon*, epitafium II:92, 93, 161
- Strodtman, Friedrich Johan*, skräddare, köpman II:90, 153
- Strodtman, Johan Friedrich*, köpman, g m *Elisabeth Bulmering* (sd); II:152f; donation II:70
- Störling (Sterling), Jochim*, snickarmästare, g m *Margrete Störling* (sd); II:150; donation II:39f, 166
- Störling (Sterling), Margrete*, g m *Jochim Störling*, (sd); donation II:39f, 166
- Suart (Swart), Maria*, g m *G A von der Osten genandt Sacken* (sd); II:63, 151
- Sundman, Carl Persson*, borgmästare II:38; donation II:78
- Svansköld (Wijnand, adl), Abraham*, hovarkitekt I:170, 175, 200
- Sven Larsson Timmerman* II:134
- Svenske, Sigfrid*, byggmästare I:169
- Swerting*, ätten, vapen II:85, 86
- Swerting, Gregorius*, köpman, donation I:11; kapell I:117, 162, 199
- Swerting, Herman*, borgmästare I:117, 162
- Swerting, Simon*, köpman, donation I:11; kapell I:117, 162, 199
- Söderberg, Daniel*, kyrkoherde II:130
- Söderberg, Edith*, donation II:76
- Söderhielm, Helena Maria*, g m *Gabriel Henschen* (sd); II:150
- Soffrensdotter, Karren* se *Karren Soffrensdotter*
- Tessin d ä, Nicodemus*, arkitekt I:170, 175
- Tidemand, Georg*, II:92, 153, 158
- Tidemand, Ingeborg*, g m *Emmicke Kaas* (sd); II:153; epitafium II:84, 90, 91f, 158
- Tidmark, Nils P*, fil lic I:121
- Tidsted, Niels Pedersen*, stadskaplan, g m *Elisabeth Jacobsdotter Brue* (sd); II:154; epitafium II:84, 102, 103, 159
- Timmerman, Frantz Ditloffsen* se *Frantz Ditloffsen Timmerman*
- Timmerman, Sven Larsson* se *Sven Larsson Timmerman*
- ”Tingstädemästaren”*, träskulptör II:25
- Tinnappel, Bartholomeus*, borgmästare, epitafium I:178. II:84, 88, 89, 90f, 159, 183; gravsten II:163
- Tofftien (Toftenius), Barbara Maria*, g m *Gustav Börgesson* (sd); II:151; donation II:50
- Thoman, Ernst Philip*, hovbildhuggare II:18, 20, 149
- Torsman, Anna*, g m *Jacob Dubbe* (sd); donation II:18, 20
- Torsman, Barbara Elisabeth*, g m *Lars Fähræus* (sd); II:151; donation II:70, 72, 79
- Tott, Filip Axelsson*, riddare, minnesköld II:86, 162; gravsten II:114, 115f, 164
- Tott*, ätten II:30; vapen II:30, 31, 86f
- Tott, Ivar Axelsson*, länsman, gravmonument II:30
- Tott, Olof Axelsson*, hövitsman, minnesköld II:86, 162; gravsten II:114, 115f, 164
- Thulin, Lisa*, rektor, donation II:133, 154
- Tuulse, Armin*, professor I:121
- Thümmeler, Hans*, professor I:121
- Türitz, Hans*, borgmästare, g 1 m *Lydtgaarde Lauritzdater* (sd), g 2 m *Anne Pedersdaater* (sd); II:153; epitafium II:98, 99f, 160; porträtt II:41
- Törner, Tomas*, stadskaplan, kyrkoherde II:50, 151
- Uhr, Margareta*, donation II:74, 77
- Ulfstand, Jöns*, vice amiral II:91
- Ursula Jonsdotter*, g 1 m *M Blockius* (sd); g 2 m *Petrus Stiernman* (sd); II:115, 151, 163; donation II:58, 165
- Vacano, Ulrica*, II:78
- Valdemar*, konung II:156
- Wahlgren, Harry*, g m *Klara Wahlgren* (sd); donation II:64
- Wahlgren, Klara*, g m *Harry Wahlgren* (sd); donation II:64
- Walkendorf, Kristoffer*, länsherre I:14
- de la Vallé, Jean*, arkitekt I:175
- Wallgren, Pehr*, stadskaplan II:129
- Wallin, Jöran (Georg)*, superintendent, Visby I:15, 17, 30, 41, 114, 173, 200. II:43, 136, 155, 166; porträtt I:17. II:124, 162
- Walterus*, kyrkoherde I:11
- Weller, Johan Niclas*, målare I:178f. II:100f, 153
- Werner, Gotthard*, konstnär I:189. II:21, 149
- Westberg, Olof*, snickarmästare II:38, 150, 154
- Westerstrand & Söner, Töreboda* se *Ortregister*
- Westöö, Hans*, köpman, rådman II:50, 151
- Wichman (Wickman), Clas*, gelbgjutare II:56, 151
- Wickman, C O*, fabrikör I:55
- Widén, Sofia*, textilkonstnär II:70, 73, 76, 152
- Widström, C*, Visby II:49
- Widt, Jochem*, epitafium II:97, 98, 162
- Wijnand, Abraham* se *Svansköld (Wijnand, adl), Abraham*
- Wihlborg, Sten-Erik*, domkyrkokomminister II:139, 155
- Wilhelm av Modena (Sabina)*, pävlig legat I:11
- Wiman, Andreas (Anders)*, räntmästare, landskamrerare, g 1 m *M C Rosenthal* (sd), g 2 m *Hellena Molander* (sd); I:15. II:50, 151; gravsten II:113, 163
- Wiman, Kjell*, bryggeridisponent, konsul, g m *Marie-Charlotte Gerde* (sd); II:151; donation II:60, 75, 77
- Wiman, Malte*, bankdirektör II:139, 155
- Wirelius, Samuel* II:129
- Wirén, Jeanette (f Obbarius)* II:72
- Visborgskyrkans syförening*, donation II:63
- Visborgskyrkans torsdagsträff*, donation II:63
- Visby kyrkliga ungdomsförening*, donation II:72, 74, 76f
- Visby stadssmissions sångförening*, donation II:60
- Wolders, Jurgen*, porträtt II:41
- Wolters, Catharina*, g 1 m *Berent Schlaw* (sd); g 2 m *Johan Wolters* (sd); II:37, 150; donation II:35
- Wolters, Johan*, borgmästare, g m *Catharina Wolters* (sd); II:150; donation II:35, 158
- Wulf, Jöns*, ”amiralitetsmålare” II:88ff, 153

Wägenholtz, Matthias, vagnmakare II:121

Vävboden, Visby se Ortregister

Yborch (Iborg), lübecksk köpmansläkt,
gravsten II:118, 119

Yborch, Johannes II:119

Zetterwall, Helgo, överintendent I:190

Åkerman, Dika (Fredrika), konstslöjds-
lärarinna II:152; donation II:77

Åkerman & Lund, Stockholm, orgel-
byggarfirma se Ortregister

Åkesson, Carl, slöjdlärare, donation
II:74

Öberg, Nils, kontraktsprost II:139, 155

Österberg, Anna, donation II:76

SAKREGISTER

Av Ingrid Schwanborg

Kursiva siffror betecknar avbildning

- Absid I:30f, 115ff, 119ff, 122, 123, 124f, 134, 140f, 143, 167. II:148
-iol I:80, 83, 142, 144
- Adam och Eva I:106, 160, 199
Syndafallet II:81, 166
Utdrivandet ur Paradiset II:14, 18
- Adjunkt I:20
- Aftonbön I:13, 16, 18
- Aftonsång se Tidegård
- Agnus Dei se Lamm
- Altan II:157
- Altarbrun se Textilier
- Altarduk se Textilier
- Altare II:146
S Anna- II:21
S Bartolomeus- II:21
Heligkors- II:21
hög- I:80, 133, 179, 184, 189. II:12, 21
i kapell I:107. II:140f, 145
i vapenhus I:163
lekmanna- I:132, 133
Maria- I:157f. II:21
sido- I:13
-skrank se Skrank
- Altarkläde se Textilier
- Altarkrucifix se Krucifix
- Altarpredikstol se Predikstolsaltare
- Altarprydnad se även Altarskåp, Altartavla, Altaruppsats, Krucifix, Predella, Retabel II:13, 20
- Altarring se Skrank
- Altarskåp I:189. II:14, 15ff, 149
- Altartavla I:80, 178, 184, 189, 192. II:18, 20, 149, 158
- Altaruppsats II:14, 18f, 158
- Ambo II:37, 145
- Ankar slut, -järn I:111f, 169, 187, 194
- Antependium se Textilier
- Apostel, se även resp namn II:14, 15, 74, 75, 158f
- Arbetsrum
för kyrkväktare II:145
för organist II:145
- Arkadbåge I:40, 84, 86, 110, 111, 114, 119, 126
gesims I:49
- Arkeologisk undersökning I:30, 121, 122, 123, 125f, 142f. II:145ff
- Arkivolt I:60, 66, 153, 155f, 162
- Arkivrum I:194
- Artlenburgraktaten I:9, 164
- Avlat II:21, 156
- Baldakin II:33
- Bas, pelar-, kolonn-, knekt- m m I:32, 34, 35, 38, 49, 54, 56, 59, 65ff, 73, 84, 90, 92f, 95, 98, 106f, 108 118, 127, 131, 132f, 142, 189
hörnblad I:34, 35, 54, 56, 59, 84, 85, 89, 90, 92f, 95, 107, 127
- Basilika, se även "Stufenhalle"-typ I:85ff, 114, 115, 116f, 118, 119, 120—142, 146, 150, 152, 164, 167. II:146
- Befolkningsökning I:177
- Begravning I:10, 12, 88, 182
- Bekännelsepall se Pall
- Ben, "Jungfru Wisnas" II:134, 135, 167
- Benhus I:42, 186. II:148
- Biktstol se Bänk
- Birgitta, den heliga se S Birgitta
- Biskop se även Val I:13ff, 18
-ens betjäntflygel I:29, 30
-ens sakristia I:109
kräkla II:132, 133
schatull II:132
-sgård I:23, 26ff
- Biskopskåpa se Textilier
- Biskopsvisitation I:10
- Bjälke I:110
- Bjälklag I:108, 110
- Blindering I:32, 78
- Bok II:129f, 156, 167
bibel I:13. II:129f, 167
"påskböcker" I:19
- Bokdyna se Textilier
- Bokstöd se Textilier
- Bområnna I:54, 56
- Bomärke II:27, 35, 53, 64, 95f, 101f, 117, 118
- Boplatsslämning I:30
- Bonad se Textilier
- Bord II:130
till kollektbäcken II:82
- Brand I:168. II:157
år 1311 I:166
år 1314 I:166
år 1362 I:166
år 1400 I:41, 166f, 173
år 1525 I:166, 200
år 1611 I:166, 169, 176
år 1744 I:108, 166, 173f, 176
- Brandlarmsklocka II:137
- Brandskattning av Visby I:162
- Brev
biskops- I:9, 199, 201
gåvo- I:162
kungligt I:176
privilegie- I:9f, 142
påve- I:118, 121, 162, 201
- Bronsgjutareverkstad I:30
- Brosch II:156
- Brudkrona II:55, 151
"Hägströmska kronan" II:55
schatull II:55
- Brudmässa I:150
- Bröllopet i Kana II:50
- Bröllopsritual I:150
- Bursa se Textilier
- Byrå II:130, 131
- Båge se Arkadbåge, Bågöppning, Gördelbåge, Sköldbåge, Triumfbåge
- Bågfris
rund- I:47f, 50, 123, 124, 129, 136, 144, 167
trepassform I:48, 74
- Bågöppning I:80, 82, 84, 98f, 107, 110, 111, 125, 130f, 132, 133, 141
- Bårkläde se Textilier
- Bägare II:25, 63
- Bälte med jägarhorn II:134, 156
- Bänk, -inredning, stol se även Läktare, Pall I:13f, 175, 177, 180f, 182, 187, 189, 194. II:12, 38ff, 140, 145, 157
biskops- I:178. II:39
biskopinnans I:177
biktstol II:39, 40, 166
"buren" I:177, 184
-delning, -längd I:15, 177f
fribänk I:178
för "bettlarfolket" I:178
försedd med bokskåp I:177
gallerverk på b I:177
-hyra II:60
kantorns I:178
klädsel av textil I:177
landshövdingens I:177
-skärm I:110
stol II:131, 132, 145
klappstol I:178. II:35
väggfast I:109
"Bödelskoret" I:178
"Calkant", orgeltrampare I:20
Digerdöden I:162
Director cantus I:133

- Djur, se resp namn samt Huvud
 Djävul I:54, 159, 161
 ”Domedagsfisken” II:134, 135
 Domkapitel I:16, 189, 193
 generalkapitel I:29
 -shus I:23, 25, 28, 30
 tredingskapitel I:29
 Domstolslokal se Förhall
 Dop I:12
 Dopfat II:47, 80
 schatull II:47
 Dopfunt I:14, 34, 42, 80, 133, 175, 184,
 190. II:47, 48, 140, 145, 158
 Dophandduk se Textilier
 Dopskål II:48, 49
 Dragband I:110
 Drake, -huvud I:33, 161
 Drakfågel I:91, 92, 148, 150f
 Draperi, målat I:178
 Duva II:35
 Dörr, port I:40, 58, 156
 blinddörr I:63, 186
 järn I:109
 järnbeslagen I:55, 63, 108, 109, 110,
 179
 trä I:33, 110, 179, 182
 Dörröppning se även Ingång, Portal
 I:40, 55, 80, 110, 128. II:146
 Elcentral II:141, 145
 Elevhem I:31
 Empor I:31, 80, 82, 84, 96, 107f, 119,
 130 ff, 140, 190, 198
 Enhörningshorn II:134, 157
 Epistel I:13, 133
 Epitafium se även Minnessköld I:113,
 178, 189. II:9, 56, 84, 89f, 91, 92ff,
 145, 149, 153, 158ff
 pris för plats II:84
 Eva se Adam
 Evangelist, -symbol se även resp namn
 I:56, 194. II:12, 107, 115, 118f, 133
 Evangelium I:13, 133
 Fattigbössä se även Kollektbäcken I:55
 Fattighus I:41
 Fenix, Fågel I:160
 Fial I:49, 60, 63, 65f, 151, 155, 162, 194,
 199
 Figur se även resp namn
 djur- se resp djur
 fyrfotad djur med människohuvud 103,
 107
 människo- I:54, 90, 92, 104, 106, 107,
 150, 155f, 159, 160f
 Fisk II:168
 Folkmängd I:16
 Fornlämning I:30
 Fris se Bågfris, Trifoliefris
 Fynd, arkeologiskt se även Arkeologisk
 undersökning I:25, 122, 123, 124
 Fågel se även Örn I:63, 84, 160
 Fenix I:160
 Färgsättning
 exteriör I:58f, 63, 65, 80, 176
 interiör I:80, 189
 Fönsterglas se även Glasmålning
 innan- I:195
 Fönsteröppning se även Galleri, Glugg,
 Masverk I:43, 67, 124f, 144f, 155, 169,
 177, 182. II:157
 fyrpassformig I:68, 107, 129f, 140,
 167, 198
 igensättning II:20, 157
 korsformig I:123, 124, 197f
 rektangulär I:40f, 110, 111
 rosettfönster I:157
 rundbågig I:54, 68, 69f, 71f, 125,
 140, 166, 177, 189
 spetsbågig I:56, 66—69, 71, 115f,
 119, 127, 151f, 156ff, 162ff, 166,
 168, 182
 trefönstergrupp I:69, 141, 143f, 184,
 189
 Förankringsjärn I:111
 Förhall 140, 150, 153, 156, 162f
 som domstolslokal I:163f
 Förrum se Sakristia
 Förrådshus se även Kornkammare,
 Magasin, Materialbod I:25
 Förrådsrum se Förvaringsrum
 Församlingshus I:25
 Förvaringsrum se även Arkivrum, Vind
 I:109f. II:140f, 145, 157
 Galler II:140
 för glugg I:109
 rist I:33, 37
 Galleri I:71f, 73f, 108, 129, 137f, 139f
 Gavelröste, -fält I:176f
 Generalkapitel I:29
 Generalprost I:14
 Gengärdsavlösning I:11f
 Gille
 empor för gilletts föreståndare I:198
 Fiskarelagets årsgille I:196
 Köpmansgilletts domstolslokal I:163f
 -shus I:25f, 29f, 196
 Skeppargilletts läktare I:178
 Glasbägare I:25
 Glasmålning I:72f, 144, 189. II:125,
 126ff, 140, 166
 Glugg se även Fönsteröppning I:33, 43,
 74, 77ff, 107ff, 129, 173, 184
 ljud-, klock- I:72, 128f, 167
 Godtemplarordens hus I:189
 Golv se även Bjälklag I:110, 116, 179,
 182, 189. II:145
 av cement I:40
 av gravstenar I:80, 107, 182, 189.
 II:158
 av kalksten I:80. II:141, 148
 av trä I:80, 109, 170. II:141, 158
 -nivå I:80, 107f, 163. II:145, 148
 Gotlandsfararesällskap, se även Sigill
 ”de Gotland besökande tyskarna”
 I:10f
 ”de på Gotland boende tyskarna”
 I:10f
 Grav, -plats I:15, 142, 177, 201. II:145
 forntida I:3
 Gravkammare I:121, 125
 Gravkor I:41, 42
 Gravvård
 gravmonument II:30, 108
 gravsten I:26, 33f, 113, 116, 182, 189.
 II:9, 110ff, 115, 116ff, 149, 162ff,
 167
 sekundär användning I:39, 59, 80, 107,
 109, 182
 Grundmur se även Husgrund, Murverk
 I:31, 116, 122, 124ff, 142. II:147, 148
 Gud Fader II:14, 15, 97f, 107
 Gudstjänst se även Högmässa, Predikan,
 I:13
 skriftermåls- I:18
 Gästgiveri I:25
 Gördelbåge I:96f, 98, 106, 125f, 142,
 146, 150
 Hallkyrka se även ”Stufenhalle”-typ
 I:115f, 118, 120, 127, 128, 144, 148,
 150, 151, 152ff, 168, 199. II:146
 Halssmykke II:55
 Handelsfaktori, tysk I:24
 Handelsgård I:25
 Harnesk se Vapen
 Helgeandshus I:25
 Helgonbild se även resp namn I:13. II:12
 Herm II:91
 Herrskapsloge se Empor
 Himmelsfärdsspel I:145f. II:24, 149
 Hissbom I:77, 78f
 Hissport I:73, 78
 Hjul Kors II:65
 Hoppet (symbol) II:14, 18
 Hospital I:26
 Hostia II:31
 Humlegård I:28
 Hund I:161
 ”Husarma” II:152
 Husgrund, medeltida I:30

- Huvud
ansiktsmask I:59, 150
djur- (se även resp djur) I:146
människo- (se även resp namn) I:53, 54, 66
- Håvgång se även Kollekt, Textilier: kollekt-håv I:15, 20
- Högmässa se även Gudstjänst, Predikan I:13, 16ff
- Högtalare II:140
- Hörnblad se Bas
- Impostkapital I:128
- Inbördeskrig
år 1288 I:161
- Ingång se även Bågöppning, Dörröppning, Kyrkogårdsgång, Portal I:84, 86, 107ff, 131f, 177ff, 187. II:157
- Inkomst, kyrkans, se även Lön I:21, 142, 170, 178, 199
- Innertak se även Valv I:86, 126, 177
- Inskrift, -stavla, ristning se även Språkband I:67, 107, 184. II:9, 12, 14, 21, 27, 30, 35, 37, 39, 41, 47, 49f, 53, 55f, 58ff, 63f, 70, 72ff, 79f, 84, 86, 90ff, 94ff, 121, 123ff, 128, 133, 134ff, 158ff
- Invigning, kyrko- I:9f, 115ff, 120, 142f, 168, 194, 201
- Johannes Döparen II:23, 67, 97, 116
- Johannes, evangelist II:67, 103
- Josef I:66
- Judas Iskariot II:23
- Judas Tadeus II:67
- ”Julekannen” se Lön
- ”Jungfru Wisnas ben” II:134, 135, 167
- Järtecken I:33
- Kakelugnsfabrik I:26
- Kalk se Nattvardskärl
- Kalkhus I:42. II:148
kalkgrop I:42
- Kalkkläde se Textilier
- Kalkmålning se även Vitkalkning I:200. II:141, 162
medeltida I:13, 182, 189, 194. II:147, 148,
eftermedeltida I:185, 189, 192, 195. II:155
- Kanna (som Vas) se även Nattvardskärl II:133
- Kantor I:20
- Kapell (fristående) se även Kapell (i kyrkobyggnaden) I:25
- Kapell (i kyrkobyggnaden) se även Kapell (fristående), Stora kapellet I:142, 162f, 173, 176, 186, 198f, 201
Dopkapellet II:142
- grav- I:173, 176
- Köpman Koret I:42, 99, 115, 164, 168, 175
- Maria- I:117, 162, 199
- Kapitelhus se Domkapitel
- Kapital se även Impostkapital I:54f, 59, 65ff, 73, 84, 86, 90—95, 98, 105—108, 118, 127, 129f, 131, 132f, 134ff, 137f, 139, 141, 143, 144, 146, 148, 152, 155f, 160, 166, 189, 198f. II:140
-band I:54, 59, 60ff, 63, 65, 146ff, 150, 155, 159, 162,
bägar- I:73, 77, 84, 141, 152
impost- I:128
kalkblock- I:138, 139, 141
knopp- I:32, 124, 152
palmettringband- I:137
tärnings- I:56, 89, 90, 125, 134, 136f
örn- I:139, 141, 146
- Kaplan se även Val I:11, 201
-sgård I:20, 25, 26
stads- I:15, 19f, 196
stadskaplanens sakristia I:110
- Kaprum II:145
- Kassa se även Kista
novgorodkontorets I:164
- Kateder I:13
- Katt I:63
- Kista
förvarings- II:130, 131
kyrkans kassa- I:110
Mariakyrkans dokument- I:10
offer- I:109f. II:79, 82f
S Peters I:9
- Kistplåt II:123f
- Klerestorievåning I:42, 79, 115, 164ff, 168
- Klocka, ring- I:31, 79, 174f, 179. II:135ff, 139, 166
för brandlarm II:137
hål i valv för upp- och nedtagning I:145
klockglugg I:72, 74, 108, 128f, 167
klockspel I:110. II:138f
klockvåning I:108
slag-, för tornuret II:138
- Klockare I:20. II:139
-gård, -bostad I:20, 23, 27, 36, 40, 196
ringkarlar I:20
- Klockringning I:12, 16ff, 20, 199. II:139
elektrisk I:194
”kimbning”, ”kimning” I:196. II:139, 155
klockspel I:195. II:138f
- Klockstapel I:174
- Kloster, franciskaner- I:23
- Knekt se även Bas, Kapital I:30, 87, 89, 90, 92, 98, 106, 118f, 123, 124f, 144
- Kollekt se även Kollektbäcken, Kollektstavla, Skåp, Textilier: kollekt-håv I:15, 20. II:79
- Kollektbäcken se även Fattigbössa I:20. II:49, 79f, 81, 82, 166
bord till k II:82
- Kollektstavla II:79
- Kolonn se även Bas, Kapital, Pelare I:54, 56, 59, 66, 116, 127, 133, 136, 184
halv- I:84, 90, 98, 125f, 138, 140, 143f, 150, 154
-knippe I:54
- Kolonnett se även Bas, Kapital, Kolonn I:73, 77, 80, 104, 106f, 108, 124, 129, 156
-galleri se Galleri
- Komministergård I:23, 25, 26
- Konsistorium I:16
sammanträdesrum I:109, 170, 175, 177, 179
sigill I:171, 173
- Konsol I:54, 96, 98, 103ff, 106f, 146, 150, 152, 160
- Kopparormen II:91, 153
- Korkåpa se Textilier
- Kornkammare, ”sädeshuset” I:169f
- Kors se även Krucifix I:20
hjul- II:65
- Korsblomma I:49, 66
- Korskrank se Skrank
- Krabba I:49, 155
- Kragsten I:155f, 160
- Krigsknekt som slog Kristus II:23
- Kristus, Jesus se även Krucifix, Maria I:77, 102, 106, 160. II:50, 67, 74, 75, 80, 167
-bild för himmelsfärdsspel I:145f. II:24, 149
Dopet II:97, 116, 160f
Flykten till Egypten I:60, 63. II:14, 15f
Frambärandet i Templet II:14, 15
Födelsen II:14, 15, 17
Gisslandet II:124, 162
Gravläggningen II:104, 160
Himmelsfärden II:124, 162
i örtagården II:124, 162
Jairi dotters uppväckande II:93, 94
Konungarnas tillbedjan II:12, 14, 15f, 124, 125
Korsfästelsen, Golgata I:72. II:84, 90, 91f, 93, 98, 100, 101, 107, 128, 133, 153, 158ff
Krigsknekt som slog Kristus II:23
Kvinnorna vid graven II:21

- Lasarus uppväckande II:99, 160
 Marie kröning II:14, 15
 -monogram II:12, 72f, 74, 76
 och Maria II:23f, 25, 70
 Omskärnelsen II:14, 15
 Pietà II:25
 pinoredskap II:12
 som domare II:94
 tronande I:52
 Uppståndelsen I:63, 65. II:91, 103,
 119, 161f
 den uppståndne II:23, 24f, 84, 105
 vid 12 års ålder i templet II:14, 15
 Välsignande II:102, 107
- Krok, järn- I:106
 Krubba II:134
 Krucifix se även Kristus II:24
 altar- II:12, 145
 processions- II:133
 triumf- II:23
 Volto Santo-typ II:21, 22f
- Kräkla II:133
 Krönsten I:32
 Kultplats I:22
 Kungatal II:124
 Kuriosa II:134, 135
- Kyrka
 dom- I:21
 köpmans- I:9, 13, 134
 som magasin för handelsvaror I:9
 stads- I:13, 22
 stifts- I:140
 trä I:9f, 22, 126
- Kyrkoföreståndare I:14
 Kyrkogård I:22, 31—42, 187
 Kyrkogårdsingång I:34
 Kaplansluckan I:38, 39
 skolporten I:38, 39
 stiglucka, I:32ff, 37, 38f
 åkporten, likporten I:37
- Kyrkogårdsinhjägnad, -mur I:32f, 36f
 Kyrkogårdsmur se Kyrkogårdsinhjägnad
 Kyrkoherde se även Val I:13
 Kyrkoråd I:14ff
 Kyrkoskrivare I:15
 Kyrkovärd I:14
 Kyrkstöt I:20. II:134
 Kyrktupp se Vindflöjel
 Kyrkväktare, ”spögubbe” I:20, 196
 Kyrktagning I:12
 Källare, medeltida I:25
 Köpmanskyrka I:9, 13, 134
 Kör, övningsrum för II:145
- Lamm, Guds (Agnus Dei) I:58, 59, 99,
 102, 160. II:12, 14, 18, 20, 49, 67, 74f,
 80, 158, 166
- Lampett se Ljusredskap
 Landgång I:110
 Latrinbehållare, medeltida I:25
 Lejon se även Simson I:49, 52, 157f,
 160f. II:167
 Lektorium I:131, 132, 133. II:12, 37
 Likbår II:119, 120f, 154
 Likvagn II:121f, 154
 Linteau I:155, 160
 Lisen I:47f, 54, 123, 124, 129, 136, 144
 Livsträd II:128, 140
 Ljudglugg se Glugg
 Ljusarm se Ljusredskap
 Ljusbärare se Ljusredskap
 Ljuskrona se Ljusredskap
 Ljusplåt se Ljusredskap
 Ljusredskap
 elektrisk belysning I:194. II:56, 140f
 lampett II:62
 ljusarm II:56, 60, 61f, 151, 166
 ljusbärare II:134
 ljuskrona II:56, 57ff, 151, 165
 ljusplåt II:80
 ljussax II:56, 66
 ljusstake II:20, 56, 62ff, 66, 145, 152,
 166
 ljuständare och -släckare II:66
 lykta I:35. II:66
 strålkastarhiss II:140
- Ljussax se Ljusredskap
 Ljusstake se Ljusredskap
 Loft se Vind
 Lucka, trä I:33, 78, 80
 Lukarn I:52, 54, 79, 191
 Lukas, evangelisten II:101f
 Lykta se Ljusredskap
 Lås II:83, 130f
 häng- II:82, 130f
- Läktare I:98, 131, 132, 133, 178f, 180f,
 184, 187, 190. II:40, 44, 140, 157
 ”Fruläktaren” I:184
 för artilleribataljonen I:178
 för Skeppargillet I:178
 orgel- I:108, 194. II:41, 42
 ”Pigläktaren” I:184
 ”Skalkekoret” I:178
- Lön, arbets- I:18ff, 173, 196
 Magasin för handelsvaror (kyrka) I:9
 Maria, Jungfru I:49, 52, 54, 65, 167.
 II:30, 126, 156, 167
 -altare I:157. II:21
 Bebädelsen I:63. II:14f, 67
 -e kröning I:60, 63, 153, 162. II:14,
 15f
 Flykten till Egypten I:162. II:14, 15f
 Födelsen II:14, 15, 17
- Heliga tre konungars tillbedjan I:63,
 190. II:12, 14, 15f
 -kapell I:117, 162, 199
 med barnet I:66. II:24f, 26f, 67, 70,
 149
 och Elisabets möte II:14, 15
 Pietà II:25, 156
 tronande II:24
 vid korset II:12, 23, 129
- Maria Magdalena II:30
 Markus, evangelisten II:101
 Masverk I:66ff, 71f, 74, 77, 154, 155ff,
 161, 164f, 182. II:140
 Materialbod, -hus se även Förrådshus
 I:37, 41f, 186
 Matta se Textilier
 Matteus, evangelisten II:102f
 Minnessköld II:84, 85ff
 Minnestavla II:108f, 124, 140
 Mitra se Textilier
 Monstrans se Nattvardskärl
 Morgonbön I:13, 16, 18
 Moses II:91
- Murverk se även Grundmur I:42f, 45,
 46f, 55, 71, 77, 112, 128, 130, 140,
 170, 187. II:140, 146, 157
 stenbehandling I:43f, 45
- Mynt II:157
- Målning se Glasmålning, Kalkmålning,
 Oljemålning, Porträtt
- Människa se Figur, Huvud
- Mässa, katolsk, se även Brudmässa, Natt-
 vardsmässa, Själamässa
 kollektbön I:12
 kommunionen I:12
 konsekrationen I:12
 kör I:12
 missa catechumenorum I:12
 missa fidelium I:12
 offergåvors frambärande I:12
 salutation I:12
 trappstegsbönen I:12
- Mässhake se Textilier
- Mäskjorta se Textilier
- Namnchiffer
 Christian IV:s I:34
 Karl XI:s II:14
 Karl XII:s II:35, 37, 129
 Karl XIII:s II:133
 Ulrika Eleonoras II:14
- Nattvardskärl
 fodral II:53, 54
 kalk II:49f, 63, 156, 166
 monstrans I:156f
 oblatask II:52, 53, 166
 paten II:49, 63, 166

- sockenbudstyg II:52f, 53, 54, 156
 vinflaska II:156
 vinkanna II:49f, 51f, 53, 166
 vinkaraff II:53, 54
 vinsked II:53, 166
 Nattvardsmässa I:13
 S Nicolaus I:56
 Nisch I:80, 99, 109
 sitt- I:32
 Nummertavla II:47, 166
 Oblatask se Nattvardskärl
 Octav I:12
 Odjur I:77, 78
 Offer se även "Påskören" II:21
 -bord I:19
 -dag, processionsväg I:19
 -häv (hatt) I:19
 präst- I:19f
 -tåg I:19
 Oljemålning se även Porträtt I:190. II:9, 21, 30, 91, 124, 125, 162
 på bly II:9, 30, 31
 Organist I:20, 55
 Orgel I:20, 179, 184, 190, 195. II:41ff, 140f, 145, 150, 157
 elektrifiering I:194
 -fasad II:40, 41ff
 -läktare se Läktare
 ryggpositiv II:42f, 44, 157
 -verk I:170. II:41ff, 46, 158
 Orgeltrampare se "Kalkant"
 Orm se även Kopparormen II:159
 Ottesång se Tidegård
 Oxe I:63
 Packhus I:24
 Pall II:131
 bekännelse- II:14
 skam- II:134
 Panel II:38, 39
 Pastorsexpedition I:42. II:145
 Paten se Nattvardskärl
 Pelare se även Bas, Kapital, Kolonn I:40, 80, 84f, 87f, 90, 92, 116f, 119f, 125f, 140, 142ff, 150, 152, 154, 189. II:145f, 157
 åttkantig I:34, 35, 38, 127
 Pelikan II:159
 Pest II:121
 Pilaster I:80, 84, 90, 97, 98, 125f, 143, 162
 Portal se även Dörröppning, Ingång I:43, 124, 179, 182. II:157
 Brudportalen I:42, 50, 58f, 63, 118ff, 125, 148, 150ff
 rundbågig I:54, 55f, 57f, 59, 64, 66f, 107, 125, 127, 129f, 134, 136, 145, 152, 168, 177
 spetsbågig I:44, 56, 60ff, 63, 65, 151f, 153, 155f, 162, 179, 193, 199
 stickbågig I:55, 127, 129
 Porträtt I:17. II:9, 36, 37, 41, 49, 51, 84, 88, 92ff, 97ff, 101ff, 105, 106, 108, 109, 124, 135, 149, 158ff
 Prebende I:196
 Predella II:12, 14
 Predikan se även Gudstjänst, Högmässa I:12f, 18, 133
 vecko- I:13, 16f
 Predikstol se även Kateder I:14, 133, 175. II:34ff, 145, 158
 ljudtak II:35, 37
 "predikstolshimmel" II:153
 trappa II:35
 Predikstolsaltare II:149
 Predikstolskläde se Textilier
 Procession I:12
 -svåg på offerdag I:19
 Processionskrucifix se Krucifix
 Prästgård I:20, 30
 Prästmötelokal I:177
 Psalmbok I:13
 Psalmsång I:13
 Puts I:46f, 80, 84, 125f, 189f, 194, 200
 "Påskböcker" I:19
 "Påskören" I:19
 Påvebrev se Brev
 Relikskrin II:156f
 Restaurering I:116f, 119, 169f, 178f, 182, 184, 186ff, 189ff, 201ff. II:8, 10f, 12, 18, 20, 43, 56, 60, 128, 140ff
 Retabel II:12, 13
 Riddare II:30, 31
 Ringkarl se Klockare
 Rist se Galler
 Rundstav I:55, 165
 utan bas I:155
 Runsten I:22
 Rustkammare (i torn) I:140
 Ryttrarstaty II:27, 29f
 Rådssal (i torn) I:140
 Ränna (för regnvatten) I:33, 170, 179. II:140
 Räv I:63
 Röcklin se Textilier
 Rökelsekar II:156
 Sakramentshus II:30, 32
 Sakristia I:41f, 56, 110, 175, 177, 179, 187, 194f. II:140f, 145f, 148, 157
 arkivrum I:194
 biskopens se även "Silverkammaren" I:109. II:39
 förrum mellan kyrka och sakristia I:56
 som sammanträdesrum m m I:170, 177
 stadskaplanens I:110
 Salomos dom II:92, 162
 Samtalsrum II:145
 Sandlåda II:124
 S Andreas, apostel II:67
 S Anna, altare II:21
 S Barbara II:9, 25, 28
 S Bartolomeus, altare II:21
 S Birgitta II:12
 S Filippus, apostel II:67
 S Gertrud II:30
 S Göran (Georg) II:12, 27, 30, 67, 167
 S Henrik II:27
 S Jakob d ä II:67
 S Katarina I:52, 54, 65, 117, 162. II:12, 124
 -s kapell I:199, 201
 S Mikael II:159
 S Nikolaus II:12
 S Olof II:12
 S Paulus, apostel I:72. II:67, 95, 103, 128
 S Petrus (Peter), apostel I:9, 72. II:30, 67, 95, 103, 128
 -s kista I:9
 Segergudinna II:35
 Sfinx I:63
 Sigill
 -bild I:121, 169, 171
 konsistoriets I:169, 171, 173, 200
 sigillum theutonicorum gutlandiam frequentantium ("de Gotland besökande tyskarna") I:10, 11
 sigillum theutonicorum in gotlandia manencium ("de på Gotland boende tyskarna") I:10, 11
 Silver, förvaringsrum I:109. II:39
 "Silverkammaren" I:109. II:39, 141
 Simson I:68, 71. II:12
 och lejonet I:49, 52, 158, 160f. II:167
 Själamässa se även Mässa I:10ff, 142, 196. II:41
 Sjökatastrof II:91
 Sjönödslöfte II:151
 "Skalkekoret" se Läktare
 Skampall se Pall
 Skamstock II:134
 Sked se även Nattvardskärl II:62
 Skeppsmo­dell II:134
 Skissbok för arkitekturskulptur I:155
 Skola I:25, 30f, 37, 40, 41, 170, 197
 Skrank I:184
 altar- I:163, 194. II:12, 140, 145
 kor- I:13, 18, 177, 178f, 182, 184, 199. II:157

- Skriftemål II:39
Skriftestol se Bänk
Skulptur, relief se även Bas, Kapitäl m m medeltida I:13. II:9, 21, 22ff, 33, 149, 156f, 167
arkitektur- I:33, 53, 54, 59ff, 65ff, 68, 73, 84, 85f, 89ff, 99, 102ff, 131, 134ff, 137ff, 139, 141, 143, 146ff, 151f, 153, 154, 155ff, 160ff, 166, 198f
eftermedeltida I:49, 52, 54, 56, 58, 59, 77, 194. II:134, 158
Skål se även Dopskål II:157
Skåp I:109. II:38, 39
bok- på bänk I:177
för kollekt II:83
Sköldbåge I:96, 99, 145
Slutsten se Valv I:160
Sockel I:30, 42, 47 49, 54ff, 90, 109, 116, 119, 123, 124f, 127, 129, 136, 152, 168, 182, 184, 186
Sockenbudstyg se Nattvardskärl
Sockenmagasin I:169
Sockenstämma I:16
-stuga I:41
Solur I:35
Spegel II:131, 132
Språkband se även Inskrift I:63
Spänne I:152
"Spögubbe" se Kyrkväktare
Stadsplan I:22f
Statyett se även Skulptur I:155
Stege I:108, 110
Stenbrott I:42
Stenhuggarmärken II:147
Stenhuggarverkstad II:18, 85f, 102f
Stol se Bänk
Stola se Textilier
Stora kapellet (Swertingska kapellet) I:42, 44, 45, 49, 51ff, 99ff, 115ff, 154ff, 168, 172, 175, 182, 189f, 193, 199. II:143f
datering I:162
som domstolslokal I:163f
som gudstjänstlokal I:182. II:12, 141
som sammanträdesrum I:170, 175
Stork II:125f, 166
Straffstock, "skammestock" I:40
Stråvpelare, -system I:49, 53, 54, 161, 164f. 187
"Stufenhalle"-typ I:148
Stupränna II:140
Städning av kyrkan I:20
Superintendent se även Val I:13ff, 18
Svalgång II:141
Swertingska kapellet se Stora kapellet
Syndafallet se Adam och Eva
Sysloman I:15
Sångare, kyrko- I:18
Tabernakel I:193
Tak se Innertak, Yttertak
Taklist I:49. II:157
Takprydnad I:79
Takryttare I:79, 191, 194
Tavla se även Kungatal, Minnestavla, Oljemålning, Porträtt II:124, 154
med vapensköldar II:124
Testamente I:142
Textilier
altarbrun II:74, 75, 145
altarduk II:75, 78, 156
altarkläde II:75, 78, 167
antependium II:74
armkläde II:78
biskopskäpa II:68, 69, 70, 152
bokdyna II:75, 76, 77
bokstöd II:77f
bonad II:77, 78
bursa II:73, 152
bårkläde II:78
dophandduk II:75
"Eskelhemsdräll" II:76
förvaringsrum I:109
handkläde II:78
kalkduk, -kläde II:73, 75, 78, 152
klädsel, dyna, på bänkar I:177. II:78, 156
kollektåv (se även Håvgång) I:15, 20. II:79, 80, 166
korkåpa II:67ff, 78, 152, 156, 167
matta II:77, 145
mitra II:69, 70
moaré (teknik) II:152
mässshake II:70, 71ff, 78, 152, 156f, 167
mässkjorta II:78, 167
predikstolskläde II:76, 78, 145, 167
röcklin II:78
skärp II:78
stola II:70, 73
Tidegård I:12
completoriet I:12
matutinan (ottesång) I:12f, 16ff
nocturn I:12
nonan I:12
priman I:12
sextan I:12
tertian I:12
vespern (aftonsång) I:12f, 16ff
Timglas II:35, 37, 166
Tingstädemästaren II:25
Toalett II:145
Torn se även Förhall, galleritorn se Galleri
väst- I:42ff, 45f, 54f, 65, 73, 78, 80, 107, 115ff, 128, 129ff, 134, 136ff, 139f, 142, 166ff, 170, 173f, 182, 193. II:157
öst- I:42f, 45, 50, 73, 77, 79, 80, 108, 115f, 118f, 141f, 143, 148, 164, 166ff, 170, 176f, 179, 182. II:157
Tornhuv, -spira I:78f, 80, 116, 167f, 169, 171, 173ff, 188, 193ff. II:140
-altan I:80, 108, 170, 182
kur för tornväktaren I:108
lökkupol I:80
Tornkammare I:98, 108, 109
Tornprydnad se även Vindflöjel I:78, 80, 169
Tornväktare I:20f, 55
kur i tornhuvun I:108
Torsk, "domedagsfisken" II:134, 135
Trabes I:127
Trana II:125, 166
Trappa
mur- I:40f, 45, 55, 80, 107ff, 131, 169, 175. II:146
stege I:108, 110
sten- I:34, 37, 40, 55
Tredingskapitel I:29
Trifoliefris I:164, 165
Triumfbåge I:81, 87, 125f, 152
Triumfkrucifix se Krucifix
Tron (symbol) II:14, 18
Träkyrka I:9f, 22, 126
Tullfrihet I:9
Tvärskopp I:116f, 119f, 124f, 134, 141, 142, 148, 152, 167f, 198
Tympanon I:55f, 56, 58, 59, 63, 127, 155f, 196
Uppvärmningsanordning
gurneyugn I:187
kakelugn I:177
lågtrycksånga I:189
varmvattenradiatorer I:194. II:140
värmecentral se även elcentral I:36, 39, 40f, 196f. II:145
Urverk I:17, 174, 191. II:138, 155
Utrymningsväg II:140
Utställningsmonter II:140
Vaktmästarebostad I:41
Val
av biskop I:14, 18
av kyrkoherde I:10, 13, 201
av stadskaplan I:15
av superintendent I:14
Valv
håll för transport av material och klockor samt för himmelfärdsspel, "väd-

- ringshål'' I:145
 medeltida I:198f
 kryss- I:28, 85, 96f, 98f, 107, 116ff, 125f, 130, 133f, 140ff, 144ff, 152, 189, 195, 198. II:157.
 kupol- I:96
 spetskupol- I:144
 tunn- I:32, 40, 99
 -ribba I:30, 80, 96f, 99, 119, 123, 124f, 145
 slutsten I:99, 102, 160
 sprickbildning I: 111f, 133
 -system I:126
 värmeisolering II:141
 Vapen, -sköld se även Epitafium, Gravvård I:34. II:30, 31, 43, 56, 80, 85f, 109f, 112, 115f, 118, 119, 124, 126f
 Danmarks riks- II:36,37
 Vapen, strids-
 harnesk II:122, 167
 värja II:62, 122, 123, 153, 167
 Vapenhus I:162f
 med altare I:163
 Vapentavla, medeltida I:30
 Vas II:133, 145
 Vattenkastare I:49, 52, 79, 157ff, 160f, 194, 199. II:140, 167
 Vedhus I:42, 186. II:148
 Vicaria I:11, 20, 196
 Vigilia I:12
 Vigsel I:12, 18, 150
 Vimperg I:60ff, 153, 155, 157, 160, 199. II:140
 Vind, loft I:42, 78, 108, 110, 111f, 115, 118, 132, 165, 169. II:141
 som förvaringsplats I:165
 Vindflöjel I:80, 169. II:139f
 drakhuvud II:139
 kyrktupp I:78, 80. II:139
 Vindfång I:107. II:140
 Vindspel I:111
 Vinflaska se Nattvardskärl
 Vinkanna se Nattvardskärl
 Vinkaraff se Nattvardskärl
 Vinkällare I:40, 41
 Vinsked se Nattvardskärl
 Vitkalkning I:184
 Votivskepp II:151
 Våg och vikter I:9
 Väderkvarn I:31
 Vägg
 glas- II:140
 trä- I:143, 190
 Värja se Vapen
 Värmecentral se Uppvärmningsanordning
 Värmeisolering II:140
 Värmeslingor för snösmältning I:195
 Växtornament se även Bas, Kapital m m
 skulptur I:34, 35, 54, 56, 59, 63, 67, 84, 85f, 89ff, 102ff, 107, 108, 131, 134ff, 137, 139, 141, 143, 146ff, 150ff, 155f, 158, 160, 166, 198f
 Yttertak I:116, 118f, 142, 152f, 161, 176, 187, 199. II:157
 bly I:167, 169f, 173, 179
 gallerverk av järn kring takfot I:177
 koppar I:79f, 168, 176, 195. II:140
 plåt I:79, 177
 taksparre, hål för I:112, 142
 tegel, munktegel I:79, 170, 173, 177, 179, 182, 194. II:140
 Åskledare I:189
 Ädikula I:49, 52, 54, 63, 153, 156
 Ängel I:63, 184, 194. II:12, 21, 35, 67, 76, 101f, 105, 113, 119, 121, 156, 158, 162
 med språkband I:63
 Örhänge II:55
 Örn I:66. II:37
 -kapital I:139, 141, 146
 Överliggare I:155

Sveriges Kyrkor

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 202

GOTLAND
Band XI:2
Visby

